ANG

DILA NATONG BISAYÁ

ANG

DILA NATONG BISAYA

Mga Katarungan ug Katin-awan

bahin

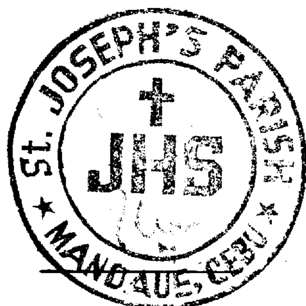
sa

Iyang mga Lagda ug mga Hiyas

Sinulát

ni

PARI MANUEL YAP

1947

Nihil Obstat.

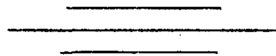
Cebú, die iv, Augusti, A. D. 1947

DEUSDEDIT CAMOMOT
Censor Deputatus

Imprimatur.

Cebú, die xv, Augusti, A.D. 1947

† GABRIEL M. REYES, D. D.
Archiepiscopus Caebuanensis

"................. *Si volet usus,*
Quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi."
("................. Kon ugaling gibut-an sa batasan,
Kay siyáh man ang magbubuut ug ang hukúm ug ang lagda sa pagsultih.")

Horatius, de "*Arte Poetica*",
vv. 71 — 72.

HANDUMANAN

ALANG

SA

AKONG MGA GINIKANAN

UNANG

Mga Magtutudlo Nako

SA

DILANG BISAYA

PASIUNAH

May mga limáh na karón ka tuig nga gihinayhinayan ning tagsulát paghubad nganhih sa Binisayá natong Sinugbuanón ang tibuúk nga Bag-ong Testamento. Ug arón pagpakakab-ut úg sibo nga hubad suhd sa kahimoan sa kabús nato nga kusúg ug ingón sa angay sa Pulung sa Diós, gikinahanglan dili lamang ang kasayuran bahin sa basahóng pagahubaron, kongdili usáb ang ulusahong kahibalóh bahin sa atong pinulungan nga Sinugbuanón. Busah usáh sa mga dakúng katungdanan sa taghubad maóh ang pagtoón nga makanunayon sa Dilang Bisayá, ang pagpakahupút sa matuud nga kahulugan sa nagkalainlaing bahin sa atong kapulungnan.

¿Unsay matuud nga kahulugan sa mga pulung nga Sinugbuanón? ¿sa mga panahón dihá sa atong pinulungan? ¿Unsaon pagpatukma sa duruhá ka pinulungan? Hangtud ganig ¿unsaon pagsulát sa Sinugbuanón? Kiníh siláh ug ubán pang laing mga sulbaronon nagkinahanglag usáh ka maayong pagtoón. Dunah kitáy mga diksyonaryo ug mga gramátiká sa Binisayá, apán siláh dili igo. Makita ra kiníh nato dinhá sa mga uluhan nga nangsunúd; kansang tuyu maóh ang paghatag kasayuran bahin sa pipiláh ka butáng ning atong makalingáw nga pinulungan. Mga sinulát siláh nga bungah ning mahinay nga pagtoón.

Sa lain nga pagkasultih, maóy tuyu ning mga sinulát ang pagmatuud ug ang pagpakita nga ang atong pinulungan dunay mga malagdaong paagih sa pagtagik sa mga pulung, - mga lagda nga subay sa matarung nga panghuna-huna ug sa hapsay nga pagkahan-ay. Sa ato pa, dunah kitáy maayoh nga gramatiká.

Sayud akóh nga dunay mga tawoh nga nagtooh nga

kitáh waláy gramatiká, nga konóh ang atong sinultihán waláy hapsayng mga lagda, kon ugaling dunah man siyáy mga lagda. Alang sa mga ingón kanilah, kiníng mga sinulatah makahatag dyutayng katin-awan.

Agig pagtahud, angayng sayran sa tanán nga ang unang misugyut ug mihatag dalan sa tagsulát bahin ning mga butangah, maóh ang tinuud makinaadmanon ug hinandum niyang magtutudlo didtoh sa Unibersidád ni Santo Tomás sa Manila, M.R.P. Dr. Cándido Fernández, O.P. .

Gisulát ko siláh sukád sa 26 sa Oktubre 1942, hangtud sa 15 sa Disyembre 1942, ang Oktaba sa Pyesta sa Putling Pagkapanamkon sa Mahál nga Birhen Mariya, - dinhíh sa

Kalidngan, Kabkad, Sugbu

Pari Manuel Yap
Kura Parokó
Mandaue, Sugbu

TOLTOLANAN

Sayûp sa Pagpatik:

1. Panid 28—ikaduhâng parapô, sa ikapitóng linya: *bahing kamatuuran*, ingnong: *buhing kamatuuran*........
2. Panid 78—katapusang parapó, sa ikaduháng linya: ....*ang berbo may pagkaaktiboh, o kon*.... ingnong ....*ang berbo may pagkaaktiboh ug may pagkapasiboh*, o kon....
3. Panid 168—ang uluhan: *Imperpekto*, ingnong "*Verbal Nouns.*"
4. Panid 232—ikatolóng linya sukád sa ibabáw: ...*dinhá sa "nagbuhat"*, ingnong ....*dinhá sa "nag buhat.*"

ULUHAN I

ANG MATANG SA ATONG PINULUNGAN

Nagkalainlaing mga Pinulungan

Sumala sa mga makinaadmanong gitawág mga Pilologó, ang mga pinulungan sa tibuúk kalibutan mapunduk sa tolóh ka matang nga ginganlag "Isolating, Agglutinative ug Inflectional", kun "Matinagsatagsahon, Madinugtongdugtongon ug Malinubaylubayon".

Ang unang matang, ang Matinagsatagsahon, maóh kadtóng igkita nato ning mga nasud nga mosunúd: Anám, Siyám ug Tsina.

Matúd pa ni Dr. Grannan (General Introduction to the Bible, Vol. I, p. 16): "Dihá sa mga pinulungang Matinagsatagsahon, ang tagsatagsah ka pulung, lintunganay; ug ang tagsatagsah ka lintunganay, tagsay silabá; ug ang tagsatagsah ka silabá, dili mag-usab-usab úg dagway, sanglit maoráng dagwayah ang gamiton arón pagpahayag sa nombre, sa berbo, sa adberbyo, sa adhetibo; sanglit usáb maoráh mang dagwayah ang gamiton arón pagpailáh sa nagkalainlaing konhugasyón, paagih, panahón, personas, gidaghanón, kaso, ug ubán pa."

Ang iyang kinaiyah maóh ang pagsulát kun paglitók sa mga pulung lintunganay sa waláy pag-usáb sa dagway sa maóng mga pulung. Agid-agid siláh sa sinultihán sa mga bata; samah nìinih: "Akóh kaon; tuhg ko; siyáh patáy Pedro." Usáhay ipailáh nilah ang ilang buút ipasabút pinaagih sa kalainan sa tingog kun sa tonoh dihá sa paglitók sa pulung. Pananglitan, ang pulung "buang" may kalainag kahulugan nga subay sa kalainan sa paglitók kaniyah.

Ang ikaduháng matang, ang Madinugtongdugtongon, naggamit úg mga pulung iglalanggikit arón pagpasabút sa nagkalainlaing kahulugan. Ingón pananglit sa atong pulung "buhat". Kon siyáh langgikitan sa puhng "nag", mahimoh si-

yáng "nagbuhat"; kon sa "mi", ma "mibuhat", ug ubán pa. Dinhíh dayág kaayoh alang kanatong mga Sugbuanon nga ang "nagbuhat" lahíg kahulugan sa "mibuhat". Maóh nga kiníng mga pinulunganah gitawág "agglutinative" o madinugtongdugtongon, kay dugtongdugtongon man ang pipiláh ka pulung dinhá sa usáh ka "dugukan" arón pagpadayág sa nagkalainlaing kahulugan. Masayón ra usáb nga ilhon ang nagkalainlaing bahing gidugtong. Sakup kaniyah ang mga pinulungan sa: Monggolya, Unggriya, Turkiya, Hapón ug Basko.

Ang dakúng hiyas sa ikatolóng matang, ang Malinubaylubayon, maóh nga dihá sa paghimog kalainan sa kahulugan sa usáh ka pulung dugukan, gikinahanglan dili na ang pagdugtongdugtong samah sa ikaduhá kongdili ang pag-usáb úg dyutay sa iyang dagway dihá suhd sa iyang kaugalingon. Kiníng naasoy nang kausaban matataw nato ning mosunúd nga mga pulung Ininglés: "See, saw, seen; buy, bought; go, went; am, is, was, were."

Dunay duhá ka dakúng sangáh kiníng ikatolóng matang: ang gitawág "Semitic", ug ang "Indo-European". Sa nahaunáng sangáh naah ang mga Arabé, Israylita ug Arameyo. Ug sa ikaduhá, ang mga nasud sa Oropa, ug ang daghan sa mga tagah Indya.

Dili lang nato hisgután dinhíh ang mga dagkung kalainan ning duruhá ka sangáh sa "Inflectional Languages" kun sa "Mga Dilang Malinubaylubayon". Walá siyáh kinahanglanah alang sa katin-awan sa Binisayá.

Kinahanglan hinoon natong hinumdumán nga sakup ning ikatolóng matang sa mga pinulungan ang Griyego, Latín, Kinatsilá, Pransés ug Ininglés;—kay ang kadaghanan sa atong mga kaigsoonan dinhá man tudloih ug bansayah sa ilang mga gramatiká, kaniadtoh ug karón. Tungúd niana, hangtud karón, ang atong mga diksyonaryo ug gramatiká gihikay ug gisulát subay sa ilang mga dagkung lagda. Gihimoh siláng sumbanán sa atong mga gramatikáng sinulát.

Gitoohan ko nga kiníng pag-awatah dili maayoh, kay

ang atong pinulungan dakú gayúd úg kalainan sa ilahah. Dunah kitáy ato ra gayúd nga mga lagda nga lahí ug dili mohaúm sa ilahah. Lain kitág paagih sa pagpangtagik sa atong mga pulung. Maóh kiníy usáh ka hinungdan nganoh nga ang mga langyaw, ug hangtud gani kitáh, abutón usahayg kalibog kun kalubúg dinhá sa ilah ug ato nga pagpanabút.

Ang Dila tang Bisayá

Sumala sa masabút na sa magbabasáh, ang atong pinulungan sakup sa ikaduháng matang, ang Madinugtongdugtongon, ug sa sangáh niinih nga gitawág "Dravidian" matúd pa ni anhing Norberto Romualdez.

Busah ang matuud ug masangputon nga pagtoón sa atong pinulungan, kinahanglang anhá ipasukád sa hingpit nga kasayuran sa mga puhng nga iglalanggikit. Sa ubús ko nga pagsabút, ang maayoh nga pagtoón ning mga puhng iglalanggikit makatabang paghatag katin-awan sa pípiláh ka butáng sa atong pinulungan, nga gikalisdan sa mga Oropanhon.

Apán una kitáh magpadayon sa atong pagsusih sa mga hiyas sa Binisayá, ipahinumdum ko sa mga magbabasáh nga waláy pinulungan nga naah ra gayúd suhd sa usáh ka matang; nga siyáh Matinagsatagsahon ra lamang, kun lunsay ra nga Madinugtongdugtongon, o lubus ba nga Malinubaylubayon. Dili kaná maóh ang matuud. Ang matuud maóh nga samtang ang usáh ka pinulungan sa kinaiyah sakup ning matangah kun niadtoh, nakaambit gihapon siyáh sa pipiláh ka hiyas sa ubáng mga matang. Matúd pa ni Dr. Schmidt, ang bantugang Antropologó ug Pilologó sa Biyena: "Ang mga tawoh hinoon nang-iláh nga kiníng pagbahin sa mga kapulungnan waláy hugút nga kahulugan ug busah dili makahatag úg tumang kasayuran bahin sa kagulangón sa kapulungnan. Hinonoah ang pinulungan naglakát-kanunay sa paaging maliyokliyokon kun bawudnon; ang tagsatagsah ka dila nagaagíh ning tanáng mga ang-ang sa paaging kapín kun kulang sa pagkamakanunayon." (Primitive Revelation, p. 164.)

ULUHAN II

ANG BISAYA UG ANG EBREYO

Ang Alpabeto

Matúd pa ni Pari Chirino (A. D. 1604), ang mga Pilipino mihulám gikan sa mga Arabé sa Alpabeto. Samasamah ra usáb ang mga huna-huna ni Morga (A. D. 1609) ug ni Loarca (A. D. 1593). Dili hinoon nga gideretso nato pagdawat gikan sa Arabya, kongdili pinaagih sa Indya, Sumatra, Haba ug Borneyo.

Ug sanglit ang Arabé ug ang Ebreyo mga dila man nga magsoon, ang ato usáb nga Alpabeto ug pinulungan maagid-agid sa Ebreyo. Ato na lagíng hisayran nga ang atong pinulungan sakup sa mga Dilang Madinugtongdugtongon ug ang Ebreyo sa mga Malinubaylubayon. Apán kiníh dili makaulang nga dunah siláy kasamahan. Maóy tuyu dinhíh ning uluhanah ang pagpakita sa pipiláh nilah ka mga mahinungdanong kasamahan.

Sumala sa makita ta sa mga karaang sinulát dinhíh sa Pilipinas, dunah lamang kitáy tolóh ka bokál, ang "a, i, u". Ang mga Ebreyo usáb may tolóh lamang ka bokál nga orihinál, ang "a, i, u". (Zapletál, Grammatica Linguae Hebraicae, p. 11). Kiníh maóy naingnan nianang lubúg ug nagkayamukat nga paagih sa átong sinulatán, dihá sa atong paggamit sa limáh ka bokál: "a, e, i, o, u."

Ang Ebreyo dunay upát ka konsonante nga may pagkabokál; ang: "Aleph, he, vau, ug yod (kun: ', h, w, ug y). Basahah: Catholic Encyclopedia, Vol. VII, p. 176, s.v. Hebrew. Ang Bisayá usáb dunay duhá ka konsonante nga segurong "semivocál"; ang: "w ug y". Kiníh siláh tukma sa katapusang duruhá sa Ebreyo. Gilauman ko nga mahimoh ang pagpakita nga dunah kitáy tugbang sa "h" sa mga Ebreyo, ug tingalih usáb sa "Aleph". Hisgután ta siláh unyá sa umaabut nga uluhan bahin sa "h" sa "Lungsuranon".

Paagih sa Pagsulát

Sa pagsulát upúd, maagid-agid ang duruhá. Ang Ebreyo kaniadtoh gisulát, ginamit ang mga konsonante lamang. Unyá gidugangan sa mga tolbok ug badlis, ibabáw kun ubús sa mga konsonante. Kiníng mga tolbok ug badlis nagpailáh sa nagkalainlaing bokál.

Maóh usáb kiníh ang paagih kaniadtoh sa pagsulát dinhíh sa Pilipinas. Sa sinugdan gisulát ang mga konsonante lamang. Unyá gidugang ang mga punto ug kudlit, ibabáw ug ubús ning mga konsonante, arón pagpailáh sa mga bokál. Basahah: Bazaco, History of Education in the Philippines, Chap. I.

Ang mga Asento

Mahimong ilakíp paghisgut ang mahitungúd sa asento, kun sa silabáng pahimug-atán paglitók. Ang mga Ebreyo dunay usáh, sa kasagaran, labináh sa mga mugbu nga pulung; ug kiníh sa masabúg adtoh mahitonóng sa katapusang silabá.

Ang ilang mga pulung tag-as makabatón usahayg ikaduhá, hangtud gani úg ikatolóng asento, nga matawág sekundaryo,—kay dili man kaayoh lutáw. Lahí niadtong naah mahimutáng sa katapusang silabá nga matawág úg punuan kun primaryo,—kay ipalutáw man pag-ayoh.

Siláng duhá pulús mga "agudo",—kay pulús man nagpabundak sa tingog; naglain lamang ang ilang gibugatón o kusúg dihá sa paglitók.

Ang atong mga pulung dunah upúy usáh ka asento primaryo, ug nga kiníh malagmit adtoh mahimutáng sa katapusang silabá, samah sa Ebreyo. Anhá siyáh usahay mahimutáng sa silabáng dayon na sa katapusan. Kiníh maóy nahitabó sa Ebreyo.

Ang atong mga pulung tag-as, lagmit ang mga sinubli, nagbatón usahayg ikaduháng asento nga hanáp o sekundaryo. Tukma gihapon kiníh sa Ebreyo. Pananglitan: "diha-dihá, taudtaúd, dahondahón, kotokotóh, bokobokóh."

Ang mga silabá dihá sa mga panig-ingnan nga tugbang sa mga silabáng nagdalág asentong pinatik, maóy hitungnan sa mga asentong sekundaryo o hanáp.

Ang "Lungsuranon" walá mogamit sa asentong sekundaryo, kay kiníh makasamok na kaayoh. Labut pa, dili malisúd ang pagtoltol ta kaniyah, sanglit anhá man siyáh ihibalag sa mga pulung sinubli. Kiníng paagihah sa "Lungsuranon" akong gisunúd.

Samah sa Ebreyo, ang asento nato nga primaryo ug sekundaryo, pulús "agudo" kun nagpailáh sa silabáng pahimug-atán paglitók; ang kalainan naah ra sa kakusúg sa paglitók.

Básahah: Zapletál, o. c., pp. 28-29, bahin sa Ebreyo.

Ang mga Pulung Dugukan

Matúd pa ni Dr. Driscoll, Cath. Ency., Vol. VII, p. 177, s. v. Hebrew,—hapit ang tanáng pulung dugukan sa Ebreyo, berbo kun gikag berbo. Kiníh usáb maóh ang nahitabó dihá sa Bisayá. Igo na ang dyutayng pagpalandong, ug makita dayon ang kamatuuran niinih dihá sa atong pinulungan. Hapit ang tanán mahimong gamiton nga berbo.

Matúd gihapon sa maóng makinaadmanon, ang pulung dugukan sa Ebreyo malagmit nga tagutloh lamang ka konsonante; ug usahay tagup-at. Matuud usáb kiníh dihá sa Dilang Bisayá. Niay mga panig-ingnan: "dagan, buhat, bulak, hunit, panit, tapút;—bakbak, hagpat, hagmon, sugnud, pusdak."

Duhá ka Mahinungdanong Lagda

Ang gramatiká sa mga Ebreyo dunay duhá ka mahinungdanon gayúd nga lagda. Ang nahaunáh maóh nga arón pag-iláh sa panahón kun "tense" sa berbo, gikinahanglan nga tan-awon ug sabton ta ang panghuna-huna sa nagsultih o sa nagsulát. Kon alang sa maóng panghuna-huna ang butáng gihisgután umaabut pa, bisag sa tinuuráy dugay na siyáng milabáy, ang gamitong porma

kun dagway maóh ang sa umaabut o "future". Kon ugaling sumala gihapon sa maóng panghuna-huna ang butáng gihisgután milabáy na, ang porma nga gamiton maóh ang sa panahóng miagih o "past." (Zapletál, o. c., p. 61)

Unyá didtoh sa mga umaabut nga sinulát, sulayán ko ang pagpakita nga kanáng lagdaah sa mga Ebreyo gigamit ta usáb dinhíh sa ato. Ang walá pagtagád ning mahinungdanon nga kamatuuran maóh, sa ubús kong pagsabút, ang naingnan sa dili diriyút nga kalubúg o kagubút nga gibati sa daghang buút motoón ug mousisah sa Dilá natong Bisayá.

Ang ikaduhá, maóh nga dunah lamay duhá ka dagkung panahón kun "tenses" ang mga Ebreyo. Siláh gihinganlag "Perpekto ug Imperpekto". Ang Perpekto nagpadayág sa butáng nahimoh sa waláy pagpasabút sa paagih sa paghimoh. Ang Imperpekto nagpadayág sa butáng ginahimoh, samtang siyáh gihimoh pa, ug pinasabút usáb ang kalihokan sa paghimoh.

Kiníh upúd tinuud dihá sa Binisayá. Dunah kitáy: "natawoh, nasunug, napunuan",—bahin sa Perpekto, diín gihisgután ang pagkatawoh, ang pagkasunug ug ang pagkapunuan, nga nakab-ut o nahumán na, sa waláy pagpasabút sa paagih sa paghimoh o pagkab-ut kanilah. "Nagdagán, nagasulát",—bahin sa Imperpekto, diín gihisgután ang pagkanaah pa sa gihimoh, ingón man usáb ang kalihokang gigamit sa paghimoh.

Basahah: Zapletál, o. c., p. 53.

Laing Kasamahan

Labut pa, ang Ebreyo waláy matuud nga abstrakto nga tukma sa abstrakto sa Dilang Oropanhon. Ang abstrakto sa mga Ebreyo nagpailáh lamang sa usáh ka punduk sa mga butáng nga sakup sa usáh ka banay kun matang, o sa plurál ba nga ilang giisip sa paaging pinunduk. Matúd pa ni Pari Zapletál, o. c., p. 37: "Ang plurál sa mga Ebreyo nagpasabút usáb—sa abstrakto,

pananglitan: *neorím*, kabataan; *sekuním*, katigulangan; *hayím*, kinabuhi o mga buhi; *rahomím*, kalooy.—Usahay ang mga punduk (collective nouns) gipailáh sa mga peminino, pananglitan: *dagáh*, mga isda; *oriáh*, magpapanaw; *oriháh*, kakuyug." Maóh upúd kiníh ang nahinabó sa mga abstrakto nato nga mga Bisayá. Ang atong "katawhan, kamaisán, katubhan," samah sa Ebreyo, mga "Collective nouns" o plurál.

May tolóh lamang ka kaso ang mga Ebreyo: nominatibo, henitibo ug akusatibo. Kitáh usáb dunah lamay tolóh ka kaso: nominatibo, posesibo ug obhetibo. Diriyút da siläg igkukuyug, maóh upúd ang nahinabó dinhíh sa ato, sumala sa makita didtoh sa Uluhan IX.

Sa ilang pag-iháp sa tinagpulo sukád sa 30 hangtud 90, siláh migamit sa plurál sa 3 hangtud 9;—ug maóh gihapon ang atong paagih.

Ang: 30, katloán – nga maóy plurál sa tolóh.
50, kalim-an – nga maóy plurál sa limáh.
70, kapitoán – nga maóy plurál sa pitóh.

Usáh sa mga ilhanan sa dagway alang sa daghan o sa plurál sa Ebreyo maóh ang iglalanggikit nga "——im". Matngonan ta kiníh ning paghisgut dinhíh sa ilang paagih sa pag-isip. Niah:

3 – shilosháh,	30 – shiloshím
5 – kamisháh,	50 – kamishím
7 – shibáh	70 – shibi-ím

Makita nato nga ang mga pulung dugukan, lain; apán siláh managsamah dihá sa paagih sa paghimoh kanilah: dihá sa paggamit nilang duhá sa plurál.

¿Nganoh man nga ang katoloán (katloán), plurál sa tolóh, maóh may atong 30? Sa pinobre kong paghunahuna, kaná naggikán sa paagih sa pag-iháp sa atong mga katigulangan, labináh sa pagtudlo nilah sa kabataan. Migamit tingalih siläg mga gagmayng batóh nga pinunduk sa tagnapulo. Busah ang duhá ka punduk "ka-

luhaán (kaluha—duhá); ang tolóh, "katoloán, katloán"; ang upát, "kaupatán, kap-atán".

Samah nga ang "katawhan, kamaisán"—punduk sa mga tawoh, sa mga maís; maóh usáb ang sa pag-iháp, gigamit ang mga punduk nga tagnapulo, arón masayón ang pag-isip. Bantayíh ang: "ka—an" sa mga "collective nouns" nga "kamaisán, katubhan"; ug ang "ka—an" dinhá sa "kap-atán, kawaloán";—ug matataw mo nga "collective nouns" usáb ang atong "katloán, etc." Samah ang nahitabó sa Ebreyo.

Agid-agid sa Griyego, siláh dunay aktiboh, pasiboh, ug tunga-tunga bahin sa paggamit sa Berbo. Kanáng naulahíh ilang gitawág úg "*Niphal*". Ang iglalanggikit "Ni—" nga ilang gigamit alang ning paagihah tukma gayúd sa atong "ni—, na—", ingón pananglit sa "nidakú, nabuák"; dihá sa paagih nato nga "tunga-tunga". Busah sibo upúd ang atong aktiboh, pasiboh ug tunga-tunga sa ilahah.

Ang ilah usáb nga Inpinitibo samah sa Inpinitibo konóh nato. Siláng duhá daw ang Herundyo sa mga Latino; ug lahí sa Inpinitibo niinih, nga maóy panig-ingnan sa mga Inpinitibo sa Kinatsilá ug Ininglés. Basahah ang mga Uluhan XV ug XVIII.

Ang ilang Adhetibo mahimong ipaunah kun ipasunúd sa Sustantibo. Pananglitan: "*ir gadól, gadól ir* —syudád nga dakú, dakú nga syudád". Miingón pa gayúd si Pari Zapletál, o. c., p. 80: "Ang (ilang) mga sustantibo sa masabúg gigamit nga adhetibo." Mga butáng kiníh nga niah gayúd sa atong Binisayá, ingón sa inyong masusih didtoh sa Uluhan VIII.

Hinagdaw Gikan sa Biblya

Dunah kitáy paagih sa pagsultih nga makapalingkahng sa dalunggan sa mga Oropanhon ug niadtong nanggamit lamang sa mga gramatiká niinih. "¿Haíy *dakú*, ang itúm o ang putí? ¿Haiy *maayoh*, ang bagoh kun ang daan?" Dili maóy tuyu ko ang paghisgut

mahitungúd sa "haiy"; pasagdan ta lang siyáh karón; ang buút ko pabantayán maóh kanáng paggamit nato sa "grado positivo" sa mga adhetibo: "dakú, maayoh". Ang mga Oropanhon ugúd ning higayonah mogamit man nianang ilang giingón nga "grado comparativo". Busah siláh mang-ingón: "Which is *larger*---, which is *better*---;" ó "cuál es *mayór*---, cuál es *mejór*;" ó *majus, melius*"; ináy sa: "large, good; grande, bueno; magnum, bonum."

Tingalig moingón lang dayon ang ubán: "Wa man gud kitáy gramatiká; gipatakaan lang nag sultih". Makatarunganon kun dili kiníng hukumah; nagtirapasagad kitág sultih kun walá;---ang matuud maóh nga kiníng nakasambol sa mga matáh sa ubán, nakahatag gayúd úg katin-awan ning dyutayng kalisdanan dihá sa Biblya.

May mga karaan kaayong Biblyang ginigriyego nga dihá sa Lukas V. 39 (nga gihubad ngadtoh sa Ininglés úg: "The old is *better*");---migamit sa *chrestós* (grado positibo: maayoh, mapuslanon), ug ang ubán sa *chrestóteros*. (grado komparatibo: labíng maayoh, labíng mapuslanan). Dapig ning ulahíh ang "Itala" ug ang "Vulgata". Ang iniláng makinaadmanong Pari Fonck, S. J., dihá sa nabantug niyang "Parables of the Gospel", p. 242, miingón: "*Chrestós*, sayóh tingaling giusáb, pinasubay sa konteksto, ngadtoh sa *chrestóteros*, ug sa *melius* dihá sa Bulgata." Dinhíh, siyáh may paghilíg ngadtoh sa pagtooh nga ang pulung orihinál o sinugdan maóh ang positibong *chrestós* (maayoh, mapuslanon), ug nga unyá giusáb ngadtoh sa komparatibong *chrestóteros* (labíng maayoh, labíng mapuslanon). Pag-usáb nga naah lamang sa dagway, apán dili sa kahulugan.

Kiníng pag-usabah gipasandig sa gramatiká sa mga Oropanhon. Tungúd lagíh nga may pagtangdi man, ang dagway nga gamiton maóh usáb ang nagpailáh sa katandian kun komparasyón; busah ang dagwayng matandion dihá sa mga hubad: "*melius, mejór, better*". Su-

mala gud sa mga Oropanhon ang pagtandi kinahanglang himoon suhd sa usáh ug maoráng matangah sa hiyas; pananglitan gikan sa *maayoh* ngadtoh sa *labíng maayoh,* gikan sa *dakú* ngadtoh sa *labíng dakú*—; diín gisud-ong nga ang duháng gitandi pulús may pagkamaayoh ug pulús may pagkadakú; ang grado kun gidak-on lamang maóy dili managsamah.

Kitáng mga Bisayá nanggamit usáb nianang paagihah. Apán lahí sa mga Oropanhon, nanggamit pud kitáh dihá sa pagtandi sa mga hiyas nga kaatbang; ingón pananglit sa: maayoh ug daután kun dili maayoh, sa dakú ug gamáy o dili dakú. Maóh kiníy katarungan sa masabúg natong gamitong: "Maayoh ang daan, dakú ang putí";—sa ato pa: Maayoh ang daang tabako atbang sa bag-oh nga giisip nga daután kun dili maayoh; dakú ang putíng manók atbang sa itúm nga gitan-awng gamáy.

Ang gihisgután nang Pari Fonck, o. c., p. 443, nagasoy nga ang mga Semita, kansang usáh ka sangáh maóh ang Ebreyo, dunah usáb ning ikaduhá natong paagih sa pagtandi. Niah ang iyang mga pulung: "—Ang *'par ekeynon'*— (San Lukas XVIII. 14) —nagpahayag úg katandian diín ang positibo maóy gigamit ináy sa komparatibo. Apán ang maóng katandian dili isipon nga nagkahulugan nga ang publikano gipakamatarung labáw sa pariseyo dihá lamang sa grado o gidak-on ug nga kiníng naulahíh gipakamatarung usáb atubangan sa Diós sa ubús hinoon nga grado. Dili; hinonoah, ang katarungan sa usáh gipasuwabih gayúd dihá sa pagkawalátarungah sa ikaduhá. Usáh kiníh ka paagih sa pagsultih sa mga Semita nga sa masubsub gigamit dihá sa Daang Testamento, paaging naghisgut lamang sa gitandian arón pagpalutáw pag-ayoh sa gitandi, sa walá gayúy paghatag ngadtoh sa gitandian sa bisag usáh sa mga hiyas nga gipahiluna dihá sa gitandi."

Si Pari Zapletál, dihá sa iyang gramatiká, p. 81, miingón: "Ang Dilang Ebreyo way linaíng dagway sa ad-

hetibo alang sa komparatibo ug superlatibo. Ang komparatibo mailáh pinaagih sa igkukuyug '*min*' (samah sa atong 'kay sa')---kun sa artikuló 'ha' (samah sa atong 'ang'). Niay iyang mga panig-ingnan: maalam pa kay sa hari, tam-is pa kay sa dugús;—diín ang Ebreyo sa maalam (hakám) ug sa tam-is (matók) naah sa positibo; ---tama gayúd sa Binisayá dihá sa hubad sa panig-ingnan.

Busah kadtóng: "maayoh ang daan, dakú ang putí" ---mahimong sud-ongon subay sa saysay ni Pari Zapletál, nga minugbu lamang sa: "Maayoh ang daan (kay sa bag-oh nga dili maayoh), dakú ang putí (kay sa itúm nga dyutay ra)." Ning paagihah, tataw gayúd nga samag lagda ang Ebreyo ug ang Bisayá bahin sa pagtandi sa mga hiyas.

Sanglit ang Manunubus migamit man sa Arameyo, ang Ebreyo niadtong panahonah, maóy ubús kong pagtooh, nga samah sa Binisayá, ning higayonah, Siyáh migamit sa bugtong nilang porma, ang positibo, ug nga tungúd niinih, si San Lukas dihá sa iyang orihinál migamit usáb sa dagwayng positibo (*chrestós*); ug nga giilisdan dayon sa ubán sa dagwayng komparatibo (*chrestóteros*), sumala lagíh sa gramatiká sa mga Oropanhon.---Katin-awan kiníh nga gikan sa pobre tang Binisayá.

Niah pa, kitáng mga Sugbuanon may paagih sa pagsultih nga sinubli. Kiníh gihisgután didtoh sa Uluhan XXI. Kon ang mga pulung nagkahulugag panahón maóy sublion, atong buút ipasabút ang tagsatagsah ka pagtungha nianang panahonah. Aniay mga pananglitan:

"adlaw-adlaw" — ang mahitabó sa matag-adlaw.
"bulanbulan" — ang mahitabó sa matagbulan.
"tuigtuig" — ang mahitabó matagtuig.

Ang mga Ebreyo dunah usáb ning paagihah:
Eksodó XIII. 10: "*miyamím yamimáh*"—gikan sa "mga adlaw" ngadtoh sa "mga adlaw"; sa ato pa, matag-

hitabó sa "mga adlaw".

Eks. XVI. 4: "Welaketú debár—*yom beyomo*"—"ug pakuhaon silág igo sa *adlaw-adlaw*" o sa matag-adlaw.

Eks. XVI. 5: "Yilketú *yom yom*"—"sa naandan nilah pagkuha *adlaw-adlaw*".

Eks. XXIII. 30: "*meát meát*"—matag-*taudtaúd* o tinagidyut sa panahón.

Dayág kaayoh nga, bisan managlain ang mga pulung nga gigamit, managsamah gayúd ang paagih ug ang kahulugan.

"*Mittimól shilshóm*" (Eks. XXI.36; 1 Sam. o mga Hari IV.7, X.11)—"kagahapon ug sa usáng adlaw". "*Makár hashelishéth*" (1 Sam. o mga Hari XX.12)—"ugma damlag". Labipáng mubú ang atong "ugma damlag"; ang Ininglés ug Kinatsilá waláy tugbang. Apán, ang atong "kagahapon ug sa usáng adlaw", samah sa Ininglés ug Kinatsilá, taás ra sa Inebreyo.

Si Pari Cándido Fernandez, O. P., dihá sa iyang sinulát mahitungúd sa Salmo 17, nga nahimantala sa "Boletín Eclesiástico de Filipinas", tuig XI, isip 117, Marso—1933, pp. 153-173,—mipahinumdum ning mosunúd nga batasan sa mga Ebreyo:

"Sinud-ong kiníng mga butangah ug ang kasayón nga gigamit sa mga magbabalak nga Ebreyo pagkuha o pagwagtang sa berbo *hayáh: fuit, es, fuí* (ang tugbang sa atong "maóh" o "to be" sa Ininglés); kun hinoon, inatimán kiníng mga butangah ug tinagád ang batasan sa mga Ebreyo pagwagtang, sa kasagaran, sa berbo *sum, es, fuit* dinhá sa ilang pagtagik sa mga pulung,....., ug way sapayán sa lagda mahitungúd sa labáwng kahiligan ngadtoh sa pagdugang kay sa pagkuha o pagwagtang,—siláh (ang mga Eksehetáng katolikó) miusáb sa balak.....".

Ang buút ko nga ipatagád dihá sa itaas, maóh ang masabúg nga batasan sa mga Ebreyo pagdilig gamit sa ilang berbo "ser, o to be" dihá sa ilang pagsultih. Kiníh maóh upúd ang pagtulun-an ni Pari Zapletál, o. c.,

p. 85: "Ang Igdudugtong: *sum, es, etc.* dili ipahayag o dili gamiton: *Eleh tolidóth*—kiníh siláh ang mga kagikanan o kaagih, *gadól Yahwéh*—dakú si Yahwéh o ang Ginooh; apán usahay ang berbo *hayáh* maóy nakitang pulih kaniyah (sa *sum* o *maóh.*)."

Ug ang mga Bisayá dili pud tiggamit sa ilang "maóh". Kamatuuran, dihá sa duhá ka panig-ingnan ni Pari Zapletál, sa itaas, walá pud nako gamitah ang "maóh"; ug nagtooh akóh nga siláh maayong Binisayá. Lahí ang Ininglés; siláh ingnon: "These *are* the generations; the Lord *is* great;"—diín gigamit ang "are, is" sa ilang berbo "to be".

Niay laing panig-ingnan sa Binisayá: "Siyáh kawatán, si Pedro tawoh, ang duwa tahúm, ang tubig init." Samah sa Ebreyo, dili igkita dihá ang berbo "maóh". Hinonoah, dili na mamaayong Binisayá kon kiníh gamiton. Apán sa Ininglés kinahanglan ngá gamiton ang berbo "to be"; kay daw salikwaút kon siyáh biyaan.

Ug maóy ubús ko nga pagtooh nga kanáng unang duhá ka panig-ingnan dili mahubad sa tuman ngadtoh sa Ininglés; kay ang: "He is *a* thief, *the* thief; Pedro is *a* man, *the* man"—dili man husto. Ang Binisayá walá man magdaláh sa tugbang sa "*a, the*". Ug maoráh mag salikwaút ang: "He is thief, Pedro is man". Bantayíh nga ang "man" dinhíh nombre, dili adhetibo. Samarah, bakikáw ang pag-ingón: "Mill is stone, that is book".

Mga Pulung nga Agid-agid

Ug kiníng kasamahanah igkita dili lamang dihá sa mga lagda sa pagtagik, kongdili usáb hangtud sa mga pulung. Niay diriyút nga panig-ingnan:

Dagáh, mga isda; ug ang atong *dagat*, puy-anág mga isda. Ang *rikíd* nilah (Ps. XXVIII.6) sibo gayúd sa *ikíd*.—nagpasabút úg usáh ka dagway sa pagluksoh. *Shebet*, pagpuyú: ug ang atong *sibít*, igdadapát sa puy-anán.

Siláh dunay *'aih* nga maóh ang atong *hain, haih;* panaglitan: "'Aih Shimshon—¿haih si Samsón?"

Busah dinhá sa Kasulatan mabasah nato, nga tapus makasalá ang atong unang mga ginikanan, ang Ginoong Diós mitawág kang Adán ug miingón kaniyah (Hen. III. 9): " *'ayekáh*",—nga kon atong hubaron: "Haih ka". Dyutay ra gyud kaayog kalainan ang paglitók kanilah. Sa basahón usáb sa Maghuhukum (XIV.6), mabasah ta nga si Samson migisi-gisí (watas'watás) sa leyón sa samang kasayón sa paggisi-gisí niyah sa dyutayng kanding; nga sa inebreyo: "*'way shase'u keshasáh*"—"ug iyah siyáng gigisi-gisí samah sa paggisi-gisí" sa dyutayng kanding. Kanáng ilang *shasáh* daw maoráh úg kagikanan sa atong "sa-sa; sasáh". Maagid-agid man ugúd úg kahulugan. Maóh usáb ang mabasah nato sa unang basahón ni Manalagna Samwél (XV.33) bahin sa "*shasáh*".

Gikan sa lintunganayng "lak", siláh may *halák*, *leketh*, *lekú*, *lekíh;* kansang kahulugang punuan *lakát*; ug dunah pa gayúd siláy *shalák*, mibalibág kun misalibáy. Pinasukád upúd sa maóng "lak", ang atong *lakát* nakabatón ning mga kaubanan: *laktud*, *liku*, *lukton*, *liksih*, *laksi*, *lukluk;* kansang kahulugang punuan, samah sa lakát, nagpailáh sa paglatás gikan sa usáh ka dapít ngadtoh sa lain. Kiníng kahuuganah kon pakuyugan sa bolok nga "tuy-ud kun tul-id, liso, ontol, kisikisih, gisi, ug padulung sa look kun suúk", motungha ang mga pulung dugukan: "laktud, liku, lukton, liksih, laksi ug lukluk".

Labut pa, nagtooh akóh nga ang atong "lalakeh" gikan sa maóng "lak". Ug sanglit ang pagsubli sa atong unang silabá nagpasabút man sa ginabalikbalik nga kalihokan; ingón pananglit sa: magtotoon—ang may batasan sa pagtoón; magtutudlo—ang may buhat sa pagtudlo; dudula ang ginagmay apán masubsub nga dula;—ang atong "lalakeh" nagkahulugan niadtong nagmahuputon sa paglakát kun pagpangita sa igapanginabuhi.

Ang pulung usáb nga "babayeh" gikan sa "bayeh kun baláy"; ug busah nagpasabút niadtong nagpuyú sa

masubsub suhd sa baláy. Ug ang maanindot maóh nga ang ato upúd nga "bayeh" tugbang gayúd sa *bayith* sa mga Ebreyo, kansang kahulugan: baláy kun panimaláy.

Ang *yanák* sa mga Ebreyo, *misosoh* sa ato, buhat sa mga gagmayng anák. Ang *hay* nilah, samah sa atong *buhay*, nagpailáh sa may kinabuhi. Gikan sa *bo*, may *tabó, yabí, tabí* siláh, mga silingan sa atong *tabo, tagbo, tabi*,—kay ang kahulugang lintunganay niadtoh ug niinih maóh man ang "pıg-abút". *Yosiph*, midugang kun mipunó; katugbang sa atong "isip" sa usáh niyah ka kagamitan: "Giisip siyáng usáh sa mga tulisán."

"*Bakháh*", miingón ang usáh ka Israylita; sa ato pa, "*Mibakho* siyáh". Ang ilang *bakáh, bukáh*, milikí, mikang-ah,—sibo sa atong *bukáh*. *Galáh, guláh*, mitungha kun mipakita,—daw paryente sa atong *gulá*. *Sub, subi*, pagdagayday,—maorág usaráy kagikanan sa *subá* ta. *Lun*, pagtipog puyú,—nagpahinumdum sa *loon* sa mga Bisayá. Ug ang *nahásh* nilah ug ang *has* kun halas dinhíh sa ato daw managsoon, kay ang kahulugan niinih ug niadtoh, *bitín*.

Balikon ko ang pagpahinumdum nga kiníng mga kasamahanah dili dihá sa mga pulung lamang nga maagid-agid ug kahulugan; hinonoah naah siláh gayúd dinhá sa mga dagkung lagda o paagih sa pagsultih, dinhá gayúd sa dugukan sa ilah ug sa ato nga pinulungan; ug busah angayán siláh nga atong tun-an ug palandongon.

Pipiláh ka Pagtulun-an

Dinhíh ato nang nakita ang kamahinungdanon sa pagtoón sa atong pinulungan ubús sa kahayag sa mga pinulungang maagid-agid kaniyag kinaiyah. Apán ang kadaghanan sa atong mga gramatiká gisulát o nasulát ubús sa mga lagda sa mga Dilang "Indo-European": ang Linatín, Kinatsilá ug Ininglés,—nga sumala sa ato nang nakita dakú kaayog kalainan sa atong pinulungan.

Pag-awat kiníh nga, ingón sa gihisgután na sa miaging uluhan, makahatag usahayg kalubúg.

Dili kiníh sabton nga alang sa pagtoón nato sa atong paagih sa pangtagik úg mga pulung, ang mga gramatiká ning mga nasurah dili makatabang. Makatabang gayúd kay bungah man siláh sa mga tawong manggialamon ug makinaadmanon. Gigamit ug gitun-an ko usáb siláh. Ang makadaut anhá maggikán sa panlimbasug sa pagpahaúm sa ato dihá sa ilahah. Labut pa, nagtooh akóh nga ang gihisgután nang duhá ka dakúng lagda sa mga Ebreyo mapuslanon ug makatabang gayúd alang sa kasulbaran sa daghang mga bahin sa atong pinulungan, mga bahin nga nakapalibog sa mga langyaw ug dili langyaw.

ULUHAN III

ANG PAGGAMIT SA GIYÓN

Mga Katarungang Kabatok

May mga pitóh na katuig karón, si G. Paulino Gullas mimantalag sinulát (kansang hulád minakinilya niah sa akong kamút), nga nagsupak sa kagamitan sa giyón dihá sa pagsulát sa Binisayá. Kiníng paggamitah iyang gitawág: "dili magkadimao, hiwi, sayop";—ubús sa mga katarungan:

1. Arón paghatag kasayón sa pagsulát;
2. Walá kinahanglanah, kay waláy Bisayáng masayúp bisag dili gamiton ang giyón;
3. Kay "misukwahi sa latid nga gibaud sa tanang pinolongan".

Usa pa nato usisahah kiníng iyang mga katarungan, ilakíp ko dinhíh pagpahayag pag-unah nga si G. P. Gullas milahugay paggamit sa mga pulung "dash" ug "hyphen"; ug maóh nga nagkalahugay usáb ang iyang mga panig-ingnan. Angayng sayran nga ning sinulát ko ang haypen kun giyón maoráy gihisgután.

Labut pa usáb, nasayúp siyáh sa pag-ingón nga ang giyón gigamit arón pagpailáh nga ang silabáng nag-unáh ning ilhananah maóy pahimug-atán sa paglitók. Kiníy hinungdan sa iyang pag-ingón nga ang ilhanang labíng maayoh maóh ang sa asento agudo. Dili ang asento maóy gipailáh sa giyón, hinonoah ang kabahinan sa silabá.

Daklit nga Kaagih

Ang atong mga katigulangan kaniadtoh dihá sa ilang pagbasah, mipalanggikit gayúd pagsunúd úg bokál dihá sa mga konsonante. Kon ugaling waláy ilhanang gisulát, ang bokál "a" maóy ilang ipunó pagbasah. Busah ang atong alpabeto basahon nilag: "A—Ba—Ka—Da." Busah usáb kaniadtoh lisúd kaayoh ang pagsulát ug ang pagbasah sa mga ngalang ingón niinih: "Martín, Si-

món, Samsón, Tupas, Hamilkár",—kay, way duhaduhah, basahon gayúd siläg: "Maratina, Simona, Samasona, Tupasa, Hamilakara".

Maóh kiníy usáh sa mga kalisdanan sa karaan nato nga pagsulát; gikinahanglan ngá mawagtang kiníng sinugdan sa kalubúg bahin sa atong sinulatán. Busah sa tuig 1621, si Pari Lopez migamit sa dyutayng krus nga ipahiluna ubús sa konsonanteng waláy bokál nga ilanggikit pagsunúd. Maóy ubús kong pagtooh nga sa paggamit na sa atong katigulangan sa mga titik nga romanhon kun latino, ang dyutayng "krus" ni Pari Lopez gihinayhinayan pagpulih sa giyón, nga usáh ka timaan sa katitikang romanhon. Ug maóh nga hangtud karón dunah gihapoy daghang naggamit sa giyón. ¿Angay ba siyáng papadayonon? Si Gullas mitubág: Dili. Ug hisayran na nato ang iyang mga katarungan. Tun-an ta siláh.

Mga Katarungang Kadapig

Si G. P. Gullas miingón nga maayoh lang wagtangon ang giyón arón paghatag kasayón sa pagsulát. Tinuud dili maayoh nga kargahán ta pag-ayoh ang atong mga sinulát sa mga timaan nga walá kinahanglanah alang sa matin-awng pagpadayág sa huna-huna, ug hinonoah makasamok. Apán kiníng paghatag kasayón kun kayanoh sa atong pagsulát anhih mosangko niinih: ang katin-aw sa pagpadayág sa atong mga huna-huna pinaagih sa sulát. Kon ang kasayón nga atong giagáp nagdaláh kun gikuyugan sa katin-aw, angayán kanáng kasayonah nga sagupón; apán kon kanáng kasayonah maóy sinugdan sa kalubúg, kinahanglan siyáng isalikway. Kay kon ang kasayón lamang maóy atong tagdon, makaingón kahá kitáh nga labíng maayoh ang pagpadalág papél nga walá gayúy usáh ka kudlit ngadtoh sa atong higalah arón pagpadayág sa atong huna-huna, kay sa pagpadalág sinulát nga maayong pagkahan-ay. Kay kadtóh masayón gayúd, ug kiníh malisúd.

Makaingón ka tingalih, magbabasáh, nga ang pagbuhat sa ingón dili lamang kataw-anán, hinonoah talamayon, kay naglapas man sa lagda sa maayoh ug maligdong pamatasan. Busah dili diáy igo ang kasayón lamang; gikinahanglan gayúd ngá gamiton ang tanâng timaan nga makahatag úg katin-aw ug makakuha sa kalubúg kun kasamok sa oloh. Sa ubús kong pagsabút ang giyón gikinahanglan alang ning tuyuáh. Busah kinahanglan siyáng papadayonon.

Agig tubág sa ikaduháng katarungan ni G. P. Gullas, ug pagdason sa itaas, niay mga pulung Bisayá nga malisúd sabton o makalibog, kon dili gamiton ang giyón; gihan-ay siláh sa pinares, ang pulung nga kinahanglang butangág giyón gipaatbangág laing pulung maagid-agid apán laig kahulugan ug nga waláy giyón, gawás sa "tagan-an".

buk-ah,	bukáh	pag-atóh,	pagatoh
but-ah,	butáh	pag-unah,	pagunah
dag-anán,	daganan	pil-ah,	piláh
lab-anán,	labanan	pil-ih,	pilih
mag-aambit,	magaambit	pul-ih,	pulih
nag-unah,	nagunah	put-ong	putóng
	nagunáh	tab-ang,	tabang
nag-uná,	naguná	tag-anán,	tagan-an
nag-unaán,	nagunaán	tim-os	timós
nag-unáw,	nagunaw	tol-ah,	tolah
nag-apás,	nagapas	tung-ah,	tungáh
nag-atás,	nagatas	pas-an,	pasan
kab-it,	kabit	kaw it,	kawit
dag-um,	dagum		kawít
pug-ah,	pugah	pak-ah,	pakah
lung-ag,	lungág	tung-an,	tungan
bas-ah,	basah	tas-ah,	tasah
bay-ad,	bayad	tak-al,	takal
bun-ih,	bunih	sak-ah.	sakah
dan-ag,	danag	suk-ah,	sukah
bag-ah,	bagah	pan-ah,	panah
bak-ah,	bakah	ila-ga,	ilagá
nang-ut-ut,	nangutút	pang-ut-ut,	pangutút
pang-uhs	pangús	pat-ak,	patak
pang-us		pung-ut,	pungút
pil-on,	pilón	sab-ong,	sabong
puk-an,	pukan	pis-an,	pisan
bas-on,	bason	bus-ug,	busúg

Mahimong pun-an; apán kiníh siláh igo na kaayoh nga makapanghimakák sa ikaduháng katarungan ni G. P. Gullas. Kuhaah gikan kanilah ang mga giyón, ug mahanaw ang ilang kalainan sa pagsulát, ug motungha ang duhaduhah o kalibog sa oloh. Sa láin nga pagkasultih, may daghan diáyng Bisayá nga masayúp kon ang giyón dili gamiton.

Dinhá sa listah, ang mga pulung: "dag-anán, labanán, nag-unáh, nag-uná, nag-unaán, nag-unáw, nag-atás, pag-atóh ug tag-anán",—nanghimakák niadtong nanagtooh nga ang giyón nagpailáh nga ang silabáng *nag-unáh* kaniyah maóy pahimug-atán paglitók. Dinhá kanilah ang silabáng pahimug-atán paglitók naang tanán *sunúd* sa giyón.

Makapalimbawut sa balhiboh kanáng ikatolóng katarungan; kay gipabarúg man intawon ni G. Gullas ang atong pobreng Binisayá kun ang giyón sa maóng Bisayá atubangan sa tanáng pinulungan, nga tingalih hikat-onán gayúd pag-ayoh sa maóng magsusulat, kay sa way pagukon-ukon mipakanaog man siyáh nianang makapakuyáwng hukúm nga ang paggamit sa giyón batok "sa latid nga gibaud sa tanáng pinolongan." Iyah gayúd kiníng mga pulung.

Sugdan ta siyáh pag-usisah. Ang Ininglés naggamit sa giyón kun haypen; pananglitan: "bell-like, co-worker, cave-in, cure-all, has-been, head-on". Siláh gikuha ko gikan sa Webster's Collegiate Dictionary, 1940: "Compounds and Hyphenation." Ug ang Ininglés iniláh man nga pinulungan. Ang Pransés naggamit usáb; ex. gr.: *aide-toi, bouts-rimes, cest-a-dire, garde-feu,*—nga pinú-pu gikan sa maóh gihapon nga diksyonaryo. Ug ang Pransés iniláh pud nga pinulungan. Ug dili malisúd ang pagpakita nga ang mga Turko, Arabé, Ebreyo ug ubán pang mga pinulungan naggamit ang tanán sa giyón. Apán kiníh siláng akong gihisgután igo na nga makapanghimakák niadtong giingón ni G. P. Gullas: "Ang giyón dili angay gami

ton...., kay supak sa kasogoan sa tanang pinolongan sa kalibutan." Masumbalík ta diáy siyáh pag-ingón: "Ang giyón angayng gamiton..., kay subay man siyáh sa ubáng mga pinulungan sa kalibutan."

Kanus-ah Gamitah ang Giyón

Unah sa tanán ang giyón gamiton dihá sa pagsulát kun pagpatik, diín ang usáh ka pulung maputól kay kinahanglan na mang sugdan ang lain kun bag-ong tudling. Dinhíh ning pagputulah kinahanglang bantayán nga dili mapikas ang silabá.

Kiníng paggamitah sa giyón dili maóh ang gilantugian; ang gihisgután dinhíh maóh ang iyang kagamitan suhd sa usáh ka pulung, bisan ugúd kiníh naah sa taliwala sa tudling kun linya. Ug ¿kanus-ah man siyáh gamitah? Ipahinumdum ko sa magbabasáh, nga usáh ka dakúng lagda sa atong pinulungan bahin sa silabá maóh nga ang konsonante suhd sa pulung ug ang nagsunúd kaniyah nga bokál usáh ka silabá; pananglitan: "ba-li-ta. to-lo, di-li." Lagda kiníh nga naggikán niadtong karaang batasan sa atong mga katigulangan nga dihá sa ilang pagbasah mipalanggikit sunúd sa tagsatagsah ka konsonante úg usáh ka bokál; ug nga kon walá man ganiy bokál nga gipatik, ang "a" maóy ilang gipasunúd paglanggikit dihá sa ilah lagíh nga pagbasah. Ápán usahay mahitabó nga ang konsonante suhd sa pulung adtoh mahisakup sa nag-unáh kaniyah nga bokál, ug nga dihá sa paglitók waláy bokál nga ipasunúd paglanggikit sa maóng konsonante. Gitawág siyág silabáng sinap-ungan o "closed syllable". Dayág nga kiníh kasupak sa naasoy nang lagda sa itaas. Busah arón dili maglibog ang magbabasáh, gibahin dinhíh kadtóng silabahah sa nagsunúd kaniyah pinaagih sa giyón. Pananglitan: "ban-og, sus-ih, tag-ah, tun-og" Kiníng paggamitah sa giyón makahatag kasayón ug katin-awan, kay lahí man siláh sa: "banóg, susih, tagah, tunóg". Basahah usáb ang mga panig-ingnan nga tuah sa itaas.

ULUHAN IV

ANG ASENTO SA BINISAYA

Pasiunáh

Ang Binisayá, samah sa laing pinulungan, dunay asento kun pahimug-atán paglitók nga silabá. Maôy usáh ka sulbaronon ang pagtoón ning mga asento, ang pagsusih úg piláh ka matang ang atong mga asento, arón sa ingón niana mamay katin-awan ang atong pagsulát ug kahatagag kasayón ang pagbasah; labináh kon ang nagbasah dili tagah ato.

Bisan tinuud nga ang atong mga bokál samag paningog sa Kinatsilá, dili usáb malalis nga dunah kitáy ulusahong paglitók sa pipiláh ka katapusang bokál, paglitók nga ato ra gayúd ug lahí uyamut sa Kinatsilá. Pananglitan, ang mga katapusang bokál ning mosunúd: "dili, tolo, subú, pusá". Ang paglitók ta kanilah atong gikalít pagputól dihá sa lingagngag. Busah gitawág silág guturál, gikan sa "guttur", lingagngag.

Dunay daghang mga batan-ong magsusulat nga ubús sa pasangil nga ang labíng sayón kun yanoh maóy labíng maayoh, nangsalikway sa tanáng asento nga pinatik. Gitubág ko na, kiníng katarunganah sa Uluhan III, diín akong giingón: "Apán kiníng paghatag kasayón kun kayanoh sa atong pagsulát anhih mosangko niinih: ang katin-aw sa pagpadayág sa atong mga huna-huna pinaagih sa sulát. Kon ang kasayón nga atong giagáp nagdaláh kun gikuyugan sa katin-aw, angayán kanáng kasayonah nga sagupón; apán kon kanáng kasayonah maóy sinugdan sa kalubúg, kinahanglan siyáng isalikway."

Nan, kay kiníng masabúg nga paagih sa atong mga batan-on ug mantalaan, kiníng paagih sa pagsulát nga way asento, makahatag mag kalubúg kun kalibog sa oloh, kinahanglon ngá siyáh isalikway. Pruyba: basahah

paghinay kiníng mosunúd nga gisulát sumala ning paagih sa 'way asentong pinatik: "Kalayo niya; ato gyud; giayo ko siya; may guna siya; ako nagpaabut kaniya."

¿Unsay kahulugan nilah? ¿Igo na ba kanáng paagihah sa pagsulát arón paghatag úg katin-awan? Dayág nga dili; kay siláh makahimoh pagbatón ning mga kahuluganah: "Kalayó niyah, kun kalayoh niyah; atóh gyud, kun ato gyud; giayó ko siyáh, kun giayoh ko siyáh; may gunáh siyá, kun may guná siyáh; akóh nagpaabút kaniya, kun akóh nagpaabut kaniyah";—nga gisulát subay sa "Lungsuranon".

Kon susihon ta sa hinay kanáng mga panig-ingnan sa itaas, atong makita nga kiníng kalubúg sa kahulugan naggikán sa duhá ka butáng: (1) ang paningog sa mga bokál, ug (2) ang asento kun kakusúg sa paglitók sa maóng mga bokál. Makita usáb nga kiníng duhá ka butáng daw silingan ra, ug busah gitingúb lang dinhíh paghisgut.

Bahin sa unang naingnan atong makita nga ang "gunáh" nga sundang may asento ang katapusang silabá, ug nga ang "guná" nga gibáng dunah upúy asento ang katapusang silabá. Busah dili siláng duhá managlain bahin sa asento; ang ilang kalainan naah sa paningog sa "a". Ang sa "a" dinhá sa "gunáh"—sundang, samah sa "a" sa mga Katsila; ug ang sa "a" dinhá sa "guná"—gibáng, guturál, nakalít pagkaputól.

Sa laing bahin, maoráh ang paningog sa "u" dinhá sa "nagpaabut"—naghulát, ug sa "nagpaabút"—nagpasakáh sa baláy; ang nakalain maóh ang asento. Ang nahaunáh walá pahimug-atíh paglitók kun waláy asento, ug ang ikaduhá gipahimug-atán kun may asento.

Sa katapusan, ang naingnan sa kalubúg naah maggikán sa duhá gayúd: sa kalainan sa paningog ug sa asento. Dinhá sa "kalayoh"— ang nagsigáh, ug sa "kalayó"....kaatbang sa duúl,....ang "o" sa nag-unáh samah sa Kinatsilá ug way asento, samtang ang sa ikaduhá guturál ug may asento. Samasa-

mah ra ang saysay bahin sa "atóh"—naanám pagkahurút, ug sa "ato"—kaugalingon nato; "giayó"—daw gibawó, ug "giayoh"—giuli ngadtoh sa maayong kahimtang.

Kiníng duhá ka naingnan sa kalubúg kadugangan ta úg ikatolóh, nga bahin gihapon sa paningog sa bokál, ug busah ilakíp ta upúd dinhíh paghisgut. Ang kadaghanan hinoon kanilah dili makapalibog, kay walá may laing mga pulung nato nga agid-agid úg paningog; apán ang pipiláh makalibog gayúd. Aniah:

"Ang-ang" - sa hagdanán, ug "ang-ahng" - naahát;
"sug-sug" - daw natonók, ug "sug-suhg" - pagdaldal arón masukú;
"sud-sud" - usáh ka galamitón, ug "sud-suhd" - kadaghan mosulud;
"on-on" - pag-ubús; ug "on-ohn"-humáyng kulang sa unúd;
"us-us" - dalin-as sa ubús, ug "us-uhs"- paghulamáy.

Ingón sa makita ang nakalain kanilah maóh nga ang ikaduháng bokál sa ikaduháng punduk, gidugay o gipaluray paglitók. Gisulát ko siláh dinhá sa itaas sumala sa paagih sa "Lungsuranon". Kon sulatón subay sa masabúg nga paagih sa pagsulát sa atong mga mantalaan, kanáng mga pulungah makahatag gayúd úg kalibog sa oloh. Busah sulbaronon upúd siláh.

Aniah kiníng totolóh ka sulbaronon:
(1) Ang mahitungúd sa asento sa Binisayá;
(2) Ang paagih sa pagpailáh sa bokál tang guturál; ug
(3) Ang paagih sa pagsulát sa bokál nga pinaluray.

Nan kay dili man igo kanáng masabúg nga paagih sa atong mga mantalaan ug mga batan-on, sa paghatag úg katin-awan, may mga tawoh nga nanggamit úg laing mga paagih, nga sumala sa akong napanid-an totolóh: ang kang Pari Kaufmann, ang sa tolóh ka asento, ug ang sa "Lungsuranon". Anam-anamón ta siláh pag-usisah.

Ang kang Pari Kaufmann

Kiníng iniláng makinaadmanong misyonero, dihá sa iyang Diksyonaryong Ilonggo-Ininglés ug "Elements of Visayan Grammar," miggamit lamang sa usáh ka asento, ang

agudo, ug sa "italics" kun hinandag alang sa mga bokál kansang paningog nakalít pagkaputól; ang güngón nang mga bokál nga guturál. Ang ubáng mga bokál nga samag paningog sa Kinatsilá, gipatik sa titik nga romanhon, ingón man ang mga konsonante.

Kiníng paagihah nakasulbad sa duhá ka kalisdanan sa itaas. Sa usáh ka bahin siyáh tin-aw ug sayón. Matarung usáb ang hukúm ning bantugang Pari nga usaráy asento sa Binisayá, ang agudo.

Apán dili praktikó. Maayoh lang sa diksyonaryo ug sa gramatiká,—ug kiníh maoráh usáb ang tuyu sa nagpaurug. Malisúd ang pagsunúd kaniyah sa kamút; ambút úg unsaon paglaíg sulát sa hinandag ug sa romanhon. Ang mga makinilya upúd walá ning duruhá ka bolok sa mga titik. Busah dili praktikó, kay dili man magamit sa kadaghanan ug sa masubsub. Labut pa, walá tagdah dinhíh ang ikatolóng kalisdanan. Busah dili maayong sagupón.

Ang Totolóh ka Asento

May mga tawoh kaniadtoh sa panahón sa mga Katsila nga migamit sa totolóh ka asento. Ug kon walá akóh masayúp siláh gigamit usáb sa atong Instituto sa Pinulungang Nasudnon. Sa way duhaduhah daghan ug katahaán ang iyang mga dumadapíg. Busah inubanág pagtahud ug pagpanokóh susihon ta kiníng paagihah.

Sumala sa mga tagtukud nga Griyego ug sa kadaghanang nanggamit kanilah, ang asento agudo (') nagpailáh sa pagpataás sa tingog, ang grabe (\`) sa pagpaubús, ug ang sirkumpleho (^) sa pagpataás ug pagpaubús sa maóng tingog sa pinadugay kun pinaluray nga silabá o bokál. (*Tungúd sa kakulang sa mga bokál nga nagdaláh sa mga asento grabe ug sirkumpleho, kiníng mga bokalah among gisulát ning paagihah:*

ang grabe—sa titik nga pinahandag;
ang sirkumpleho—sa titik nga itúm.)

Ug dinhíh sa Binisayá siyáh gigamit ning mosunúd nga paagih: "wal**a**" nga butáng, "walá" nga kamút "pal*a*". Ang

katapusang bokál sa mga pulung gipaubayág badlis, nagdaláh sa mga asento nga sirkumpleho, agudo, ug grabe, sa inabaníd. ¿Husto ba siláh nga pagkagamit?

Sa ubús ko nga pagsabút, dili; kay ang sa nahaunáng kaso, dili man pinadugay kun pinaluray ang katapusang "a" sa *nawala* nga butáng, ug usáb waláy pagpataás ug pagpaubús dihá sa atong paglitók sa gihisgután nang bokál;—sumala sa gikinahanglan sa sirkumpleho. Sulayíh paglitók ang maóng "wala", bantayíh pag-ayoh ug itanding sa gidugayón sa katapusan upúd nga "a" dihá sa imong pag-ayog litók sa "wala" (nga kamút) ug sa "pala" (pagpapas),—ug sa waláy duhaduhah tumbastumbas silág gidugayón.

Dili husto, kay dihá sa ikatolóng kaso, walá may pagpaubús dihá sa atorg paglitók sa katapusang "a" sa "pala". Dili husto, kay sumala sa mga tagtukud nga Griyego ug sumala sa ubáng mga pinulungang naggamit ning totolóh ka asento, ang sirkumpleho ug ang grabe dili gayúd ilhanan sa bokál nga guturál kun nianang daw naputól paglitók dinhá sa lingagngag. Busah ang paggamit kanilah dinhíh sa atong pinulungan makapalibog, ináy makahatag katin-awan.

Pasulayíh pagbasah ug ipapailáh dihá sa paglitók ang kalainan sa mga kahulugan ning mosunúd nga mga pulung, sa kadaghanan sa atong isigkasugbuanon; ug makita dayon ang kamatuuran ning akong gipahayag,—nga kiníng paggamitah sa totolóh ka asento makapalibog kanilah. Aniah ang mga pulung:

baga	tubo	uná	paso
bag*a*	tubó	un*a*	pasó
baga	tubo	una	pas*o*
			paso

Way duhaduhah ang kadaghanan dili makatonóng pagbasah kun pagpasabút sa kalainan sa ilang mga kahulugan.

Labut pa, nagtooh akóh ubán kang Pari Kaufmann ug sa "Lungsuranon" nga usaráy asento sa Dila tang Bisayá, ug nga kiníng asentohah ang agudo. Busah sobraráh kaayoh ang totolóh.

Labut pa usâb, samok kaayoh silâh; dilì praktikó. Sa sinulát sa kamút malagmit nga dili mailáh kiníng totolóh ka asento, labináh kon ang nagsulát gowanggowáng na kun kurúg bag kamút. Walá pa upúd akóh makakitág makinilyang dunah ning totolóh ka asento. Ug malisúd ug mahál pa usáb ang pagsangkap sa patikanan ning naasoy nang mga ilhanan, labináh sa mga patikanang nagadaghan dinhíh sa ato, mga patikanang gagmay ug kabús.

Si G. Francisco Morelos, sa iyang basahón mahitungúd sa Tinagalóg, "The B W P in the Hands of a Sugbuanon", p. 1,—napilit pagpasidaán: "N. B. Tungúd sa kakulang sa mga timaang malainon (diacritical marks), mga linaíng titik ang magpailáh sa mga bokál nga nagdaláh sa mga asentong grabe ug sirkumpleho."—Usáh kiníh ka bahing kamatuuran sa kalisúd ug kanihít ning mga timaanah; ug busah sa ilang pagkadili praktikó.

Niah pa, kiníng paagihah walá makasulbad sa ikatolóng kalisdanan. Arón pagsulbad niinih, dili na magamit kadtóng totolóh ka asento, kay dunah na man siláy laing kagamitan, sumala sa giasoy didtoh sa itaas. Busah ang paggamit sa asento agudo kun sirkumpleho alang ning ikatolóng kalisdanan makapasamút paglibog sa oloh, kay ang usáh ka timaan magdaláh na man unyág duhá ka kagamitan. Ug kon makapalibog na man gani kanáng kagamitan nga gihisgután sa itaas, ¿unsah na unyá kon idugang pa kiníh?

Busah may ubán nga nanggamit sa badlis (–) ibabáw sa bokál nga ipadugay paglitók. Kiníng paagihah, sa ubús kong pagsabút, dili maayoh, kay makapalibog sa kadaghanan sa atong mga batan-on nga naanad sa Ininglés. Sa Ininglés ugúd dili man siyáh ilhanan sa pinadugay o pinaluray nga paglitók sa bokál; hinonoah maóy ilhanan sa kausaban úg paningog sa "a" ngadtoh sa "ey", sa "u" ngadtoh sa "yu", sa "o" ngadtoh sa "u". Ug mosamút na ang kalubúg.

Mobalik usáb ang mga kalisdanan bahin sa pagsulát nga kinamút ug sa makinilya; sa way duhaduhah siláh

ikahibalag gayúd nato dinhíh ning paagihah. Ang mga patikanan tang kabús ug gagmay, kon naglisúd na man ugaling sa pagsangkap sa totolóh ka asento, mabuktot gayúd kon pasangkapon pa upúd ning ikaupát nga timaan.

Sa laktud nga pagkasultih, gubút ra kaayoh. Ináy sa limáh ka bokál, nagkinahanglan siyág kaluhaág limáh. Niah:

Limáh ang yano samah sa Kinatsilá,
Limáh ang may asento agudo,
Limáh ang may asento grabe,
Limáh ang may asento nga sirkumpleho, ug
Limáh ang pinadugay nga nagdalág laing ilhanan.

Ang limáh ka tinagilmah, kaluhaág limáh tingalih. ¡Pastilág kakutíh! ¡Kaloy-ih intawon ang pobreng magbabasáh!

Ug ang nakadaut ra ba,—¡walá niyah masulbad ang totolóh ka kalisdanan!

Arón paghatag katin-awan, hugpongon ko dinhíh sa dinaklit ang mga katarungan batok sa kagamitan sa totolóh ka asento dinhíh sa atong pinulungan.

1. Kay supak sa kinaiyah sa atong dila, nga may usáh lamang ka asento; dili totolóh.
2. Kay dili siláh ilhanan sa kagutural sa bokál.
3. Kay ináy maghatag katin-awan, makalibog hinoon; gubút ra kaayoh.
4. Kay dili magsilbe dihá sa sulát nga kinamút.
5. Kay ang mga makinilyang baligya walá kanilah.
6. Kay ang mga gagmayng patikanan dili makaabút pagsangkap ning maóng mga asento.
7. Walá usáb makasulbad sa ikatolóng kalisdanan,—ang sa bokál nga pinaluray o pinadugay.

Ang Paagih sa "Lungsuranon"

Arón pagsulbad sa mga kalisdanang gihisgután sa sinugdan ning uluhanah, si Pari Diosdado Camómot, ang Editór sa "Lungsuranon", samah ni Pari Kaufmann, mi-

gamit sa asento agudo, ug lahí kaniyah, midugang sa katapusang "h". Tun-an ta siláh sa mahinay, kay gitoohan ko nga siláh maóy labíng maayoh ug labíng sayón, kay maóh may labíng subay sa atong pinulungan.

Ang Asento Agudo

Si Pari D. Camómot, dinuyugan sa mga iniláh natong magbabalak, Osorio ug Peñaranda, nagtooh nga usaráy asento sa Binisayá, ug kaná ang agudo; sa ato pa, ang ilhanag asah pahimug-atíh kun bundakih paglitók ang bokál kun silabáng tiniman-an sa ingón. Niinih uyon usáb si Pari Kaufmann ingón sa ato nang hisayran.

¿Tinuud ba nga usaráy asento dihá sa Dilang Bisayá? Gitoohan ko nga kiníh ang matuud. Ang dyutay kong pagpaniid sa nagkalainlaing kalungsuran nagmatuud niinih. ¿Sibo ba gayúd siyáh sa "acute accent" sa Iningglés, kun sa asento agudo sa Kinatsilá o Griyego? Dili akóh makapaniguroh. Apán dili malalis nga sa paglitók ta kaniyah, atong pangusgan, bundakan, kun pahimugatán kanáng bokalah kun silabahah. Dunay kalainang dyutay bahin sa tonoh dinhá sa nagkalainlaing mga dapít. Apán bisan pa niinih, samah siyáh gayúd sa asento agudo; ug kiníh igo nang katarungan sa paggamit ta nianang ilhananah.

Dunah hinoon akóy dyutayng sugyut alang niadtong may katungdanan pagtoón sa atong mga pinulungan, kadtóng mga gipahiluna sa kagamhanan,—nga pinaagih sa mga aparato mahimoh ang pagkuhag hulagway sa atong panglitók, ug sa ingón niana katun-an pag-ayoh sa paaging labíng eksakto kiníng mga sulbarononah. Dili kiníh malisúd alang kanilah, kay may salapí mang gigahín ang kagamhanan alang sa pagtoón sa atong mga pinulungan.

Ang Katapusang "H"

¿Makatarunganon ba ang paggamit kaniyah sa "Lungsuranon"? Way duhaduhah. Dili lamang angay siyáng gamiton, kongdili usáb nga kinahanglán gayúd siyáng

gamiton. Aniah ang mga. katarungan:

Sumala sa mga makinaadmanong sinati sa atong mga pinulungan, ang paagih sa atong pagsulát ponetikó, sa ato pa, ang pagsulát sumala kun subay sa paningog kun panglitók. Nan, kay dunah man kitáh sa katapusang "h" dihá sa atong paningog kun panglitók, busah kinahanglan usáb siyáh ang katapusang "h" ngá isulát.

Ang mayór ning pangatarunganah walá magkinahanglag pruyba, kay gidawat siyáh sa hapit tanán, kon dili man ugaling sa tanán nga nagtoón sa atong mga pinulungan. Ang minór mamatuud pinaagih ning mga panig-ingnan: "sugáh, waláh, tolóh". Ang maayoh nga paglitók kanilah igo nang makapalutáw sa paningog sa "h". Labut pa, mapakita siláh pinaagih sa pagtandi sa mga pulung pinú-pu gikan kanilah ug gikan niadtong mga pulung nga maagid-agid úg paningog:

"Sugáh, sugaháh — sugá, sugaah;
waláh, walahah — walá walaah;
tolóh, toloháh — tolo, toloah".

Bisan kinsah makakitá nga may kalainan ang sa unang punduk ug ang sa ikaduhá,—ug kaná maóh ang katapusang "h" sa mga pulung nga gigikanan dihá sa unang punduk, katapusang "h" nga walá dihá sa mga pulung gigikanan sa ikaduháng punduk. Nan, ¿nganong dili man siyáh ang katapusang "h" isulát,-nga ponetikó man kahá ang atong sinulatán?

Labut pa, ang unang punduk sa mga pulung lain gayúd úg kahulugan sa mga pulung sa ikaduháng punduk. Sa ingón niana, ang paggamit sa katapusang "h" dihá sa mga pulung sa unang punduk, makahatag úg kasayón sa pag-iláh kanilah, nga siláh lahí sa mga pulung sa ikaduháng punduk. Busah paagih siyáh nga labíng tin-aw.

Mahimong sud-ongon ta kiníng sulbarononah ubús sa laing panan-aw. Dinhá sa mga gramatikáng tinagalóg atong ikahibalag ang mga iglalanggikit:

"—an,—han"; ex. gr.: pulahán, tubuhan, suyuan; ug

"—in,—hin"; ex. gr.: inahín, amaín. Siláh maagid-agid úg kahulugan sa atong "---an,---on".

Makapangutanah kitáh sa mga Tagalog: ¿Nganong gilainlain man siláh pagsulát? ¿Unsah may hinungdan nianang "h" dinhá sa "—han,---hin"? ¿Nagkalain ba ugúd ang kahulugang lintunganay nianang tagsatagsah ka pares sa itaas? Dayág na lang nga manubág nga walá. Apán kon walá man ugaling magkalain, ¿nganoh man gayúd nga gilaín man siláh pagsulát? ¿Unsah may gipasikaran sa ilang kalainan? ¿ang paningog ba kahá sa "a" dihá sa "---an,---han"; ug sa "i" dihá sa "---in, ---hin"? Daw dayág gihapon nga siláh motubág nga dili,---kay ang paningog nianang mga bokalah walá man managlain; sakup siláh sa usáh ka matang; walá dihá kanilay "guturál".

Nan, kon dili ang kahulugang lintunganay ug ang paningog sa mga bokál sa naasoy nang mga iglalanggikit ang gipasikaran ning kalainan dihá sa pagsulát kanilah, ¿unsah na man lang diáy ang ilang hinungdan? ¿Walá ba kahá siláy lig-on ug makatarunganong sukaranan? Daw lisúd dawaton kiníng sangputananah; ug ang atong kahigalaang Tagalog mosintah gayúd, ug maglumba pag-ingón nga ang naingnan nianang kalainan anhá igkita sa nagkalain nga paningog sa mga katapusang bokál sa mga pulung dugukan; ang mga bokál nga guturál sumpayan sa "---an,---in"; ug ang mga bokál nga yanoh sa "---han,---hin".

Kon maóh kaná,--ang nakalain diáy maóh ang mga bokál sa dugukan, ug dili ang sa iglalanggikit. Nan, ¿nganong tuah man nilah ibutáng kiníng timaan sa maóng kalainan (ang "h") didtoh sa mga iglalanggikit? ¿Makatarunganon ba kaná, nga ang sukaranan sa kalainan walá man dihá sa iglalanggikit?---hinonoah, ¿tuah man gayúd siyáh maglagukluk sa dugukan? ¿Nganong dili man hinoon nato siyáh (ang "h") ibutáng didtoh sa dugukan, kay kiníh man kaháy tinuud niyah nga tagiyah? Maorág dili mabangbang kiníng pangatarunganah.

Busah mosangko kitáh gihapon sa maóng sangputanan:—ang gihisgután nang "h" adtoh gayúd ipatapút sa pulung dugukan, sumala sa paagih sa "Lungsuranon".

Laing lig-on nga katarungan maóh ang gihisgután ko sa ikaduháng sinulát. Ang mga pulung dugukan sa ato ug sa Ebreyo, tagutloh ka konsonante ang kadaghanan, ug usahay tagup-at. Ang paggamit sa katapusang "h" makapalutáw ning lagdaah, busah subay sa kinaiyah sa atong pinulungan. Pananglitan: "bayéh, lakéh, sakáh, sobóh, susih, sayóh";—masayón kaayoh nga mailáh nga siláh tagutloy konsonante; kasayón nga mahanaw kon dili isulát ang katapusang "h".

Apán tingalih motubág ka tinahud nga magbabasáh: Ang imong gihatag nga mga panig-ingnan sa unah mong katarungan, nanghimakák kanimoh. ¿Dili ba ang "sugá, walá, tolo" tagurhah ra may konsonante?—Ang tubág masayón. Kay maingón nga ang katapusang "h" sa "sugáh, waláh, tolóh" maóy atong tugbang sa "he" sa mga Ebreyo; ang nagut rál nato nga "a, o" dihá sa "sugá, walá, tolo", nagdaláh tingalih kaniadtog konsonante nga maagid-agid sa "aleph" kun "ayin" sa mga Ebreyo, nga matúd pa sa mga editór sa Diksyonaryo ni Webster malagmit dili isulát sa titik nga romanhon. Sa ato pa, ang alpabeto nga romanhon nga maóy atong gigamit, waláy tugbang titik niadtong duruhá sa mga Ebreyo. Ug sumala sa maóng Diksyonaryo ang "alif ug ayn" sa mga Arabé may pagkagugurál; ug busah may pagkasamah sa gihisgután nang gutural "a, o" sa itaas.

Kon kiníng akong saysay matinuud, tagutloh gihapon ang ilang mga konsonante; kon ugaling dili man, dili kaná kasupak sa katapusang "h" nga tingalih nawalá sa paglatás sa atong pinulungan sa daghang kagatusán. Samah sa laing mga pinulungan, mausab-usab man ang atong panglitók.

Dunay nang-ingón nga sanglit ang atong "h" tugbang sa "j" sa Kinatsilá, dili konóh makatarunganon

ang paggamit sa katapusang "h", kay ang Kinatsilá walá man konóy katapusang "j".--Dili tinuud nga ang Kinatsilá waláy katapusang "j", kay ang *reloj* sa Kinatsilá may katapusan man nga "j".

Apán ang labíng dakúng sayúp nianang pangatarunganah maóh ang buút patoohan nga ang Dilang Bisayá hilabihán ka suúd sa Kinatsilá nga hangtud sa paagih sa pagsulát kinahanglan sundon ang sinulatán sa mga Katsila. Sayúp kiníh nga nakita na didtoh sa mga Uluhan I ug II. Ang paggamit nato sa mga titik nga romanhon walá gayúd makausáb sa kinaiyah sa atong pinulungan.

Ato na usáb nga hisayran nga suúd kitáh sa Ebreyo, Arabé, Malayo ug sa mga pinulungan sa Indya. ¿Naggamit ba kiníh siláh sa katapusang "h"? Way duhaduhah. Niay pipiláh ka panig-ingnan:

Ebreyo:

mitswáh, haggadáh, masorah, Noah, torah, Yahwéh.

Arabé:

Allah, al-karrubah, alimah, ka'bah, na'urah, qahwah.

Malayo ug Industani:

getah, kayuputih nipah, amah, ayoh, coprah, pajamah, punkah.

Kanáng mga pulungah akong gipasubay sa sinulatán sa mga manggialamong editór sa "Merriam-Webster", sa nabantug nga Diksyonaryo Internasyonál. Nan, kon ang mga pinulungang labíng suúd sa ato kay sa Kinatsilá, naggamit sa katapusang "h", makatarunganon usáb nga kitáh mogamit kaniyah.

Labut pa, kiníng paagihah masayón. Lahí sa kang Pari Kaufmann ug sa Instituto sa Pinulungang Nasudnon nga dili magsilbe sa sinulát sa kamút ug sa makinilya, kiníng paagih sa "Lungsuranon" magawi dihá kanilah. Dili usáb lisúd bisan sa mga gagmayng patika-

nan, kay ang asento agudo ra gayúd ang idugang pagsangkap, ug kiníh sayón nga palitón.

Kanáng mga katarungan sa itaas igo nang makapakita nga ang unang duhá ka kalisdanang gibutáng didtoh sa sinugdan ning Uluhanah nasulbad gayúd ning sayón nga paagih sa "Lungsuranon", ug nga kiníh maóy paagih nga subay sa kinaiyah sa atong pinulungan ug sa mga kasikbit niyah.

Labut pa usáb, kiníng paagihah nakasulbad niadtong ikatolóng kalisdanan, sumala sa makita didtoh sa dapít nga nahimutangán ning katapusang naingnan sa kalubúg. Ang "h" dinhá sa "ang-ahng" makapilit sa magbabasah, sa paaging dayág, pagpadugayg litók sa katapusang "a" sa maóng pulung. Ingón man usáb ang mahitabó dinhá sa: "sug-suhg, sud-suhd, on-ohn, ug us-uhs".

Ubús sa maóh gihapong lagda, ang pipiláh ka puhng nga may bokál nga pinadugay dihá sa ilang katapusang silabá katagaag sayón ug tin-awng pagsulát. Pananglitan: May "pala" kitáh, "palah", ug "palahh" pa gayúd; may "malahh" pa usáb.

gikan sa "pala". may "palaon" nga sinulát;
gikan sa "palah", may "palahon" nga yuta;
gikan sa "palahh", may "palahhon" nga bata; ug
gikan sa "malahh", may "malahhah", kon hisgután man ang hilóng makamatáy sa bitín. Ang paghatag ugúd úg igong paningog sa duhá ka "h" nga katapusan, makapilit man sa naglitók paghimong taás sa "a" nga nagunáh kanilah. Niah pa:

"Mamá" --- sa buyo,
"Mama" --- nga amáng,
"Mamah" --- nga inahán,
"Mamahh" --- nga yutang ugáh.

¿Unsaon paghatag úg kalainan kanilah dihá sa sulát niadtong mga tawoh nga dili mogamit sa paagih sa "Lungsuranon"? Hangtud karón, walá pa akóy hisayrang pa-

agih nga, ginawás ang sa "Lungsuranon", nakahatag tin-aw ug makatagbaw nga kalainan.

Hinonoah tataw kaayoh nga ang paagih sa "Lungsuranon" makahatag ning tin-awng kalainan nianang mga pulungah ug ubán pa nga samah kanilah.

Sa pagkakarón, ang paagih sa "Lungsuranon" maóy labíng maayoh, kay maóh may labíng sayón, labíng tin-aw, ug labíng hingpit.

Hinugpong mga Katarungan

Ang katapusang "h" sa "Lungsuranon" kinahanglang sagupón, kay:

1. Gigamit siyáh sa mga pinulungang labíng suúd sa ato, ingón sa Ebreyo, Arabé, Malayo, ug Industani.
2. Gikinahanglan sa paagih nato pagsulát nga ponetikó.
3. Makatabang sa paghatag úg kalainan sa mga pulung maagid-agid úg paningog, apán lainlaig kahulugan; makapatin-aw.
4. Gikinahanglan sa daghan natong mga pulung dugukan nga tagutloy konsonante.
5. Mahingpit pagkatukma ang atong mga konsonante nga may pagkabokál sa upát ka samang konsonante sa mga Ebreyo; ang: "aleph, he, vau, yod."
6. Mahimoh nga gamiton sa kinamút, minakinilya ug pinatik; busah praktikó, sayón.
7. Makasulbad usáb sa ikatolóng kalisdanan,—ang sa bokál nga pinadugay.

ULUHAN V

MGA LAGDA SA PAGGAMIT

Pasiunáh

Arón kahimuslan ang paagih sa pagsulát sa "Lungsuranon", nga gihisgután sa miaging uluhan, ihulád ko dinhíh ang usáh ka pasiunáh alang sa Bag-ong Testamento nga Sinugbuanón bahin sa Maayong Pagbasah. Ug pakuyugan kog mga dinaklit nga katin-awan arón siyáh magsilbe alang sa pagsulát. Aniah:

I. Mga Konsonante.

(1) Ang mga konsonante samag paningog sa Kinatsilá; (2) gawás sa: "G, H, Ng, ug W" nga samah sa Ininglés ning mga pulungah: "get, hat, sing, wet."

II. Mga Bokál

(1) Ang mga bokál samah usáb sa Kinatsilá. Kiníh kanunayng tinuud bahin sa mga bokál sa *sinugdanan* ug sa *sulud* sa pulung.

(2) Sa *katapusan* sa pulung, ang mga bokál nga samag paningog sa Kinatsilá gisumpayag "h", ug sa ingón niana sakup na siyáh sa II.1;

(3) Ang ubán nga may paningog nga lahí, nga ato ra gayúd, waláy katapusang "h", samah sa katapusang bokál sa: "dili, pala, tolo". Ang paglitók kanilah daw nakalít pagkaputól dihá sa lingagngag.

(4) Walá mahilakíp sa lagda II.3, ang mga pulung nga *tagsaráy* silabá. Walá usáb mahilakíp ang mga *pulung langyaw* kun gikan sa laing nasud. Niinih kanilah ang mga bokál, sinugdan, taliwala, ug katapusan sa pulung, samah ang tanán sa Kinatsilá.

(5) Ang mga pulung nga sinubli, nga sinumpay sa giyón, samah sa: "tolo-tolo, huna-huna"—isipon nga duhá ka pulung bahin ning pagpanglitók sa mga bokál.

III. Mga Silabá.

(1.a) Ang sinugdan nga bokál (kon dunah man)

usáh ka silabá, kon gisunúd ugaling úg usáh ka konsonante; (b) kon ugaling gisunúd úg duhá ka konsonante, siyáh ang bokál ug ang unang konsonanteng nagsunúd usáh ka silabá. Ex. gr.:—

III.1.a.: "a-ko, i-ha-las."
III.1.b.: "ad-toh, ag-hup."

(2) Ang konsonante ug ang nagsunúd kaniyah nga bokál usáh ka silabá. Ex. gr.: "di-li, du-la, ko-to, pu-so."

(3) Kon sulud sa pulung, may konsonante (dili duruhá) nga sakup sa nag-unáng bokál kun silabá, kiníng maóng konsonante gipasundag giyón.

Ex. gr.: "but-ah, lab-anán, nag-unáh, tim-os, tol-ah."

(4) Kon may duhá ka konsonante nga nagsunud sulud sa usáh ka pulung, ang nahaunáh nga konsonante adtoh ilanggikit sa nag-unáng bokál, ug ang ikaduhá sa nagsunúd kanilah nga bokál.

Ex. gr.: "lang-gi-kit, sum-pay."

(5) Ang katapusang konsonante sakup sa nag-unáh kaniyah nga bokál kun silabá.

Ex. gr.: "da-gan, bi-hag."

(6) Kon may duhá ka bokál nga nagsunud dihá sa usáh ka pulung, sakup siláh sa duhá ka silabá.

Ex. gr,: "a-ko-ah, i-ad-toh, ka-lo-oy."

IV. Asento.

(1) Usaráy asento, ang "agudo", nga nagtoltol úg asah pahimug-atíh ang paglitók. Kiníh bahin sa gipatikan sa asento.

(2) Sa mga pulung nga walá magdalág asento nga pinatik, ang silabá kun bokál nga pahimug-atán paglitók maóh ang gisundan sa katapusang silabá.

Ex. gr.: "KA-hoy, man-TA-la, pa-NANG-hid".

(3) Sa mga pulung nga tagsay silabá, duruhá ray gibutangág pinatik nga asento: ang "úg" nga may kahulugan nga samah ning mosunúd, "Si Pedro namunít úg batóh";—ug ang "ngá" nga ilhanan sa usáh ka pagsugu (imperatibo) kun sa buhing tinguha.

Mga Katin-awan

Bahin sa mga konsonante: ang "ng" giisip nga usáh lamang ka konsonante;—dili duruhá.

Bahin sa mga bokál: ang lagda II.4 gipagawás sa lagda II.3 arón dili kaayoh modaghan ang katapusang "h", bisan tuud siláh samag paningog sa Kinatsilá. Kiníh hinoon kanunay kon waláy mahitabóng kalubúg kun duhaduhah. Apán kon may mahitabóng kalubúg kun duhaduhah, kinahanglang tumanon ang II.3. Ex. gr.: "bangko - bangkoh, puso - pusoh, tubo - tuboh, solo - soloh."

Sa II.5 ang mga katapusang bokál sa tagsatagsah ka bahin, guturál kun 'nakalít pagkaputól dihá sa lingagngag, ug busah sakup sa II.3. Kiníh tinuud bisan ang tagsatagsah ka bahin, tagsaráh ka silabá. Ex. gr.: "bába, mamú-pu, bu-buan." Dinhíh ning mga panig-ingnan ang mga "a" sa bá-ba, ug gawás sa katapusan ang mga "u" pulús mga guturál, kun sakup sa II.3.

Ingón sa nakita na kiníng mga lagda ko, lahíg dyutay sa "Lungsuranon" nga mipagawás usáb sa lagda II.3 sa mga pronombre kun puligngalan, kay dili konóh makahatag úg duhaduhah ang pagbiya sa katapusang "h". Lain ang akong gitoohan; kay dunah kitáy: "ako, akóh; amo, amó, amoh; ato, atóh."

Bahin sa mga silabá: ang III.6 gipasukád sa usáh ka dakúng lagda sa mga pinulungan sa Pilipinas,—lagda nga nagpahayag nga walá kitáy matuud nga diptonggo. Busah ang duhá ka bokál nga nagsunud suhd sa usáh lamang ka pulung, sakup sa duhá usáb ka silabá. Tungúd ning lagdaah, walá kinahanglanah, hinonoah sayúp gayúd, ang pagbutág giyón ning mosunúd nga mga pulung:

Pakna-án	Ko-aw
Tina-án	Pi-áng
Kalo-oy	Hu-út
Bu-ang	Ba-ut

Hinonoah matarung ug igo na nga siláh sulatóg:

Paknaán	Koaw

Tinaán	Piáng
Kalooy	Huút
Buang	Baut

Tinuud hinoon, kiníng lagdaah makahatag usahayg kalibog sa oloh. Dinhá ugúd sa atong paggamit sa mga pulung langyaw, lagmit man kitáh makahibalag mga diptonggo. Ug ang diptonggo matúd pa ni Webster: "Usáh ka paningog dihá sa pagsultih diín gikanit paglitók ang usáh ka bokál ngadtoh sa ikaduháng bokál suhd sa usáh ug maoráng silabá". Tagaan tag panig-ingnan sa Kinatsilá nga maóy gihulamán nato sa daghang mga pulung may diptonggo. Niah:

(1) *piano, ciento, bueno, luego, cuenta.*

Ang mga bokál sa mga unang silabá, mga matuud nga diptonggo, diín ang "ia, ie, ue" gikanit paglitók kun walá bulagáh. Sumala sa ilang kinaiyah ang "i, u", mugbu nga bokál. Mahitabó usahay nga ang unang bokál mapinadugay paglitók nga naggikán sa asento o sa kinaiyah bang taás sa maóng bokál. Mga pananglitan:

(2) *día, tío, río, reo, geometría, geología.*

Dinhíh, ang unang upát ka pulung sibo sa tagurhay silabá tungúd sa asento dihá sa "i" ug sa kataás sa "e"; ug maóh usáb sibo sa tagduhá ka silabá ang: "geo, tría, gía". Sumala sa ilang kinaiyah ang "a, e, o" tagas nga bokál.

Busah sa pagsulát nato kanilah sumala sa atong paagih, himoon ta usáb siláh nga tagsah kun tagurhay silabá, pinasubay sa paglitók ta kanilah, ug ginamit ang panabang sa mga konsonanteng semibokál, "w" ug "y". Niah siláh:

(1) pyano, syento, bweno (kun buyno), lwego (kun luygo) kwenta.

(2) diya, tiyoh, (kun tiyo), riyo, reyo, heyometriya, heyolohiya.

Ingón sa himatikdan tingalih sa magbabasáh, dinhá sa unang punduk, ang semibokál lamang "y" ug "w"

maóy gigamit; apán dihá sa ikaduhá, ang maóng mga semibokál gipaunhag "i, e," ug busah nahimong "iy, ey". Subay ning paagihah ang:

ciudád — sulatóg — syudád,
ciencia — sulatóg — syensya,
muelle — sulatóg — mwelye,
pasión — sulatóg — pasyón; — apán ang:
Arameo — sulatóg — Arameyo,
teología — sulatóg — teyolohiya,
mausoleum — sulatóg — mosoliyam,
mausoleo — sulatóg — mawsoleyo.

Igo na siláh alang sa mga pulung langyaw. Apan, bisan suhd sa atong kaugalingong mga pulung, mahitabó usahay ang dyutayng kalisúd. Sumala sa gihisgután nang lagda, sayúp kiníng pagkasulatah sa:

dalaeg, baengbaeng, babae, tao,....

Kay sa ingón niana, siláh kinahanglang bulagon paglitók, ug makabatón ning mga silabahah:

da-la-eg, ba-eng-ba-eng, ba-ba-e, ta-o,....

ug sayud and kadaghanan sa mga Bisayá nga kaná dili tama sa naandan tang linitokán. Ug maóy ubús ko usáb nga pagtooh nga dili kaayoh eksakto ang pagsulát kanilah sa ingón:

dalayeg, bayengbayeng, babayeh, tawoh,....

kay ning paagihah dihá sa "yeg, yeng, yeh, woh", daw lutáw ra kaayog paningog ang "e", kay sa dihá sa naandang litók sa kadaghanan kanato; apán dyutay ra hinoog kalainan; busah usáb, mahimoh lang siláng gamiton. Tingalih kaháng labipáng duúl sa matuud natong linitokán, kon ingnon niinih pagsulát:

dalayg, dayg, bayngbayng, babayh, tawh,....

kay samah man ugúd siláh sa diptonggo impropyo sa mga Griyego, diín ang ikaduháng bokál (ang giwagtang "e" ug "o") hapit dili madungóg. Ug nianang pagsulatah sa itaas ang "e" ug "o" daw lugus usáb madungóg.

Niay puhng lisúd sulatón. May nangsulát kaniyah ning

paaging mosunúd: "asiusiu". Nagtooh akôh nga kaná sayúp nga pagkasulatah, kay ang iyang paningog maóh man kiníh: "a-si-u-si-u," - nga dili tukma sa atong linitokán. Sayúp usáb, kon ingnon pagsulát: "asiwsiw," kay ang iyang mga silabá: "a-siw-siw". Dinhíh daw hanáp ra kaayoh ang "i" ug lutáw ra usáb kaayoh ang "u". Dili gihapon tukma sa atong linitokán. Sayúp pud ang: "asyusyu", - kay sa binahin siyáh ingnon niinih pagsulát: "as-yu-syu" kun "a-syu-syu", - nga walá gihapon maghatag igong kusúg sa paningog nga "e" ingón sa gikinahanglan sa hustong paglitók kaniyah.

Niay akong isuláy: "asyiwsyiw" kun "aseywseyw",— nga dunah ning mga silabahah: "a-syiw-syiw kun "a-seyw-seyw".

Kiníh nakabintahá sa "asyusyu", - kay dihá sa "syiw - seyw" daw naklaro ug nilutáw ang paningog sa "e" nga pinaluray dihá sa paglitók ta sa maóng ngalan. Bantayíh ug ayuhah paglitók ang atong "reyna, Leyte", ug mailáh mo ang iyang pagkasamag paningog sa "seyw". Dili kaayoh kiníh molutáw dihá sa "syu". Maoráh ang nahitabó sa: "kilisyiw, balyiw," kun "kiliseyw, baleyw".

Batok ning paagihah, - makaingón kahá kitáh nga tingalig isipong duhá ka silabá ang "seyw" nga mabahin pagingón: "se-yw". Agig tubág ning kakulianah, maingón nato nga waláy igong katarungan ang paghimoh kanilang duhá ka silabá, kay ang "yw" duhá man ka konsonante ug busah dili mahimong usáh ka silabá. Ang "syiw" walá ning kakulianah, kay sayón nga ilhon nga usaráh siyáh ka silabá: - ang "s" nga gikanitan sa "yiw" usaráy paningog nga nagkanit; sanglit ang "i" gitaptan man sa mga semibokál "y-w"; busah dili maputól ang maóng paningog.

Kon kakuhaan pa untág hulagway ang linitokán nato nianang mga pulungah, sa wayduhaduhah katun-an ta gayúd pag-ayoh ang matuud nilah nga kinaiyah: diptonggo ba siláh kun dili. Masuta untá nato ang kamatuuran ning lagda nga nagpahayag nga kitáh way tinuud nga diptonggo.

Ang mga sakup sa Instituto sa Pinulungang Nasudnon

maóy atong patubagón ning mga kalisdananah. Siláh man ugúy panahilunang magtutudlo bahín ning minahál tang kapulungnan. ¿Ang mga panig-ingnang binisayá nga gigamit suhd ning ling-onah, mga matuud nga diptonggo kun dili? Kon ugaling tinuud nga diptonggo, ¿unsah may ikasultih ta bahin ning lagdang kadaghan na hisgutíh? ¿Makasulbad ba sa tanáng kaso ang atong "w" ug "y", kon dili man kahá mahimoh ang pagtaput úg litók sa nagsunúd nga hingpit mga nga bokál: "a,e,i,o,u"? Nagpaabut kamíh sa katin-awan gikan sa atong Instituto.

Bahin sa mga asento: angayng hinumdumán nga ang gihisgután dinhíh maóh ang asento suhd sa mga pulung lamang, ug dili ang asento sa mga orasyón kun sentenses. Kiníng ulahíh hingkat-onán ra unyá kon masinati na sa Binisayá ang nagatoón.

Subay sa batasan sa "Lungsuranon", walá usáb dinhíh ipatik ang gitawág úg asento agudo sekundaryo kun hanáp, nga igkita dihá sa mga pulung sinubli, ubús sa katarungan nga kaná makasamok na kaayoh. Sa laing bahin masayón upúd siyáng toltolon, kay lagmit anhá man• siyáh mahimutáng sa silabáng tugbang niadtong nagdaláh sa asento primaryo nga pinatik. Ex. gr.: "dihadihá, taudtaúd",-naah siyáh sa unang "ha, ud".

ULUHAN VI

ANG "CONTRACTION MARK"

Duhá ka Bahad

Dunay mga magsusulat nga Bisayá nga walá maggamit nianang gitawág "Contraction Mark" ug sa ingón nangsulát ning mosunúd nga pulung: "Akoy, akong, tawong, kahoyng". Dunay lain nga nanggamit nianang timaanah ug busah nangsulát niadtong mga pulungah sa ingón: "ako'y, ako'ng, taw'ng kahoy'ng." Ug ang ikaduhá niadtong gihisgután nang mga sinulát ni G. Paulino Gullas nagpakanaog sa hukúm nga dapig sa ikaduháng paagih nga, matúd pa niyah, "mao ang tarong nga paagih; nga ang dili paggamit maoy usa ka sayop, pag buong kun pag supak sa kasugoan sa maayo'ng pagpanulat." Mga bug-at siláh nga pulung nga nagdaníh kanato pagpatoón pag-ayoh sa mga katarungan sa gihisgután na nga ginooh.

Mga Katarungang Kadapig

Mahugpong ta ang katarungan ni G. P. Gullas ning mosunúd: Ang paggamit sa "Contraction Mark"—

1. Subay sa panig-ingnan sa mga pinulungan nga labipáng mauswagon kay sa Binisayá; ingón pananglit sa Ininglés, Pransés, Tinagalóg.
2. Naghatag kasayón sa pagpangita sa maóng mga pulung dinhá sa diksyonaryo ug busah sa pagsabút usáh sa ilang kahulugan.
3. Naghatag kasayón sa pag-iláh sa kalainan sa mga maagid-agid nga pulung; ingón pananglitan sa:

   "tawong" - nga tanúm, ug sa "tawo'ng" - nga usáh kanato;
   "bulong" - nga tambal, ug sa "bulo'ng" - nga gunáh;
   "pulong" - sa pagsultih, ug sa "pulo'ng" - pulo nga.

Mga Tubág

1. Ang unang katarungan ni G. P. Gullas masayóng tubagón: Kay dili kanunayng tinuud nga ang maayong pa-

agih dihá sa usáh kun duhá ka pinulungan, maayoh usáb gihapon alang sa ubán; labináh kon kiníng ubán sakup sa laing punduk sa kapulungnan. Pananglitan: ang mga *parts of speech* ug ang mga panahón sa mga Dilang Oropanhon dili magsilbe alang sa atong dila; dili siláh sibo. Ang mga panig-ingnan niyah nga kinuha gikan sa Ininglés ug sa Pransés dili magsilbe, kay kiníh siláh sakup man sa mga Dilang Malinubaylubayon, samtang ang atoah sa mga Madinugtongdugtongon. Kon ang Ininglés ug ang Pransés naggamit sa "contraction mark", siláh may katarungan; kay, sanglit dili madinugtongdugtongon, may kapuslanan gayúd ang paghatag ilhanan niadtong usahay ilang gidugtong ug usahay walá dugtongah. Bisan ugúd kiníng paagihah walá nilah gamitah dinhá sa mga pulung nga kanunay gidugtong pagsulát; samah sa:

"carnival" —nga gikan sa "carni valere";

"cognition"—nga gikan sa "cum gnitio, cum gnoscere";

—kay dinhíh kanilah may mga titik man untáng gibiyaan.

Busah kon hangtud gani kanáng mga pinulunganah walá kanunay maggamit sa "contraction mark", dayág kaayoh nga hilabihán ra kabug-at kadtóng hukúm ni G. P. Gullas. Ang bahin sa Tinagalóg unyá ra nato hisgutíh.

2. Ang iyang ikaduháng katarungan may pagkatinuud tingalih bahin sa mga diksyonaryong ang-ahng pagkahimoh, o sa mga gisunúd lamang sa Kinatsilá, Ininglés kun Linatín. Ang matuud nato nga diksyonaryo ug gramatiká kinahanglan ngá maghatag luná diín isaysay ang mga lagda sa atong pagpangdugtongdugtong, sanglit ang ato lagíh nga pinulungan madinugtongdugtongon man. Kon kanáng mga lagdaah maayoh nga pagkasaysay ug nasabút usáb pag-ayoh, mamasayón na ang pagtoltol sa mga pulung dugukan; ug sa ingón niana, mawagtang na kadtóng kalisdanan ni G. P. Gullas, ug kawadan sa bilíh kanáng kasayón nga konóh makab-ut pinaagih sa paggamit sa "contraction mark".

3. Ang ikatolóng katarungan mahimoh lang dili tagdon niadtong nanaggamit sa paagih sa pagsulát sa "Lungsura-

non", kay makab-ut kiníng tuyu nga iyang gihisgután pinagih sa asento agudo ug katapusang "h". Ning paagihah usáb kabutangág kalainan kadtóng iyang gihatag nga mga panigingnan:

"tawóng"---nga tanúm, ug "tawong"---tawoh nga;
"bulung"---nga tambal, ug "bulong"---buloh nga;
"pulung"---sa pagsultih, ug "pulong"---pulo nga.

Ang "bulong" - buloh nga, ug ang "pulong" - pulo nga,--labíng maayong sulatón nga binulág, dili dinugtong; kay sa ingón niana mahapsay siláh ug dili na makapalibog. Sa pagkatinuud, dili ang tanáng kalibogán mawagtang sa paagih nga gidapigan ni G. P. Gullas. Pananglitan: dili malaíg sulát nianang paagih ni Gullas kiníng mga pulungah:

"bulong" - nga tambal, ug "bulong" - nga pagpangita
"tubong" - nga puthaw, ug "tubong" - nga sa tanúm;
"tungáng" - nga usáh ka bahin, ug "tungáng" - nga pagpaibabáw gikan sa ilawúm sa tubig;
"konóng" - nga dili tino, ug "konóng" - nga sa lubíng uyúg.

Sanglit ang "bulung" nga tambal ug ang "bulung" nga pagpangita, dili man dinugtong gikan sa duhá ka nagkalainlain nga mga pulung, ug sanglit kadtóng ubán linangkub man gikan sa nagkalainlaing dugukan ug sa "nga", - siláh, sumala sa iyang kaugalingong lagda o paagih sa pagsulát, kinahanglang sulatón pag-ingón:

"bulong" nga tambal, ug "bulong" nga pagpangita;
"tubo'ng" puthaw ug "tubo'ng" sa tanúm;
"tunga'ng" bahin sa butáng, ug "tunga'ng" pagpaibabâw;
"kono'ng" dili tino, ug "kono'ng" lubíng uyúg.

¿Hain na man kanáng gipasibantug niyah nga kasayón sa pag-iláh sa kalainan sa mga agid-agid nga pulung? ¿Dunah ba diáy kalainan dihá sa pagsulát sa nag-atbang nga pulung, sumala o subay sa iyang lagda? Niah, magbabasáh, tan-awah ug sil-ingah pag-ayoh úg hain magsuksuk kanáng gipangita tang kalainan:

bulong - bulong

tubo'ng - tubo'ng
tunga'ng- tunga'ng
kono'ng - kono'ng

Ako siláng gipaatbang ug gikuhaan sa mga pulung gipakuyug didtoh sa itaas, arón masayón mo siláng tandion. Kon makakitá ka ganig mga ilhanan dihá kanilah nga nakahatag úg kasayón sa pag-iláh sa ilang kalainan, maayoh ka gayúd úg mga matáh. Akóh ug ang ako diríng mga kauban walá gyud intawoy hikit-an.

Dayág nga ang "contraction mark" ní Gullas dili makasulbad kanilah; ug busah nahanaw ang kapuslanan o bilíh sa ikatolóh niya nga katarungan. Apán sa paagih sa "Lungsunon", sulatón ang kadaghanan kanilah sa binulág, ug masulbad ang ilang kalisdanan. Aniah:

"bolong"—nga tambal, ug "bulung"—nga pagpangita;
"tuboh nga"—puthaw, ug "tubo nga"—iyah sa tanúm,
"tungá nga"—usáh ka bahin, ug "tungáh nga"—gikan sa ilawúm sa tubig;
"konóh nga"-dili tino, ug "konó nga"-sa lubíng uyúg.

Ang "bolong" nga tambal, sanglit ngalan mag butáng, gisulát ginamit ang mahomok nga "o"; ug ang "bulung" nga pagpangita, sanglit nagpailáh mag kusúg o pakigbisug arón makakaplag, gisulát ginamit ang magahi nga "u".

Ang katapusang "h" dihá sa "tuboh, tungáh, konóh", sayón nga ilhanan sa kalainan nilah ug sa "tubo, tungá, konó" nga walá magdaláh nianang katapusang "h". Laing higayón kiníh nga makamatuud sa dakúng kapuslanan sa paggamit sa katapusang "h" sa "Lungsuranon".

Sayúp ni Gullas

Miingón si G. Gullas nga ang "sustantibo" nga "ako nga", kon langkubon, butangán sa timàan; ingón sa: "*Kamo, ako'ng pahukmon*". Ang "posesibo" konón, dili butangán; ug busah sulatón: "*Akong basahon*". Ambut, unsay ipasabút niyah sa pulung "sustantibo"; kay, sa pagkatinuud, ang "ako" dihá sa "akong basahon", sustantibo man gayúd

usáb. Labut pa, daután kanáng pagbahin ngadtoh sa "sustantibo ug posesibo", kay ang kaatbang sa "sustantibo", "aksidente" man; ug ang mga kakuyug upúd sa "posesibo": bokatibo, nominatibo, datibo, etc.

Kon kaso man ugaling ang iyang gihisgután, nasayúp gihapon siyáh; - kay ang "ako" dinhá sa "kamo, ako'ng pahukmon", naah man usáb sa kaso nga henitibo kun posesibo, samah nga henitibo o posesibo man gayúd ang "ako" dihá sa "akong basahon". Basahah ang katarungan niinih didtoh sa Uluhan IX. Sa pagkakarón, igo na nga tun-an tag makadyút kiníng mosunúd nga pagtandi:

Basahón ni Pedro, pahukmon ni Pedro-pulús posesibo ang "ni Pedro"; basahón nako, pahukmon nako - pulús usáb posesibo ang "nako"; akong basahón, akong pahukmon-pulús gihapon posesibo ang "ako".

Katarungan: kay siláng tanán (ang ni Pedro, nako, akong) pulús man nagpailáh úg kinsay "tag–iyah" sa basahón ug sa pagtugut pagpahukúm; busah pulús siláh henitibo kun posesibo. Tungúd niinih nahanaw kanáng iyang buút ipadawat nga kalainan sa kaso, kay walá man gayúy kalainan; walá diháy "sustantibo ug posesibo",— kay siláh pulús posesibo.

Kiníng sayupah nagdaláh kaniyah ngadtoh sa laing mga sayúp. Miingón siyáh: "*Ako'ng puhukman, ilang oyonan.*" Ang "ako'ng ug ilang" pulús posesibo; busah sayúp ang pagbutáng úg kalainan pinaagih sa "contraction mark" dinhá kanilah. Maóh gihapon nga bolokah sa sayúp ang igkita dihá sa "atong" ning lain niyang mga pulung: "Atong pagsulat, ato'ng sundon".

Kaná bahin sa mga berbong gilanggikitan; dinhíh ning mosunúd, mga nombre nay gilanggikitan: "Akong basahon, iya'ng kaugalingon, ako'ng mga igsoon, ako'ng mga kauba'ng magsusulat." Ang tanáng mga puligngalan nga naah dihá nianang mga panig-ingnanah, pulús naah sa kaso henitibo kun posesibo; ug busah sayúp gihapon ang paglainlain kanilag sulát. Sa laing pagkasultih, si G. Gullas walá magsunúd sa iyang kaugalingong batakán.

Labut pa, nagkayamukat ang iyang paggamit nianang ilhananah. Misulát siyáh: "*uban'ng—kauba'ng; hiilhan'g, tanan'g, lain'g.*" Kataw-anán kanáng "uban'ng—kauba'ng". ¿Dili ba siláng duhá gikan man sa "ubán"? Nan, ¿diín man kanáng kalainan sa timaan maggikán? Ug labut pa gayúd, ¿nalimut ba si G. P. Gullas nga ang atong "ng" usaráh man ka konsonante? Busah sayúp ang iyang: "hiilhan'g, tanan'g ug lain'g"—kay dinhá kanilah nahimoh mang duhá ka konsonante ang "ng".

Mga Katarungang Kabatok

1. Unah sa tanán, kinahanglang isalikway kiníng paagih ni G. Gullas, ubús sa katarungan nga dili man nato siyáh, ang "contraction mark", magamit dihá sa daghang mga higayón. Kay kon usahay siyáh magamit nato ug usahay dili magamit, magkayabag gayúd ang atong sinulatán. Pruyba: ang himatid—gikan sa hingpatid; panagan—sa pangdagan; nanaral—sa nangtaral; pamutud—sa pangbutud; pamahaw—sa pangbahaw.

¿Unsaon man nato pagbutáng sa ilahanan dinhá kanilah? ¿Ingnon ba niinih: hi'matid, pa'nagan, na'naral, pa'mutud, pa'mahaw? O ¿niinih ba hinoon: him'atid, pan'agan, nan'aral, pam'utud, pam'ahaw? ¿Unsaon man nato siláh paglitók? ¿Asah ang asento mahimutáng? ¿Dili ba siláh makapalibat sa atong matáh? Tan-awah: "hi'matid; him'atid; pa'nagan, pan'agan". Mga pangutanah siláng lagmit motungha sa oloh sa pobreng magbabasáh, kay sa pagkatinuud, diriyút da ang sayonán, samah ni G. Gullas. Apán sanglit ang "m" ug ang "n" dinhíh ning mga panig-ingnanah, pulih man sa "ngp, ngk, ngt ug ngb";—¿dili ba maayoh nga ipatungko nato pagbutáng kanáng ilahananah ibabáw sa "m" ug sa "n"? O ¿payayungan ba kahá nato, ingón niinih: hi'm'atid, pa'n'agan, na'n'aral, pa'm'utud, pa'm'ahaw? Kon lisúd na man kadtóng "hi'matid, him'atid", ¡unsah na kahá ang babation sa alaut magbabasáh ning "hi'm'atid"! Ug ¿hain na man kanáng kasayón ug kayanoh nga gipasiban-

tug ni G. Gullas? Maimpatsoh man hinoon kitáh sa kalibog; ug ang nakaanindot ra ba, walá kitáh tagaig tambal sa iniláng magsusulat.

Ang ato diáy nga "mga", ¿unsaon pagsulát?---kay gikan man siyáh sa "manga". Hipanid-an ko nga si G. P. Gullas walá lang magkabaná niinih, walá magbutáng sa "contraction mark". Ang "walhon, pagngon, pugngan", ---¿unsaon man usáb? Kay siláh gikan man kahá sa: "walahón, palongon, pugongán", ¿Sayúp ba diáy ang masabúg nga paagih sa pagsulát sa "handuraw",—nga gilangkub man kahá gikan sa "handum-laraw"? Ug kiníng tanán gisulát sa kadaghanan, nga way asentong pinatik.

Busah dili kay malisúd lamang, hinonoah dili gayúd mahimoh ang pagsunúd sa tuman ug sa tinarung sa maóng lagda ni G. Paulino Gullas, dinhá sa tanáng higayón. Siyáh ganiy unang walá motuman sa iyang kaugalingong batakán. Ug kon dili man mahimoh dinhá sa tanáng higayón, dili na lang nato siyáh gamiton, arón dili magkayamukat ang atong sinulatán.

2. Kanáng mga panig-ingnanah ug ang daghan pa kaayoh nga walá dinhíh hisgutíh, igo nang makapakita sa kasamok nga mosangput gikan sa paggamit sa "contraction mark" dinhá sa atong pagsulát sa Binisayá. Daw nakalimút man ugúd si G. P. Gullas ug ang iyang mga kadapig nga ang atong dila "agglutinative" kun madinugtongdugtongon, ug sa ingón niana ang pagbutáng úg ilhanan ning maóng pagpangdugtong makasamok kaayoh tungúd sa ilang gidaghanón. Ug nagtooh akóh nga ang gipasibantug ni G. P. Gullas nga Tinagalóg walá magtuman sa tinuuráy ug sa tinarung ning lagdaah. Niay mga minugbung pulung Tinagalóg nga walá nilah butangíh sa "contraction mark": "mga"—nga gikan sa "manga", ug "ng"—nga gikan sa "nang". Busah mahimoh lang usáb nga isalikway kanáng bahinah sa iyang pangatarungan hangtud sa panahón nga ang

Tinagalóg makapakita nga "nakatuman na siyáh" sa maóng lagda.

3. Ang nanaggamit sa paagih sa pagsulát sa "Lungsuranon" dili maayong mogamit ning gihisgután nang ilhanan kay makalibog sa oloh. Sanglit ugúd agid-agid siyáh sa asento agudo sa "Lungsuranon", malisúd ang pag-iláh kanilang duhá dihá sa sinulát úg kamút, ug hangtud gani dihá sa minakinilya ug sa pinatik.

Kiníng katarunganah angayng palandongon usáb sa tanáng tawoh nga naggamit sa asentong pinatik. Arón waláy kalibog nga mosangput gikan ning duhá ka butáng maagid-agid, kinahanglang dili nato gamiton dinhá sa pagsulát ang "contraction mark."

ULUHAN VII

ANG LAGDA BAHIN SA "UO"

Dili lang untá nako tukión kiníng bahinah sa atong pinulungan; apán napilit akóh pagsulát úg pipiláh ka pulung, kay may nanag-aghat man kanako sa pagpatoón bahin ning butangah ug unyá sa pagpahayag sa akong ubús nga huna-huna mahitungúd nianang masabúg nga batasan sa atong mga magsusulat sa paggamit sa "uo" suhd sa usáh ka pulung, kon kanáng paningogah nagsunud dinhá kaniyah. Sa akong kabús nga paniid, ang waláy pagbutág tagál sa gihisgután nang batasan kun ang hilabiháng paggamit kaniyah, walá gayúd magsubáy sa atong linitokán, hangtud gani nga usahay mamahimoh siyáng kataw-anán, kon siboon gayúd ang paningog ug ang sinulát.

Busah makapahibulung kaayoh, nganoh nga ang kadaghanan sa atong mga magsusulat nangsunúd nianang lagdaah, nga sa akong bahin walá gayúd magsandig o magsubáy sa kinaiyah sa atong dila. Makapahibulung usáb ang walá nilah pagtagád sa paagih sa pagsulát sa "Lungsuranon", nga sa pagkatinuud pinasukád sa mga dagkung lagda sa atong pinulungan. ¿Nganoh kahá kiníh? Dili lang nako tukión dinhíh. Hinonoah sugdan ta dayon pagsusih ang maóng sulbaronon.

Agig pagpahinumdum sa mga magbabasáh ug agig pagbutág sukaranan sa mga lagda nga mosunúd, ipahiunáh ko ang paghisgut nga usáh sa mga labíng dakúng batakán sa sinulatán tang mga Pilipinhon maóh ang iyang pagkaponetikó. Sa ato pa, nga ang pagsulát ipasubay gayúd sa atong paglitók sa mga pulung kun titik. Ang dili paghinumdum kun ang dili pagtagád kaniyah, makapahulug usahay sa atong mga magsusulat ngadtoh sa sayúp. Busah tagdon ta siyáh kanunay.

I.

Ang usáh ka makugihong pagpaniid sa linitokán sa atong Isigkabisayá, makapalutáw ning usáh ka kamatuuran dinhá sa atong pagpanglitók: ang kadaghanan sa mga pulung nato nga tagurhay silabá sa niining paningogah, pulús "o" kun pulús "u". Dihá sa mga Bisayáng walá masayud nianang lagda sa kabag-ohan bahin sa "uo", lugus ka makakitág mga tawoh, kinsang linitokán samah o subay kaniyah. Nagtooh akóh nga kon kuhaan pa ang linitokán sa mga Bisayá úg hulagway pinaagih sa mga aparato, makita gayúd nga ang "uo" sa atong mga mantalaan segurong iwít bahin sa gidaghanón, ug nga ang mag-unáh ang "oo" kun ang "uu". Pananglitan: "duul - dool; puúl - poól; bungúl - bongól; guúl - goól; suúd - soód".

II.

Ang mga pulung nga may duhá ka bokál ning paningogah, nga atong ipangisug o ipasuwabih paglitók (emphatic words), labíng maayoh nga pulusón "u". Pananglitan: "tungúd, ugúd, upúd, tuúd, suúd."

Kataw-anán ang paglitók kanilah sumala ning pagkasulatah: "tungód, upód, ugód, tuód, suód." Dunah hinooy molitók úg: "tongód, opód, ogód, toód, soód." Apán ang paghatag kusúg kanilah, magaaghat kanato paggamit sa pulús "u."

III.

Ang bokál sa mga silabá ning paningogah, nga buút nato tagaag kusúg kun empasís, angayng sulatón nga "u"; - kay ang empasís nagkinahanglan niinih. Busah atong sulatóg: "ayúhah (imperatibo), napúoh, túdlo, dúngoy." Ang asento gipatik arón pagpakita sa silabáng pahimug-atán.

IV.

Kon ang bokál sa katapusang silabá sa mga pulung tagurhay silabá ning maóh gihapon nga paningogah, gisulát nga "ó" nga inasentohan, ang nag-unáh nga bokál malagmit nga "o" usáb. Ex. gr.: "toóh, toón, tolóh, mohón." Ang katarungan niinih masayóng sabton. Kay sang-

lit ang katapusang silabá may asento, malisúd ang paghatag dinhá sa nag-unáng silabá sa paningog sa "u", hinonoah masayón nga litokón kon siláh pulusón "o".

V.

Apán dinhá sa mga pulung nga tagurhay silabá, kon ang katapusan, sumala sa nabatasan kun sa empasís ba, nagdaláh sa bokál "u", ang nag-unáh nga bokál "u" usáb. Ex. gr.: (a). "sugu, bugu, pusu". (b). "sugút, kusúg, dugú, subú."

Ang katarungan samah sa lagda IV, kay bakikáw kon himoong "o" ang nag-unáng bokál. Sulayíh ang: "sogu, sogút, kosúg, sobú",—ug makita mo ang katarungan sa lagda.

VI.

Ang iglalanggikit nga alang sa umaabut nga panahón, ang "mo....", sulatón nga "mo". Kiníh nagsubáy sa batasang naandan na nato karón, ug angayng palungtaron kay dili man supak sa kinaiyah sa atong linitokán.

Ang iglalanggikit nga "....on", sulatón nga "on". Katarungan: kay naandan na nato ug dili gihapon supak sa kinaiyah sa atong dila.

Usáh sa akong mga higalah misugyut nga ang "mo...." angayáng sulatóg "mu....", kay matúd pa niyah kiníng "mu...." maóy labíng subay sa atong linitokán.

Sa pagkatinuud nabahin ang mga magsusulat; dunay migamit sa "mu—" ug dunay sa "mo—". Kon walá akóh masayúp ingón usáb ang pagkabahin sa atong linitokán nianang iglalanggikitah.

Sa akong bahin, maayong gamiton ang "mo—" ug niah ang katarungan:

Ang mga pulung nga langgikitan sa "mo—" mabahin sa duhá: (1) ang nagsugud úg bokál; ug (2) ang nagsugud úg konsonante.

Ang unah maóh kadtóng nagsugud sa "a, i, u". Ang

"e, o" mahimoh lang biyaan tungúd sa ilang kadiriyút.

Ang "mu—" maóy angayáng ipaunáh sa "a". Ex. gr.: "muadtoh, muabút, muagbay, muatáng". Sayón nga litokón.

Ang "mo—" alang sa nagsugud úg "i, u". Pananglitan: "moipon, moilug, moisip, moitus; moutang, moubán, mougmad, mougbok";—kay maóy sayón nga litokón.

Sanglit ang "a" homok nga bokál, maayong litokón ang "mu---" dihá sa "muadtoh,---"; apán, sanglit gahi man ang "i, u", malisúd gayúd ang paglitók sa magahi nga "mu---" unah sa magahi usáb nga "i, u". Sulayíh ang "muilug---" ug makita mo dayon nga magsapid ang dila ug ngabil dihá sa imong pagbungát sa maóng pulung. Apán gamitah ang homok nga "mo---", ug sayón nang litokón siláh: "moilug, moisip---".

Ug bahin sa nagsugud úg konsonante, labíng maayoh, kay labíh mang sayón, ang "mo---". Sulayíh ang: "mobayad, molihok, modungan, mopuhál".

Busah labíh diáyng daghan ang mga higayón sa paggamit sa "mo---" kay sa "mu---"; ug sa ingón niana ug arón pagbatóg usáh lang ka paagih sa pagsulát sa gihisgután nang iglalanggikit, palabihón ta ang "mo---" kay sa "mu---" dihá sa tanáng higayón.

VII.

Mahimong ibutáng dinhíh ang bahin sa silabá nga nagtapus úg konsonante ug nga dili katapusan sa pulung. Ang bokál nianang mga silabahah malagmit gahi, ug busah labíng maayong sulatón nga "u". Ex. gr.: "bun-og, tun-og, bung-tod, lum-boy."

VIII.

Bahin sa mga pulung nga daghag silabá, makahimoh kitáh pag-uyon ning mosunúd nga mga lagda.

(1). Ang paningog "uo" nga gikan sa pagsubli sa unang silabá sa pulung nga dugukan, samah usáb úg bokál sa maóng unang silabá. Kon kiníh "u", "u" usáb

kadtóh; kon ugaling "o", "o" upúd kadtóh. Ang ubán nga bokál maayoh lang isunúd gihapon sa tugbang mga bokál didtoh sa dugukan.

Basahah ang Uluhan XXI.

Mga Panig-ingnan:

Bubuhatih, — nga gikan sa BUhat.
susuguah, — nga gikan sa SUgu.
tutugonah, — nga gikan sa TUgon
totoohih, — nga gikan sa TOoh.
momohonih, — nga gikan sa MOhón.

(2) Kon ugaling kiníng pagsubliah sa unang silabá nagpailáh sa gihandaan nga lihok, apán nga walá padayonah,---sa ato pa, nga nagpasabút sa buhat nga minaút,---ang unang bokál "o" gayúd dihá sa tanáng higayón. Kay gikan man siyáh sa "mo—".

Basahah usáb ang Uluhan XXI.

Aniah ang mga panig-ingnan sa (1):

bobuhatih, --- nga gikan sa buhat.
sosuguah, --- nga gikan sa sugu.
totugonah, --- nga gikan sa tugon.
totoohih, --- nga gikan sa tooh.
momohonih, --- nga gikan sa mohón.

Daw hidiparahán tingalih sa magbabasáh, nga ang duhá ka porma sa "totoohih, momohonih, dihá sa (1) ug sa (2) maoráng dagwayah. Kiníh dili maremedyo pinaagih nianang mga lagda nga akong gihatag didtoh sa Uluhan XXI. Nagkatukma ning higayonah ang duhá ka paagih sanglit nagsugud man ugúd úg "o" ang "tooh, mohón". Mahimong pasugdon silág "u", apán dili maayoh kiníng gamiton kay supak man sa linitokán sa kadaghanan nga maóy mohari ug paharion.

Pasagdan ta lang kaná; makahimoh kitáh pagpakuyug dinhá sa atong sinulát úg ubáng mga pulung nga makakuha sa duhaduhah.

Kiníng higayón sa pagkatukma diriyút ra gyud ka-

ayoh kon atong itandi sa mikatáp ug daghan uyamut nga atong mga pulung kansang unang bokál, "a, i, u",--diín dili gayúd mahitabó kanáng gihisgután nang pagkatukma.

(3) Ang ubáng mga pulung nga pinú-pu gikan niadtong mga sinubli sumala sa (1) ug (2), nagsunúd gihapon sa maóng mga lagda.

Mga panig-ingnan:

magbubuno, — nga gikan sa buno.
mamumuno, — nga gikan sa buno.
mamomoóh, — nga gikan sa mooh.
mamumuoh, — nga gikan sa puoh.
magpupuoh, — nga gikan sa puoh.
magtotoon, — nga gikan sa toón
manonoon, — nga gikan sa toón
manunubus, — nga gikan sa tubús.
magtutudlo, — nga gikan sa tudlo.
manunudlo, — nga gikan sa tudlo.

Ang katarungan alang kanilang tolóh maóh ang pagpadayon paggamit sa bokál sa dugukan dinhá sa mga pulung pinú-pu, kon ugaling dili man kitáh piliton sa kahulugan, empasís o lain bang lagda nga magpausáb sa gihisgután nang bokál.

Sayud akóh nga kanáng mga lagda sa itaas walá makalukúp sa tanáng kagamitan sa "uo" dinhíh sa atong pinulungan, apán makatabang silág dyutay paghatag úg sistema kun mahan-ayong paagih sa atong sinulatán. Gipasubay siláh sa mga lagda sa atong pinulungan ug linitokán. Kon ang atong mga makugihong magsusulat makapakita nga siláh sayúp kun dili ba maayong pagkapahayag, hangyoon ko siláh ngá ilah untáng imantala ang ilang mga katarungan, tungúd ug alang sa kaayuhan sa minahál tang Dilang Sugbuanon. Ingón man, kon dunah siláy ikapunó. Molambo gayúd ang atong sinultihán, kon kitáh magtampoháy ug magbuligáy.

ULUHAN VIII

ANG PAGBAHINBAHIN SA ATONG KAPULUNGNAN

Unsaon Pagbahin

Ang mga gramatiká sa mga Oropanhon lagmit manghatag ning pagbahinah sa ilang mga kapulungnan: artikuló, nombre, pronombre, adhetibo, berbo, adberbyo, preposisyón, konhunsyón ug interheksyón. Bisag dunah tingaliy dyutayng kalainan sa pagbahin dihá sa nagkalainlaing pinulungan sa mga Oropanhon, siláng tanán nagdaláh sa hapit tanán nianang mga matang nga nahimutáng sa itaas.

Katagaan ta silág mga sibo-sibo nga pulung dinhíh sa atong Binisayá, bisan labíh tingaling maayoh nga gamiton lang nato siláh sa ingón, kay ang ilang kahulugan ug kagamitan hiilhan na man kaayoh sa atong mga estudyante.

Ang artikuló, konhunsyón ug preposisyón, sumala sa makita sa ubús, gitawág kog mga "igkukuyug", - kay sa pagpatinuud dinhá sa ilang kagamitan mga igkukuyug man gayúd siláh. Ang artikuló matawág natog "iglalambigit" nganhá sa ngalan; ang konhunsyón, "igdudugtong" taliwalá sa duhá ka pulung kun duhá ka punduk sa mga pulung; ug ang preposisyón, "ig-uunah" sa mga pulung. Himatngonán dagway ninyoh nga nagsayloh ang kagamitan sa preposisyón ug sa artikuló.

Ang nombre, *nomen* kun *noun*, "ngalan" sa ato; kun "ipangngalan" ba hinoon, kon sud-ongon ta nga siyáh maóy gamiton arón "pagngalan" sa usáh ka butáng.

Ang pronombre, "puligngalan" dinhíh sa ato.

Ang adhetibo, berbo ug adberbyo, mga ighihiyas sa nombre. Busah gitawág ko silág "ipanghiyas" didtoh sa Uluhan X. Ang berbo, kansang kahulugan "pulung", gitawág sa ingón kay siyáh maóh man gayúd "ang pulung" nga makahatag úg hinan-ayng kahulugan sa usáh ka ora-

syón kun sentensya. Kuhaah ang berbo ug mawalá gayúd ang mahan-ayong kahulugan niadtong kakuyug nga mga pulung.

Ang berbo matawág tag "ighihisgut kun ipanghisgut" bahin sa "suheto o gihisgután."

Ang adhetibo, "ipangdayandayan" dinhíh sa atong kapulungnan; ug ang adberbyo, "ipangbolok" sa kalihokan sa berbo kun sa dayandayan sa adhetibo.

Ang interheksyón maóy pulung nga atong "igtutuwáw o ipangtuwáw."

Dunay mga magsusulat nga nanggamit lang dayon sa gramatiká sa Ininglés, Kinatsilá kun Linatín, ug sa ingón nangbahin sa atong mga pulung sumala nianang mga sumbananah. Dili akóh makig-away nianang mga gramatikahah, hinonoah ako siláng gitun-an ug gitahud. Apán kinahanglan natong matngonan nga ang atong pinulungan lahí gayúd kanilah, ug busah bantayán ta ang pagsunúd kanilah, arón dili maglibog ang atong oloh.

Sumala lagíh sa ikaduháng uluhan, usáh sa mga dakúng lagda sa atong pinulungan maóh ang pagpaibabáw sa panghuna-huna sa nagsulát kun nagsultih bahin sa kahimoan sa paagih sa atong pagpanultih. Sa ingón niana, kiníng paagihah sa pagsultih suúd kaayoh sa Lohiká nga maóy kasayuran bahin sa tul-id nga panghuna-huna. Sumala sa Lohiká ang tanáng mga pulung mapunduk sa duhá: ang kategorimatikó ug ang sinkategorimatikó; ang ató usáb nga kapulungnan mabahin sa ingón.

Gitawág pulung kategorimatikó kadtóng nagapakita dihá sa iyang kaugalingon lamang úg tibuúk kun tuman nga huna-huna o ideya. Pananglitan: "kabaw, baláy, dagan, tawoh." Dayág gayúd nga dinhá nianang mga pulungah, nakahupút kitág tin-aw ug tibuúk nga ideya. Labut pa, walá kitáh magkinahanglag ubáng mga pulung arón pagtibuúk sa atong huna-huna bahin sa "kabaw, baláy, dagan, tawoh." Igo na siláng mga pulungah, dinhá sa ilang mga kaugalingon, paghatag nianang tibuúk nga kahulugan.

Mahimoh nga mogamit kitáh ug laing mga pulung arón idayandayan, apán dili gayúd arón itibuúk sa ideya bahin sa "kabaw, baláy, dagan, tawoh." Siláh tibuúk náng daan, ato na lang gipanghiyasan pinaagih sa laing mga pulung.

Gitawág sinkategorimatikó ang pulung nga gikan sa iyang kaugalingon lamang nga dagway dili makahatag úg tibuúk kun tuman nga huna-huna o ideya; hinonoah, nagkinahanglan úg laing pulung o mga pulung arón pagpakita úg tataw, tin-aw ug tibuúk nga ideya. Pananglitan: "sa, mo, maki, hi". Daw lubúg ug dili tibuúk ang ilang mahatag nga ideya. Arón matibuúk ang ilang mga kahulugan, kinahanglang paubanán silág laing mga pulung. Pananglitan: "basahón *sa* tawoh; *mo*adtoh akóh sa Sugbu; *maki*hudiyo; *hi*tun-an".

Piláh ka Bahin

Pinasikad sa gisaysay sa itaas ug sa atong paagih sa pagsulát, mahimoh ug maayong bahinon ang atong kapulungnan sa totolóh: (1) dugukan, (2) iglalanggikit, ug (3) igkukuyug. Ang nahaunáh tugbang sa kategorimatikó, ug ang nahabilín sa sinkategorimatikó.

Mga panig-ingnan:

(1) Pulung dugukan: tawoh, puspus, pinggan, bata, lingkud.

(2) Pulung iglalanggikit: ma—, naga—, mo—, —on, —an.

(3) Pulung igkukuyug: sa, kang, ni, si, ang, nga.

Ang pulung dugukan dili sibo sa pulung lintunganay. Ang lintunganay maóy gamút nga gigikanan sa mga pulung dugukan. Pananglitan ang atong "huyatid" gilangkub gikan sa duhá ka pulung "huyad, patid"; ug kiníng duruhá tingalig gikan sa lain pang mga pulung nga tagsay silabá. Ang "huyád" gikan tingalih sa "hu" ug "yád", maingón nga ang "ayád" daw gikan sa "a yád", ang "bayad" sa "ba yad". Sa samang paagih, maingón ta nga ang "patid" maorág "pa tid", ingón man nga ang "patak" sa "pa tak", ang "patik" sa "pa tik", ang "patad" sa "pa tad".

Ang "hu, yád, pa, tid" mga lintunganay; ang "huyád, patid" mga gamút nga duúl; ug ang "huyatid" dugukan. Sa ingón niana, dakúg kalaínan ang lintunganay ug ang dugukan. Kadtóh dili na nato mapú-pu gikan sa lain pa nga gamút, sanglit usaráh may iyang silabá nga nagpailág lintunganay usáb nga huna-huna. Apán kiníh ang dugukan naggikán sa lain. Ang mga gamút nga dug-ul mahimoh usáb nga tan-awon ingóg dugukan, samah sa: "huyád" ug "patid" dihá sa panig-ingnan: kay arón maisip ang usáh ka pulung nga dugukan, gikinahanglan ug igo na, ngá kanáng pulungah nagpadayág úg usáh ka tibuúk ug tataw nga huna-huna. Ug kanáng mga gamút nga duúl dunah nianang hiyasah.

Ang igkukuyug ug ang iglalanggikit sayóng ilhon dihá sa sulát, kay ang igkukuyug gibulág pagsulát, ug ang iglalanggikit gipatapút sa dugukan. Ug sayón usáb nga ilhon dihá sa ilang kahulugan. Ang igkukuyug nagtudlo lamang sa suheto sa way pag-usáb sa kahimtang niinih, ni magdayandayan, samah sa "si, ang, nga"; siláh, nagtudlo lamang sa suheto; o silbe ba hinoong taytayan sa duhá ka butáng kun kahimtang. Ex. gr.: Basahón *ni* Pedro, gapús *sa* iró, sulát *kang* Tatoy"; - diín atong makita nga ang *ni* nagpadayág sa kalabutan sa "basahón ug Pedro"; ang *sa*, sa "gapús ug iró", ug ang *kang*, sa "sulát ug Tatoy".

Ang iglalanggikit lahí sa igkukuyug, kay kadtóh nagdayandayan man gayúd sa dugukang gipataptan. Pananglitan: "nagdagán, miluksoh, buhaton". Siláh nagpasabút nga ang kahulugan nga dihá sa iyang kaugalingon o huna-huna lamang, gipun-an sa mga dayandayan: sa "nag" nga nagpakanaog nianang "dagan" nga huna-huna lamang nganhih sa kalihokan gayúd nga inanam-anám; sa "mi" nga nagpahibalóh nga ang "luksoh" humanáh mabuhat; ug sa "---on" nga nagpailáh nga unyá sa umaabut ang gihisgutáng "buhat" mamahimoh na. Sa ingón niana, daw nitapút siláh sa ilang dugukan, ug busah gilanggikit usáb pagsulát.

Kiníng pagbahinah tin-aw, sayón, ug busah angayng gamiton dihá sa atong mga diksyonaryo ug gramatiká. Kiníng pagbahinah labíng maayoh kay sa naandang "parts of speech" sa Iningles, ubús ning mosunúd nga mga katarungan...

Kay dili masulud nianang naandang *parts of speech* ang atong: "na, ma, ga, mo, in, hi"—¿Asah man nato siláh ibutáng? Ang "sa, nga", ¿unsah man? ¿preposisyón, konhunsyón, relatibo? Susihah ug sulayíh. Busah ang ato dili tukma sa ilahah.

Labut pa, sumala sa ikaduháng uluhan, ang mga pulung dugukan mahimong nombre ug berbo. Ug walá gayúd kitáy lunsayng adhetibo. Kon dili ka motooh niinih, sulayíh paghinumdum ang imong mga gitoohang adhetibo, ug mahimoh ang pagpakita nga siláng tanán naggikág dugukan nga ambut berbo kun nombre ba. Sa laing pagkasultih, ang ilang *parts of speech* dili tukma sa ato, maingón man nga ang ato usáb dili tukma sa ilah. Nan, ¿nganong isul-ub man gyud nato kanáng senina sa gramatiká sa Iningles, Kinatsilá o Linatín, nga dili man siyáh mohaúm kanato?

Si Pari Manuel Arellano, ang iniláng tagsulát sa Gramática Griega, sa panid 26 niinih, miingón: "Pinaagih sa ilang kahulugan mabahin ang mga pulung sa totolóh ka matang: *Nombre*, pulung maghahatag kahulugan sa "maóh" dihá sa iyang kaugalingon ug ingón man sa iyang mga hiyas; *Berbo*, pulung maghahatag kahulugan sa "maóh" dihá sa kalihokan; ug *Partikulá*, pulung maghahatag kahulugan sa "maóh" dihá sa nagkalainlain niyang mga kalabutan."

Kiníng pagbahin sa kapulungnan nga gihimoh ning makinaadmanong dominiko, maagid-agid gayúd sa ako; ang nakalain lamang maóh nga iyang gibahin ang kategorimatikó sa duhá: *Nombre* ug *Berbo;* ug ang sinkategorimatikó walá niyah bahinah; samtang ang sa ako walá magbahin sa nahaunáh, sa ikaduhá hinoon. Siyáh may

katarungan kay sa Griyego ang nombre ug ang berbo managlain man gayúd; samtang sa Binisayá dili man, sumala sa Uluhan II ug sa ubús. Ang atong mga sinkategorimatikó gibahin ko sa duhá, tungúd sa paagih nato sa pagsulát; ang ubán gipatapút sa mga dugukan, ug ang ubán walá.

Ang Kahapsay ning Pagbahinah

Kanáng naasoy nang totolóh ka matang hapsay, kay haúm gayúd sa atong pinulungan; walá magkayamukat, hinonoah tin-aw. Ang iglalanggikit ug ang igkukuyug sayón kaayong ilhon. Mahimoh nga ang atong mga diksyonaryo ug gramatiká maggahín úg bahin alang sa paghatag úg katin-awan sa ilang mga kahulugan, ug sa pagtudlog unsaon siláh paggamit. Kiníh siláh dili kaayoh daghan; apán sanglit ang atong pinulungan "agglutinative" o madinugtongdugtongon man, gikinahanglan ang maayong pagsabút kanilah. ¿Gibuhat ba kiníh sa atong mga magsusulat sa mga diksyonaryo ug gramatiká?

Unyá isunúd ang mga pulung dugukan. Sublion ko pag-ingón nga siláh dili nato kanganlag nombre, berbo kun adhetibo; kay ang tinuud siláh dugukan ra kun *thought forms*. Kiníng dagwayah sa kahuna-hunaan usahay atong ipatugbang sa usáh ka butáng dihá sa iyang kaugalingon, ug siyáh may pagkanombre na sa mga Oropanhon; usahay atong ipatugbang sa panglihok sa maóng butáng, ug siyáh may pagkaberbo na kun adberbyo kun adhetibo ba hinoon.

Aniay mga panig-ingnan: Ang dugukan "mananáp", kon ipatugbang ta sa butáng dihá sa kinaiyahan, maóy usáh ka nombre o nawn; apán kon idapat nato siyáh dihá sa kalihokan sa maóng mananáp, makabatón kitáh sa "minananáp" nga maóy usáh ka adberbyo, o sa "nagminananáp" berbo, o sa "mananapnon" adhetibo. Laing dugukan: "unúd". Gikan kaniyah makabatón kitáh sa "undanon, unudnon" mga adhetibo, "unurán" nombre, "naunúd, gipang-undan" berbo, "pagpang-unúd"

berbo kun adberbyo. Gikan sa laing dugukan: "tuig", may "mituig na, gitinuig, tuignon, matuiganon". Aniay giiláh sa ubán nga mga adhetibo konóh: "anindot, tahúm." Apán kon pakuyugan mo siláh sa mga iglalanggikit, makabatón kitáh sa: "minindot, mitahúm" mga berbo na; "inanindot, tinahûm" nga paagih-adberbyo; "kamaanindoton, katahûm" mga nombre. Busah labíng maayoh nga tawgon siláng dugukan o *thought-forms*, nga humán pataptih sa mga iglalanggikit makabatón na unyá sa nagkalainlaing hiyas sa mga Oropanhon.

Arón mailáh gayúd nga walá kitáy tinuud nga adhetibo, angayng hinumdumán nga sumala sa Ininglés, Kinatsilá o Linatín, ang adhetibo gamiton arón paghatag úg bolok sa nombre o sa katumbas niinih; dili gayúd mahitabó nga ang nombre na hinooy mohatag panghiyas sa adhetibo. Kiníng lagdaah giyatakan sa atong pinulungan. Pananglitan: "baláy nga putí, putí nga baláy,—pulús maayong Binisayá; apán dihá sa ikaduhá, ang konóh adhetibo nga "putí" maóy gipanghiyasan sa konóh nombre nga "baláy". Busah ang "putí" dili tinuud adhetibo; hinonoah, tumbas siyâh sa "baláy", kay mabalibalih man siláh. Dili pud siláh pulús nombre, kay ang nombre dili man ighihiyas úg nombre, kon dili man ugaling sa kanunay, sa masabúg ug sa kadaghanan. Busah labíng maayoh nga tawgon lang silág mga pulung dugukan o *thought-forms*.

Balikah pagbasah ang Uluhan II bahin sa adhetibo ug berbo.

ULUHAN IX

ANG MGA PULIGNGALAN

Dili Supak sa Bag-ong Pagbahin

Dili lamang nato hisgután dinhíh ang kagamitan sa mga pulung dugukan nga tugbang sa nombre. Siláh masayón kaayoh, walá magkinahanglan nga usbon ang ilang dagway. Igo na nga paubanán siláh sa angayng igkukuyug, arón pagpadayág sa ilang kalabutan sa ubáng mga pulung. Busah moadtoh lang dayon kitáh sa mga puligngalan kun sa mga dugukang tugbang sa puligngalan.

Dili kiníng mga puligngalan supak sa bag-ong mga matang gihisgután sa miaging uluhan; kay sa pagkatinuud mga pulung gayúd siláng dugukan, samah sa ubán. Busah mahimoh usáb siláng berbo, adhetibo, ug ubán pa. Pananglitan: "akóh, nangakoh, giakoakóh, gipangakohan, maakohon; ikáw, naikáw, nag-inikáw; siyáh, gipakasiyáh, giiyah, panag-iyah."

Tinuud hinoon nga ang mga puligngalan labíng hingpit kay sa ubáng mga pulung dugukan, kay siláh ra may nagbatón úg nagkalainlaing dagway nga hapit mosibo sa mga "inflectional" kun malinubaylubayong pinulungan. Ug dili lisúd pangitaon ang katarungan niinih, kay ang mga puligngalan ugúd malagmit man kaayong gamiton; busah maóy nahingpit pag-ayoh.

Kon atong isipon ang "aleph" sa mga Ebreyo ug mga Arabé, nga walá nato isulát kun himoig ilhanan, siláh ang mga puligngalan tagutloh gihapog mga konsonante. Pananglitan: "akóh, ikáw, siyáh, kitáh, kamíh, kamóh, siláh";—tagutlog konsonante nga maóh ang: " 'kh, 'kw, syh, kth, kmh, kmh, slh." Usáh ka makapahibulung: ang mga puligngalan nga Ebreyo nga tugbang sa "akôh,

ikáw" nagsugud gayúd sa "aleph." Lain kiníng katarungan nga makadason sa paggamit sa katapusang "h", kon buút kitáh mosubay sa kinaiyah sa atong pinulungan.

Ilang Kahulugan

Ilakíp ta lang dinhíh pagsusih ang gitawág artikuló "ang", nga sa ubús kong pagsabút dili artikuló ni relatibo, bisan hinoon dunah siyáh sa ilang kagamitan. Sa akong bahin, siyáh gilangkub gikan sa duhá ka puhng: "a" ug "nga". Ang nahaunáh gikuha tingalih gikan sa tuwáw sa bata nga bag-ong nagtoón pagsultih, tuwáw nga iyang gigamit arón ang iyang ginikanan o magbabantay motan-aw sa butáng buút niya ipatan-aw. Busah ang "a" nagdaláh sa kahulugang: "kaná". Ang "nga" silbeng nagtudlo sa maóng butáng gipatungnan; silbeng nagsumpay sa suheto o gihisgután ug sa obheto o hitungnan; daw nagdugtong sa "a" ug sa butáng gitudlo.

Busah ang kahulugan sa "ang" maóh: "kaná—nga, kadtóh—nga". Pananglitan: "Ang kahoy—kaná nga kahoy; ang tawoh—kaná nga tawoh." Busah dili siyáh sibo gayúd sa artikuló. Ug gikan dinhíh makita nato nga magamit siyáh ingóg relatibo. Ex. gr.: "Ang nagpatáy kang Pedro mikagiw—kaná (kadtóh) nga nagpatáy kang Pedro mikagiw. Si Huwán ang nagpatáy kang Tomás nakabuhí—Si Huwán kadtóh nga nagpatáy kang Tomás nakabuhí."

Niay laing mga pulung nga nagdaláh usáb sa maóng "a—"; tun-an ta siláh, ug molutáw gihapon ang gihisgután na niyang kahulugan:

"Ananangkil"—gikan sa "a-nang-sangkil", samah nga ang "nanaral" gikan sa "nang-taral", sumala sa lagda nga igkita didtoh sa Uluhan XX; busah nagkahulugan siyág: kaná o kadtóng may batasan sa pagsangkil.

"Amumunggut"—linangkub sa "a-mang-punggut, a-ma-munggut, amumunggut". Ang pagbalhin sa

"ma—" ngadtoh sa "mu" gipasandig sa atong batasan sa pagsubli sa unang silabá sa dugukan. Ang iyang kahulugan: kaná o kadtóng may batasan sa pagpunggut.

"Amamaléyw"—gidugtong sa: "a-mang-baleyw, amamaléyw"; kahulugan: kadtóng may batasan o bisyo sa pagbaleyw.

"Aninipot"—gikan sa: "a-ning-kipot"; ug may kahulugan nga: kadtóng nagkipotkipót"; nga gipasikad sa iyang nagkidlapkidlap nga sigah.

"Anunugbah"—gilangkub sa: "a-nang-sugbah", kay kanáng mananapah lagmit mang mahasugbah sa kalayoh, tungúd sa iyang batasan sa paghasmag niinih.

Dili lang nato isaysay ang mga kahulugan sa "akóh, ikáw, siyáh kamíh, kamóh ug siláh", kay dili siláh makalibog kanatong mga Bisayá. Apán kinahanglang mohisgut kitáh sa dinaklit bahin sa puligngalan nga *kitáh*, nga matawág nga ato gayúd,—kay walá man siyáy tugbang dihá sa Ininglés, Kinatsilá, Linatín, ug hangtud gani dihá sa Griyego.

¿Diín man siyáh gikan? ug ¿nganong nagkahulugan man siyáh sa ingón?—Gitoohan ko nga siyáh linangkub gikan sa duhá ka pulung nga Ebreyo, ug nga kiníy nakahatag sa kahulugan niyah dinhíh kanato. Aniah:

Ang inebreyo sa atong "akóh": "*anokhih, anokhih, ani*; ug ang alang sa atong "ikáh, ikáw": "attáh". Sumala niadtong paagih nga gisulayán ko pagpakita nga maóy matuud nahinabó dihá sa Dilang Ebreyo ug sa ato, didtoh sa Uluhan XXI, ubús: Tag, Tig-, - ang minubú nilah nga "ta—, —tah" tugbang sa atong "ta—, —tah" dihá gayúd sa dagway, kagamitan, ug kahulugan.

Ang mga Ebreyo hinoon sa ilang pagmubú sa "anokhih", walá mogamit sa "—khih"; kongdili sa "—ni, —i". Apán maóy pinobre kong pagtooh, nga mahimoh nga motipás kitág dyutay sa ilang naandang paagih, bastan la-

mang nga nasuhd lang ta gihapon sa lintunganay o punuang mga lagda sa Ponetiká.

Kon atong langkubon ang ilang "khih" (akôh) ug "tah" (ikáw), ug kon hatagan tag kasayón ang paglitók, siláh mahimoh nga: "khihtáh - kitáh". Sa ingón niana, siyáh (ang "kitáh") samah nag kahulugan sa "akoikáw, akóh ug ikáw". ¿Dili ba kiníy kahulugan karón sa atong "kitáh"? Malagmit ang atong kaigsoonan moingón: Ikáw ug akóh, kitáh gayúd nga duhá maóy magbayad sa utang.

Sa ubús kong paghuna-huna, kanáng katin-awanah maayoh na lang; apán kon may dili mahimuút kaniyah, may lain nga daw nahisubay na gayúd sa Ebreyo. Ang "K" sa Ebreyo nagkahulugag: "ingón, samah"; ang "---i" minubú sa ilang tugbang sa "akóh"; ug ang "tah" gikan sa ilang "ikáh". Kon tibuk-on kiníng totolóh, hibatonán ang: "Kitáh"; ug siyáh magkahulugag: "maingón dinhíh kanako ug kanimoh." Sa ato pa, samah ra akóh ug ikáw, kun lakíp akóh ug ikáw. Ug anhá gihapon sangko sa atong "kitáh".

Sa pagkakarón igo na kaná, matagbaw ka, hinigugmang magbabasáh, kun dili; ug padayonon ta pagsaysay ang mga kaso ug ang kahulugan sa mga dagwayng pinú-pu gikan kanilah; ug pundukon ta siláh sa duhá:

(1) "ako-nako-ko; imoh-nimoh-mo; iyah-niyah; ato-nato; amo-namo; inyoh-ninyoh: ilah-nilah".

(2) "kanako, kanimoh, kaniyah, kanato, kanamo, kaninyoh, kanilah."

Ang naah sa unang punduk mga henitibo o posesibo, nga nagpailág kinsay tag-iyah o gigikanan. Pananglitan: "ako nga basahón, iyah nga sapín". Dinhíh gipailáh ang tag-iyah sa basahón ug sa sapín. Ang mga porma: "ko, mo", mga minugbu lamang sa "ako, imoh." Ang mga porma: "nako, nimoh", gilangkub sa: "na-ako, nako; na-imoh, nimoh." Busah siláh matawág nga mga berbo, sa panahóng perpekto, sa paagih nga tunga-tunga,—nga hisgután didtoh sa mga mosunúd nga uluhan.

Angayng matngonan nga alang sa mga Bisayá, ang ablatibo ahente sa Kinatsilá ug sa Linatín giisip nga posesibo, kay sa pagkatinuud ang ahente o tagbuhat maóh may tag-iyah sa iyang gibuhat. Busah moingón kitáh: "Gitukud nako; akong gisulát; gibunalan ko." Itandi niinih: "Gitukud ni Pedro; gibunalan ni Pedro." Ug dayág gayúd nga ang igkukuyug nga "ni" nagpailág kinsay tag-iyah, samah sa: "basahón ni Pedro, baláy ni Simón."

Ang katarungan sa mga Katsila, nganong gibutáng nilah sa "ablatibo" ang ahente kun tagbuhat maóh nga ang kalihokan niinih daw migulá sa nagbuhat, mipahilayó kaniyah; ug maóh kiníy kahulugan sa pulung "ablatibo". Apán ang panan-aw sa Bisayá maóh kiníh: ang kalihokan o buhat sa nagbuhat iyah gayúd sa maóng tagbuhat; kay binuhat man niyah, busah iyah. Busah usáb siyáy dayegon kun tamayon, tungúd sa kaayoh kun kadaután niadtong buhat nga *iyah.* Busah upúd gibutáng siyáh sa "henitibo" kun sa gigikanan, o "posesibo" kun sa tag-iyah. Haiy labíng, maayoh ning duhá ka panan-aw, ang magbabasáh ang mag-igo.

Ang ikaduháng punduk, sa ubús kong pagsabút, gilangkub pag-ingón: "ka-nga-ako, kang-ako, kanako; ka-nga-ilah, kang-ilah, kanilah." Ang kahulugan sa "ka" agig-agid sa butáng" sa paaging hanáp, lubúg ug labíng lapád. Kiníh gitoohan ko nga maóy matuud nga kahulugan sa "ka" dihá sa tanáng kagamitan niyah. Pananglitan: "katahúm—butáng tahúm; ang kabuutan dalaygon—ang butáng buutan dalaygon; kahimoan—butáng nga himoan; ikabagay—butáng nga gamiton sa pagbagay." Busah ang kahulugan sa: "kanako—butáng nga ako; kanilah—butáng nga ilah." Sa laing pagkasultih: "butáng nga may kalabutan nako; butáng nga may kalabutan nilah;"—sumala sa giasoy sa itaas bahin sa "ang, a-*nga*".

Sumala ning pagsaysayah, siláh (ang sa ikaduháng punduk) tugbang sa mga kasong akusatibo, ablatibo ug

datibo sa Linatín ug sa Kinatsilá, kun sa obheto direkto ug indirekto sa Ininglés. Ex. gr.: "Nagbunal kanimoh, gihatag kanako, gikan kanilah, palayô kanamo," Itandi sa: "Nagbunal kang Tomás, gihatag kang Pedro, gikan kang Simón, palayó kang Inés." Itandi pa gayúd niinih: "nagbunal sa iró, gihatag ngadtoh sa író, gikan sa iró, palayô sa iró." Sa nanghiunáh ning tolóh ka punduk, naah sa akusatibo ang "kanimoh, etc."; sa ikaduhá, naah sa datibo ang "kanako, etc."; ug sa nanghibilín, naah sa ablatibo ang "kanilah, kanamo, etc.".

Piláh ang mga Kaso sa Binisayá

Dili maóy ipasabút dinhíh ang mga matang sa kalabutan (relasyón) sa mga pulung gigamit kun gamiton suhd sa usáh ka orasyón, kay siláh managsamah dihâ sa tanáng pinulungan; ang buút ipasabút dinhíh maóh ang pag-isip sa nagkalainlaing dagway kun porma sa mga pulung arón pagpadayág ning nagkalainlaing kalabutan.

Sumala sa nakita na sa itaas, siláh tolóh: (1) ang maóng pulung dugukan "akóh, ikáw, siyáh",—nga sibo sa nominatibo; (2) ang sa pagpanag-iyah "ako, nako, ko; imoh, nimoh, mo"—nga sibo sa henitibo o posesibo; ug (3) sa ubáng kalabutan "kanako, kanimoh, kaniyah"—nga sibo sa akusatibo, datibo ug ablatibo. Dinhâ makita usáb nga ang mga pulignalan lamang ang dunah kanilah; kay ang ubáng mga dugukan pinaagih man sa mga igkukuyug "si, ni, kang" bahin sa mga *proper names*, mga ngalan nga dili gayúd usbon dihá sa iyang dagway o porma; kun sa naatás nga "sa" ug usahay "úg" bahin sa ubáng mga pulung dugukan nga dili gihapon usbon ang panagway.

Arón pagdason ning giingón ko nga dunah lamang kitáy tolóh ka nagkalainlaing porma nga nagpadayág sa nagkalainlaing kalabutan sa mga butáng, ubús sa naandan ta nga pagsud-ong kanilah, tun-an tag makadiyút ang mga igkukuyug sa mga *proper names*: Pedro, Juan, Mariya. Siláh tolóh ra usáb: si, ni, kang.

Nagtooh akóh nga siláh gipú-pu gikan sa mga dagway sa puligngalan: "siyáh", - ang gamiton arón paghisgut sa laing tawoh, ang gitawág dagway alang sa "tercera persona o third person". Ang paggamit ugúd sà mga ngalan: Juan, Pablo, Marta, - malagmit nga anhá mahimutáng sa "tercera persona". Aniah:

siyáh -	si(yáh) -	si Pedro
niyah -	ni(yah) -	ni Pedro
kanako -	kang(ako)-	kang Pedro

Kanáng "kang" masayón sabton, kay ang "kanako", sumala sa itaas gilangkub gikan sa "ka-nga-ako, kang-ako, kanako". Busa ang "si" alang sa nominatibo, ang "ni" sa posesibo, ug ang "kang" sa laing mga kalabutan. Kiníh gipasikad sa mga kaso sa "si-yah, ni-yah, kan-iya."

Apán dili kaná ang nahitabó niadtong gitawág *common nouns*: manók, kabaw, kanding. Walá siláy linaíng dagway alang sa posesibo. Niah:

(1)	(2)	
Ang manók	Manók	- nominatibo
sa manók	úg manók	- alang sa ubáng kalabutan

Ang unang punduk alang sa paaging dayág, ug ang ikaduhá alang sa paaging lubúg. (Basahah: Uluhan XXII.) Pananglitan: "Ang manók may pisó (nominatibo). Nagpatáy *sa* manók, nagpatáy *úg* manók; itlog *úg* manók; gidaláh *sa* manók, gidaláh *úg* manók; gidaláh ngadtoh *sa* manók, gidaláh ngadtoh *úg* manók; - alang sa ubáng mga kalabutan.

¿Nganoh man kiníh? - Sa pinobre kong pangisip, kay alang sa atong mga katigulangan, ang mga mananáp nga waláy salabutan ug labináh ang mga butáng waykinabuhi (batóh, puthaw, mutya), sanglit dili mga "persona", dili gayúd makapanag-iyah. Ug sa ingón niana; alang ning pundukah sa mga butáng, walá siláy gigahín nga pormang linaín. Waláy linaíng dagway alang sa henitibo o posesibo kun sa pagpanag-iyah, kay dili man lagíh kiníng mga bu-

tangah makapanag-iyah. Gitoohan ko nga kiníng huna-hunaah sa atong mga ginikanan subay sa mga dagkung lagda sa mga balaod sa tibuúk kalibutan.

Sumala ning mga pangatarunganah, ang gidak-on sa batóh, dili gayúd *iyah* sa batóh, naah lamang kaniyah; ang gibug-atón sa puthaw, dili gayúd *iyah* sa puthaw, naah lamang dihá sa puthaw; ang kabugnaw sa iró, dili gayúd *iyah* sa iró, naah lamang dihá kaniyah.

Busah kon waláy matuud nga panag-iyah dihá kanilah, kaná siláng mga kalabutanah, naah mahisakup sa ikatolóng punduk o matang. Ug tungúd sa kadaghan na sa mga dagway sa huna-huna suhd ning pundukah, ang usáh ka igkukuyug "sa" kun "úg" dili igo sa paghatag úg lantip o tataw nga laraw. Gikinahanglan 'ngá pakuyugan siyág laing mga puhng arón pagtudlo niinih o niadtong dagwayah sa kalabutan nga buút nato ipasabút.

Laing sangputanan ning dyutay tang pagsusih, maóh nga ang ikaduháng kaso sa Sinugbuanon, labíng maayoh nga tawgog "posesibo", kay kiníh lagíng ikaduháng matang nagpailáh sa tag-iyah, nagpalutáw man gayúd sa kapanag-iyahan, ug dili sa kagikanan nga maóy gipaibabáw sa "henitibo".

Sumala ning panghuna-huna nga ato karóng gihisgután, ang pagkagigikanan lamang dihá sa mga iró, kanding ug ubáng mananáp nga waysalabutan, ug labináh dihá sa mga waykinabuhing batóh, bulawan, salapí, - dili igong hinungdan nga siláh tawgon na o ilhon nang "tag-iyah" niadtong naggikán kanilah, ug busah kiníh siláh dili mahimong ibutáng sa kaso "posesibo"; hinonoah siyáh, ang pagkagigikanan, usáh lamang ka dagway niadtong mga kalabutan sa ikatolóng matang o kaso natong mga Bisayá.

Gitoohan ko nga ang Tinagalóg usáb dunah lamay tolóh ka kalábtanong panagway, bisan pa nga ang *National Language Grammar* ni Dr. Panganiban mihatag úg limáh ka kaso: nominatibo, henitibo, datibo, akusatibo, ug ablatibo. Subay sa maóng han-ay, iyah siláng gipaunhan ning

mga igkukuyug: "ang, ng, sa, ng o sa, ng; - si, ni, kay, kay, ni; - siná, kiná, kiná, kiná, niná". Maagid-agid ra usáb ang nahitabó sa mga puligngalan, nga dili na lang nako dinhíh hisgután arón dili na kaayoh kiníh mataás.

Ang	si	siná	-	mahingalanon
ng	ni	kiná	-	mapanag-iyahon
sa	kay	niná	-	mapanglabuton

Kiníh dili ikahibulung, sanglit, ang Tinagalóg ug ang atoah, pinulungan man nga magsoon. Ug kanáng paggamit sa limáh ka kaso, maóy usáh ka pagpahaúm sa ato dinhá sa Latín.

Lain kiníng kalainan sa ato ug sa Kinatsilá o Linatín. Balikon ko pag-ingón: Walá kitáy daghang porma; busah moabút usahay ang kalubúg dihá sa atong pagsultih. Ex. gr.: "paghalad sa kasingkasing ni Hesús; siyáh gihatagan sa iríng sa bata", - makalibog kay mahimong sabton: "paghalad ngadtoh sa -, paghalad nga gihimoh sa --; siyáh gihatagan sa iríng nga iyah sa bata, ang iríng mihatag kaniyah sa bata, ang bata mihatag kaniyah sa iríng." Gikinahanglan ang dakúng pagbantay; ang paggamit sa mga pulung: "ngadtoh, dihá, gawás, ubús etc." - makatabang usahay paghatag katin-awan.

Usa pa nako tapusah kiníng Ikasiyám nga Uluhan, hubaron ko dinhíh ang pipiláh ka pulung ni Pari Zapletál, o. c., p. 3: "Makita ang dakúng kanihít dihá sa deklenasyón sa nombre, sa ingón nga ang Dilang Arabé, nga maóy gitoohang labíng datu sa mga pinulungang Semita, nagpakita lamag tolóh ka kaso." Ug sa panid 37, mipadayon ang maóng makinaadmanon: "Sa sinugdan ang Dilang Ebreyo nagbatóg *tolóh ka igtatapus* arón pagpailáh sa nominatibo, henitibo ug akusatibo." Maagid-agid gayúd sa ato.

ULUHAN X

ANG MGA IPANGHIYAS

Matuud nga Kinaiyah

Ang usáh ka butáng, ang suheto o gihisgután, mahimoh nga butangág mga hiyas sa duhá ka paagih: lumalabay ug malungtaron. Ang lumalabay gihimoh pinaagih sa berbo nga nagpailáh úg mga kalihokan, ug ang malungtaron sa adhetibo; kiníh sa kasagaran. Sa laing mga pinulungan, maorág dakúg kalainan ang berbo ug ang adhetibo, apán sa Binisayâ dili dakúg kalainan; kay sa pagkatinuud siláh naggikân sa maoráng pulung dugukan ug nagdaláh sa maoráng mga iglalanggikit.

Giingón ko nga sa kasagaran, kay ang mga dagway sa atong mga ipangbolok nga tugbang sa berbo *ser* sa Kinatsilá kun sa *to be* sa Ininglés, sanglit nagpailáh mag kahimtang sa pagkamaóh, lagmit mga malungtaron: Ex. gr.: "nabagay, nagun-ob, madakú, mamagtutudlo." Mga porma siláh nga naah mahimutáng sa dagway nga Tunga-tunga.

Dili kiníh makapahibulung, kay bisan sa Kinatsilá o Ininglés ang "atributo" sa berbo *ser* nombre man kun adhetibo. Sa ingón niana, ang atong "nabagay, namaestro" - sibo sa ilang nombre o adhetibo sa mga Oropanhon. Busah mga panghiyas siláh nga malungtaron. Apán ang mga dagway nga nagpailág kalihokan, mga ighihiyas nga lumalabay.

Sumala sa makadaghan na hisgutíh, ang hapit tanán, kon dili man ang tanáng pulung dugukan, mahimong berbo ug adhetibo. Ang katarungan niinih molutáw gikan ning dyutayng pagpalandong: Ang mga pulung ugúd nga dugukan nagpailáh mag pipiláh ka bolok sa pagkamaóh, ug busah mahimoh nga ipanghiyas siláh, o sa paaging lumalabay ug dunah na kitáy berbo, o sa paagih ba nga malungtaron ug dunah na kitáy adhetibo.

ANG MGA PANAHÓN SA BERBO

LARAW

sa

NAGKALAINLAING BOLOK SA KALIHOKAN

Panahón:	Mga Matang sa Kalihokan								
	Mapalihokon o Aktiboh			Tunga-tunga			Mapaantuson o Pasiboh		
	Giisip nga gihimoh pa	Giisip nga himoon pa	Giisip nga nahimoh na	Giisip nga gihimoh pa	Giisip nga himoon pa	Giisip nga nahimoh na	Giisip nga gihimoh pa	Giisip nga himoon pa	Giisip nga nahimoh na
Perpekto	X	maka.... mo....	naka... ni.... mi....	X	ma.... mama.... maka... mo....	na.... nana..... naka..... ni.... mi....	X	i.... ipa.... ma.... mama.... ....an ....on	na.... nana.... .... na..an nana..an
Imperpekto	nag.... naga.... nang.... pag.... pang....	mag.... maga... mang... pag.... pang....	X	nag.... naga.... nang.... nagka.... nagpa...	mag.... maga .. mang... magka.. magpa..	X	gi.... gina.... gika.... gi..an gipa.... gipapa...	ig.... iga.... paga..an paga..on	X

Saysay Bahin sa Laraw

Angayng hibaloán sa magbabasáh nga arón dili kaayoh masamok ang laraw, ang kadaghanan sa mga iglalanggikit walá ibutáng pagtuyu suhd kaniyah. May linaíng listah sa mga iglalanggikit didtoh sa may katapusan ning uluhanah. Dili hinoon mapaniguroh nga nasuhd gayúd dinhá ang tanán, kay siláh maóh man lang ang akong gihinumdumán. Walá man guy daang listah sa tanáng mga iglalanggikit, nga akong hisayran.

Sumala sa makita, dunay upát ka dagkung kolumna o ling-on nga gibahin pinaagih sa dinubling linya nga tindug. Nagdaláh siláh sa mga pulung uluhan: Panahón, Aktiboh, Tunga-tunga, ug Pasiboh.

Ubús sa "Panahón", nahimutáng ang duhá ka dagkung panahón o *tenses* sa Binisayá. Siláh sibo sa mga panahón sa Ebreyo. Kinahanglan siláng tun-an pag-ayoh arón makabatón kitág tin-aw nga kahibalóh bahin sa panggamit sa mga berbo. Kiníng duhá ka dakúng matang sa panahón, gitawág kog "Perpekto" kun hingpit, ug "Imperpekto" kun dili hingpit o walá pa mahumán.

Ang dagwayng gitawág *Panahóng Perpekto* nagpasabút nga ang kalihokan nga iyah sa berbo, nahingpit na, nahumán na; o mahingpit na, mahumán na, - sa waláy pagpasabút sa mga ang-ang sa maóng kalihokan sa berbo; hinonoah gipadayág siyáh sa tiningúb, sa tinibuúk. Pananglitan: "moadtoh, migulá", - nagpasabút nga sa umaabut nga panahón makabatóg katumanan ang "pag-adtoh", sa waláy paghisgut sa mga ang-ang ning "pag-adtoah"; ug usáb nga nahitabó na ang "paggulá", sa walá gihapoy paghisgut sa mga ang-ang sa maóng "paggulá".

Ug sumala sa matan-aw dinhá sa laraw, kiníng kalihokan nga perpekto, o nahimoh na o himoon pa; apán dili mahitabó nga siyáh gihimoh pa, naah pa sa iyang kalihokan. Masayón sabton ang iyang katarungan; kay sanglit kiníng dagwayah nagpintal sa kalihokan sa berbo *sa tinibuúk* dihá sa iyang pagkanahumán, pagkanahingpit o pagkana-

tuman, dili siyáh makahimoh paghisgut sa kalihokang gihimoh pa, - kay kiníh *dili man tinibuúk*.

Sa laing bahin ang *Panahóng Imperpekto* naghisgut nga ang kalihokang iyah sa berbo gihimoh pa, walá pa mahumán; busah dili sa tinibuúk, hinonoah sa binahin, inang-ang. Pananglitan: "nagakaón, magatudlo", - nagpasabút nga sa panahóng gihisgután, ang "nagakaón" dinhá pa sa iyang pagkaon, ug ang "magatudlo" mohimoh pa unyá sa buhat sa pagtudlo, - apán pinasabút kanunay dili sa tiningúb o sa tinibuúk kongdili sa binahin, inang-ang.

Ug sanglit, pinasikad sa iyang kanaiyah, ang panahóng imperpekto nagpailáh man sa kalihokan nga gihimoh pa suhd sa panahóng gihisgután, o pagahimoon pa unyá; - dili gayúd usáb mahitabó nga siyáh magpasabút sa kalihokang nahimoh na, kay kiníh siyáng lihokah nahumán na, natibuúk na man, ug ang imperpekto lagíh mahitungúd man sa kalihokang binahin ug dili tinibuúk.

Kon tandion kanáng duhá ka dakúng panahón, makita nga bisan ang Perpekto waláy alang sa ling-on sa mga "gihimoh pa", kiníh gitapahán sa Imperpekto nga dunah nianang ling-onah; ug ang sangputanan maóh: dunah kitáy mga dagway nga alang sa totolóh ka ling-on gayúd. Sa ingón niana, may ikatugbang kitáh sa tolóh ka panahón sa mga Oropanhon: ang sa karón, ang sa umaabut ug ang sa miagih. Kinahanglan hinoon ngá bantayán gayúd sa kanunay ang ilang mga kalainan.

Maayoh nga matngonan ug bantayán kanunay nga kiníng atong Perpekto ug Imperpekto, ingón man ang mga maorág ngalan nga panahóng Ebreyo, dili sibo nianang mga samag ngalan nga mga panahón nga Linatín, Kinatsilá ug Ininglés. Ang pagpatukma ug pagtandi-tandi ning mga panahonah, malagmit nga makapalibog sa oloh. Lahí man ugúd silág mga sukaranan sa ilang pagbahin-bahin sa mga pahahón, ingón sa makita ra unyá didtoh sa ubús.

Pananglitan ang atong mga Perpekto "ma—, mo—"

dili man sibo sa ilang "Future Perfect o Futuro Perfecto". Sulayíh lamang ang paghubad kanilah ngadtoh sa Iningles o Kinatsilá, ug makita mo dayon nga siláh dili sakup sa Perpekto niinih kanilah. Hinonoah ang atong "maka—" labíng duúl sa mga Perpekto sa mga Oropanhon, sumala sa mabasah didtoh sa Uluhan XX, apán lahí siláh gihapon.

Ang atong Imperpekto dili usáb sibo sa ilang Imperpekto, kay ang "pag—, pang—" sakup man sa atong Imperpekto; ug ang maóng "pag—pang—" dili gayúd mahubad ngadtoh sa Imperpekto sa mga Oropanhon. Ang ato hinoon nga "maga—, naga—" daw sibo sa *Progressive Tenses* sa mga Inglés, apán nga makita gihapon didtoh sa ubús nga siláh dili tukma.

Sa ingón niana, sa pagkakarón, ang labíng maayoh nga buhaton maóh ang pag-atimán lamang sa mga katin-awan nga akong giasoy sa itaas, arón kalikayán ta kanáng kagubút sa oloh. Pasagdan ta lang usa siláh bahin sa panahón. Atimanón ta gayúd ang atong kaugalingong paagih sa pagpanabút ug pagtan-aw. Ug sa hinayhinay sa molutáw ug matataw na unyá nato ang atong panglaraw, dili na kitáh unyá maglisúd pagsabút sa kalainan sa atong panahón ug sa ilahah sa mga Oropanhon.

Sa ling-ong gitawág *Aktibo* makita ang mga iglalanggikit nga gamiton kon ang *suheto o gihisgután* maóh ang tagbuhat sa kalihokan sa berbo. Busah tawgog aktiboh ang mga iglalanggikit nga *mapalihokon*. Pananglitan: "Si Tomás milingkud," - diín ang gihisgután (si Tomás) maóy milingkud, o maóy tagbuhat sa lihok nga paglingkud.

Ang *Pasiboh o mapaantuson*, sa mga iglalanggikit nga gamiton kon ang suheto maóh ang nagdawat sa gibuhat, kun hitungnan sa kalihokan sa berbo. Pananglitan: "Si Tomás gibunalan",—diín ang gihisgután (si Tomás) maóy nakadawát sa bunál.

Ang *Tunga-tunga*, sa mga iglalanggikit nga gamiton sa higayón nga (1) ang berbo may pagkaaktiboh, o kon ang suheto maóh ang tagbuhat ug ang hitungnan sa ka-

lihokan sa berbo; busah gitawág siyág tunga-tunga. Kiníh maóh ang *Middlle Voice* o *Voz Media* sa mga Griyego; ug kitáh dunah niinih. Apán dunah pa gayúd kitáy laing Tunga-tunga, (2) nga nagpasabút lamang nga ang suheto mahitunghaan o nahitunghaan, manaah o nanaah na sa usáh ka kahimtang, sa waláy paghisguthisgut úg kalihokan.

Mga panig-ingnan: (1) "Nagakadakú ang hubág", - diín ang gihisgután (hubág) maoráy nagakadakú ug maoráh puy gisangkuan sa kadakú. (2) "Nabuák ang tadyaw; mananambal si Pedro," - diín ang suheto (tadyaw) nanaah sa kahimtang sa pagkabuák, ug ang suheto (si Pedro) manaah unyá sa kahimtang sa pagkamananambal.

Mga Ilhanan sa mga Panahón

Ang dyutayng pagtoón sa maóng "Laraw" makapakita nga ang matawág tang iglalanggikit nga ilhanan gayúd sa mga dagwayng Imperpekto maóh ang "ga, gi". Ang "ga", sa Aktiboh; ug ang "gi", sa Pasiboh. Kadtóng mga dugukang nagdaláh kanilah, bisan pag gipakuyugag laing iglalanggikit, naah sa Panahóng Imperpekto. Ex. gr.: "naga, nag; paga, pag; gi, gina". Maorág nahigawás niinih ang "maig—, mamag—", kay naah man ibutáng sa mga Perpekto, ug nagdaláh man siláh sa "ga—". Apán ang tinuud maóh nga siláh mahimong tan-awon nga Perpekto ug Imperpekto. Perpekto, kon ang "ig—, mag—" isipon nga gipatapút sa usáh ka nombre, ex. gr.: "ma-igpupuspus", sa ato pa, "mabutáng gamiton sa pagpuspus"; ug dayág na ang iyang Pagkaperpekto; ug kiníh maóh ang tataw ug ang sa kasagaran. Imperpekto, kon ang "ig—, mag—" isipong gilanggikit sa usáh ka kalihokan. Pananglitan: "mamagtutudlo" nga gisud-ong ingóg "magasubsub pagtudlo" ang tawong gihisgután. Apán dili kiníh ang kahulugan niyah nga dayág, daw pinugús siyáh sa pagpagulá. Busah labíng maayoh nga ibutáng siyáh ubús sa ling-on sa mga Perpekto.

Niay lagda: Kon ang iglalanggikit daghag silabá, ang

pangunahan malagmit maóy magpadayág sa iyang matang.

Ang mga dugukan nga walá magdaláh kanilang duhá (ga, gi), naah gayúd sa Panahóng Perpekto.

Ug dinhá sa mga dagwayng Perpekto, ang mga dugukang nagdaláh sa "ma, na, pa, ka, paka", labíng tukma sa Tunga-tunga; ug ang dunah sa "i—, —an, —on", mga Pasiboh.

Ang ilang mga katarungan adtoh nato igkita sa mga Uluhan nga mosunúd, diín gisaysay ang ilang tagsatagsah ka kahulugan ug kagamitan.

Ang Kahulugan sa "Giisip"

Ang mga gagmayng uluhan gisulát: "Giisip nga—", arón pagpahinumdum kanunay niadtong lagda sa atong pinulungan, nga nagsugu nga dihá sa pagbahin ug pag-iláh sa panahón, ang naghari maóh ang kaisipan sa naghisgut. Ang pag-atimán kaniyah makapalikáy sa daghang makalibog sa oloh, labináh dihá sa pangutanah, tukso, pagbalibad ug pagdumili.

Sa ingón niana, ang naah ubús sa ling-ong "Giisip nga gihimoh pa", dili tugbang sa "niah karón" sa mga Oropanhon, bisan gani sa ilang gitawág *progressive*, kay usahay sibo man siyáh sa ilang "miagih na o umaabut pa". Ang "kaisipan ugúd sa naghisgut" nga maóy mohari bahin sa atong panahón, maóh may magpatugbang kaniyah sa "niah karón, miagih na o umaabut" sa mga Oropanhon.

Ex. gr.: "Karón akóh *nagasulát*; sa pag-adtoh ko sa amo sa bulan nga miagih, gisugat akóh sa akong igsoon nga *nagakatawáh;* initah ang tubig ug pabukalah, ug suhd ning kahimtangah, sa ato pa, samtang *naga*bukál ang tubig, itunlúb ang itlog."

Siláh nagmatuud nga ang atong "naga—" mahimong sibo sa imperpekto sa Ininglés nga presente, miagih ug umaabut. Sa samang paagih, ang "maga—" ug kauban mahimong tugbang sa laing panahón sa mga Oropanhon.

Kiníng mosunúd nga mga pulung ni Pari Zapletál,

o. c., p. 53, matulun-anon: "Ang Dilang Ebreyo sa tinuuráy waláy nagkalainlaing dagway alang sa mga panahóng presente, miagih ug umaabut, kongdili hinoon ang kalihokan gipailáh lamang nga nabuhat na o nga gibuhat pa; ang unang paágih gitawág perpekto, ug ang ikaduhá imperpekto.....

"Ang Imperpekto nagpasabút: (1) sa *umaabut*, nga o sa tinuud umaabut,—kun sa mahimong mahitabó sa umaabut,—kun dihá ba sa pagsugu;—(2) sa *presente*, ug tinuud arón pagpailáh sa mga kalihokan ug ubán pang nagpanglungtad pa,—sa mga kalihokang naandan pagbalikbalik:—(3) sa *miagih*, ug tinuud arón pagpasabút sa mga kalihokang milungtad kaniadtoh,—ug sa naandan pagbalikbalik."

Dasonan ko kanáng mga pulung ni Pari Zapletál ning pahayag ni Pari Boylan, ang iniláng propesór sa nabantug nga "Maynooth College" sa Irlanda, *The Psalms*, vol. I, Introd. XXVIII-XXIX:

"Ang mahan-ayong kagamitan sa mga berbo sa Ebreyo lahí gayúd sa mahan-ayong pangdagway sa Griyego, labináh bahin sa mga panahón. Dihá sa Ebreyo sa Biblya—kutub ug ingón sa nakita—may duhá ka mapanahonong pangdagway, ang gitawág perpekto ug imperpekto (kun puturo). Sa pagkatinuud, dihá sa perpekto ug imperpektong inebreyo, walá ipahayag ang *panahón nga* gihitaboán sa kalihokan sa berbo, hinonoah ang grado gayúd sa kahumanan sa maóng kalihokan. Busah ang duhá, ang perpekto ug ang imperpekto, mahimong mahitukma sa panahóng miagih, karón o umaabut, sumala lang ugúd sa ilang mahimoh pagpahayag: kon ang kalihokan nahumán na ba, kun ginahimoh pa ba hinoon karón, sa miagih o sa umaabut. Ang katukmaang panahonhon walá masulud sa paaging pinintok dihá sa inebreyong pangdagway sa berbo, apán siyáh sa kasagaran katapahán o mailáh gikan sa mga pulung kasikbit kun kakuyug nga nagpahayag sa hitabó sa kalihokan. Sa ingón niana, dihá sa paghubad sa mga pulung Ebre-

yo, kinahanglan gayúd ngá tagdon kanunay ang mga pulung kasikbit o kakuyug."

Siláh si Greager ug Alleman, dihá sa "Beginner's Hebrew Grammar", p. 147,—miingón:

"1. Ang sukaranan sa pag-iláh sa panahón dihá sa Ebreyo maóh ang *pagkanahumán na kun walá sa lihok.* Ang lintunganayng huna-huna dili ang pagkanahinabó sa lihok suhd sa panahóng miagih, karón ug umaabut, hinonoah kón nahumán na ba ang lihok kun walá pa ba hinoon suhd sa panahóng gihisgután.....

"3. Kinahanglan gayúd ngá timan-an nga kiníng "pagkanahumán na" sa usáh ka lihok walá kaayoh magsandig sa grado kun kahimtang sa iyang katibuk-an, kongdili dihá hincon sa *pagpanabút sa tagsulát bahin sa kahumanan kun walá niadtong kalihokan;* ug kiníh usahay mahitukma ug usahay dili sa matuud nga panahón sa paghitabó. Busah, samtang ang Perpekto malagmit alang sa miagih na ug ang Imperpekto alang sa umaabut, ang uság usáh kanilah mahimong magpailáh sa miagih, sa karón ug sa umaabut nga panahón."

Basahah usáb: Weingreen, *A Practical Grammar for Classical Hebrew, p. 56, 75, 90, 91.*

Busah ang mga pormang Perpekto ug Imperpekto sa mga Ebreyo, samah sa ato, magamit alang sa miagih na, sa niah pa, ug sa umaabut. Kinahanglan gayúd ngá mahinumdum niinih ang atong mga magsusulat sa gramatiká natong mga Bisayá: Ang batakán sa pagbahin sa atong mga panahón dili tukma sa ilah sa mga Oropanhon; hinonoah sa mga Ebreyo;—arón kalikayán nilah ang daghang mga sayúp ug arón makahimoh siláh paghatag ug katin-awan bahin niadtong daw makalibog sa oloh sa mga Oropanhon.

LISTAH SA ATONG MGA IGLALANGGIKIT

Niah ang mga iglalanggikit, kansang dagwayng punu-

an gitun-an suhd ning basahonah.

N. B.:

P - sa ato pa - Perpekto
I - sa ato pa - Imperpekto
akt. - sa ato pa - aktiboh
pa. - sa ato pa - pasiboh
tu. - sa ato pa - tunga-tunga

Isip	Dagway	Uluhan	Matang
1	a....	IX	P. tu.
2	....ah	XIII&XIX	P. pa.
3	... an	XII	P. pa.
4	....anan	XX	P. pa.
5	....án	XX	P. pa.
6	....anay	XX	P. pa.
7	....áy	XX	P. pa.
8	ka....	IX-XI	P. tu.
9-14	ka....ah,an,anah,anan,ananah,án	XII	P.pa.o tu.
15	ka....on	XX	P. tu.
16	ka....onah	XX	P. tu.
17	ka....onon	XX	P. tu.
18	ka....ononah	XX	P. tu.
19	ka....ón	XX	P. tu.
20	kina....	XXI	P. tu.
21	kina....an	XXI	P. tu.
22	ga....	XIV	I. akt.
23	gi....	XVI	I. pa.
24	gi....an	XVI	I. pa.
25	gika....	XVI	I. pa.
26	gika....an	XVI	I. pa.
27	gina....	XVI	I. pa.
28	gina....an	XVI	I. pa.
29	ginaka....	XVI	I. pa.
30	ginaka....an	XVI	I. pa.
31	ginapa....	XVI	I. pa.
32	ginapa....an	XVI	I. pa.
33	ginapaka....	XVI	I. pa.
34-39	ginapaka....an,anan,án,onon,ón	XVI	I. pa.
41	ginapahi.... --, --an	XIII&XVI	I. pa.
43	ginapanag.... --, --an	XVII	I. pa.
45	ginapanagpa.... --, --an	XVII	I. pa.
46-52	ginapanagpaka.... --,an,anan,án, on,onon,ón	XVII	I. pa.
54	ginapang.... --,an	XVII	I. pa.
56	ginapapa.... --,an	XVII	I. pa.
57-63	ginapapaka.... --,an,anan,án on,onon, ón	XVII	I. pa.
65	ginapanig.... --,an	XXI	I. pa.
67	ginapasi.... --, an	XXI	I. pa.

Isip	Dagway	Uluhan	Matang
69	ginapatig.... --,an	XXI	I. pa.
71	ginapapa.... --,an	XXI	I. pa.
73	ginasaling....--,an	XXI	I. pa.
75	ginataling....--,an	XXI	I. pa.
76	gi....on, ón	XVIII	I. tu. ug pa.
77-121	Samah sa 31-75, nga giputlan sa "na"; ingón sa: "gipa"		I. pa.
122	hi....	XX - XIII	P. tu.
123	hi....an	XX&XIII	P. pa.
124	hing....	XX&XIII	P. tu.
125	hing....an	XX&XIII	P. tu.
126	i....	XIII	P. pa.
127	ika....	XIII	P. pa.
128	ig....	XVII	I. pa.
129	iga....	XVII	I. pa.
130	....ih	XIII-XVII	P. pa.
131	....in....	XXI	P. pa.
132-137	....in....ah,an,anan,án,anay,áy	XXI	P. pa.
138	ipa....	XIII	P. pa.
139	ipaka.... (butáng) (kalihokan)	XIII	P. pa.
140	ipanag....	XIII	P. pa.
141-143	ipanagpaka....maga........ naga	XIII	P. pa.
144	ipang....	XIII	P. pa.
145	ipapa....	XIII	P. pa.
146	ipapaka.... (butáng) (kalihokan)	XIII	P. pa.
147	ipapanag....	XIII	P. pa.
48-150	ipapanagpaka....	XIII	P. pa.
151	ipapang....	XIII	P. pa.
152	ipanig....	XIII	P. pa.
153	ipapanig....	XXI	P. pa.
154	ipasi....	XXI	P. pa.
155	ipapasi....	XXI	P. pa.
156	ipatig....	XXI	P. pa.
157	ipapatig....	XXI	P. pa.
158	ipopa....	XXI	P. pa.
159	ipopaka.... (butáng) (kalihokan)	XXI	P. pa.
160	isa....	XXI	P. pa.
161	isali.... (isaling)	XXI	P. pa.
162	itali.... (italing)	XXI	P. pa.
163	itug....	XXI	P. pa.
164-164	ipa....sa (sali, tali, tug)....	XIII	P. pa.
168	ma....	XI	P. tu.

Isip	Dagway	Uluhan	Matang
169	ma....an	XII	P. pa.
170	maka....	XI	P. tu.
171	makapa....	XI	P. tu.
172	makapang....	XI	P. tu.
173	maki....	XX	P. tu.
174-176	makig.... --, anay, áy	XX	P. tu.
177	maki....on	XXIII	P. tu.
178	mag....	XIV	I. akt.
179	maga....	XIV	I. akt.
180-183	mag....anan, án, anay, áy	XIV	I. akt.
184-187	maga....anan, án, anay, áy	XIV	I. akt.
188	magaka....	XIV	I. tu.
189	magaisig....	XIV&XX	I. akt.
190	magamasig....	XX	I. akt.
191-193	magamakig.... --, anay, áy	XX	I. akt.
194-198	magapa.... --, anan, án, anay áy	XIV	I. tu.
199	magapaka.... (butang) (kalihokan)	XIV	I. tu.
200	magapakagi.... an	XIV	I. tu.
201-203	magapakig.... --, anay, áy	XIV&XX	I. akt.
204	magapanga....	XIV	I. tu.
205-207	magapanig.... --, anay, áy	XXI	I. akt.
208-210	magapasi.... --, anay, áy	XXI	I. akt.
211-213	magapatig.... --, anay, áy	XXI	I. akt.
214-216	magapatug.... --, anay, áy	XXI	I. akt.
217-219	magapopa.... --, anay, áy	XXI	I. akt.
220-222	magasa.... --, anay, áy	XXI	I. akt.
223	magasali,.... (magasaling—)	XXI	I. tu.
224	magatali.... (magataling—)	XXI	I. tu.
225-227	magatug.... --, anay, áy	XXI	I. akt.
228-267	Samah sa 188-227, apán ang "maga" gipulihag "mag',; ex. gr., "magka....".		I. akt. ug tu.
269	maha.... --, an	XX&XIII	P. tu.ug pa.
271	mahi.... --, an	XX&XIII	P. tu.ug pa.
272	mai....	XIII	P. tu.
273	maig....	XVII	P. tu.
275	ma....in....an, on	XXIII	P. tu.
276	masisigka....	XX	P. tu.
277-376	Samah sa 177-276, gipaunhan lamag laing "ma"; ex. ga., "mamaki-on"		P. akt.ug tu. I. pa.

Isip	Dagway	Uluhan	Matang
377	mama....	XI	P. tu.
378	mam....an	XII	P. pa.
379	mama....on	XIII	P. tu.
380	mamaka...	XI	P. tu.
381	mamakapa....	XI	P. tu.
382	mamakapang....	XI	P. tu.
383	mamaki....	XX	P. tu.
384-386	mamakig.... --, anay, áy	XX	P. tu.
387	mamag.... (sinubli ang unang silabá)	XI	P. tu.
388	mamamag....	XI	P. tu.
390	mamapa.... an, on	XIII	P. tu.
392	mamapaka.... an, on	XIII	P. tu.
393-397	manag.... --, anan, án, anay' áy	XIV	I. akt.
398	managka....	XIV	I. tu.
399-401	managpa.... --, anay, áy	XIV	I. tu.
402	managpaka.... (butáng) (kalihokan)	XIV	I. tu.
403	managpang....	XIV	I. akt.
404	managpanga....	XIV	I. tu.
405-407	manig.... —, anay, áy	XXI	I. tu.
408-410	mang.... —, anay, áy	XIV	I. akt.
411-414	manga.... —, an, anan, án	XIV	I. tu.
415	mangai..	XIV	I. tu.
416	mangaig....	XIV	I. tu.
417	mangamag....	XIV	I. tu.
419	mangapa....an, on	XIV	I. tu.
421	mangapaka....an, on	XIV	I. tu.
422	manggi....on	XXIII	I. tu.
423-425	ma.... on, onon, ón	XX	P. pa.
427	mapa.... an, on	XIII	P. tu.
428-433	mapaka.... an, anan, án, on, onon, ón	XIII	P. tu.
434	mapang.... an	XIII & XVII	P. tu.
435	mapanga.... anan	XIII & XVIII	P. tu.
436-441	mapapa.... an, anan, on, án, onon, ón	XIII	P. tu.
442-447	mapopa.... an, anan, án, on, onon. ón	XXI	P. tu.
448	matag....	XXI	P. tu.
449	matug....	XXI	P. tu.
450	mi....	XII	P. akt.
451	mipa....	XII & XIII	P. akt.
452	mipaka....	XIII	P. tu.
453	mipakagi....	XIII	P. tu.
454-456	mipakig.... –, anay, áy	XX	P. akt.
457-459	mipanig.... —, anay, áy	XXI	P. akt.
460-462	mipasi....—, anay, áy	XXI	P. akt.

Isip	Dagway	Uluhan	Matang
463-465	mipatig.... —, anay, áy	XXI	P. akt.
466-468	mipatug.... —, anay, áy	XXI	P. akt.
469-471	mipopa.... —, anay, áy	XXI	P. akt.
472-474	misa .. —, anay, áy	XXI	P. akt.
475	misali....	XXI	P. tu.
476	mitag....	XXI	P. tu.
477	mitali....	XXI	P, tu.
478-480	mitug.... —, anay, áy	XXI	P. akt.
481	mo....	XII	P. akt.
482-511	Samah sa 451-480, diín ang "mi" giilisdag "mo": "mopa".		P. akt. ug tu.
512-529	Samah sa 168-187, gawás sa "maki, maki....on"; ang "ma" gihimong "na".		P. akt. ug tu. I. pa.
530-569	Samah sa 188-227, diín ang "maga" giilisdag "naga"; ex. gr,, "nagka...."		I. akt. tu.
570-609	Samah sa 188-227 diín, "maga" giilisdag "nag"; ex. gr., "nagka...."		I. akt. tu
610	nagi....	XVI	I. pa.
612	naha.... —, an	XX	P. tu. pa.
614	nahi.... —, an	XX	P. tu. pa.
615	nahitug....	XXI	P. tu.
616	nai....	XIII	P. tu.
617	naig....	XVII	P. tu.
618	na....in....an	XXI	P. tu.
619	naisigka....	XX	P. tu.
621	nama.... an. on	XIII	P. tu.
622	namaka....	XI	P. tu.
623	namakapa....	XI	P. tu.
624	namakapang....	XI	P. tu.
625	namaki....	XX	P. tu.
626-628	namakig.... —, anay, áy	XX	P. tu.
629	namag....	XI	P. tu.
630-748	Samah sa 512-630; apán gipasiunhag laing "na"; "nana....".		P. tu.
749-809	Samah sa 388-449, gawás sa "manggion"; ang "ma"- gihimong "na....".		P. akt. tu. I. pa.
810-840	Samah sa 450-480, diín ang "mi" gipulihag "ni": "nipa....".		P. akt. tu.

Isip	Dagway	Uluhan	Matag
841	....on	XII	P. pa.
842	... onon	XX	P. pa.
843	....ón	XX	P. pa.
844	pa....	XIII	P. pa.
845-850	pa.... ah, an, anay, áy, ih, on	XIII XVII XX	P. tu.
851-858	paka....ah, an, anan, án, ih, on, onon, ón	XIII XX	P. tu.
859-865	pakapa....an, anan, án, ih, on, onon, ón	XIII XVII XX	P. tu.
866-868	pakig....--, anay, áy	XX	P. tu.
869	paki....	XX	P. tu.
870-873	pag.... --, an, anay, áy	XV	I. akt. pa.
874-881	paga.... ah, an, anan, án, ih, on, onon. ón	XV	I. pa. I. tu.
882	pagaka....an	XV	I. tu.
883	pagaka....on	XV	I. tu.
884-886	pagapa....an, anay, áy	XV	I. tu.
887-894	pagapaka.... ah, an, anan, án, ih, on, onon, ón	XV	
895	pagapakagi....an	XV	I. tu.
896	pagapaka.... (butáng) (kalihokan)	XV	I. tu.
897-899	pagapapa....ah, an, ih	XV	I. tu.
900-902	pagapasi....ah, an, ih	XV & XXI	I. pa.
903-905	pagapatig....ah, an, ih	XXI	I. pa.
906-909	pagapatug....ah, an, ih, on	XXI	I. pa.
910-913	pagapopa.... ah, an, ih, on	XXI	I. pa.
915	pagasa....an, on	XXI	I. pa.
916	pagasali....on	XXI	I. pa.
917	pagatali....an	XXI	I. pa.
918	pagatug....an	XXI	I. pa.
919	pagka....	XV	I. tu.
920-924	pagka....ah, anah, ananah, onah, ononah	XV	I. tu.
926	pagkama....an,on	XV	I. tu.
927-929	pagkamapa....an,anan,án	XV	I. tu
930	pag-isig....	XX	I. akt.
931	pagmasig....	XX	I. akt.
932-937	pagpa.... --,ah,an,anay,áy,ih	XV	I. tu.
938-941	pagpaka.... --,ah,an,ih	XV	I. tu.
942-944	pagpaka....on,onon,ón	XV	I. tu.
945	pagpakagi....an	XV	I. tu.
946-948	pagpakamaga.... --,anan,an	XV	I. tu.
949-951	pagpakanaga.... --,anan,an	XV	I. tu.
952-954	pagpakig.... --,anay,áy	XX	I. akt.
955-960	pagpaga....ah,an,ih,on,onon,ón	XV	I. pa.

Isip	Dagway	Uluhan	Matang
961-966	pagpanig --,ah,an,anay,áy,ih	XX	I. akt.ugpa.
967-971	pagpang.... --,ah,ih,an,on	XV	I. akt.ugpa.
972	pagpanga....	XV	I. tu.
973-978	pagpapa.... --,ah,an,anay,áy,ih	XV	I. tu.
979-984	pagpasi.... --,ah,an,anay,áy,ih	XXI	I. akt.ugpa.
985-990	pagpatig....--,ah,an,anay,áy,ih	XXI	I. akt.ugpa.
991-996	pagpatug....--,ah,an,anay,áy,ih	XXI	I. tu.
997-1002	pagpopa.... --,ah,an,anay,áy,ih	XXI	I. tu.
1003-1008	pagsa.... --,ah,an,anay,áy,ih	XXI	I. akt.ugpa.
1009	pagsali....	XXI	I. tu.
1010-1015	pagtali....--,ah,an,anay,áy,ih	XXI	I. tu.ugpa.
1016-1019	pagtug....--,ah,anay,áy	XXI	I. tu.ugpa.
1020-1023	paha.... --,ah,an,ih	XX&XIII	P. tu.ugpa.
1024-1027	pahi.... --,ah,an,ih	XX&XIII	P. tu.ugpa.
1028	pala....	XXIII	P. tu.
1029-1035	panag.... --,an,anay,áy,on, onon,ón	XV	I. akt.ugpa.
1036-1039	panagka.... --,an,anay,áy	XV	I. tu.
1040-1046	panagpa.... --,ah,an,anay,áy, ih,on	XV	I. tu.
1047-1054	panagpaka...–,ah,an,anan,án,on, onon,on	XV	I. tu.
1055	panagpanga....	XV	I. tu.
1056-1059	pakig... --,an,anay,áy	XX	P. tu.
1060-1062	panag... –,anay,áy	XV	I. tu.
1063-1069	pang... --,ah,an,anay,áy,ih,on	XV	I. akt.ugpa.
1070	panga...an	XV	I. pa.
1071-1297	Samah sa 844–1070; apán gipa-unhag "pa": "papa....ah."		P. akt.ugpa. I. pa.
1298-1308	pasi... --,ah,an,anan,án,anay,áy, ih,on,onon,on	XXI	P. tu-ug pa.
1309-1213	patali. . --,ah,an,ih,on	XXI	P. tu.ugpa.
1314-1324	patig... --,ah,an,anan,án,anay,áy ih,on,onon,ón	XXI	P. tu.ugpa.
1325-1335	patug...--,ah,an,anan,án,anay,áy ih,on,onon,ón	XXI	P. tu.ugpa.
1336-1339	pina... --,an,anay,áy	XXI	P. tu.
1340	pinaha...	XX&XIII	P. tu.
1341	pinaha...an	XX&XIII	P. tu.
1342-1346	pasa... --,ah,an,ih,on	XXI	P. tu.
1347-1351	popa... --,ah,an,ih,on	XXI	P. tu.
1352	sa....	XXI	P. tu.
1354	sali..,. --,on	XXI	P. tu.
1355	saling...	XXI	P. tu.
1356	tag...	XXI	P. tu.
1357	tagah...	XXI	P. pa.
1358	tali...	XXI	P. tu.
1359	taling...	XXI	P. tu.

Isip	Dagway			Uluhan	Matang
1360-1362	tig... --,anan,án			XXI	P. tu.
1363-1366	tinag... --,anay,áy,on			XXI	P. tu.
1367	ting...			XXI	P. tu.
1368-1377	tug...--,an,anan,án,anay,áy,ih, on,onon,ón			XXI	P. tu.
1378	...um...			XIX	P. akt.
1379-1420	Sinubli ang unang silabá sa dugukan:			XXI	

	....ah	mo....	pag....		P. 21 akt. 23
	....an	mi....	pag....ah		tu. 5
	....anan	ni	pag....an		
	....án	mag....	pag....anay		I. 21 pa.14
	....anay	mag....an	pag....áy		
	....áy	mag....anan	pag....ih		
	....ih	mag....án	pag....on		
	....on	mag....anay	nag....(7)		
	....onon	mag....áy	maka....		
	....ón	magpang....	maka....		
	ma....an	pa....an,on	mamaka...		
	na....an		namaka....		
1421-1460	....o...., ug sinubli ang unang silabá sa dugukan			YXI	
	----	mo....	pag...		
	....ah	mi....	pag....o...ah		
	....an	ni....	pag....o...an		P. 20 akt.2
	....anan	mag....	pag...o..anay		tu. 66
	....án	mag.... o....anan	pag...o...áy		I. 20 pa.8
		mag.... o....án			
	....anay	nag....	pag....o....ih		
	....áy	nag....o.... anan	pag....o...on		
	....ih	nag...o....án	pagpa....		
	....on	magpa....	pagpa..o...an		
	....onon	nagpa....án	pagpa..o...on		
	....ón	nagpa....	na....		
	ma....	nagpa....án	na....an		
	ma...an	pa....an,on			
1461	....um... ug sinubli ang unang silabá sa dugukan			XXX	P. akt.
1462-1497 —1505	Sinubli ang tibuák dugukan			XXX	
	----	mo....	pag....		

Isip	Dagway		Uluhan	Matang
	....ah	mi....	pag....ah	
	....an	ni.....	pag....an	P. 18 akt. 17
	....anan	mag....	pag....anay	P. tu. 5
	....án	mag....an	pag....áy	
	....anay	mag....áy	pag....ih	
	....áy	mag....án	pag....on	I. 18 pa. 14
	....ih	magpa....	pagpa....	
	....on	magpa....an	pagpa....an	
	....onon	magpang....	pagpa....on	
	....ón	magpang....on		
	ma....	na....	nag.... (8)	I. 8 akt. 5
	ma....an	na....an		tu. 3

Didtoh sa katapusang mga panid igkita ang listah sa mga dagway sa iglalanggikit nga walá dihá sa itaas mahisulud. Niah ang ilang gidaghanón:

1506 - 2121 616 ka mga dagway ang nagdaláh sa "....in....".

2122 - 3761 1640 ka mga dagway ang nagdaláh sa "....ag....". Kiníng "....AG...." hibiyaán dihá sa listah sa itaas.

Busah may 3761 ka porma ang tanáng mga iglalanggikit nga naiháp; 49 ang mga lintunganay nga tagsah ka silabá.

Dili mapaniguroh nga nasuhd kaniyah ang tanán ni siláh masabúg nga gamiton; apán nga siláh gigamit ug may masabút nga kahulugan. Busah gilakíp paglistah.

Labipáng mahinungdanon ang pagsusih ug pagsabút sa tagsah ka silabáng gigikanan nilah, kay ang tin-aw nga pagsabút nianang mga lintunganayah, makahatag úg kasayón sa pag-iláh sa kahulugan nilang tanán. Aniah:

1.	a....	7.	ki	13.	hing	19.	li
2.	ah	8.	kig	14.	i....	20.	ling
3.	an	9.	ga	15.	ig	21.	ma
4.	án	10.	gi	16.	ih	22.	mag
5.	ay	11.	ha	17.	in	23.	mang
6.	ka	12.	hi	18.	la	24.	mo

25. mi	31. ning	37. pag	43. ta
26. na	32. nga	38. pang	44. tag
27. nag	33. o	39. sa	45. tig
28. nang	34. on	40. si	46. ting
29. ni	35. ón	41. sig	47. tug
30. nig	36. pa	42. sing	48. um
	49. ag		

Ug mahimoh siláng pundukon suhd sa walóh ka dagkung matang. Aniah:

1. ga gi, ag	5. mag, mang	7. ah, an, án, áy
2. ha, hi	nag, nang	i, ig, ih, in
3. nga	pag, pang	on, ón
4. a, ka	6. mo, o, um	8. ki, kig
ma, na	mi, ni	sa, si, sig, sing
pa		tag, tig, tug

Mahinungdanon lagíh ang pagtoón kanilah, kay siláh matawág tang mga lintunganay nianang kapín sa 3700 ka iglalanggikit nga naah sa listah; siláy mag-ablih sa atong salabutan ngadtoh sa pag-iláh sa nagkalainlaing kahulugang gipasabút niadtong mga iglalanggikitah. Ug sanglit ang atong Dila madinugtongdugtongon man, ang hingpit nga kahibalóh bahin kanilah, gikinahanglan alang sa matuud ug tuman nga kasayuranan sa atong Dilang Sugbuanon. Magpulús usáb siláh sa paghatag úg kahayag dihá sa pagtoón sa ubáng Pinulungang Pilipinhon, sanglit mga sakup man sa usáh ka banay sa kapulungnan.

Niah ang nagbuntaóg nga mga hiyas sa tagsatagsah niadtong walóh ka dagkung matang (didtoh sa ilang dapít gihisgután siláh sa labíng hingpit):

Ang naah sa isip (1) nagpailáh sa kalihokang inanam-anám: ang "ga" mapalihokon kun aktiboh, ang "gi" mapaantuson o pasiboh, ug ang "ag" sa panglihok rang inanam-anâm.

Ang sa isip (2) nagpahayag sa hitabó: ang "ha" sa lunsayng hitabó hawá sa ubáng pangbolok, ug ang "hi" nagdason sa kusúg nga mapatunghaon.

Ang "nga", sa isip (3), dinugtong sa usáh sa isip (4), nagpasabút sa kadaghan sa gihisgutáng butáng o kahim-

tang.

Ang naah sa isip (4), mga ilhanan sa pangdagwayng tunga-tunga, kansang lintunganayng kahulugan: kahimtang o butáng.

Ang sa isip (5), nagpasundayag sa kalihokang inanam-anám sa isip (1), nga gipataptan sa pangbolok sa isip (4).

Ang sa isip (6), mga mapalihokon sa matang sa mga Perpekto.

Ang sa isip (7), mga ilhanan sa nagkalainlaing kusúg nga mapaantuson, gikan sa pinaduyás nga "an" hangtud sa pintok nga "ah".

Ug ang sa isip (8), sa nagkalainlaing kahiligan, gikan sa mahandaon nga "ki" ngadtoh sa malungtaron nga "si".

Ang Gidaghanón sa mga Porma

Nakita na nato nga siláh nakaabút úg 1500 ang naah sa unang listah. Ato siláng mapunduk ning paagihah:

Perpekto——	627	1505	Aktiboh———	436	1505
			Tunga-tunga—	696	
Imperpekto—	878		Pasibóh———	373	

Ug sanglit ang Tunga-tunga, sumala sa kadaghanan, hanáp man nga bolok sa Pasiboh, siláng duhá atong matipon ug makita nga makaabút sa 1069. Ug diriyút ra gayúd ang mga dagwayng Aktiboh, kon itandi kanilah. Usáh kiníh ka ilhanan nga kitáh gusto sa paaging "pasiboh". ¿Nganoh kahá kiníh?

Ang mga dagway sa mga berbo dihá sa nagkalainlaing Dilang Oropanhon daw mahanaw atubangan nianang 3,700 sa ato. Ug, ¡ikaulaw ta intawon ang atoah!

Ang Dilang Tagalog, ang gipasibantug nga maóy labíng malipangon sa mga Pinulungang Pilipinhon, layó ra usáb úg biya. Ang listah ni Dr. Panganiban (*National Language Grammar*, pp. 143-156) nagpakita lamang úg 57 ka porma. Dungagan ta siláh sa mga dagwayng gi-

sugdan sa "na...., nag....", nga 26, ug mahimoh siláng 83. Dunah pa tingalih siláy laing dagway nga walá mahilakíp nianang listahah, samah nianang "na...., nag...."; apán malisudlisud gayúd nga apason kanáng atong 3700.

Kon ugaling may daghan mang hikalimtan dihá sa listah ni Dr. Panganiban, daw malisúd nga toohan nga daghang hibiyaán sa mga lintunganayng iglalanggikit nga tagsay silabá. Kitáh dunay 49, ug siláh 24 lamang. Aniah:

1.	an	7.	la	13.	nang	19.	sang
2.	ka	8.	ma	14.	pa	20.	si
3.	ki	9.	mag	15.	pag	21.	ta
4.	ga	10.	mang	16.	pang	22.	tag
5.	i	11.	na	17.	sa	23.	ti
6.	in	12.	nag	18.	sag	24.	um

¡Katungá ra sa atoah! Ug siyáh maóy gipiling *National Language* kay maóh man kanáy labíng hingpit.

Makapú-pu hinoon kitág usáh ka tin-aw nga kamatuuran dinhíh, nga sakup gayúd kitáh sa maoráng banay; samah gayúd ang atong mga iglalanggikit.

ULUHAN XI

ANG KAHULUGAN SA MGA IGLALANGGIKIT

Paagih sa Pagtugkad sa Ilang Kahulugan

Ang masayón kaayoh maóh ang paghatag dihá sa usáh ka iglalanggikit úg nagkalainlaing kahulugan alang sa nagkalainlain niyang kagamitan; duhá, kon duhá may nagkalain nga kagamitan; tolóh, kon tolóh man ugaling kiníh. Giingón ko nga masayón kaayoh, kay walá man siyáh magkinahanglag taás nga pagtoón; igo na ang pagpahimulus sa higayón. Masayón, apán dyutay rag ikatabang alang sa kahimoan úg usáh ka hinugpong o mausahong kasayuran sa atong pinulungan. Ug kon pangayoan kitág katarungan, nganoh kiníh kun kadtóh ato mang gigamit sa ingón, igo lang kitáng moingón nga walá kitáy lagda, maóh gayúd kaná ang naandan.

Pananglitan ang atong "pa" daghag kagamitan, ug sa ingón niana daghan pud ang ihatag kaniyah nga kahulugan, nga sumala lamang sa higayón. Aniay pipiláh nianang mga kagamitanah: "Wala *pa* mabuhat; gibuhat *pa*; *pa*dak-ih siyáh; *pa*antusah gayúd; maka*pa*tagbaw."

¿Usáh kun daghan bay kahulugan sa "pa" dinhá sa itaas? Ang paghatag kaniyag lainlaing kahulugan masayón man, apán dili lagíh subay sa tuyu ug kinaiyah sa kinaadman, kansang tomóng maóh ang paghatag úg kausahan o mausahong paagih kun sistema.

Busah kon buút kitáh makabatóg sistema dinhá sa atong pinulungan, paninguhaon ta ang pagpakakaplag sa kahulugang lintunganay sa "pa" dinhá sa tanán niyang kagamitan, kon ugaling kaná makab-ut man nato. Maoráh usáb ang buhaton ta alang sa ubáng mga iglalanggikit. Waláy sapayán sa kabudlay ug kahago; ang bungah unyá maghinobra.

Mapuslanon kaayoh kiníng paagihah alang sa Bini-

sayá nga, sanglit madinugtongdugtongon, nagkinahanglan gayúd alang sa mahusay nga pagsabút kaniyah, sa tin-aw nga pagsaysay sa lintunganayng kahulugan sa iyang mga iglalanggikit. Kon kiníh makab-ut, mamahimoh nato ang pagsulát alang sa Binisayág gramatikáng hapsay ug tin-aw. Kon ugaling dili man makab-ut, nagtooh akóh nga anhá lang gihapon kitáh mahibilín sa "pagkaway-regla" kun sa pagkatirapasagad.

Nan, sugdan ta na siláh pagtoón sa mahinay. Aniah:

ANG MGA PERPEKTO

"*MA*....", "*NA*...."

Kiníng mga iglalanggikitah igkita dihá sa duhá ka ling-on: "Tunga-tunga" ug "Pasiboh" sa panahóng Perpekto. Ang "ma...." nagpasabút nga sa umaabut nga panahón ang usáh ka kahimtang sa pagkamaóh kun panghiyas sa berbo mahingpit pagtungha o matibuúk pagkanaah dihá sa suheto. Busah ang "ma...." labíng tukma sa kagamitan nga "Tunga-tunga" nga daw aktiboh ug daw pasiboh, bisan ugúd gamiton siyáh usahay alang sa pasiboh.

Mga pananglitan: "Ang kuta matumpag; ang put-haw matunaw; ang tolonggon mabagay; ang kahón ma-okáb." Siláh nagpasabút nga sa umaabut nga panahón ang usáh ka kahimtang mahitabó o manaah dihá sa usáh ka suheto. Busah sabton nga dihá sa kuta mahi-tungha ang kahimtang sa pagkanatumpag; dihá sa put-haw, ang pagkanatunaw; dihá sa tolonggon, ang pagka-nabagay; ug dihá sa kahón, ang pagkanaokáb.

Ang kahimtang maóy naghari dihá sa huna-huna sa nagahisgut, dili ang ang-ang sa kalihokang magapatung-ha ning maóng kahimtang. Busah kiníng dagwayah la-bíng, sibo sa "Tunga-tunga" nga paagih. Busah usáb walá kaayoh tagdah ang tuyu ug paningkamut sa magpatungha sa naasoy nang mga kahimtang. Sa ingón niana lahí siláh sa: "gitumpag, gitunaw, gibagay, giokáb";—diín gilakíp

dinhá sa panan-aw sa kaisipan ang paningkamut ug ang kalihokan sa nagpatungha kanilah.

Kon alang sa piláh ka Bisayá, ang "ma...." iglalanggikit nga pasiboh, alang sa mga Tagalog siyáh ang "ma...." iglalanggikit nga aktiboh. Miingón si Dr. Panganiban (o. c., p. 69): "Dunay totolóh ka masabúg nga dagway ang mga berbong aktiboh: ang mga berbo "um", ang mga berbo "mag" ug ang mga berbo "ma....". Dayág dinhíh nga sumala kaniyah, aktiboh ang "ma....".

Kiníh maóy usáh ka ilhanan nga ang matuud nga kinaiyah sa "ma....", kalibogán: dili klaro nga pasiboh, ug dili klaro nga aktiboh; kay nagkabahin man lagíh ang mga tawoh. Usáh kiníh ka hitabó nga makadason sa akong giingón nga ang "ma....", tunga-tunga gayúd sa klaro nga aktiboh ug sa dayág nga pasiboh.

Ug kon atong ayuhon pagsabút si Dr. Panganiban, siyáh dapig ning akong huna-huna, bisan ugúd úg walá niyah gamitah ang mga pulung gayúd nga: "*Middle Voice*, *Voz Media*, Tunga-tunga." Tingalih nga walá kiníng dagwayah masuhd sa iyang panglaraw. Gisunúd man gud niyah ang gramatiká sa mga Latino, Inglés ug Katsila,—nga walá kaayoh magtagád sa "*Middle Voice*, Tunga-tunga".

Niah ang iyang mga pulung (o. c., p. 74): "N. B.: 1. Ang iglalanggikit 'ma....' (kuyug sa lain niyang panagway 'na....' dihá sa presente ug sa miagih) kon ilanggikit sa usáh ka pulung dugukan, nagpahayag: 'mamahimoh nga' o 'manaah sa kahimtang nga" gipailáh sa puhng dugukan.

"2. Ang iglalanggikit *ma....* (kuyug sa lain niyang panagway *na....*dihá sa presente ug sa miagih), sa makadaghan dunay pasiboh o mapaantuson nga kahulugan".

Sa lain nga pagkasultih, siyáh oyon nga ang "ma" may pagkaaktiboh ug may pagkapasiboh; busah, tunga-tunga diáy.

Ug ¿unsah may kahulugan nianang iyang: "mamahimoh nga, manaah sa kahimtang nga" gipailáh sa puhng

dugukan? ¿Aktiboh ba siyáh?—Dili, kay walá man siyáh ang "*ma....*", magpakitag *dagwayng mapalihokon* nga maóy ilhanan sa aktiboh. ¿Pasiboh ba siyáh?—Dili usáb, kay walá man upúd siyáh magpakitag *dagwayng mapaantuson* nga maóy hiyas sa matuud nga pasiboh. Tunghaan lang o "manaah sa kahimtang nga" gipailáh sa dugukan. Busah, hangtud alang kang Dr. Panganiban, tunga-tunga gayúd. Gani gilubug man sa gramatiká sa Ininglés ug Kinatsilá.

Gikan ning kalubugah, gidaláh siyáh ngadtoh sa pagtooh nga ang dagwayng "maka....", potensyál konóh. Kay humán makapahayag niadtong mga pulung didtoh sa panid 74 nga maorág dayág nga pag-iláh sa pagkatunga-tunga sa "ma....", mibalíh na upúd siyáh ngadtoh sa pag-ingón pag-usáb nga ang "ma...." aktiboh, ug mihatag ning daw nagkasumpaki nga lagda (o. c., p. 151).

"MA.... Sa kasagaran: ang pagkamakahimoh pagbuhat o paghumán úg kalihokan, o usáh ka butáng mahitabó hawá sa kabubut-on sa nagbuhat o sa tawong hitungnan."

Sa laing pagkasultih, daw tinuyu ug daw tumáw. Ug makapangutanah kitáh: ¿Unsah may naingnan ning pagkasumpaki sa huna-huna, tinuyu—tumáw? ¿Mahimoh ba gud nga ang lintunganayng kahulugan sa "ma....", magdalág duhá ka nagkasumpaking huna-huna?

Sa pinobre kong pangapas, ang naingnan niinih maóh ang pagsunúd sa gramatikáng walá magtagád sa "*Middle Voice,* Tunga-tunga." Ug sanglit ang matuud nga kinaiyah sa "ma...." tunga-tunga man, ug kay walá man lagíh tagaig igong luná dihá nianang gramatikahah kiníng pangbolokah, ang gisangputan maóh nga ang "ma...." ilhon usahay nga aktiboh, usahay pasiboh; usahay tinuyu, usahay tumáw. Daw lipatlipat.

Pasagdan ta kaná. Siyáh miingón pa gayúd (o. c., p. 126): "N. B.: Ang iglalanggikit MAKA.... (nga nagapahayag úg pagkamapatunghaon-potentiality) gigamit....;

ang NAKA....dagwayng kakuyug alang sa miagih ug sa presente sa berbo, nagpailáh nga ang pagkamapatunghaon natuman na o ginatuman pa."

Ug sanglit ang "ka...." walá man magdaláh nianang "kusúg nga mapatunghaon", hinonoah sa pagkaabstrakto (o.c., p. 143),—dayág gayúd nga kanáng "pagkapotensyál o mapatunghaon" naah niyah ipasukád sa "ma....". Ug sa ingón niana, aktiboh na usáb ang "ma....".

Nagtooh akóh nga ang usáh ka sayúp nagdaláh ngadtoh sa laing sayúp: gikan sa pagkaaktiboh sa "ma...." ngadtoh sa pagkapotensyál sa "maka....". Ang "ma...." ugúd dili man aktiboh, tunga-tunga ra gayúd; ug ang "maka....", sumala sa akong gipakita didtoh sa iyang dapít, dili potensyál, hinonoah tunga-tunga upúd.

Suhí hinoon siyág paagih niadtong usáh ka Sugbuanon nga nagtooh nga ang "maka...." potensyál, kay alang niinih kaniyah ang "ka...." konóy nagdaláh sa kusúg nga mapatunghaon, ug dili ang "ma...." nga alang sa maóng ginooh pasiboh.

Dili dyutay ning kalubúg bahin sa "ma...." dihá sa Tinagalóg, sa ubús kong pangisip, naah maggikán sa ilang paglahugay sa "ma...." ug "mang". Si G. Francisco Morelos, sa iyang basahón The BWP...., p. 106-109, mihatag mga panig-ingnan sa mga berbong "ma....". Niah siláh: "manahi, manulat, manunog"– nga mga aktiboh.

Gitoohan ko nga siláh sa tinuuráy dili "ma....", bisag "ma...." ray atong mabasah dihá sa titik? Kay sumala sa makita didtoh sa Ul. XX ning basahonah, ang: "mangtahí, mangsulát, mangsunog"—kon kalitón paglitók mamahimong: "manahí, manulát, manunog". Ug kiníng lagdaah dili kaduhaduhaan bahin sa Binisayá, ug katoohan ta nga maóh usáb ang nahitabó dihá sa Tinagalóg.

Ug sanglit ang "mang....", aktiboh ug plurál man sa "mag",—maóh nga ang "manahí, manulát, manunog", mga aktiboh ug plurál usáb kun nagpailáh sa kadaghan sa kalihokan.

Maóh tingalih kiníy hinungdan, nganoh nga ang mga magtutudlo sa Pinulungang Nasudnon nakaingón nga usahay aktiboh ang "ma...."; ug usahay usáb nga siyáh pasiboh, ingón pananglit sa: "matahí, masulát, masunog."

Subay sa giasoy na sa itaas ang: "matahí, masulát, masunog"—mga "Tunga-tunga"; ug ang "ma...." ning higayonah, "ma...." gayúd nga tinuud, dili "mang".

Daw masabút na nga gikan ning paglahugay nilah sa "ma...." ug sa "mang....", mitungha usáb ang ilang paglahugay sa mga bolok nga aktiboh ug pasiboh dihá konóh sa "ma....".

Ang "mama...." lahíg dyutay sa "ma...."; kiníh matawág "de primera intención", ug kadtóh "de segunda intención". Sa laing pagkasultih, ang "ma...." naghisgut sa kahimtang nga unang mitungha sa kaisipan sa nagahisgut ug walá pa niinih utingkayah o susihah; ug ang "mama....", sa humán na niyah utingkayah, balikbalikih paghuna-huna. Itandi sa giasoy bahin sa mga sinubli didtoh sa Uluhan XXI.—Ang "manga...." gamiton alang sa daghang gihisgután. Tingalih siyáh maóy sinugdan o gigikanan sa ato karón nga "mga".

Ang "na...., nana...., nanga" tugbang sa "ma...., mama...., manga...."; kadtóh siláh alang sa pagpasabút sa mga kahimtang sa pagkamaóh nga nahumán na pagpatungha, ug kiníh siláh sa mga umaabut pa.

Ning bahinah nakabintahá kitáh sa mga Tagalog, kay walá man siláy dagway sa berbo nga alang sa daghang suheto. Ang maóng gihisgután lamang, nga, paubanág mga ilhanan sa gidaghanón, maóy magpailáh sa kahulugang madaghanon sa berbo.

Niah ang mga pulung ni Dr. Panganiban (o. c., p. 65), bahin sa Tinagalóg:

"N.B.: Sanglit ang berbo walá may linaíng pangdagway arón pagpailáh sa persona ug sa gidaghanón, ang suheto lamang maóy magpailáh sa persona ug sa gidaghanón o numeró sa berbo."

Ang atong "manga...., nanga...., manag...., nanag...., panag...., panga....", dili malalis nga kamatuuran nga dunah kitáng mga Sugbuanon mga linaíng pangdagway sa dugukan kun berbo, nga atong gigamit arón pagpailáh sa gidaghanón sa gihisgután. Busah makapailin-ilin kitáh. Mahimoh nga gamiton kadtóng dili sinubli nga: "ma....., na...., pag....", pinakuyugan sa suheto nga nagdalág ilhanañ sa iyang kadaghan; ug mahimoh usáb nga gamiton kanáng mga giasoy sa itaas, bisan dili pakuyugan sa pinadayág nga suheto, arón paghisgut bahin sa daghan;— kay kaná lagíng mga pormahañ nagpasabút man nga daghan ang gihisgután.

May higala akóng Tagalog nga mipahayag nga siláh konóh may mga dagway sa berbo nga alang usáb sa daghan kun plurál. Tingalih kahág nasayúp si Dr. Panganiban; apán dili tingalih daghan kay walá man hialinggatíh sa Doktór. Kitáh hinoon dunay ubay-ubáy, kay hapit man ang tanáng dagwayng punuan dunay plurál.

Ang mga Tagalog dunay pagsubli sa pulung dugukan, ingón pananglit sa: "dádalaw, magtataním magtatanóng" samah sa atong: "lalakát, magtutudlo, magtatanúm". Bisag naglain ang ilang kahulugan, ang ilang pangdagway managsamah.

Apán, daw walá siláh sa mga sinubling mga iglalanggikit, nga samah sa atong: "mama...., nana...., papa...., popa...., ...onon". Giingón ko: "daw" — kay ang naasoy nang gramatiká ni Dr. Panganiban walá man maghisgut niana nga paagihah. Kon kiníh ugaling matinuud, kulang siláh sa mga bolok o paagih sa pagpanghiyas nga gipailáh nianang mga sinubli nga iglalanggikit.

Kahibulungan gayúd, kay ang Tinagalóg maóh man konóy labíng hingpit sa mga Pinulungang Pilipinhon.

Lahí sa Kinatsiláq Ininglés

Gihisgután na sa may katapusan sa miaging sinulát nga kiníng tolóh ka ling-on dili tukma sa panahón karón, umaabut ug miagih sa Ininglés o Kinatsilá; kay sa pagbahin sa atong mga panahón sa gramatiká ang "panghuna-huna sa

nagahisgut maóy mohari". Busah ang "ma...., mama...., manga...." mahimoh usáb nga tugbang sa miagih nilah sa mga Oropanhon. Aniah: "Sa tuig nga miagih, nagtukud si Simón úg tindahag mga pitsipitsih ubús sa paglaum nga *mahimoh* kadtóh nga dakú." Sa karóng panahonah: "Karón, karón *makabàw* ikáw." Ang katarungan kanilah maóh: kay ang pagkadakú sa tindahan sunúd man niadtong paglaumah, ug busah umaabut pa kon itandi niadtong maóng paglaum; ug kay ang pagkakabaw sunúd man sa daan niyang kahimtang, ug busah umaabut dihá o sumalá sa kinaiyah kon dili man ugaling sumala sa panahón.

Subay sa samang pangatarungan, ang "na...., nana...., nanga....", mahimong tugbang sa umaabut nga panahón sa mga Oropanhon. Ex. gr.: "Pakatulgah ang bata, ug samtang siyáh *natulug* pa, kuhaah ang singsing." Ug sa karóng panahonah: "Nan, ¿*nakita* mo na karón? ¿*nakasabút* na ikáw?"

"*MAIG....*," "*MAMAG....*,"

Kiníng mga dagwayah sunúd sa "ma...., mama...., manga....", ug samah niinih kanilah, anhá igkita sa mga ling-ong" Tunga-tunga" ug "Pasiboh". Gamiton ingón niinih: "maigtotoltol, maigsusulat; mamagtutudlo, mamagpapanon." Dinhá atong makita nga ang unang silabá sa mga pulung dugukan gidublih, ug nga niining pagdublihah ang unah lamang duhá ka titik sa unang silabá sa dugukan maóy gisubli.

Ang "ig" nagpasabút sa pagagamiton, sa instrumento; ug ang "mag", sa magabuhat. Busah ang kahulugan sa "maigtotoltol" maóh nga mahidangat sa suheto o butáng gihisgután ang kahimtang sa pagkagalamitón alang sa pagtoltol; "maigsusulat", sa pagkagalamitón alang sa pagsulát; "mamagtutudlo", sa pagkamagabuhat sa pagtudlo; "mamagpapanón", sa pagkanakahupút sa kahimtang o buhat sa pagpapanón.

"*MAKA....*," "*NAKA....*,"

Igkita siláh sa mga ling-ong "aktiboh" ug "Tunga-tunga", ubús sa mga panahóng umaabut ug nangagih nga Perpekto. Ang "ma" nagpasabút nga ang usáh ka kahimtang

mahitabó dihá sa suheto; — o nga magpatungha ba (sumala sa buút patoohan sa ubán) ning maóng kahimtang (aktiboh), o gitunghaan ba hinoon ning kahimtangah (tunga-tunga). Ang "ka" sumala sa ikasiyám nga uluhan, nagkahulugag "butáng" ubús sa panan-awng labíng halapád. Busah ang kahulugan sa "maka...." maóh nga ang suheto tunghaan sa butáng o kahimtang sa butáng (tunga-tunga), o magpatungha (sumala lagíh sa ubán) ning maóng butáng (aktiboh.) "Butáng" o kahimtang siyáh nga gipailáh sa dugukan.

Dinhá kanilah sabton kanunay nga, sanglit ang "maka...." perpekto man, kiníng pagpatunghaah gisud-ong sa tinibuúk, sa waláy pagtagád sa mga ang-ang ngadtoh sa naasoy nang katunghaan. Nagtooh usáb akóh nga ang "maka...." labíng tukma sa tunga-tunga nga paagih, bisan lagíh nga gigamit o gisabút sa ubán ingóg aktiboh. Ug tungúd ning iyang pagkatunga-tunga, walá usáb dinhá kaniyah tagaig dakúng pagtagád ang paningkamut padulung sa katunghaan sa kahimtang.

Aniay mga panig-ingnan: "Si Pedro makatindug, makapahiyúm"; - dinhíh waláy duhaduhah, naah siláh sa paaging tunga-tunga, kay sa pagkatinuud, si Pedro, ang suheto, maóh may makabatón unyá sa kahimtang sa pagkanagtindug ug sa pagpahiyúm, ug nga siyáh ra usáb ang hitungnan.

Apán kon ingnon: "Si Pedro makapatáyg tawoh, makadaníg daghan." Masabúg sabton nga aktiboh; sa ubús ko hinoong pagsabút, tunga-tunga gihapon. Kay ang ilang matuud nga kahulugan matataw, kon ingnon niinih siláh pagsulát: "Si Pedro ma kapatáyg-tawoh, ma kadaníg - daghan"; sa ato pa: Si Pedro mamahimong butáng "nagapatáyg tawoh", mamahimong butáng "nagadaníg daghan". Kun niinih ba: Si Pedro manaah sa kahimtang "patáyg tawoh", manaah sa kahimtang "daníg daghan." Busah dayág ang ilang pagkatunga-tunga.

Potensyál ba ang "MAKA......"

Ubús nianang panan-aw nga ang "maka...." dagwayng

aktiboh, daw masabút usáb nga siyáh paaging potensyál kay dinhá sa panig-ingnan maorág mapú-pu nato nga si Pedro may gahúm sa pagpatáyg tawoh, sa pagdanig daghan. Tungúd niinih may nanagtooh nga ang "maka...." matawág nga potensyál, kay konóh nagpailáh nga ang suheto (si Pedro) may *gahúm* paghimoh sa gihisgutáng kalihokan.

Inubanág dakúng pagtahud, supak akóh ning pagtulun-anah sa gihisgután nang mga ginooh, ubús ning mosunúd nga mga katarungan. (1) Sanglit ang "maka...." labíh mang sakup sa tunga-tunga kon dili man ugaling tunga-tunga ra gayúd, walá siyáh maghatag úg dakúng pagtagád sa gahúm sa suheto ingón sa gitagád sa mga berbong tinuud nga potensyál; hinonoah iyah lamang gipailáh ang katunghaan sa kahimtang dinhá sa suheto sa waláy pag-isip-isip úg nganoh, giunsah, tungúd sa unsang kusugah ang maóng katunghaan mahitabó. Nan, kay ang potensyál sa mga Inglés ug Katsila, nagpailáh man ning gahúm nga makapahitabó;—ang "maka...." dili maóh ang potensyál sa mga Inglés ug Katsila.

(2) Alang sa kadaghanan ang "naka...." nga maóy porma alang sa miagih na (tugbang sa "maka...." nga alang sa umaabut),—walá gayúd magpailáh nianang gahúm nga mapatunghaon, kongdili sa katunghaan lamang sa kahimtang; sa ingón nga alang sa maóng kadaghanan, daw walá paabutah, hinonoah mikalít lamang (aksidentál) kadtóng pagtunghaah sa kahimtang. Pananglitan: "Nakasayloh akóh; nakataghap ang bata; nakatoltol uróy; nakahantok da." Dinhíh dayág gayúd nga aksidentál, nga dili potensyál. Busah kon ang "naka...." dili potensyál, dili usáb potensyál ang "maka....". Liwáng mahitabó ang usáh ka kataw-anán; diín buút ipadawat ngá ang sa miagih naah sa usáh ka matang, ug ang sa umaabut, sa lain nga matang. Maglapas siyáh sa usáh ka dakúng lagda sa pagpamahin: nga usáh lamay sukaranan nga gamiton. Sa ato pa, o pulús potensyál ang du-

há, o pulús dili-potensyál; "oóh *kun* dili"—apán walá gayúy luná ang "oóh *ug* dili".

Niay laing panan-aw mahitungúd sa "maka....", nga makadason sa pagtooh nga siyáh dili potensyál, ug makatabang usáb paghatag úg katin-awan nga kiníng dagwayah Tunga-tunga nga Perpekto gayúd.

Sanglit ang "ka...." nato nagkahulugan mag "butáng" sa paaging lubúg, siyáh ang "maka...." may pagkaagid-agid sa mga panahóng perpekto sa Latín, ug may labíng hanáp nga kasamahan sa mga panahóng perpekto sa Kinatsilá ug Ininglés. Ang *esse* ugúd sa Latín nagkahulugan mag "butáng" o "kahimtang sa butáng"; ug ang mga panahón niyah nga perpekto nagdaláh man sa nagkalainlaing dagway sa *esse*.

Pananglitan:

"amav-*i*"	—	akóh	*naka*-higugmah.
"amav-*eram*"	—	akóh	*naka*-higugmah.
"amav-*ero*"	—	akóh	*maka*-higugmah.

Ang "....i, ...*eram*, ...*ero*" sa Linatín nagkalainlain mang panahón sa berbo *esse*; ug ang dugukan *amav*.... gikan sa berbo *amare*—paghigugmah. Kiníng dyutay nga pagsusih makapakita sa kasamahan ug kalainan sa Linatín ug sa ato ning bahinah.

Sa kasamahan kay ang atong "naka...." hapit man matukma sa ilang "....i, ...*eram*"—sanglit ang lintunganay nilang kahulugan maóh man ang: "akóh naniah, nabutáng". Sa kalainan, kay ang *amavi* nagpasabút man nga "akóh nanaah nianang *kalihokang* gitawág paghigugmah", ug ang atong "nakahigugmah" nagpailáh man nga "akóh na butáng mahigugmaon kun "Akóh na butáng gitawág higugmah"; ug kiníng kahuluganah matataw kon sulatón siyáh niinih: na-kahigugmah. Ang Latín nagpalutáw sa kalihokan sa berbo, ug ang Sugbuanon sa kahimtang sa butáng.

Ang Kinatsilá ug ang Ininglés, ináy mogamit sa *ser* o *to be* nga maóy tukma sa *esse*, nanggamit

sa *haber* o *to have* nga sibo sa atong "pagbatón". Aniah kadtóng mga panig-ingnan sa itaas:

"he amado" - "I have loved" - akóh nakahigugmah
"había amado" - "I had loved" - akóh nakahigugmah
"habré amado" - "I shall have loved"- akóh makahigugmah.

Kansang kahulugang lintunganay: "Akóh *nagbatón*, nakabatón sa kalihokang gitawág paghigugmah". Kon ato siyáng itandi sa kahulugan sa Latín: "akóh *nanaah* sa kalihokang gitawág paghigugmah", matataw gayúd nga ang Kinatsilá ug ang Ininglés maóy labíng layó, labíng lahí sa ato nga: "akóh *na* butáng mahigugmaon."

Mosangko gihapon kitáh niinih: Ang atong "*maka*.......", (ug ingón man kanáng mga Perpektong Latín, Ininglés ug Kinatsilá), dili potensyál, kay walá man lagíh magpailáh nianang "gahúm mapatunghaon" nga ilhanan sa tinuud nga potensyál; hinonoah Tunga-tunga gayúd, kay siyáh nagkahulugan man ugúd nga ang suheto o gihisgután tunghaan lamang sa kahimtang o butáng nga gipailáh sa dugukang gilanggikitan.

Ang nahimoh o mahimong butáng mahigugmaon (Tunga-tunga), suúd lagíh sa butáng makahimoh paghigugmah (potensyál); apán dili siláh tukma. Kay kiníh nagsud-ong dinhá sa butáng, sa gahúm nga mahimoon; ug kadtóh, ang Tunga-tunga, sa kahimtang o butáng nga himoon. Ang potensyál naglantaw sa kalihokang mapatunghaon, ug ang Tunga-tunga sa butáng nitungha o motungha.

Laing sangputanan: ang atong "maka......., naka......." agid-agid sa mga panahóng perperkto sa Linatín, Kinatsilá ug Ininglés; apán dili gayúd siláh tukma.

Siyáh ang "maka......., naka......." sibo hinoon sa perpekto sa mga Ebreyo. Kay matúd pa ni Pari Zapletál (o.c., p. 53): "Tinuud ang perpekto (sa mga Ebreyo) maóy ngalan sa butáng nagbuhat nga gipasundan sa puligngalan sa persona, ex. gr.: *katal-ta,* sa ato pa, *butáng nagpatáy-ikáw*; ug ang imperpekto maóy ngalan sa kalihokan nga gipaunhan sa pulig-

ngalan sa persona, ex. gr.: *ti-ketól,* sa ato pa, *ikáw-nagapatáy.*"

Itandi kanáng "butáng nagapatáy ikáw" sa mga Ebreyo, sa atong: "Ikáw na butáng nagapatáy", — ug sa wayduha-duhah makita mo nga siláh sibo.

Usáh kiníh sa daghang kasamahan sa atong pinulungan ug sa Ebreyo. Kiníh ug kadtóng ubán nga mga dagkung lag-da ning duhá ka Dila angayng makapadasig nato sa pagtoón sa Dila natong Bisayá dihá sa kahayag sa Dilang Ebreyo ug sa mga suúd niinih.

ULUHAN XII

ANG MGA PERPEKTO GIHAPON

"MAKAPA ..., NAKAPA...."

Sumala sa miaging uluhan, ang "maka...." nagpasabút nga ang suheto tunghaan sa butáng ò kahimtang sa butáng (tunga-tunga); kun magpatungha ning maóng kahimtang, kon dawaton ta man ugaling ang huna-huna nga siyáh aktiboh. Ang "pa" lisúd sabton; sa akong bana-bana. siyáh nagpasabút sa usáh ka kahimtang nga nagalungtad suhd sa panahóng gihisgután, apán nga nagalantaw ngadtoh sa umaabut. Sa laing pagkasultih, ang sa karón nga madulungon sa unyá dihá sa usáh ka pagtan-aw.

Busah, ang "gihimoh pa" nagkahulugan nga suhd sa panahóng gihisgután, ang kalihokang gipasabút naah na ug nga molungtad ngadtoh sa umaabut; ang "himoon pa", sa kahimtang sa pagkawalá-pay-buhat karón, apán nga kiníh gilantaw didtoh sa umaabut; "paadtoah", sa pagadtoh nga walá pa karón, apán nga gilantaw didtoh sa umaabut. Walá kinahanglanah nga hisayran ang gidugayón nianang umaabut. Gikinahanglan lamang ang pagpatonóng sa panan-aw ngadtoh sa umaabut, ug kiníh igo na.

Busah, ang "makapa...." nagpasabút nga ang suheto manaah unyá sa kahimtang o "butáng" nga maóy maingnan ngadtoh sa katunghaan sa usáh ka kalihokan o hiyas sa pagkamaóh. Ex. gr.: "Si Pedro makapalagut; makapaulboh; makapahubóg; makapahupay;" - nga nagpasabút nga si Pedro maóy maingnan nga magdaláh ngadtoh sa kalagut; ngadtoh sa pag-ulboh; ngadtoh sa kahubóg; ngadtoh sa kahupayan.

Kiníh siláh gisabút nga aktiboh niadtong nagtooh nga ang "maka...." potensyál; kay alang kanilah, siláh nagkahulugan nga si Pedro maóy magpatungha kun magdaláh ngadtoh sa katunghaan sa maóng mga kahimtang. Apán

labíng maayong sabton nga si Pedro tunghaan lamang sa kahimtang nga madulungon ngadtoh sa gihisgután nang mga kalihokan o hiyas, hawá sa iyang panlimbasug ni Pedro. Kay mahitabó man nga kitáh usahay maglagut, malipay o maikag sa lain, daw sa walá lay hinungdan o naingnan nga naggikán o gituyu sa atong gikalagutan.

Busah labíh gihapong tugbang sa tunga-tunga ang "makapa...."; sa ingón lahí siyág kahulugan sa: "magapa....". Ug arón matataw kiníng kahulugan sa "makapa....", sulatón ko siyáh ning paagihah: "Si Pedro ma ka-palagut;" - nga sa ato pa, "si Pedro manaah sa kahimtang madulungon ngadtoh sa kalagut." Ug dayág na nga tunga-tunga.

"MO...."

Ang mga kalihokang giisip nga umaabut pa, malagmit ipahayag pinaagih sa "mo....", bahin sa dagwayng aktiboh ug tunga-tunga. Samah siyáh sa "ma...."; pulús siláh umaabut, ug pulús usáh sa panahóng perpekto. Apán managlain dihá sa piláh ka butáng. Kay ang "ma...." labíng tukma sa paaging tunga-tunga, samtang ang "mo...." sa aktiboh. Ang "ma...." walá kaayoh magtagád sa kabubut-on o paningkamut sa suheto, samtang ang "mo...." nagpalutáw niinih. Ang "ma...." buút lamang magpailáh sa umaabut nga kahimtang nga mahitungha sa suheto; ug ang "mo....", sa kalihokan nga nga naggikán sa maóng suheto.

Pananglitan; "Si Esteban molimpyo; si Esteban malimpyo." Sa unang panig-ingnan mailáh nato ang tuyo ug panglihok ni Esteban arón paglinis kaniyah o sa ubáng butáng; ug sa ikaduhá gipailáh lamang nga sa umaabut nga panahón si Esteban makahupút sa kahimtang sa pagkanalimpyo. Ang nahaunáh aktiboh ug ang ikaduhá tunga-tunga. "Ang tanúm modakú; ang tanúm madakú." - Pulús tunga-tunga; apán dinhá sa nahaunáh gipaibabáw ang kusúg sa pagdakú, ug sa ikaduhá ang kahimtang lamang sa pagkadakú.

"NI....", MI...."

Ang "ni...." maóy alang sa miagih na; tugbang si-

yáh sa "mo...." nga alang sa umaabut. Ug ang "mi...." lain lamang dagway sa "ni....". Dunay mga tawoh nga dili buút mogamit sa "ni....", kay konóh "korupsyón" siyáh sa "mi....", ug sa ingón niana dili maayong pasagdan o pasanayon, kay makadaut sa atong pinulungan. Duyug akóh sa ilang maayong tinguha sa pagtul-id sa atong sinultihán. Apán, ¿matuud ba nga ang "ni...." korupsyón lamang sa "mi...."?

Dili siyáh masayóng tubagón. Alang sa mga ginoong gihisgután sa itaas, waláy duhaduhah nga korupsyón; kay matúd pa nilah, sanglit "mo...." man ang alang sa umaabut, ang alang sa miagih "mi...." na ang iglalanggikit, tungúd sa "i" nga gipulih sa "o" dihá sa "mo....". Tingalih kahá.

Apán sa akong bahin maayoh lang papadayonon ang duhá, ang "ni...." ug ang "mi", ubús ning mga katarungang mosunúd. Dihá sa "Laraw" sa mga panahón sa atong mga berbo didtoh sa Uluhan X, ang mga iglalalanggikit nga alang sa mga kalihokan nga giisip nga nangagih na, nanagsugud sa titik nga "n"; busah, dinhíh usáb.

Labut pa, ang igkakal-ang "....in...." (ex. gr.: sinulát), nga nagpailáh sa sangputanan sa usáh ka kalihokan, naggamit upúd sa "n". Siláh agid-agid úg kahulugan: pulús alang sa nangagih na. Busah maayong gamiton ang "ni...." arón sa ingón niana mamaagid-agid gihapon siláh bisan dihá sa dagway. ¿Walá ba dinhíy "metatesís"?—¿diín ang "ni...." na "....in", samah sa "Kastila—Katsila"?

Dunah upúd kitáy "niadtoh" ug kaniadtoh", nga nagpailáh sa miagih na. ¿Dili ba salikwaút ang pagingóg "kamiadtoh", kay "miadtoh" man kahá ang matarung? Ang paaging "Niph-al" sa mga Ebreyo, nga maóy sibo sa atong tunga-tunga, nagdaláh sa iglalanggikit "ni...." alang sa panahóng perpekto. Busah tugbang gayúd siyáh sa atong "na...., ni....", nga usáb naah sa tunga-

tunga, sa panahón natong perpekto. ¿Dili ba kiníh usáh ka katarungan nga nagpasabút nga "ni...." gayúd ang matuud niyang dagway?

Sa katapusan, ang mga tawoh naanad na ning duhá ka porma; pasagdan ta lang siláh dihá sa mga butáng nga ato lamang giduhaduhaan, sayúp ba kun dili.—Tapus palandongah kiníng mga katarunganah, ¿dili ba hinoon kitáh makaingón nga ang "mi...." korupsyón sa "ni...."? ¿nga ang "ni...." tungúd sa "m" dihá sa "mo...." nabutad ngadtoh sa "mi...."?

Lahí lagíh sa Kinatsilá

Didtoh sa mga Uluhan X ug XI, nakita na ang gigikanan ning maóng kalainan. Maayong usbon siláh pagbasah, ug sabton pag-ayoh kadtóng nakapalain sa kabahinan sa atong mga panahón. Aniay laing mga panig-ingnan nga nakapalibog sa daghang mga langyaw ug hangtud gani sa maóng mga Sugbuanon. Apán maoráh gihapon ang ilang katin-awan: ang panan-aw o panghuna-huna sa tawong nagahisgut.

"Wala akóh *makalabáng* sa pasulit kaniadtoh sa tuig miagih. Walá dayon si Tomás *motooh* sa nanagmantala sa pagkabanhaw ni Hesús."—Gigamit ang mga iglalanggikit alang sa umaabut, kay ang paglabáng umaabut o gipaabut man niadtong tinun-an; ug ingón man usáb ang pagtooh dihá kang Tomás. Maoráh usáb ang ikasultih ta bahin ning mosunúd: "Dili ka magpatáy; dili ka mamakák".

"¿Kanus-ah matawoh si Kristo? ¿Diín siyáh ilobóng?"—Gigamit ang "ma...., i...." nga alang sa umaabut, kay ang nangutanah buút magpasabút nga siyáh walá pa masayud, ug busah kiníng maóng kasayuran sa pagkatawoh ug sa dapít nga gilubngan, mga umaabut kun giisip nga umaabut alang niadtong nangutanah. Apán aniay lain: "¿Nganong mihilak ka man? ¿Piláh gud ka liboh ang gikawat"—Dinhíh gigamit ang mga iglalanggikit alang sa nangagih na; ug makatarunganon nga

pagkagamitah. Kay ang "hilak" ug ang "kawat" gipasabút man nga humán na gayúd mabuhat ug nga sa ingón hisayran nang daan sa nangutanah, ug tungúd niana kadtong "hilak ug kawat" miagih na alang kaniyah.

"....*AN*", "....*ON*"

Tun-an ta karón ang mga dagwayng labíng tukma sa pasiboh, ug unahon ta ang "....an, ...on", nga naah ubús sa "himoon pa". Sabton ta pag-ayoh ang kahulugan ning duhá ka iglalanggikit.

"Tiawan ko si Tomás; limbongan niyah si Teryo; pahimug-atán paglitók ang silabáng inasentohan."—Siláh nagpasabút nga si Tomás maóy mahitaboán sa tiaw; si Teryo, sa limbong; ug ang silabáng inasentohan, sa pamug-at paglitók. Giunah ko siláh arón pagpakita nga ang "....an" walá magkinahanglag luná kun dapít ingón sa buút itudlo sa ubán; kay dili dihá sa lawas ni Tomás ipahitabó ang tiaw; ni sa lawas ni Teryo, ang limbong; ni dihá gayúd sa silabáng may asento nga sinulát, ang pagpahimug-at sa litók. Kiníh siyáh ang inasentohan higayón lamang nagdaníh sa pagpangusúg pagbasah nga adtoh mahitonóng sa hangin.

Tinuud hinoon nga sa makadaghan, ang "....an" nagpasabút úg luná kun dapít. Pananglitan: "Ang umáh sipsipan sa sagbut; ang batóh patungan sa bukág; si Martín ibtan úg ngipon." Dinhíh, ang umáh, ang batóh ug si Martín maóy mahitaboán sa nagkalainlaing mga buhat.

¿Maóh ba gayúd siláy patungnan sa gihisgután nang mga kalihokán? Dili. Ang giasoy nang mga kalihokan anhá kanilah lagíh mahitabó, apán dili siláy buút gayúd tungnon sa maóng mga kalihokan. Sa laing pagkasultih, matawág silág natungnan sa paaging indirekto o pinaduyás sa kalihokan; ug dili sa paaging direkto o pinintok sa maóng kalihokan. Ug sa ingón niana, ang "....an" matawág nga pasiboh indirekto.

Sa laing bahin, ang "....on" matawág nga pasiboh

direkto, kay ang suheto patungnan man gayúd sa paaging pinintok sa kalihokan sa berbo. "Initon ko ang tubig; galingón ni Lukas ang maís; gub-on niyah ang payág;" Dinhíh mailáh kaayoh nga ang tubig maóh gayúy makadawát sa paaging pinintok sa buhat sa pag-init ug siyáh gayúd ang mainit; ang maís upúd, sa paggalíng; ug ang payág, sa paggubá. Ang mga suheto, tungúd kay mahitungnan man sa kalihokan sa pinintok makadawát úg kausaban suhd sa ilang kaugalingon; kausaban kiníh nga moabút usahay hangtud sa pagbatón dihá kaniyah sa kahimtang nga iyah sa dugukang gilanggikitan.

"MA....AN", *"NA....AN"*

Sumala sa ikanapulog usá ka sinulát, ang iglalanggikit "ma...." nagpasabút nga dinhá sa suheto, sa umaabut nga panahón, ang usáh ka kahimtang sa pagkamaóh o panghiyas sa berbo mahingpit pagtungha, matibuúk pagkahimoh o mahumán na. Ang "....an" usáb nagpailáh nga ang kalihokan sa dugukang gilanggikitan anhá mahitabó sa suheto, dili sa paaging pinintok o direkto, kongdili sa daw pinaduyás o indirekto. Busah ang "ma....an" nagkahulugan nga dinhá sa suheto, sa umaabut nga panahón, mahitabó sa tinibuúk ang kahimtang sa pagkahitungnan sa paaging pinaduyás sa kalihokan sa gihisgután nang dugukan.

Pananglitan: "Ang kamalig makuhaan úg maís; ang mga kabús matabangan sa mga datu; ang baligya makunhuran sa bilíh". Sa ato pa, dinhá sa kamalig mahitabó ang kahimtang nga mahitungnan sa paaging pinaduyás sa pagkuhag maís; dinhá sa mga kabús, sa panabang sa mga datu; ug dinhá sa baligya, sa kunhud sa bilíh.

Bahin sa kahulugan sa "mama....an, manga....an", subliah lang pagbasah ang katin-awang nahimutáng didtoh sa Uluhan XI mahitungúd sa "mama...., manga....". Ug ingón man ang kahulugan sa "na....an, nana....an, nanga....an," masayón upúd nga pu-puon gikan sa maóng uluhan.

"*KA....AN*"

Agid-agid sa "ma....an", ang "ka....an" pasiboh usáb nga perpekto sa umaabut nga panahón. Hilabihán siláh ka suúd nga alang sa daghan, sibo gayúd silág kahulugan. Apán may kalainan, bisag dyutay ra hinoon. Sumala sa mga unang sinulát ang "ka...." nagkahulugag "butáng" ubús sa panan-awng labíng halapád. Busah ang "ka....an" nagpailáh nga ang suheto maóy "butáng" diín ang kalihokan sa dugukang gilanggikitan anhá mahitabó sa paaging pinaduyás.

Pananglitan: "Kabuhatan úg bungdo ang hawan; katoohan ang tawoh; kakunhuran ang bilíh sa bugás." Sa ato pa, ang hawan "butáng" diín anhá mahitabó ang pagtukud úg bungdo; ang tawoh, sa buhat sa pagtooh; ug ang bilíh sa bugás, sa pagkunhud. Kiníng pag-isip nga ingóg "butáng" ang suheto, walá panumbalingah sa porma "ma....an".

Dunay nanagtooh nga ang "ka....an"nagkahulugag "mahimoh ang pagbuhat sa ....", diín gipaibabáw ang pagkamahimoh o ang kadunay gahúm kun kusúg sa pagbuhat; kay ilang gitoohan nga ang "ka...." ilhanan sa dagwayng potensyál. Busah matúd pa nilah ang: "katoohan, katindugan, kasugyutan"—nagkahulugag: "mahimong toohan, mahimong tindugan, mahimong sugyutan.". Dili kiníng pagsabutah supak sa itaas, kay kadtóng mahitaboán sa pagtindug kadtóh siyáh usáb mahimong tindugan; ug kinsah ganiy mahitaboán sa pagsugyut, siyáh upúd mahimong sugyutan.

Potensyál ba ang "Ka....an"

Apán ¿tinuud ba nga ang "ka...." ilhanan sa pagkadunay gahúm sa pagbuhat? Nagtooh akóh nga dili, ubús sa mga katarungang mabasah didtoh sa mga Uluhan IX ug XI. Dasonan ko siláh ning pipiláh ka pagpalandong: "kadakú niyag oloh; katapók gyud úg kinabuhi ang tawoh; katambok bayá sa baboy". ¿Nagkahulugan ba gud silág: Dunay gahúm ang iyang oloh, o mahimong

dakú ang iyang oloh; gamlíanan gyud ang tawog tapók úg kinabuhi, o mahimong tapók úg kinabuhi ang tawoh; ug ang baboy mahimong tambok? Ambút lag kinsang Bisayaah ang mosabút kanilah sa ingón.

Bisan dihá sa Tinagalóg ang "ka....an" walá upúd magkahulugag gahúm nga mapatunghaon; hinonoah atong mapú-pu nga ang iglalanggikit "ka...." nagpasabút sa pagkaabstrakto ug sa pagkapinundok. Ang ubáng mga kahulugang gihisgután ni Dr. Panganiban dihá sa iyang gramatiká (o. c., p. 143-144) naah magsandig nianang duhá ka giasoy nang kahulugan.

Tinuud hinoon nga ang "maka...." ilah usáb nga giisip nga potensyál, apán kiníh ilang gipasukád sa iglalanggikit "ma....", ug dili sa "ka....", sumala sa atong masabút didtoh sa panid 151 sa kadaghan na hisgutíng gramatiká. Ning bahinah nakadason siláh sa akong ubús nga mga huna-huna. Ug padayonon ta ang paghisgut sa atong "ka...."

Apán kon ang "ka...." nagkahulugag "butáng" ubús sa panan-awng labíng halapád, mamatin-aw ug mamasayón sabton kadtóng mga pulungah. Aniah: "butáng dakú ang iyang oloh; butáng tapók úg kinabuhi ang tawoh; butáng bayá nga tambok kadtóng baboy." Bisan daw nikunhud ang kusúg sa pinulungan kay may pagkatagas ra man siláng pagkasultih, dili malalis nga walá mausáb ang kahulugan sa panig-ingnan.

Nakakitá akóg basahón diín ang mga iglalanggikit gitagaag lainlaing kahulugan sumala sa nagkalainlain nilang kagamitan; lain kon berbo, lain kon adhetibo, lain kon adberbyo. Sa akong ubús nga pangisip dili maayoh kanáng paagihah, kay lagmit nga dili kitáh makatugkad sa matuud nga kahulugan sa maóng mga iglalanggikit. Apán kanáy gihimoh niadtong nanagtooh nga ang "maka...." ug ang "ka....an" mga potensyál; kay mapilit man silág hatag úg laing kahulugan sa "ka...." dihá sa mga pulung "kabuut, kabuutan, katambok, katahúm." Dinhíh ka-

nilah mosukarap kadtóng ilang gipasibantug nga potensyál.

Apán ang kahulugan nga "butang" alang sa "ka..." tama kon siyáh maadtoh sa ngalan o nombre (kabuut, kabug-at, kaabtik), sa pulignngalan (kaniyah, kanimoh), sa nagkalainglaing kagamitan sa berbo;—sa tanán nga kagamitan nianang "ka...". Busah ingóg makasalig kitáh nga siyáy matuud nga kahulugan sa "ka...".

Dili supak nianang kahuluganah ang mga gitawág úg atong "abstract nouns", ingón pananglit sa: "katawhan, katunhayan, kamatuuran". Unah sa tanán, dili siláh tinuud nga "abstract nouns"; ug dili dakúg kalainan, kon lahí man ugaling, sa "katubhan, kabatoán, kakognan".

Sugdon ta ang "katubhan". Dinhíh igkita ta ang iglalanggikit "ka...an"; diín ang "ka..." hisayran na nato ang iyang kahulugan, ug ang "...an" nagpailáh nga ang kalihokan sa dugukang gilanggikitan anhá mahitabó sa paaging pinaduyás sa suheto nga giisip nga "butáng". Busah ang "katubhan" nagkahulugag: "butáng diín manaay "tubóh". Kiníh maoy kahulugan niyah kon ang dugukang "tubóh" gigamit ingóg berbo; busah naah siyáh sa umaabut nga panahón. Ug kiníh maóy kahulugan hangtud dinhíh sa "ka...an".

Apán ang dugukang "tubóh" mahimong gamiton ingóg nombre; ug sa ingón niana mahanaw na ang karón, miagih ug umaabut nga panahón; ug ang kahulugan sa "katubhan", maóh na kiníh: "butáng may tubóh". Ug ang kahulugan sa "kabatoán, kakognan", "butáng nga may batóh, butáng nga may kogon". Sumala lagíh sa gisultih ko na didtoh sa Uluhan II, siláh mga "Collective Nouns" gayúd.

Sa ingón niinih, ang kahulugan usáb sa: "katawhan, katunhayan, kamatuuran" maóh ang: "butáng may tawoh, butáng may pagtunhay o butáng mahitaboán sa pagtunhay, ug butáng may matuud." Busah maóh gihapon ang kahulugan sa "ka..." bisan dinhíh.

Sangputanan ning tanán: Ang "ka...an" dili potensyál.

ULUHAN XIII

LAING MGA PERPEKTO

Ang "Pa....an"

Naah siyáh mahisakup sa ling-on "himoon pa" sa mga pasiboh. Ang kahulugan sa "pa....an" masabút nato gikan sa pagsusih sa mga kahulugan sa tagsatagsah ning mga iglalanggikitah. Ang "pa...." nagpasabút sa usáh ka kahimtang nagalungtad suhd sa panahóng gihisgután, apán nga nagalantaw o nagatudlo' ngadtoh sa umaabut. Ug ang "....an" nagpailáh nga ang kalihokang iyah sa lintunganayng gilanggikitan, anhá mahitabó sa suheto sa paaging pinaduyás.

Busah ang "pa....an" nagkahulugan nga ngadtoh o nganhá sa suheto mahitabó ang, o waláy isanta sa, katunghaan sa kalihokan nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Pananglitan: "pabuhatan ang hawan; ang bata patupihán, ang baláy padak-an". Sa ato pa, ngadtoh o dinhá sa hawan mahimong mahitaboán o way isanta sa buhat; nganhá sa bata, sa pagtupih; dihá sa baláy, sa pagpadakú.

May kalainan kiníng totolóh, ang: "ma....an, ka....an, ug pa....an". Ang "ma....an" nagpailáh lamang nga sa umaabut ang suheto tunghaan sa kalihokan sa dugukang hitungnan, sa paaging hingpit o tinibuúk. Ex. gr.: "ang yuta matukuran úg baláy",—nga nagpahayag lamang nga sa umaabut dinhá sa yuta may matukud nga baláy. Ang "ka....an" nagdugang dinhá sa "ma....an" sa pagpahayag nga ang suheto, "butáng" nga mahitungnan sa paaging pinaduyás sa kalihokan sa gihisgután nang dugukan. Ang "ka....an" usáb nagpasabút nga ang suheto, "butáng" nga may mga hiyas sa dugukang gilanggikitan, kon kiníng dugukan giisip nga sustantibo. Pananglitan: (1) katukuran, kadaganan, kalakatán; (2) kakaho-

yán', kamaisán". Ug ang "pa....an" nagpasabút nga dunay tinguhang gihan-ay ngadtoh sa, o nga waláy ibaldah batok sa katunghaan dinhá sa suheto, sa kalihokan sa dugukang gihisgután. Ex. gr.: "Ang yuta patukuran úg baláy."

Ang "papa....an" maóy *de segunda intención* sa "pa....an", sa ingón nga paagih sa "mama...." alang sa "ma....", nga gihisgután na didtoh sa Uluhan XI.

Ang "Pa....on"

Sa matematikás may dakúng lagdang nag-ingón nga duhá ka negatibo suhd sa usáh ka pagpangpilo-piló o pagbahin mosangput sa usáh ka positibo. Daghan ang gilisdan bahin sa pagpakita ug paghatag úg matuud nga kahulugan niining lagdaah. Apán lisúd kun sayón, siyáh matuud ug sa ingón gigamit.

Dunah kitáh dinhíh sa Binisayáy mga higayón nga makapahinumdum nato nianang dakúng kamatuuran dihá sa matematikás. Ug ang "pa....on" usáh nianang mga higayonah. Dinhíh ang duhá ka iglalanggikit nga pasiboh, ang "pa" ug ang "on", nakapatunghag usáh ka aktiboh. Kay ¿unsah may kahulugan sa: "si Pedro pabuhaton kog bukág; si Tomás iyang patindugon; ang sistah iyang patingogon;"— kongdili ang sangputanan diín si Pedro magabuhat úg bukág, si Tomás magatindug, ug ang sistah magatingóg?

Apán maingón nga ang—12, kon bahinon sa—4, mahimong totolóh ka punduk nga positibo; sa ingón usáb, gikan dinhá nianang duhá ka pasiboh nga "pa....on", nahimoh ang usáh ka sangputanang aktiboh. Ug maingón nga kadtóng totolóh ka punduk, bisan lagíh positibo, may pagkanegatibo gihapon, tungúd sa sulud nga negatibo nga tag—4; sa ingón usáb, kiníng sangputanang aktiboh sa "pa....on" may pagkapasiboh, tungúd sa gigikanang pasiboh.

Sumala sa itaas ang "pa....an" nagpasabút nga dunay kabubut-on, o kahiligang gihan-ay ngadtoh sa, o sa dili pag-

uláng sa, katunghaan dinhá sa suheto, sa kalihokan sa dugukang gilanggikitan; ang "pa....on" nagpasabút usáb nga dunay kabubut-on o kahiligang hinan-ay ngadtoh sa, o sa dili pag-uláng sa, pagpatungha kun pagpukaw dinhá sa suheto sa kalihokan sa dugukang gilanggikitan. Siyáh, ang orasyoñg nagdáláh sa "pa....on", matawág nga pasiboh, kay ang suheto unah mang midawat sa kusúg ning kabubut-on o kahiligan nga nagasugyut o nagaaghat dinhá kaniyah ngadtoh sa paghimoh sa gihisgután nang kalihokan.

Lahí siyáh sa paaging "tunga-tunga" sa mga Griyego, kay kadtóh nagpasabút man nga ang suheto primero aktiboh kay siyáh man ang mibuhat, ug unyá pasiboh kay siyáh ra man usáb ang hitungnan sa maóng kalihokan. Apán ang "pa....on" nagpasundayag primero sa suheto nga pasiboh, ug unyá nga aktiboh kay siyáh ang suheto maoráh man upúd ang mibuhat. Nasuhí. Busah usáb kon dili ka uyon nga tawgon ang "pa....on" nga pasiboh, mahimoh siyáng hinganlag "aktiboh mediato."

Ang "papa....on" samah rag eksplikasyón sa "papa....an" ug sa "mama...."

Ang "Paka....an"

Ang baláy nga *pakadak-an* sa prinsipé, tahúm.

Ang *pakatawhan* sa manalagna, kabús apán malinis.

Sa masabúg ang *pakatagbawan* sa tawoh, kawang ug lumalabay.

Gikan sa mga maingon-ingong panig-ingnan mapú-pu nato ang kahulugan sa "paka....an". Ug sanglit ato na mang gihibaloán ang kahulugan sa tagsatagsah ka iglalanggikit, ang sa "pa, ka, ug an", ihatag lang dayon dinhíh ang ilang kahulugang tiningúb. Ang "paka....an" nagpailáh nga dunay kabubut-on o kahililigang gihan-ay nganhá sa katunghaan dinhá sa suheto sa kahimtang o "butáng" nga gipasabút sa dugukang gilanggikitan.

Busah, dihá sa mga panig-ingnan sa itaas, may ka-

bubut-on o kahiligang hinan-ay ngadtoh sa katunghaan
dihá sa baláy, sa katubuan hangtud sa pagkadakú
sa prinsipé;
dinhá sa kabús apán malinis nga butáng, sa pagkatawoh sa manalagna;
ug dinhá sa butáng kawang ug lumalabay, sa katagbawan sa tawoh.

"Ang "papaka....an" sibo úg kasaysayan sa "papa....an" ug sa "mama....."

Ang "Paka....on"

"*Pakadak-on* ko siyáh; *pakamahalón* ta ang tinuhuan; *pakagaanón* ko ang kagul-anan". Siláh nagpasabút nga dunay kabubut-on o kahiligang hinan-ay ngadtoh kaniyah, o sa dili pagsanta, nga siyáh modak ú; dinhá sa tinuhuan arón siyáh isipon ta nga "butáng" mahál; ug dihá sa kagul-anan arón siyáh isipon nga "butáng" gaán.

Ning duhá ka iglalanggikit "paka....an, paka....on" tataw gihapon ang kalainan sa "....an, ...on". Ang nahunáh lagíh nagtudlo sa hitungnan sa kahulugan sa dugukan sa paaging pinaduyás; ug ang naulahíh, sa pinintok. Niay mga panig-ingnang matulun-anon:

"*Ang* Bélén *gipakatawhan* ni Kristo. Ang Belén *pakatawhon* ni Kristo." Ang unah naghisgut sa usáh ka hitabó sa kaagih, kay sa pagkatinuud ang Kristo didtoh nagpakatawoh sa syudád sa Belén. Sa laing pagkasultih, ang Belén maóy "natad" diín nahitabó kadtóng "butáng": pagkatawoh ni Kristo. (Pasiboh indirekto o Pinaduyás). Ang ikaduhá nagpahayag sa usáh ka kabubut-on (dili tukma ning higayonah sa hitabó) nga nagisip sa syudád sa Belén nga tawoh; sa ato pa, ang Belén maóh gayúd ang hitungnan sa pinintok sa "butáng" gitawág "tawoh". Busah gipasabút nga ang maóng Belén mamahimong tawoh, ug ilhon ingóg tawoh. (Pasiboh Direkto o Pininitok).

"*Pakadak-an* ko kiníng balayah. *Pakadak-on* ko kiníng balayah". Dinhá sa nag-unáh, ang baláy maóy "natad"

diín ipaduyás pagpahitabó ang "butáng": kadakú nako, pagtubo nako. Dinhá sa ikaduhá, ang baláy, bisag kabús ug pit-os tingalih, maóy patungnan sa pinintok sa kabubut-ong mahiligon o maisipon nga siyáh "butáng": dakú.

Ang "papaka....on", samah sa "mama....", nagpailáh sa sinubli nga panghuna-huna; samtang ang "paka....on", sa unang panghuna-huna.

"Napa....an, Napaka....an"

Mga dagway siláng nagpailáh sa mga kalihokang nahumán na, nga ilah sa "pa....an" ug sa "paka....an".

Ang "na...." mahitungúd sa unang panghuna-huna, ingón sa: *"napabuhatan* ang hawan, *napadak-an* ang baláy"; ang "nana...." sa sinubling panghuna-huna, samah sa: *"nanapadak-an* ang baláy"; ug ang "nanga...." alang sa daghan, ingón sa: *"nanganapadak-an* ang mga baláy."

Maoráh usáb ang saysay bahin sa kagamitan sa "napakatawhan, nánapakatawhan, ug nangapakatawhan."

Ang "I...."

Ang mga langyaw maglibog gayúd sa Binisayá, labináh bahin sa mga pasiboh. Daghan man gud ang ilang mga dagway. Ang dyutayng pagtoón sa listah didtoh sa Uluhan X, makapakita sa ilang kadaghan. Itandi siláh sa pipiláh ka dagway sa Kinatsilá, Linatín ug Ininglés, ug masabút mog nganoh nga maglibog ang mga langyaw. Labut pa, kiníng atong mga pasiboh may kaugalingong mga kahulugan, nga dyutay rag kalainan; kalainan nga alang sa mga langyaw malisúd kaayong sabton.

Pananglitan, ¿unsay kalainan sa mga masabúg nga porma: "ma...., i...., ...an, ...on"? Tun-an ta usa ang "i....", ug unyá isunúd ta ang paghatag katin-awan, kon kiníh mahimoh man, bahin kanilah.

Siyáh ug ingón man kadtóh siláh naah mahimutáng sa ling-on sa mga himoon pa, ug busah managsamag panahón. Usahay ang "i...." nagpasabút nga ang suheto maóy mahitungnan sa kalihokan sa pulung dugukan, sa

pinintok, ug sa ingón niana may pasiboh direkto kitáh. Pananglitan: "*Ibutáng* ko ang basahón dihá sa yuta; iyang *ítuntun* ang putús nganhá kanimoh; *ibalibág* ni Pedro ang iyang sapín." Dinhíh atong makita nga ang suheto "basahón" maóy mahitungnan gayúd sa paaging pinintok sa lihok sa pagbutáng; ang putús, sa pagtuntun; ug ang sapín, sa pagbalibág.

Apán sa malagmit, ang "i...." nagpailáh nga ang suheto maóy gamitong instrumento alang sa paghimoh sa kalihokan sa dugukang gilanggikitan. Pananglitan: "Ang baldeh iyang *itimba*; ang kwartah iyang *isuhul;* ang pusíl *iluthang* ni Pedro sa banóg; ang kaabtik iyang *idaúg* sa kaaway." Sa ato pa, ang suheto "baldeh" maóy gamiton alang sa pagtimba; ang "kwartah", sa pagsuhul; ang "pusíl", sa pagluthang; ug ang "kaabtik", sa pagdaúg. Sa laktud nga pagkasultih, siláh mga pasiboh indirekto kun kakuyug sa kalihokang gipailáh sa mga pulung dugukan.

Usahay kiníng pagkapasiboh indirekto sa "i...." nagpasabút nga ang suheto maóy mahitungnan sa kalihokan sa pulung dugukan, sa paagih nga mabuligon o matabangon; kiníng lihok nga mahiduyás ngadtoh sa suheto maóy usáh ka pabór alang niinih. Aniay mga panig-ingnan:

"Ang akong anák ipalít kog senina; ang mga masakitón iampo sa Santo Papa; ang mga baboy ibuhat ni Tansyong úg ahd; iluto niyag ginhawah ang mga kabús."—Siláh nagpahayag nga ang suheto, "akong anák", maóy makadawát sa hatag nga senina; nga ang mga masakitón maóy mahitungnan niadtong mga pangayo sa Santo Papa dihá sa iyang pag-ampo; ang mga baboy maóy gitagan-an ni Tansyong sa ahd nga iyang buhaton; ug nga ang ginhawah iyang lutoon alang sa mga kabús.

¿Nganoh o unsay hinungdan ning totóh ka kagamitan sa "i...."? ¿Tolóh ba ka nagkalainlaing lintunganay ang ilang gisukarán? o usaráh ba? Kon usaráh, ¿unsaon

man pagpakita nga kiníng tolóh ka kagamitan naggikán nianang usáh? Mga sulbaronon kiníng kinahanglang tun-an ug tin-awon sa tanáng mahigugmaon sa atong pinulungan.

Sa ubús kong pangisip ang Ebreyo makatabang gihapon nato ning higayonah. Siyáh dunay porma *hiph'il* sa iyang berbo, nga gamiton arón pagpasabút nga ang gihisgutáng kalihokan daw gidusú o gipiúg sa usáh ka gahúm kun pangbuút arón motungha siyáh dinhá sa katilingban sa ubáng mga maóh; busah ang *hiph'il* gitawág *causativa* kun mapatunghaon. Kiníng bolok sa pagkamapatunghaon gipailáh sa iglalanggikit "hi...."ug dinhíh maggikán ang iyang ngalang **hi***ph'il.*

Ug, ¿unsah may kahulugan niining "hi...." sa mga Ebreyo?

Arón paghatag sa kahulugan sa *ser* sa Kinatsilá, kun *be, being* sa Iningles, ang mga Ebreyo dunay *hayáh,* nga sa' ato pa, "naniah". Kiníh siyáh nagpahayag sa nahitabó kun sa niabút sa pagkamaóh. Gitawág siyág *modo indicativo* sa mga Katsila, kay nagpailáh man sa hitabó lamang.

Ang imperatibo ning berbohah: "hiyéh". Busah siyáh, nagkahulugan nga ang gihisgutáng kahimtang "patunghaon, o ngá maniah o mahimong maóh". Sa ingón niana, ang "hi...." nagpasabút ning buút nga mapiugon o mapatunghaon.

Kiníh, gitoohan ko, maóy nahitabó sa atong *"hi...., hi....an";* kay kiníng iglalanggikitah sa Binisayá nagdaláh man upúd úg hiyas nga mapatunghaon. Pananglitan: "Ang basahón hikit-an",—nagpasabút nga ang basahón nakabatón sa kahimtang sa pagkanakita, kun milutáw o nitungha ang kalihokang gitawág "pagkakitá". "Si Tomás hiabutáng natulug",—diín gihisgután ang pagkaniah sa kahimtang gitawág "abút".

Ang *"nahi...."* samah gihapog kahulugan; ug bantayán lamang nato ang nailáh na kaayoh nga "na....", kay walá gayúd mabalhin ang kahulugan ning naulahíh. "Si

Pedro nahiadtoh sa Latab ka gahapon",—sa ato pa, natungha didtoh sa Latab ka gahapon. "Si Luís nahibilanggo", sa ato pa, si Luís gipatungha o gibutáng suhd sa bilanggoán.

Dinhíh tinuud walá kaayoh molutáw kanáng "buút nga mapatunghaon" nga akong gihisgután nga naah sa Ebreyong "hi....". Apán naah gayúd siyáh. Hinayah paglitók ug pabug-atíh ang "hi...." sa: "*hi* kit-an, *hi* abután, *nahi* adtoh, *nahi* bilanggo";—ug daw molutáw na kanáng tinguha sa pagpakakitá, pag-abút, pag-adtoh ug pagbilanggo."

Kon may pagkanahanáp kiníng "buút nga mapatunghaon", ang hinungdan maóh ang maagid-agid nga dagway: "*naha*...., *maha*....", kay kiníng dagwayah nagpailáh lamang sa katunghaan sa kalihokang gihisgután. "Nahabunal, nahaadtoh, nahaabút",—nagpasabút lamang sa mga hitabó: bunal, adtoh, abút. ¿Nganoh?—Hinumdumíh nga ang "ha...." naah sa "hayáh" sa mga Ebreyo, kansang kahulugan maóh ang pag-angkon sa mga hitabó lamang, ingón sa giasoy na didtoh sa itaas. Sa laing pagkasultih, ang "hi...." daw nataban sa "ha...."

Kiníng maóng "buút nga mapatunghaon" tataw gayúd ning mosunúd: "himatid, himisi, himusíl, hinapi, himantay",—diín daw nagbuntaóg kiníng kahiligan ngadtoh sa pagpatungha sa: "patid, pisi, pusíl, sapi, bantay."

Busah gitoohan ko nga may bug-at nga sandiganan kiníng dyutay kong katin-awan. Gikan kaniyah masayón nang sabton nga labáwg kusúg ang: "nahigugmah, nahiumpok, nahidugmo, nahiadtoh",—kay sa: "nahagugmah, nahaumpok, nahadugmo, nahaadtoh."

Motubág ka tingalih, magbabasáh, maayoh man; apán, ¿unsah na man lay nahitabó sa totolóh ka kagamitan sa atong "i...."? Maorág nahulug siyáh intawon sa kamingaw.—Walá, hinigugmang magbabasáh, walá gayúd. Aniah:

Usáh ka hiyas sa tanáng buhing pinulungan maóh nga samtang nagalakát ang mga katuigan, siláh ang mga

pinulungan makabatón úg dyutayng kausaban sa dagway sa pipiláh ka pulung nilah. Maóh kiníh tingalih ang nahitabó sa atong "hi....". Gikan sa tin-aw nga "hi...." mi-us-us siyáh ngadtoh sa "i....", diín nahanaw o hapit mahanaw ang nag-unáng "h". Gikan sa dyutayng kataspok nga daw nipilít kanatóng tanán, ang "h" nag-anam-anám úg kawalá, ug sa katapusan misangko sa ato karón nga "i...." dinhá sa usáh ka bahin sa atong kapulungnan.

Nan, ipakita na gikan nianang imong "buút nga mapatunghaon" ang tolóh ka kagamitan sa "i....", moingón ka tingalih.

Niah: (1) "Ang basahón ibutáng ko sa yuta",---nga sa ato pa, buút ko ngá motungha dinhá sa basahón ang kahimtang sa pagkabinutáng sa yuta. (2) "Ang balde akong itimba"---nga arón motungha o arón pagtimba gamiton ko ang balde o buút ko ngá motungha dinhá sa balde ang kahimtang sa pagkatimba nako. (3) "Ang akong anák ipalít kog senina"---ngá patunghaon ko ang palít úg senina alang sa akong anák, o buút ko ngá motungha dinhá sa akong anák ang kahimtang sa pagkagipalít kog senina. Ug milutáw na ang "buút nga mapatunghaon."

Basahah usáb ang Uluhan XX.

Kalainan sa "Ma...., I...., ...an, ...on"

Ang "ma....", sa pagkatinuud tunga-tunga ug nagpasabút nga sa panahóng umaabut ang usáh ka kahimtang sa pagkamaóh o hiyas sa berbo mahingpit pagtungha, matibuúk pagkahimoh, kun mahumán na dihá sa suheto,---sa waláy pagpopasabút úg sa unsang paagihah makab-ut kanáng kahimtangah. Ex. gr.: "ang baláy masunug; ang basahón mawalá; ang pusíl magubá; ang laraw mahingpit." Dinhíh ang mga kahimtang sa pagkanasunug, pagkanawalá, pagkanagubá ug pagkanahingpit, gihisgután nga mahitungha dihá sa hitungnan nga suheto; ug walá ipailáh úg sa unsang paagihah mahitungha, sayón kun lisúd, dalí kun dugay, sa kinalít kun dili.

Ang "....an" nagkahulugan nga ang suheto giisip nga usáh ka "natad", dinhá kang kansah ang kalihokan sa dugukang gilanggikitan anhá mahitabó, magalihoklihok. Walá siyáh magpasabút nga ang suheto makadawát úg kausaban suhd sa iyang kinaiyah. Ug kiníng iyang pagkanatad sa suheto dili isipon nga sa kanunay dapít kun luná sa paaging lawasnon; kay igo na nga siyáh manatad sa paaging morál o espirituhanon. Ex. gr.: "kaluyan ta ang mga minatáy; ang kaayoh sa Diós, dangpanan sa mga makasasala; ang mga kasakit ni Kristo, tuburán sa kahupayan." Dinhíh ang mga suheto: mga minatáy, ang kaayoh, ug ang mga kasakit,---silbeng mga natad diín mahitabó ang kalooy, pagdangúp, ug pagtubúd; mga natad siláh sa paaging morál o espirituhanon. Ang "....an" matawág nato nga pasiboh indirekto.

Ang kalihokan sa "....on" mahibundak gayúd sa suheto; kiníh siyáy tungnon sa paaging pinintok. Busah ang "....on" nagpailáh úg kausaban dinhá sa suheto, hangtud gani usahay ang kinaiyah niinih makabatón gayúd sa kahimtang nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Pananglitan: "Ang basahón sunugon; ang kahoy kuhaon; ang baláy tukuron; ang iró patyon." Mga pasiboh direkto siláh.

Ang "i...." tunga-tunga sa "....an" ug sa "....on". Samah sa "....an" siyáh may pagkapasiboh indirekto, kay sa masabúg ang iyang suheto maóy paborán sa, o maóy instrumento kun galamitón alang sa kalihokan sa dukukang gilanggikitan; ug samah usáb sa "....on", siyáh usahay may pagkapasiboh direkto, kay ang iyang suheto tungnon sa paaging pinintok sa gihisgutáng kalihokan; apán lahí sa "....on" siyáh dili magpailáh úg kausaban suhd sa kinaiyah dihá sa suheto.

Busah kon han-ayon ta siláng upát, gikan sa labíng dyutay hangtud sa labíng dakú, sukád sa labíng hanáp ngadtoh sa labíng pintok nga pasiboh, siláh magsunúd ning han-ayah: "ma....., ...an, i....., ...on."

Tingbon nato paghisgut ang mga nagkalainlaing matang sa mga pasiboh nga perpekto sa Sinugbuanon. Ilakíp ta dinhíh kadtóng duhá ka dagway sa Imperatibo nga igkita didtoh sa Uluhan XIX, ang "....ih, ...ah". Ug dihá sa paghan-ay ta kanilah, hinumdumán ta nga ang Imperatibo labáw úg kúsug sa Indikatibo, kay kiníh nagpahayag lamang sa hitabó, samtang kadtóh ginuntan man sa kusúg nga masuguon. Aniah siláh, hinan-ay gikan sa labíng luyah o hanáp nga maóh ang tunga-tunga hangtud sa labíng tataw sa tanán: "*ma....*, *....an*, *i....*, *....ih*, *....on*, *....ah*."

1. Si Pedro *ma*himong hari. — tunga-tunga
2. Si Pedro himo*an* úg tinonto. —pasiboh indirekto
3. (a) { Si Pedro *i*himoh úg baláy. —pabór } pasiboh indirekto
   { Si Pedro *i*hatá sa kaaway. —gamitón }
   (b) { Si Pedro *i*baligya. } pasiboh direkto
   { Si Pedro *i*tuntun. }
4. (a) Si Pedro himo*ih* úg baláy. —pasiboh ind.- pabór.
   (b) Si Pedro puspus*ih*. —pasiboh direkto.
5. (a) Si Pedro himo*on* nga hari. —pas. dir.-Indikatibo.
   (b) Si Pedro himo*on* mo nga hari.—pas. dir.-Imperatibo.
6. Si Pedro himo*ah* nga hari. —pas. dir.-Imperatibo.

Giingón ko nga ang No. 1 maóy labíng huyang o hanáp sa mga pasiboh nga perpekto kon ugaling dawaton man siyáh nga pasiboh, - kay igo man lamang naghisgut sa katunghaan sa usáh ka kahimtang dinhá kang Pedro, sa waláy pagpopahayag sa kusúg o kalihokang mapatunghaon. Sunúd ang No. 2 (....an), kay kanunay siyáng pasiboh nga pinaduyás o indirekto, ug busah kuwang sa kusúg nga mapaantuson, kay sa kalihokang pinintok o direkto.

Ibabáw kaniyah ang No. 3 (i....), ug ang No. 4 (....ih),— kay siláh nagpakita man usahay sa kusúg nga pinintok ug usahay sa kusúg nga pinaduyás. Sa ingón niana, labáw siláh sa No. 2 nga sa kanunay, pinaduyás ra gagúd. Apán siláh ubús ra sa mga No. 5 ug 6, kay kiníh siláh kanunay mang pinintok.

Kon tandion ta usáb ang No. 3 ug 4, atong maki-

ta nga siláh sakup kun suhd sa usáh lamang ka matang. Siláng duhá kalibogán, kay usahay pinaduyás, usahay pinintok; lahí sa "....an" nga lobos pinaduyás, ug sa "....on, ...ah" nga lunsay pinintok. Apán ang No. 3 ubús sa No. 4, kay kiníh kanunayng Imperatibo dihá sa mga paaging apirmatibo, bisan ugúd dihá sa paaging madilion mahimoh usáb siyáng Indikatibo; ug kadtóh usahay Indikatibo ug usahay Imperatibo, busah may pagkahanáp. Ang No. 3 (a) ubús usáb sa No. 3 (b), kay kiníh siyáh pasiboh mang pinintok, samtang ang No. 3 (a) pinaduyás.

Ang No. 4 (a) ubús upúd sa No. 4 (b), pinasikad sa katarungan nga ang No. 4 (a) pinaduyás man ugúd ug ang No. 4 (b) pinintok.

Ubús sa hinungdan nga ang No. 5 (....on) usahay Indikatibo ug usahay Imperatibo, samtang ang No. 6 (....ah) masabúg Imperatibo, ang No., 5 ubús gihapon sa No. 6.

Kaná sa usáh ka bahin. Apán, bisan pag sud-ongon ta siláh, ubús sa laing pagpalandong, ang "....on" ubús gihapon sa "....ah". Ang lintunganay ugúd nga kahulugan sa "....on" maóh man ang pagkabuhatonon pa. Siyáh naglantaw ngadtoh sa unahan, sa umaabut, ngadtoh sa iyang kahumanan, sa iyang kahingpitan. Busah ang matáh sa atong salabutan nahapintok pagtan-aw dinhá sa kahimoan sa dugukanong kahimtang,—*in fieri*.

Ang lintunganay upúd nga kahulugan sa "....ah" maóh man ang butáng o kahimtang nga nahumán na. Walá niyah tan-awah, walá lamang niyah ikabaná ang kalihokang madulungon ngadtoh sa katunghaan sa kahimtang. Ang iyah gayúd nga gilantaw maóh ang sangputanan, ang kahumanan,—*in facto esse*. Busah sa pagingón ta: kanáng tawhan*ah*, bukag*ah*, hari*ah*, atong gipasabút nga humanáh nato siláh tan-awah. Sa ingón niana, daw natibuúk na siláh, nahingpit na siláh dinhíh suhd sa atong salabutan.

Nan, kay ang naah pa sa kalihokan ubús mag ang-

ang niadtong nahingpit na, ang "....on" usáb ubús sa "....ah".

Busah kon moingón kitáh: "butáng duguón, bukugón, bulingón, gisión",—atong gipasabút nga ang butáng *may*: "dugú, bukúg, bulíng, gisí". *Dunah* lamang siyáh, *dili gayúd siyáh maóh* ang butáng. Sa ingón niana:

Ang duguón—dili pulús dugú,
ang bukugón—dili pulús bukúg,
ang bulingón—dili pulús bulíng,
ang gisión —dili pulús gisí. Apán sa pag-ingón ta: "kanáng duguah, bukugah, bulingah, gisiah",—ang atong tonóng *maóh gayúd* ang butáng gitawág: "dugú, bukúg, bulíng, gisí". Dinhíh ang gihisgután lobos dugú, bukúg, bulíng, gisí.

Sa ingón, ubús gihapon ang "....on" sa "....ah".

Lain ga gayúd. "Putión mo ang panapton",—sa ato pa, himoon mo ngá ang panapton makahupút sa kaputí; dili kay arón siyáh mamahimong "kaputí" gayúd o butáng gayúd nga putí. "Putiáh ang panapton",—nagkahulugan: himoah ngá ang panapton mamahimoh gayúd nga "kaputí" o butáng gayúd nga putí; ug dili lamang kay maghupút sa hiyas sa pagkaputí. Sa laing pagkasultih, ang "putiáh" nagpasabút ngá palukpon ug patuphon sa tibuúk nga butáng ang kaputí; samtang ang "putión" dihá lamang sa ibabáw ug walá makatuhúp sa tibuúk nga butáng.

Sangputanan: ang "....on" ubús gikapon sa "....ah".

Pun-an ta kiníng dyutay natong paghisguthisgut ning laing pagtandi sa mga pasiboh nga pinintok.

"Bas-ih ang toalya" - humdon ang usáh lamang ka bahin.

"Bas-on ang toalya" - humdon ang usáh ka bahin o ang tibuúk ba nga toalya. Lagmit ang tibuúk, apán kanáng duhá ka paggamit sa "humdon" tinawng kamatuuran nga usahay ang usáh lamang ka bahin ang ipasabút.

"Bas-ah ang toalya" - ang tibuúk gayúd nga toalya humdon.

"Kan-ih ang bibingkah" - usáh lamang ka bahin.
"Kan-on ang bibingkah" - bahin o tibuúk kan-on.
"Kan-ah ang bibingkah" - hutdon ang tibuúk.

Busah ang labíng luyah sa mga pasiboh direkto maóh ang "....ih", unyá ang "....on" nga kalibogán bahin sa kusúg ug gidak-on, ug ang "....ah" maóy labíng kusúg ug tataw.

Hugpongon ko, pinaagih sa pipiláh ka pulung, ang nagbuntaóg nga kalainan ning mga dagwayah sa atong mga pasiboh.

Ang suheto sa "ma...." giisip nga tunghaan sa kahimtang gipailáh sa dugukang gihisgután.

Ang suheto sa "....an" giisip nga natad, *dihá kang kansah* anhá mahitabó ang kalihokan sa dugukang gilanggikitan; pasiboh siyáh nga pinaduyás kanunay.

Ang suheto sa "i...., ...ih" giisip nga butáng, *nganhá kang kansah* mahitonóng sa paaging pinaduyás o pinintok ang kalihokan sa dugukan nga gipakuyugan.

Kiníng suheto sa "....an, i...., ...ih", sanglit giisip nga natad o butáng, naah gayúd nagalungtad sa tibuúk panahón sa gihisgutáng kalihokan. Ang sa "....an" dili makadawát úg kausabang makinaiyahon (mutación substancial) sa iyang tibuúk nga pagkamaóh, sanglit *dihá* man lang kaniyah mahitabó ang kalihokan. Ang sa "i...., ...ih" dili usáb makadawát úg kausabang makinaiyahon, apán makuhaan usahayg bahin sa iyang katibuk-an, kay *nganhá* man kaniyah mahitabó ang kalihokan; *bahin ra hinoon*, kay nagalungtad man gihapon ang iyang pagkamaóh.

Ang suheto sa "....on" giisip nga butáng mapintok pagkaigó sa kalihokan, apán ang matáh sa kaisipan naah mahipuntah sa *maóng kalihokan.*

Ang suheto sa "....ah" giisip nga butáng mapintok pagkaigó sa kalihokan, apán ang matáh sa kaisipan naah matonóng sa *kahumanan gayúd* sa kalihokan.

Ang suheto sa "....on, ...ah" makadawát úg kausabang makinaiyahon; apán kulang sa gibug-atón ang gipasabút sa "....on" kay sa gipasabút sa "....ah".

Nakita na nimoh, magbabasáh, ang kadaghan sa bolok sa pagpatonóng sa kalihokan dihá sa suheto, ug nga dunah kitáng mga Sugbuanoy mga iglalanggikit nga nagpailáh, sa paaging tin-aw, hapsay, ug lantip, sa ilang mga kalainan. Nagtooh akóh nga ang Kinatsilá ug ang Ininglés waláy tumbas nga paagih ug katin-aw. Sulayíh paghubad nganhá nianang mga pinulunganah ang mga panig-ingnang gibutáng ko sa itaas; gamitah gayúd ang maóng mga suheto, himoah siláng suheto gihapon sa Ininglés ug Kinatsilá, iphah ang gidaghanón sa mga pulung, tandiah ang katin-aw sa ilang mga larawan; ug mailáh mo nga nakabintahá ang ato. Buhing kamatuuran siláh sa katakús ug sa kahait úg salabutan sa atong mga katigulangan.

Ning bahinah, biyá gayúd ang Tinagalóg. Tungúd kay siláh walá man sa atong "....on, ...ah", ang mga panghiyas nga gipailáh ning mga iglalanggikitah, nakatag ngadtoh sa ilang "....an, ...in". Sa ingón niana nakunhuran ang katin-aw sa lintunganayng kahulugan ning duhá ka iglalanggikit.

Ang lintunganayng kahulugan sa "....an" nga maóh ang "pagkanatad" sa kalihokang pinaduyás, nalubug, kay gipun-an man sa: panahón alang sa kalihokan, sa pagkagalamitón, sa sinumbalikáy. (Basahah: Uluhan XX, ubús sa "Nagpailág Batasan; ang Sinumbalikáy".) Nalahugay nilah; samtang dinhíh sa ato, maayong pagkahan-ay.

Samtang ang atong "....in...." usaráy kahulugang lintunganay (V. Uluhan XXI, ubús sa: Igkakal-ang "....in ....") nga maóh ang pagkaagid-agid sa *past participle*, busah alang sa miagih; ang ilah mahimoh usahayng: "presente, umaabut, hangtud inpinitibo". Maorág nagubút tungúd sa daghang bolok sa kagamitan. Nakatag dinhíh ning nagkapuliki nilah nga "....in...." ang kadaghanan sa atong "....on". Niay piláh ka panig-ingnan:

"inumín" - "imnonón" sa ato.
"suliranín" - "sulbaronon" sa ato.
"dádalawin" - "duawon" sa ato.

Sa kalooy sa Diós, ang atong "....in...." dili mahimong idapat sa "umaabut, ni sa karón; ang tanán sa iyang tolóh ka kahulugan naah gayúd ipasubay sa lintunganay niyang larawan.

"Ipa...., Ika...."

Sanglit ang "pa...." nagpailáh man nianang pagkamahiligon o pagkamadulungon sa karón ngadtoh sa unyá, ngadtoh sa umaabut nga panahón, luná, o kahimtang, ug tinagád usáb ang mga kahulugan sa "i....", - ang "ipa...." nagpasabút nga ang suheto maóy mahitungnan nianang pagkamadulungon ngadtoh sa kalihokan sa gilanggikitang dugukan, kun sa pagkagalamitón alang sa giasoy nang kalihokan. Pananglitan: "ipasugnud ang kahoy; ipakanaog untá niyah ang larawan; ang ipailis niyah sa daan, bag-oh; ipaapíl niyah sa iháp hangtud ang mga may apán". Kiníh mga pasiboh direkto. Ang mga suheto (kahoy, larawan, etc.) maóy mahitungnan sa kahiligan ngadtoh sa pagkasunugon, pagkanaog, pag-ilisáy, ug pag-apíl sa iháp.

"Ang balde ipatimba; humáy ipasuhul; ang ipaatúp kogon; pisiy ipasuwáy sa baláy; pinutiy ipaluglug sa liog." Mga pasiboh siláh nga indirekto nga nagpailáh sa mga galamitóng gipili sa kabubut-on o kahiligan sa usáh ka "butáng" arón pagdangat sa kahimoan sa giasoy nang mga kalihokan sa mga dugukang gilanggikitan. Dinhá sa mga panig-ingnan, ang mga suheto: balde, humáy, kogon, pisi ug pinuti,—maóy hitungnan sa kabubut-on o kahiligan sa usáh arón mamahimoh ang pagtimba, pagsuhul, pag-atúp, pagsuwáy ug pagluglug.

Ang "ika...." nagpasabút usáb nga ang suheto "butáng" nga magamit alang, kun makahimo, sa kalihokan o kahimtang nga iyah sa dugukan. Ex. gr.: "ang ikaupát; baldeng ikatimba; salapíng ikabayad." Sa ato pa: "Ang *butáng* nga makahimong upát; ang balde, *butáng*

magamit alang sa pagtimba; ug ang salapí *butáng* magamit alang sa pagbayad; - sumala lamang sa duhá ka kahulugan sa "i....".

Ang "Ipaka....".

Ang iyang kahulugan samah sa itaas; gipun-an lamang sa "ka....", *butáng* ubús sa panan-awng labíng lapád. Busah ang "ipaka...." nagpasabút nga ang suheto giiláng "butáng" nga mahitungnan nianang pagkamadulungon ngadtoh sa kalihokan o kahimtang sa gilanggikitang dugukan; kun siyáh ba hinoon ang gibut-an o gihiligan ngadtoh sa pagkagalamitón sa kalihokan sa berbo.

Aniay mga panig-ingnan sa unang kaso: "Ipakadyós sa pipiláh ka mga tawoh, ang salapí; sa pipiláh ang mga lawasnong kalipay, ang ipakatanán; usahay ang malaragong gahúm, ang ipakamagmamando sa ilang mga kinabuhi; sa ubán usáb maóy ipakamaghuhukum, ang salingkapawng kinaadman sa kalibutan." Dinhíh ang salapí, kalipay, gahúm, kinaadman gipang-iláh nga mga "butáng" nga mahitungnan sa kabubut-on o kamadulungon ngadtoh sa kalihokan o kahimtang sa pagkadyós, sa pagkatanán, sa pagkamagmamando, ug sa pagkamaghuhukum.

Alang sa ikaduháng bahin: "Ang bugnawng pangatarungan maóy iyang ipakahinagibán batok sa kaaway; ang puangud maóy iyang ipakabatóh–balaning magkakabig sa mga tawoh; ipakahagdanán ko ngadtoh sa langit, ang mga maayong buhat; ipakatalikala nato sa kaminyoong tunhay ang putli ug tim-os nga gugmang dyosnon." Dinhíh ang pangatarungan, puangud, maayong buhat, ug gugmang dyosnon giisip usáb nga mga "butáng" nga mahitungnan sa kabubut-on o kahiligan arón siláh mamahimong mga galamitón batok sa kaaway, alang sa pagkabig, sa pagkamahagdanán ngadtoh sa langit, ug sa pagkagapús nga dili mabugto.

Dili magsapayán nga kanáng "butáng" gipanghiyas ko dayon sa suheto, kay ang suheto ug ang gipakuyu-

gan sa "ka...." naah man gayúd sa maóng kahimtang o giisip nga naah sa maoráng kahimtang. Busah kon ang "salapí", giisip nga "butáng—dyos" alang sa pipiláh, dili malisúd ang pag-ingón nga ang "salapí, butáng" nga giisip nga "dyos" - tukma man gud kiníng duhá.

Matúd pa sa usáh ka dakúng kamatuuran sa Pilosopiya, ang kahimtang gipanghiyas sa usáh ka butáng, mahimoh usáb nga ipanghiyas sa laing butáng nga katukma niinih. Kon ang "A" maoráh o tukma sa "B" ug kon ang "A" bug-at, ang "B" usáb bug-at; kon ang "A" dakú, dakú usáb ang "B". Busah kon dihá sa panig-ingnan, ang "salapí" giisip nga tukma sa "butáng-dyos"; tataw gayúd nga, ang "salapí, butáng" nga giisip tukma sa "dyos". Ug kiníng katapusang paagih maóy akong gigamit dihá sa pagsaysay sa kahulugan sa "Ika...., Ipaka....".

ULUHAN XIV

ANG MGA IMPERPEKTO

"NAGA...., NAG....; MAGA...., MAG...."

Sugdan ta karón pagtoón ang mga dagway nga nagpailáh sa mga panahóng gitawág Imperpekto, pinaagih kang kansah gipasabút nga ang kalihokan o kahimtang nga iyah sa berbong gilanggikitan gihimoh pa ug walá pa mahumán, kun pagahimoon pa sa umaabut nga panahón ug nga suhd nianang panahonah walá pa mahumán. Niay mga dinaklit nga katin-awan bahin sa mga kahulugan sa mga labíng mahinungdanon kanilah.

Igkita siláng upát sa mga ling-ong Aktiboh ug Tunga-tunga. Ang "naga...." linangkub sa "na" ug "ga". Ang "na" nagpailáh nga ang usáh ka kahimtang sa pagkamaóh o ang usáh ka kalihokan naah na, dunah nay pagkamaóh, lakíp na sa katilingban sa mga maóh, butáng o kahimtang. Ang "ga" nagpasabút nga ang kalihokan sa berbo naah pa suhd sa iyang kahimoan, ug nagpanglaraw sa mga ang-ang niinih o niadtong dagwayah sa kalihokan. Walá niyah ipakita ang sinugdan ug ang katapusan sa maóng buhat; kongdili ang maóng kalihokan gayúd nga nagapadayon. Busah ang "naga...." nagkahulugan nga ang kalihokan nga iyah sa berbo naah gisugdan na ug nagpadayon pa suhd sa panahóng gihisgután. Ex. gr.: "nagasulát, nagakaón, nagasunug" - dinhíh gipasabút nga suhd sa panahóng gihisgután, ang usáh ka tawoh nakasugud na ug nagpadayon pa sa pagsulát, pagkaon, ug pagsunug.

Ang "nag...." dagway lamang minubú sa naga....", ug busah maoráh ang ilang kahulugan. Kiníh maóh usáb ang pagsabút sa kadaghanan sa mga Sugbuanon. Dunah hinooy buút mohatag úg kalainan sa ilang kahulugan.

Ambut lag unsay ilang gipasikaran; ang kadaghanan hinoon walá moiláh ning buút ipadawat nga kalainan. Ug makatarunganon ang kadaghanan kay ang "nag...." maóh man gayúd ang "naga...." nga giputlan sa katapusang "a".

Dunay laing "nag" nga linangkub sa "na úg"; kiníh dili iglalanggikit, hinonoah igkukuyug lamang, kansang kahulugan gihisgután didtóh sa Uluhan XXII ubús sa bahin: ang "sa" ug ang "úg". Walá siyáy labut dinhíh. Mga iglalanggikit ang giatubáng ta karón.

Giingón ko kaganinah nga "suhd sa panahóng gihisgután" arón pagpasabút nga ang "naga...." dili tukma sa karón lamang, ni sa miagih lamang, ni sa umaabut da; kay siyáh mahimong gamiton alang ning tolóh ka panahón. Bahin sa karóng panahonah: "Akóh karón nagasulát; siyáh nagluto karón sa bibingkah; aniay kabús nga nagaagulo." Dayág nga siláh nasulud sa panahón karón. Aniay alang sa panahóng miagih na: "Sa pag-adtoh ko sa tuig miagih sa Sugbu, nakita ko ang masakitón nga nagailaíd; samtang nagahilák ang Birhen, ang mga kaaway ni Hesús nangbiaybiay." Ug sa panahóng umaabut: "Pakatulgah ang bata, ug samtang siyáh nagahagók pa, kuhaah ang singsing; adtoah si Pedro, apán kon siyáh nagasulát pa, ayáw pagtugawáh."

Dinhíh ning tolóh ka matang sa mga panig-ingnan, walá gayúd mausáb ang kahulugan sa "naga...." kun "nag....". Sa ato pa diáy, suhd sa panahóng gihisgután, makarón siyáh, o maumaabut, o mamiagih na, suhd lagíh nianang panahonah ang mga kalihokang gihisgután gisugdan ug nagpadayon pa gihapon.

Aniay mga panig-ingnan sa paaging tunga-tunga: "Ang tanúm nagatubó; si Pedro nagpahiyúm; ang masakitón nagalisúd."

Tugbang sa "naga...., nag....", apán alang sa panahóng giisip nga umaabut, maóh ang "maga...., mag....". Kay ang "ma" ugúd nagpailáh man nga ang kalihokan sa berbo nga gipasiunhan sa "ga" walá pa makabatóg kahimoan, suhd sa panahón sa paghisgut, hinonoah umaabut

pa. Ug kiníng panahóng mahitaboán sa kalihokan, mahimong sibo sa presente, sa umaabut ug sa miagih na gayúd. Aniay mga panig-ingnan:

Sa presente: "Dili kamóh magsultih karón; ang magatiawtiaw karóng adlawah mapildeh; ang magduhaduhah waláy pagtooh." Kiníh siláh tugbang gayúd sa presente sa mga Oropanhon. Ang dili motooh, ngá mosuláy paghubad kanilah ngadtoh sa Kinatsilá o Ininglés diháą sa paaging Indikatibo arón iyang makita nga síláh presente alang ning mga pinulunganah.

Sa panahóng miagih: "Si Hudas walá *maghinulsul*; si Tomás mipasalig nga siyáh motooh kon may Anhel nga *magapakita* kaniyah, ug mipakita kaniyah ang usáh ka Anhel." Ang katarungan alang sa nahaunáh igkita didtoh sa Uluhan XII; ug alang sa ikaduhá, kiníy atong maingón: niadtong panahón sa paghimoh ni Tomás sa pasalig umaabut pa gayúd ang pagtungha sa Anhel, bisan lagíh kiníng pagtunghaah dugay nang miagih kon anhih itandí sa panahón karón. Busah gibutáng siyáh sa dagwayng umaabut (magapakita), kay sunúd man siyáh lagíh niadtong panahón sa paghimoh sa pasalig nga maóy gitandian kaniyah.

Sa panahóng umaabut: Si Pedro, sa makahumán na siyág toón, magtukud úg tindahan; sa mamahanaw na ang kakulian, magpadayon si Pastór pagpanaw." - Ang pagtapus úg toón ug ang paghanaw sa kakulian mga butáng nga umaabut pa; sa ingón niana, kadtóng buhaton sunúd kanilah, labipáng mga umaabut. Busah dayág ang katarungan, nganong naah sa dagwayng umaabut ang "magtukud ug magpadayon."

Ang "nanag...., nang....; manag....; mang...." mga pormang gamiton kon ang suheto o ang kalihokang gihisgután daghan; gihimoh siláh gikan sa "naga...., nag...., maga...., mag...."; ug tukmag mga kahulugan.

Lahí sa mga Dilang Oropanhon, kansang plurál sa kanunay nagpasabút sa kadaghan sa suheto kun gihis-

gután, ang Sinugbuanon may plurál nga naplurál dili tungúd kay daghan ang suheto, kongdili tungúd lamang kay daghan ang kalihokang suhd sa usáh ka matang sa usáh da ka suheto. Kiníng mga dagwayah sa atong plurál maóh ang "nang, mang ug pang".

Bahin sa "pang...." basahah ang Uluhan XV.

Ang atong "manga....; nanga...., manag...., nanag...., ug panag....", sumala sa atong pagpanggamit karóng mga adlawah, nagkinahanglan gayúd úg daghan nga suheto kun nagbuhat. Ang katarungan niinih naah tingalih ipasukád sa pagkaduháy silabá ning mga dagwayah. Ug tungúd niana, daw may bulág nga panglaraw ang "ma...., na...., ug pa....", nga walá mahitabó dihá sa "mang...., nang...., panag...., nga tagsaráy silabá.

Ug sanglit may bulág man nga panglaraw ang "ma...., na...., ug pa...." dihá sa "manga...., nanga...., manag...., nanag...., panag....", milutáw pag-ayoh ang kahulugan sa "butáng o kahimtang" nga gipasabút sa maóng "ma...., na...., ug pa...." Ug busah ning mga porma "manga...., nanga...., manag...., nanag...., ug panag....", - gikinahanglan ngá palutawón usáb ang kadaghan sa "butáng o kahimtang", nga walá kinahanglanah sa mga dagway "nang...., mang...., pang....". Kay dinhíh walá man palutawáh ang laraw sa "butáng".

Maóh kiníy hinungdan, sa ubús ko nga pangisip, nganoh nga usahay ang "mang...., nang...., ug pang...." magpailáh lang sa kadaghan sa kalihokan ubús sa maóng matang, bisag usaráh ka butáng ang suheto o ang nagbuhat; ug nganoh nga ang mga dagway "manag...., nanag, manga...., nanga...., ug panag...." - nagkinahanglan gayúd úg daghang suheto kun tagbuhat, samah sa mga Dilang Oropanhon.

Niay mga panig-ingnan sa "mang...., ug nang....," kansang mga suheto usaráh ka tawoh: "Si Pedro mangsingkamut, nangsingkamut (maningkamut, naningkamut) pagtoón. Ang bata nanglimbasug arón makabuhí; nang-utáw

(nangutáw). Si Mariya nanghayhay, nangladlad sa mga linabhan. Nangsugsuhg (nanugsuhg) na upúd siyáh; nangkusí (nangusí), mangkusí (mangusí), nangdukduk (nanukduk), mangsudya (manudya) — si Tiyóy."

Tun-ih ang Uluhan XX bahin ning dyutayng kalainan sa panglitók.

"NAGAPA...., NAGAKA....; MAGAPA...., MAGAKA....".

Sumala sa mga Uluhan XII ug XIII, ang "pa....". tungúd nianang iyang pagkamalantawon o madulungon ngadtoh sa umaabut, nagpasabút nga dunay kabubut-on o kahiligang hinan-ay ngadtoh sa, o sa dili pagsanta sa, katunghaan dinhá sa suheto, sa kalihokan sa dugukang iyang gilanggikitan. Busah siyáh anhá malagmit igkita sa pormang tunga-tunga; kay dinhíh ang suheto daw aktibo ug daw pasiboh. Ug busah ang "nagapa...." nagpailáh nga suhd sa panahóng gihisgután naah na, gisugdan na ug nagpadayon pa ang kahimoan nianang kahiligan o kabubut-ong madulungon ngadtoh sa, o sa dili pagsanta sa, katunghaan dinhá sa suheto, sa kalihokan o kahimtang gipasabút sa dugukang gilanggikitan.

Mga panig-ingnan: "Si Pedro nagapaawút; ang iró nagpainít; ang tawoh nagpagapus." Sa ato, pa, si Pedro dunah nianang kabubut-ong madulungon ngadtoh sa, o sa dili pagbaldah sa katunghaan dinhá kaniyah sa buhat sa pag-awút; ang iró, sa kahimtang "nainit"; ang tawoh, sa buhat sa paggapus.

Giingón ko sa itaas nga kiníng dagwayah labíng maayoh nga anhá ibutáng sa paaging tunga-tunga, tungúd sa katarungang gipahayag na. Lahí siyág kahulugan sa lunsay nga pasiboh; lahí sa: "Si Pedro gialután; ang iró giinit o giinitán; ang tawoh gigapus o gigapusag pisi."— Kay gipasabút lamang dinhíh nga ang suheto maóy hitungnan sa pag-awút, pag-init o paggapus; apán walá gayúd ipasabút nga siyáh ang suheto may kaugalingong pag-oyon o kahiligang madulungon ngadtoh sa katung-

haan dihá kaniyah sa buhat sa pag-awút, pag-init o paggapus. Ug lahí usáb siyág kahulugan sa: "si Pedro nagaalút; ang iró nagainit; ang tawoh nagagapus";—nga lunsay aktiboh. Busah kon dili siyáh aktiboh ni pasiboh, mapilit kitáh pagtawág kaniyag pormang tunga-tunga.

Alang sa panahóng giisip nga umaabut, ang pormang gamiton "magapa....".

Arón masabút pag-ayoh ang kahulugan sa: "nagaka....", kinahanglang hinumdumán nga ang "ka...." nagkahulugag "butáng" ubús sa panan-awng lubúg ug labíng halapád. Busah ang "nagaka...." nagpasabút nga suhd sa panahóng gihisgután, ang suheto naah na, gisugdan na ug nagpadayon pa, sa "pagkabutáng o kahimtang" nga gipailáh sa dugukang gilanggikitan.

Ex. gr.; "nagakadakú ang kahoy";—sa ato pa, ang kahoy naah na, nagsugud na ug nagpadayon pa gayúd ngadtoh sa paghupút sa kahimtang, o sa pagkahimong "butáng" nga dakú. "Ang ilang sulbaronon nagakalisúd";—nagpasabút nga kadtóng sulbarononah naah na sa katilingban sa kamaohan ug nagpadayon pa gayúd ngadtoh sa pagkahimoh nga "butáng" lisúd, kun nag-anám úg kalisúd, o nagtubó ang kakulian. "Ang mga kaaway nanagkapunduk arón pagsabutsabut úg unsaon nilah pagpatáy kang Hesús;—dinhíh ang mga kaaway ni Kristo nagsugud na ug nagpadayon pa gayúd ngadtoh sa pagkahimong "butáng" nga punduk.

Samah sa "nagapa....", ang "nagaka...." labíng tukma sa tunga-tunga. Lahí siyáh sa: "nadakú o gidakú ang kahoy; ang sulbaronon nalisúd o gilisúd; ang mga kaaway napunduk o gipunduk";—mga pasibong imperpekto ug tunga-tungang perpekto, nga walá gayúd magpailág kalihokan dinhá sa mga suheto, kalihokan nga gipailáh sa "nagaka....". Lain usáb silág kahulugan sa: "nagadakú sa baláy, nagalisúd sa butáng, nagpunduk úg kahoy"—kay siláh mga aktiboh man. Busah, tunga-tunga.

Tungúd sa "naga....", ang larawang napukaw dinhíh

sa atong handurawan sa pormang "nagaka....", maóh ang sa usáh ka "butáng" nga nagaanam-anám pagpahiduúl ngatoh sa pagkadakú, pagkalisúd ug pagkanapunduk, etc.

Ang "magaka...." maóy alang sa panahóng giisip nga umaabut, tugbang sa "nagaka....".

Dunay pipiláh ka dugukang Sinugbuanon nga usahay pataptan sa iglalanggikit: "magasa...., nagasa....", ug makabatón sa kahulugang: "magahimoh sa kalihokan nga ingón sa o samah" nianang gipailáh sa dugukan. Panaglitan:

"Si Pedro nagasaguyúd sa iyang tiíl",—sa iyang linaktan, maorág nagaguyúd siyáh sa tiíl.

"Ang bata nagasawilík (wilík) sa singót."

"Ang kasíng nagasaliring (liron, alirong) sa sawúg."

. "Si Tonyo nagasabwag (bu-lág) úg mga bulak."

¿Unsay matang nilah?: "gisagunting, sagilít, sagakay (akay, agak). nagsalibáy (labay), nagasapinday".

Mga kaubag pangdagway: "magsa...., nagsa...., mosa...., misa...., nisa...., pagsa....".

"NAGAPAKA...., MAGAPAKA...."

Sanglit gihibaloán na man ang kahulugan sa tagsatagsah ka bahin niining mga iglalanggikitah, itingúb ko lang dayon dinhíh pagsaysay ang ilang duhá ka kahulugan. Ang "nagapaka...." nagpasabút nga suhd sa panahóng gihisgután, naah na, gisugdan na ug nagpadayon pa ang kahimoan nianang kahiligan o kabubut-ong madulungon ngadtoh sa, o sa dili pagsanta sa, katunghaan dinhá sa suheto sa "butáng", kahimtang siyáh o kalihokan, nga iya sa dugukang gilanggikitan. Ang "magapaka...." upúd nagpailáh sa maóng mga kalihokan o hiyas sa "nagapaka....", gawás lamang sa iyang pagkaumaabut.

Kiníng kahiligan o kabubut-ong gihisgután mahitabó usahay nga tugbang o subay sa kamaohan, ug busah matuud o lunsay; apán sa masabúg dili matuud, ug busah

minaomaoh, tinomo-tomo, o minaût. Aniay mga panig-ingnan nga makatabang paghatag ûg katin-awan sa buút ko ipasabût.

"Si Hesukristo nagapakatawoh didtoh sa Belén"—sa ato pa, si Hesús nagbatón niadtong kabubut-ong madu-lungon kun nagbuút nga dinhá Kaniyah mahitungha kad-tóng "butáng" nga maóh ang pagkanatawoh didtoh sa Belén. Kiníh matuud, kay tukma man sa kamaohan.

"Unyá sa may katapusan sa kalibutan, motungha ang Antikristo nga magapakadyós atubangan sa katawhan". Butáng walá pa kasugdih, apán nga himoon unyá sa may katapusan sa kalibutan; ug niadtoh unyá nga pa-nahonah ang Antikristo magbatóg kabubut-ong mahiligon ngá dinhá kaniyah mahitungha ug maiyah ang "butáng" nga maóh ang pagkadyós. Ug kiníh dili matuud, kay dili man tukma sa kamaohan.

"Siláh nanagpakadatu; si Tomás nagpakaisug; si Teryo nagpakababayeh";—malagmit nga dili matuud; kay sa masabúg, ang "butáng" o kahimtang sa "pagkadatu, kaisug, ug pagkababayeh", walá man igkita dinhá sa mga suheto. Busah siláh ang mga suheto nagminaomaoh, kon walá man ugaling magminaút. Arón pag-ilâh sa kamatuuran ning butangah, gikinahanglan ang pag-usisah sa tagsatagsah ka kasoh; dili mahimoh ang paghatag lagda alang sa tanán.

"NAGPANGA...., MAGPANGA...."

Sumala sa ikasiyám nga sinulát, ang "nga" nagatudlo ngadtoh sa butáng o pulung nga nagsunúd; silbeh siyáng taytayang nagdugtong o gilatasán sa butáng o pulung nga nag-unáh ngadtoh sa nagsunúd. Busah sa pag-ingón: "nagpangatipík ang bukid ug nagpangatumpag",—gipakita dihá sa panan-aw sa atong kalág ang kalihokan nga gikan sa bukid ngadtoh sa tinipík, sa bukid ngadtoh sa tinumpag. Ug sanglit kiníng kalihokanah o buhatah kadaghan man balikbalikah, tungúd sa iglalanggikit "....pa-nga....",—ang larawang nahipatik dinhá sa atong handu-

rawan maóh ang sa usáh ka bukid nga naanam-anám ug nahinayhinay pagkahimong mga tinipík o tinumpag. Busah ang dagway "nagpanga...., magpanga....", nagpasabút sa daghan ug binalikbalik nga paghimoh sa kalihokan sa dugukang gilanggikitan. Itandi kiníng "....panga...." sa nasayran na nato nga "manga, nanga", ug masabút dayon ang giingón dihá sa itaas.

Ang mga batóh sa paríl nanagpangapulpog; ang gunáh magpangagibang; ang iyang panit nagpangapaslot." Siláh nagkahulugan nga: ang mga batóh, karóng panahonah, nag-anam-anám pagpangapulpog; ang gunáh mahinayhinay unyág kagibang; ug ang panit, sa pagpangapaslot karóng panahonah.

ULUHAN XV

LAING MGA IMPERPEKTO

"PAG...., PANAG...., PANG...., PAGPANG...."

Ang "pag" maingón tang gilangkub gikan sa "pa" ug "ga" nga gikuhaan sa katapusang "a"; ug busah nagpasabút nianang: kahiligan ngadtoh sa kalihokang iyah sa dugukang gilanggikitan. Apán samtang didtoh sa mga nagunáng kasoh kanáng kahiliganah ngadtoh, anhá ihibalag sa butáng gihisgután o suheto sa orasyón, dinhíh ning higayonah siyáh dunay kaugalingong tag-iyah nga usahay nanaah sa henitiboh ug usahay ang suheto. Maingón ta nga ang panan-awng balatianon o salabutanon ning maóng tag-iyah *nahilig ngadtoh*, o *nagsud-ong dinhá* sa kalihokan o hiyas nga gihisgután. Busah ang kahulugan sa "pag...." maóh kiníh: ngadtoh sa, dinhá sa, dihá sa naasoy nang kalihokan o hiyas.

(1) "Sa pagsultih niyah, nauyug ang yuta"; - sa ato pa: dinhá niana nga siyáh nagasultih, nauyug ang yuta. Nga samah usáb sa: samtang siyáh nagasultih, nauyug ang yuta. (2) "Si Pedro mitubág pag-ingón: ---;" - nga masabút ning paagihah: si Pedro mitubág, dinhá gayúd nga siyáh nag-ingón: ---; o sa laing pagkasultih: si Pedro mitubág, nagaingón: ---. (3) "Si Momoy maninguha pagtoón"; - nga nagpailáh ning mosunúd: Si Momoy mipakitag tinguha dinhá sa kalihokang gitawág "toón."

Tungúd sa kagamitan sa "pag...." nga samah sa ikatolóng panig-ingnan, may nanagtooh nga siyáh ang "pag...." inpinitibo. Maagid-agid siyáh tinuud sa inpinitibo sa mga Oropanhon; apán maayoh lang tingaling sundon ta ang gisaysay nang kahulugan dihá sa sinugdan ning Uluhanah; kay may mga kagamitan man ugúd sa "pag...." nga lahí sa inpinitibo sa mga Oropanhon. Ang unang panig-ingnan usáh niana; ug ang ikaduháng panig-ingnan, lain upúd

nga kaso. Dili gayúd siláh tugbang sa inpinitibo sa mga Oropanhon.

Labut pa ang: "ayuhah pagbuhat, buhatah pag-ayoh"; - maingón kahá nilah nga *verbal nouns*, kay daw sibo man siláh niinih: "Ang pagbuhat ayuhah, ang pag-ayoh buhatah." Apán dili siláh *verbal nouns* ni inpinitibo; mga adberbyo hinoon. Niay dili nilah mausáb nganhá nianang ilah nga *verbal nouns:* "lingkud pagdalí, dalí paglingkud."

Mga adberbyo gihapon, ug siláh dili supak sa kahulugang gisaysay didtoh sa sinugdan ning Uluhanah; kay maingón ta man siláh nga: ang bukág ayuhah dinhá gayúd nga ikáw nagabuhat kaniyah, o ang bukág buhatah dinhá gayúd sa kahimtang nga maayoh; lingkud dinhá sa paaging dalí, o dalí dinhá sa kalihokang gitawág "lingkud".

Dayág nga walá ilakíp dinhíh ang "pag" nga igkukuyug. Siyáh gilangkub gikan sa "pa úg", ug tuah hisgutíh sa Uluhan XXII, ubús sa bahin: ang "sa" ug ang "úg". Kiníng gihisgután karón iglalanggikit.

Ang "panag...." gamiton, kon daghan ang nanagbuhat. Dili hinoon siyáh lagmit nga gawion; labíng maayoh nga ang "pag...." lay gamiton, o ang "pang...." ba. Ex. gr.: "Dinhá sa ilang panagsabut, ilang gikaoyonan ang paggahig salapí alang sa mga kabús; ang panagbuligáy, makaayoh." Sa laing paagih: "Dihá gyud sa kalihokang gitawág kasabutan nilah, ilang gioyonan ---; ang kalihokang gitawág binuligáy sa uság usáh, makaayoh."

Apán ang "pang...." walá magkinahanglan nga ang nagbuhat daghan, igo na nga daghan ang kalihokan sa usáh ug maoráng suheto arón siyáh magamit. Pananglitan: "sa akong *panghuna-huna*, labíng maayoh ang paglikáy; sa *pang-isip, pangisip* ni Pedro, si Pablo sad-an; si Tomás taás úg panglantaw." Dinhíh ang mga tagbuhat tagsaráh, singulár; apán ang ilang kalihokan daghan, ginabalikbalik suhd sa usáh ka matang. Gipasabút nilah nga ang huna-huna ginabalikbalik, kadaghan palandongah;

nga ang kaisipan kadaghan gamitah bahin sa gibuhat ni Pablo; ug ang pagtan-aw ngadtoh sa layó ni Tomás tin-aw, hataás úg layug, ug gigamit sa masubsub. Ang katapusang panig-ingnan mausáb pag-ingón: Si Tomás nagbatóg panglantaw nga taás.

Busah ang mga pulung: panghuna-huna, pang-isip, panglantaw, panglungsud, pangmando, pangbuhat, pangluto, panglawas, etc.;—tungúd ug gikan sa giasoy nang kahulugan sa "pang....", nagkahulugag usáh ka batasan, ug unyá usáh ka naandang paagih sa gihisgután nang mga kalihokan. Sa ingón niana, ang panghuna-huna maóy usáh ka naandang paagih kun sistema sa huna-huna; ang pang-isip, usáh ka sistema sa pag-isip; ang panglantaw, usáh ka sistema o paagih sa pagtan-aw sa unahan; ang panglungsud; usáh ka sistema sa paghimoh úg pagpalipang úg lungsud; pangmando, usáh ka naandang paagih sa pagmando; pangbuhat, usáh ka naandang paagih sa pagbuhat; pangluto, sistema sa pagluto; ug panglawas, sistema sa pag-atimán sa lawas.

Dinhá nianang mga pulungah ug sa ubán pa nga walá dinhíh mahilakíp, walá yatakih ang mga lintunganayng kahulugan sa mga iglalanggikit, hinonoah gipalipang lamang siláh ngadtoh sa mga sangputanan nga subay gayúd sa ilang mga kinaiyah; kinaiyah nga ilang gibatonán sukád sa sinugdan, apán kinaiyah nga dili patáy, hinonoah buhi, samah ka buhi sa dila nga naggamit kanilah. Bantayán lamang nato nga ning pagpatubo ug pagpalambo sa atong pinulungan, ngá dili nato biyaan ang kinaiyang lintunganay niyah, nga maóh ang pagka *agglutinative* o pagkamadinugtongdugtong, arón dili magtualih ug malubug ang atong pagsabút ug ingón man ang atong gramatiká.

Ang kahulugan sa "pagpang...." masayóng sabton. Siyáh linangkub gikan sa "pag" ug sa "pang"; ug sa ingón niana ang "pagpang...." nagpailáh nga "ngadtoh, dinhá sa pang.... o sa naandang paagih sa paglihok. Ex.

gr.: "Sa pagpangmatáh nilah, ilang nadongóg ang tingog sa lingganay; sa akong pagpangsabút, dili maayoh kanáng balaorah." Ang nahaunáh nagkahulugan: Dinhá gayúd nga siláh nagmatáh na sumala sa naandan, ilang nadongóg ang bagting sa lingganay. Ang ikaduhá sibo niinih: Sa akong naandang paagih sa paghuna-huna, kanáng balaorah dili maayoh."

"PAGPA...., PAGKA...."

Ang kahulugan sa "pagpa...." maóh: dinhá sa kahiligan o kabubut-ong madulungon ngadtoh sa, o sa dili pagsanta sa, kalihokang gipailáh sa dugukang gilanggikitan. Ex. gr.: "sa pagpabuhat ko sa baláy, may kahibulungang nahitabó: sa pagpalakát ko kaniyah, ako siyáng gipabawnag dyutay; naghigwaós si tatay pagpagikan sa mga tawoh."—Siláh nagkahulugan niinih: Dinhá gayúd nga akóh nagabuút ngá tukuron ang baláy, may nahitabóng kahibulungan; dinhá niana nga akóh nagabuút ngá siyáh molakát na, gitagaan ko siyág dyutayng bawon; si tatay nanlimbasug, nag-alindasáy ngadtoh sa kahiligang madulungon sa kagikanan sa mga tawoh.

Ang "pagka...." nagpasabút, dinhá sa kahimoan sa "butáng" o kahimtang nga giasoy sa dugukang gilanggikitan. Pananglitan: "sa pagkatawoh kang Pedro, nageklipse ang buwan; sa pagkatumpag sa paríl, nahugno ang baláy; pagkahapon gayúd, miabút ang daghang mga tawoh."—Sa laing pagkasultih, siláh nagpahayag nga: dinhá sa kahimoan kang Pedro nga "butáng" gitawág tawoh, nianang panahonah, nag-eklipse ang buwan; dinhá gayúd nga nahimong "butáng" tinumpag ang paríl, nahugno ang baláy; dinhá gayúd sa nahiabút na kadtóng "butáng" gitawág hapon, miabút ang daghang mga tawoh.

Ang "pagka...." usáb gihimong usáh ka dagway sa *abstract nouns*. Aniah: "Ang pagkatawoh ni Hesús, gimatuud sa Simbahán; ang pagkamatuud sa butáng, tunhay: ang pagkagahig ilóng ni Tomás, nakadaut kaniyah". Ang

unang panig-ingnan duháy kahulugan: (1) ang hitabó diín natawoh si Hesús, ug (2) ang kinaiyang tawhanon ni Hesús. Ug dili siláh supak sa lintunganayng kahulugan sa "pagka....", usáh lamang siláh ka paglipang ning maóng kahulugan.

Pruybah: Kay pinasikad sa: dinhá sa kahimoan ni Hesús nga "butáng" gitawág tawoh,—mapú-pu nato (1) ang panahón sa paghitabó nianang kahimoanah, ug (2) ang kinaiyah nianang "butangah"; kay siláng duhá suhd man sa panan-aw ngadtoh sa, o sa pagsud-ong nganhá o *dinhá sa kahimoan sa "butáng" tawoh.* Ang ikaduhá ug ikatolóng panig-ingnan dili makalibog, kay dinhá sa kahimoan sa "butáng" matuud, naah ang iyang katunhay, ug dinhá sa kahimoan sa "butáng" gahig ilóng ni Tomás, makita usáb ang kadautang mosangput kaniyah.

Usahay gamiton ang "pagka...." dihá sa pagtuwáw. "¡Pagkatontoh mo gayúd! ¡pagkadakú sa iyang matáh! ¡pagkatahúm gyud niyah!" Nga maingon-ingon niinih: Dunah ka gayúd nianang kinaiyang gitawág tontoh; ang iyang matáh, sa kadakú; ug siyáh, sa katahúm. Apán labíng maayong ingnon: ¡katontoh mo gayúd! ¡kadakú sa iyang matáh! ¡katahúm niyah!;—kay labíh man kiníng mugbu, busah labíng tin-aw ang larawan.

Kiníng paggamit sa "pagka...." dihá sa pagtuwáw, nagpailáh nga alang sa mga Bisayá, ang "konkreto" o ang butáng dihá sa bukúg ug lawas, maóy labíng angay sa ilang kinaiyah ug pangsabút; ug dili ang "abstrakto", kay kiníh hanáp ra kaayoh ug dili kinaham sa handurawan sa mga tagah Sidlakán. Lain kiníng higayón nga nagpailáh nga walá kitáy matuud nga "abstrakto".

Ang mga pormang: "panagpa....ug panagka....", alang sa daghang butáng o kalihokan, apán tagsaráh siláng gamiton. Ex. gr.: "Ang panagkasumpakî sa mga katarungan ni Simón ug ni Tomás, nakahatag katin-awan sa lantugi; dinhá sa panagpangadtoh gayúd sa mga tawoh sa taboán, mibundak ang dakúng uwán."

"PAGPAKA....,PANAGPAKA...."

"Pagpaka....", sa ato pa, dinhá sa kahimoan nianang kahiligan o kabubut-ong madulungon ngadtoh sa katunghaan dihá sa hitungnan sa kalihokan o kahimtang inisip nga "butáng" nga iya sa dugukang gilanggikitan. Ug ang "panagpaka...." maóy dagway niinih alang sa daghang mga suheto.

Ex. gr.: "pagpakahumán ni Pedrog sulát, milakát dayon siyáh; ang panagpakabagay nilah sa mga tolonggon, nagpailáh nga siláh masinabuton gayúd; ayáw dihá pagpakamaút." Siláh samah niinih: dinhá niana nga si Pedro nadihá na sa kahimoan nianang "butáng" gitawág kahumanag sulát, siyáh milakát dayon; dinhá niana nga siláh nakakab-ut sa kahimoan nianang "butáng" gitawág kabagayag mga tolonggon, siláh nagpailáh sa ilang pagkamasinabuton; ug magmalikayon ka dinhá sa kahimoan dihá kanimoh nianang "butáng" gitawág minaút.

"PAGPAKANAGA—, PAGPAKAMAGA...."

Tagsaráh siláng gamiton; ug ang ilang kahulugan mapú-pu gikan sa giasoy sa unahan. Aniay mga paniggingnan: "Ang pagpakanagabuhat maóy usáh ka minaút; ug ang pagpakamagahulát samaráh sa pagbuhat sa ingón arón ingnong nagahulát";—kansang kahulugan tataw. Itandi kiníh sa Uluhan XIV, dihá sa bahing gipaunhan sa: "Nagapaka...., Magapaka...."

Ang "nagpakanaga...., nagpakamaga...., magpakanaga...., magpakamaga....", maagid-agid ra usáb úg mga kahulugan. Ex. gr.: "si Tomás nagpakanagasulát pagdalí; si Toryo nagpakamagabantay sa baláy unyáng hapon; si Goryo magpakanagatambal sa masakitón unyá inig-abút sa magtutudlo; si Antonyo nagpakamagakiaykiay sa humán na unyá siyáh maparút sa boksing." Aniah ang ilang mga kahulugan:

Si Tomás walá gayúd magsulát, apán nagpasabút pinaagih sa lihok nga siyáh nagasulát pagdalí; o siyáh nagsulát ba hinoon sa mahinay, ug iyang gipasabút nga siyáh nagdalí pagsulát. Kiníh sumala lamang sa hintungdan sa

"paka"; ang "nagasulát" ba, o ang "nagasulát pagdalí" sa tiningúb.

Karón, karón si Toryo nagpasapút nga unyáng hapon siyáh magabantay sa baláy, apán nga kiníh dili niyah buhaton. Si Goryo upúd, sa panahón unyá sa pagabút sa magtutudlo, maglihoklihok sa ingón arón toohan nga siyáh nagatambal sa masakitón. (Maayong matngonan sa magbabasáh kanáng: magalihoklihok.........nagatambal........";—kay umaabut úg kahulugan ang "nagatambal" ning higayonah. Lain kiníng panig-ingnan sa kagamitan sa "naga...." alang sa umaabut. Busah sayúp ang pagingón nga ang "naga...." alang lamang sa miagih ug sa karón.) Ug sa katapusan, si Antonyo, kay tingalih nagpaabut siyáh nga maparút gayúd ug makadawát ug daghang kastigoh, sa mahitabó na kiníh siláh, manlimbasug lang gihapon pagkiaykiay.

Ug kiníng saysayah subay gayúd sa ilang lintunganayng. kahulugan sa mga iglalanggikit, ug matataw kon bahinon kiníh siláh sa ingón: "nag-paka-naga- ; nag-paka-maga- ; mag-paka-naga- ; ug mag-paka-maga-".

¿Dunay tugbang niinih kanilah, nga samah ra usáb kamubú, ang mga Oropanhon? Ug ¿dunah ba kahá niinih ang Tinagalóg? Ang *National Language Grammar* ni Dr. Panganiban walá niining iglalanggikitah.

ULUHAN XVI

ANG MGA PASIBONG IMPERPEKTO

Ang "GI...., GINA...."

Ang Tinagalóg, ang atong *National Language,* daw walá ning nagkanit nato nga mga Pasiboh Imperpekto nga nagdaláh sa iglalanggikit nga "gi...."; dili siláh igkita dihá sa gramatiká ni Dr. Panganiban. Tan-awah ug tun-ih ang listah didtoh sa Uluhan X, ug ikahibulung mo ang nagkalainlaing pangdagway ning mga pasibohah. Angayán siláng tun-an paghinay, arón atong katagaag igo nga bilíh ug pagmahál ang mabolokong sinud-ongán sa atong panghuna-huna, ug basin pag makaiľáh kitáh nga ang atong pobreng Dilang Bisayá walá ug dili diáy iwít sa Tinagalóg.

Ang pasiboh maóh kadtóng paagih sa pagsultih diín ang gihisgután o suheto maóh ang nagadawat o hitungnan sa kalihokan sa berbo o pulung dugukan dinhíh sa ato. Ug ang "i....", sumala sa Uluhan XIII, matuud gayúd nga ilhanan sa pasiboh, direkto ug indirekto. Ug gitoohan ko nga ang ato karón nga "*gi....*", linangkub sa aktiboh imperpekto "ga...." ug sa "i....". Sa ato pa, ang "gai...." sa sinugdan nahimong "gi...." ta karón.

Aniay pipiláh ka panig-ingnan nga daw makadason ning pagtoohah. Sumala lagíh sa Uluhan XIII, ang "i...." usahay nagpasabút nga ang iyang suheto maóy mahitungnan sa paaging pinaduyás sa kalihokan sa berbo, ubús sa panan-aw nga ang maóng suheto instrumento o galamitón sa gihisgután nang kalihokan (ex. gr: ang sungkud ipuspus ni Pedro sa iró); ug usahay magpasabút nga ang iyang suheto maóy mahitungnan sa paaging pinintok, sa kalihokan sa berbo (ex. gr: itungtung ko siyáh sa batóh). Ug ang "gi...." nagpailáh usáb ning duhá gayúd ka kahulugan. Aniah:

"¿Unsay imong gitan-aw?"—nga matubág sa duhá ka paagih: (1) ang matáh, ang gigamit alang sa maóng buhat; ug (2) ang hitungnan gayúd sa pagtan-aw,—tawoh, larawan, etc. Busah ang "gi...." gikan sa "i...." sa usáh ka bahin;—kay naghupút man lagíh siyáh sa maóng mga hiyas sa "i....".

Hulát una, gisulát pa gani nako ang balus; gitadtad, gibunalan siyáh pag-ayoh";—mga panig-ingnang nagpasabút sa mga kalihokang inanam-anám; mga kalihokan siláng gipailáh gayúd sa "ga...."; nabalíh lamang ang paagih; ang sa "ga...." aktiboh, ug ang sa "gi" pasiboh. Busah sa laing bahin ang "gi...." gikan usáb sa "ga"; kay naghupút man usáb siyáh sa hiyas sa pagkabinahin nga iyah sa "ga....".

Sa laktud nga pagkasultih, ang "gi...." nakaambit sa hiyas sa "ga...." dihá sa pagpasabút niyah sa kalihokang inanam-anám; ug nakaambit usáb sa mga hiyas sa "i....", dihá sa pagpailáh niya sa kalihokang pinaduyás ug pinintok, dihá lagíh sa pagpasabút sa instrumentong pagagamiton ug sa nahitungnan gayúd pag-ayoh sa kalihokan.

Busah, kon ang "gi...." nagalangkub sa mga hiyas sa "ga...." ug sa "i....", daw makatarunganon upúd ang pag-ingón nga ang maóng "gi...." gilangkub gikan gayúd sa "ga...." ug sa "i....". Maorág dili kiníng konklusyonah kaduha-duhaan.

Matinuud kiníng huna-hunaah kun dili, ang "gi....", sa pagkakarón, nagpailáh nga ang kalihokan sa dugukang gilanggikitan naah nagpahimug-at ug nga nagapadayon sa paaging tinagitagih pagpahimug-at dinhá sa iyang suheto. Siyáh tugbang sa "ga...."; ingón man ang "gina....", sa "naga....". Ug samarág kahulugan, nasuhí lamang; ang nag-unáh pasiboh, ug ang ikaduhá aktiboh. Pulús usáb siláh imperpekto nga "giisip nga gihimoh pa".

Samah sa "ga....", ang "gi...." nagpailáh nga ang suheto maóy hitungnan sa kalihokang inanam-anám sa du-

gukang gilanggikitan, sa waláy paghisgut úg kanus-ah kiníh mahitabó. Busah ang "gi...." mahimong gamiton alang sa panahóng niah karón ug alang sa miagih na. Ug sa pagkatinuud, gigamit siyáh nato alang ning duhá ka panahón. Ex. gr.: "Ayáw una paghilabtih, giinit pa gani siyáh (presente); gibad-aybad-ay ni Tomás ang mga lipák, kagahapon (miagih na); gihapnig niyah sa dominggong miagih ang mga papél (miagih na); gibangkong ka dihá (presente)".

Waláy kabilinggang atong ikabatok ning paggamitah sa mga tawoh, kay ang "gi...." ugúd walá man lagíh magpasabút sa panahón sa pagbuhat, kongdili sa kahimoan lamang inanam-anám. Busah ang maóng panahón sa paghimoh anhá lamang nato mailáh sa mga pulung kakuyug, sa nanag-unáh o nanagsunúd.

Ang "na....", sumala sa Uluhan XI, nagpailáh nga ang usáh ka kalihokan o kahimtang sa pagkamaóh nga gipahayag sa dugukang gilanggikitan, niah na, tipon sa ubáng mga butáng o kamaohan, niah nagalihók na. Busah samah sa "naga....", ang "gina...." nagkahulugan nga ang suheto maóy hitungnan sa gisugdan nang kalihokan sa dugukang gilanggikitan, ug ang kalainan sa "gi...." ug sa "gina...." maóh nga dinhá o suhd sa ilang kaugalingon, ang "gina...." naghisgut sa panahóng nahitaboán sa gihimoh, apán ang "gi...." walá maghisgut niana.

Busah ang "gina...." alang lamang sa panahóng giisip nga presente o niah karón. Apán dihá sa paggamit, hapit waláy kalainan ang duruhá, ang "gi...." ug ang "gina...."; kay angayáng hinumdumán sa magbabasáh nga ang mga panahón sa atong dila maóh man ang "giisip" sa naghisgut o gihisgután. Busah kanáng pagkakaronah sa "gina...." mahimong tugbang sa presente, ug sa miagih na sa mga gramatikáng Oropanhon; ug sa ingón niana, natumbas siyá sa "gi....".

Mga panig-ingnan: "Maóy ginahisgután karóng mga adlawah ang maayong lakát sa patigayon; sa kanhiay, ginatoohan nilah nga ang kalibutan maorág kinuhb nga

payá; ginahatudhatud nilah sa mga Apostolés ang maayong balitá sa atong kaluwasán ngadtoh sa tanáng kasuukán sa yuta; ñakita ko ang sakayán nga daw dahon, ginalambalambah sa dagat". Kiníh siláh igo na kaayong makapakita sa kamatuuran nga ang "gina...." mahimong tugbang sa presente ug sa miagih na sa mga Oropanhon; ug hangtud gani sa ilang umaabut. Ex. gr.: "Huna-hunaon ta nga tuah na kitáh sa laing kalibutan, ug didtoh nakabatón kitág higayón pagsakáyg sakayáng bulawan nga *ginatuya-tuya* sa usáh ka tubig nga ingóg kristál."

Sa ubús ko hinoong pagsabút, sa kasagaran, labíng maayong gamiton ang "gi...." kay sa "gina....", sanglit kadtóh labíng mubú. Ug ang mubú labíng may kusúg sa paghatag úg tin-awng larawan. Ug kon ang tuyu maóh ang pagpalutáw sa mga ang-ang sa kalihokang inanam-anám pagkatibuúk, maóy labíng maayoh ang "gina....".

Sanglit dunah may nagtooh nga ang "gina...." sakup gayúd sa laing panahón ug dakúg kalainan kay sa "gi....", usbon ta siyáh pagtoón ubús sa laing panan-aw. Gikan sa "na...." ug sa "gi...." makabatón kitáh ning mga langkubón nga upát ka dagway: "gigi...., nana...., nagi,.... ug gina....".

Ang "gigi...." walá gamitah sa mga Sugbuanon, ug makatarunganon, kay walá siyáy tin-aw nga kahulugan. Palandongah ang kalihokang binahin nga gipailáh sa "gi....", nga gibahin pa gayúd pag-usáb tungúd sa pagsubli sa maóng iglalanggikit. Ug kaná maóh ang buút ipasabút sa naasoy nang "gigi....". Apán ¿unsay buút ipasabút nianang pagbinahin sa kalihokan sa binahin nga kalihokan, nianang pag-anam-anám sa gianam-anám paglihok? Waláy hinungdanon ug tin-aw nga kahulugan, kongdili pagsubli lamang nga binata. Busah makatarunganon ang walá paggamit kaniyah.

Ang "nana...." gihisgután na didtoh sa Uluhan XI, ug busah dili na usbon dinhíh. Labut pa; tataw ang iyang kahulugan.

Ang "nagi....", hapit walá gamitah; pinasubay hinoon sa nasayran nang kahulugan sa "na.... ug gi....", siyáh nagpasabút nga ang kalihokang gihisgután naah na, gisugdan na paghimoh sa inanam-anám o binahin. Busah ang "nagisulát" nagpasabút nga sa panahóng gihisgután ang pagsulát gisugdan na ug nagpadayon pa; daw "na-gisulát".

Ang "gina...." upúd, subay sa maóng lagda sa pagpanabút, nagkahulugan nga ang kahimtang sa kalihokang natibuúk o nahumán na dihá sa kaisipan, gisugdan na pagpatungha sa paaging inanam-anám dinhá sa katilingban sa mga maóh. Busah ang "ginasulát" nagpasabút nga suhd sa panahóng gihisgután ang kalihokang nahumán na sa pagsulát dihá sa kaisipan, gisugdan na pagpatungha sa inanam-anám dinhá sa katilingban sa mga maóh. Kiníng kahuluganah matataw kon ingnon niinih pagsulát: "gi-nasulát".

Ug ¿unsay kalainan nianang duhá ka kahulugan nga gihisgután sa itaas? Walá, nga mahinungdanon. Kay kon palampuson ta ang atong pag-usisah kanilah, siláh mosangko sa maoráh nga kahulugan; nagkalain lamang ang paagih sa pagtan-aw ug pagpahayag kanilah. Kay ang nahaunáh, ang "nagi...." nagpahayag nga ang gihisgutáng kalihokan naah na dinhá sa katilingban sa mga maóh, gisugdan na ug nagpadayon pa sa paaging inang-ang o binahin, suhd sa panahón nga gihisgután. Sa laing pagkasultih, naah na, apán walá pa matapus o mahumán. Ug samah man ang sa "gina....", kay alang niinih, walá pa usáb matapus kun mahumán ang maóng kalihokan. Kay ¿unsah may kahulugan nianang: gisugdan ug gipadayon sa paaging binahin ang pagpatungha sa tibuúk nga kalihokan, kongdili nga walá pa ang maóng kalihokan mahumán?

Busah managsamah, kay pulús walá pa mahumán ang duhá. Busah usáb makatarunganon ang giingón ko didtoh sa may sinugdan ning pag-asoy bahin sa kahulugan sa "gina....", ug nga kiníh siyáh hapit waláy kalainan sa "gi...." lamang.

Tapus ko kiníh masulát, nabasah ko ang laing saysay ni G. Francisco Morelos, "The BWP....", p. 101, bahin sa paagih sa pagtagik sa "gina....". Niah ang iyang mga pulung:

"Dihá sa mga berbong pasiboh, imong mahimatikdan nga ang "....in...." gigamit nga igkakal-ang dihá sa pulung 'gINasulát', panahóng presente; ang 'gi....', gigamit nga iglalanggikit sa pulung 'GIsulát', panahóng miagih".

Sa laing pagkasultih, ang dugukan konóh nga "gasulát" gikal-angan sa "....in...." ug busah nahimong "ginasulát", nga maóy gigamit alang sa presente; ug ang dugukang "sulát" gilanggikitan sa "gi...." ug nahimong "gisulát" nga konóh maóy alang sa pasado kun miagih.

Kiníng iyang pahayag dunay mga upát ka apán:

(1) Duhá ka dugukang iyang gigamit: "gasulát" ug "sulát". Kaná makalibog. Maayong usaráy dugukang gamiton, kay kiníh may tinuud; ang "sulát".

(2) Bakikáw kanáng iyang pagsip-ak sa "ga...." dihá sa "gasulát", arón mamahimong "gINa....". Ang "....in...." ugúd lagmit mang ikal-ang sa mga pulung; ug lahí sa "ga....", walá magpailág lihok inanam-anám. Ingón pananglit sa: "pangita--pinangita, kabuhi—kinabuhi, luto—linuto, padaláh---pinadaláh". Kanáng mga pulungah dihá sa ilang panagway walá magpailág lihok nga inanam-anám.

(3) Kon kanáng "gina...." presente man ugaling, ¿nganong napasado man ang "gi...."? ¿Unsah may nakapasado niinih kaniyah? ¿ang "....i...." tingalih? Ug kon kiníy tinuud nga katarungan, ¿nganong dili man usáb pasado ang "gina...."?—sanglit dunah man upúd siyáh nianang "....i....", ug labáw pa dunah siyáh sa "na...." nga lagmit nagpailáh sa miagih.

(4) Apán ang labíng dakúng apán maóh kiníh: Ang "ga....", sumala sa hisayran na nato, nagpailág kalihokang inanam-anám; siyáh aktiboh ug dili pasiboh. Ang "....in...."

upúd, sumala sa giasoy didtoh sa Ul. XXI, nagpailáh sa kahumanan kun katapusan sa usáh ka kalihokan. Ex. gr.: "INasál, LINuto" (*roasted, cooked*),—nagpasabút sa naasál na, sa naluto na.

Busah ang "gina....", kon linangkub man ugaling sa "ga...." ug sa "....in....",—siyáh ang "gina...." magkahulugan untág usáh ka kalihokang aktiboh ug inanam-anám nga nahumán na sa panahóng miagih; kay kaná may kahulugan sa "ga...." ug sa "....in....". Dili kaayoh sibo ang Ininglés nga: *has, had roasted*; *has, had cooked*; kay walá man magpasuwabih sa lihok nga inanam-anám apán siláh samah dihá sa ilang pagkamiagih ug pagka-aktiboh. Sa laing pagkasultih, sumala nianang pagpangdugtongah, pasado untá, apán nga aktiboh ang "gina...."; ug dili gayúd *presente* nga *pasiboh*, ingón sa buút niyah ipasabút.

Kiníng katarunganah igo nang makapakita nga sayúp ang saysay ni G. Morelos bahin sa kagikanan ug kahulugan sa "gina....". Sa ingón niana ug kay walá na may laing paagih sa pagtagik sa "gina....", sa pagkakarón, mapilit kitáh sa pagsagúp niadtong giingón ko sa sinugdan bahin sa paagih sa paglangkub ug sa kahulugan nianang iglalanggikitah. Ug padayonon ta ang pagtukí sa mga kauban niyah.

"GIPA...., GIKA...., GIPAKA...."

Pinasikad sa mga unang sinulát, maingón ta nga ang "gipa...." nagpasabút nga ang suheto maóy hitungnan nianang kahiligan o kabubut-on ngadtoh sa binahing katunghaan dinhá kaniyah sa kalihokan nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Ex. gr.: "ang bata gipalakát; ang sangáh gipaanud; ang makináh gipaayoh." Dinhíh mailáh kaayoh nga dunay kabubut-on ug kahiligan sa ubáng tawoh, nga dinhá mahipuntah sa "bata, sangáh, makináh", mga suheto, arón kiníh siláh maóy tunghaan sa kalihokan sa mga dugukang gilanggikitan (lakát, anud, ayoh). Dili lamang nga ang bata gitugtan paglakát, kongdili

may pag-agdah gayúd, pagdaníh, hangtud gani usahay pagpiúg arón siyáh molakát. Maóh usáb, may daw kusúg nga mahiligon ngadtoh sa kaanuran sa sangáh, ug kaayuhan sa makináh.

Ang "gika...." nagkahulugan nga ang suheto maóy hitungnan sa binahing kalihokan, inisip nga "butáng" nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Pananglitan: "Gikabaligya ko ang basahón; gikatimba niyah ang balde; ang ilang gikasabut pagdaláh sa putús si Tomás." Sa ato pa, ang basahón maóy hitungnan nianang "butáng" gitawág baligya; ang balde, sa kalihokang inisip nga "butáng" nga gitawág timba; ug si Tomás, sa "butáng" gitawág sabut.

Ug lainlaig kahulugan ang: nabaligya - gibaligya - gikabaligya; natimba - gitimba - gikatimba; nasabut - gisabut - gikasabut." Ang "nabaligya, natimba, nasabut," nagpasabút sa tiningúb, tinibuúk nga katunghaan dihá sa suheto, sa kalihokan o kahimtang sa pagbaligya, pagtimba ug pagsabut. Ug sanglit ang "natimba" dili man lamang lumalabay nga buhat, kongdili butáng man usáb nga malungtaron, ang "natimba" sibo usáb sa nahimong timba. Siláh sa pagkatinuud, paaging tunga-tunga.

Ang "gibaligya, gitimba ug gisabut" buút magpasabút sa binahing kahihokan, sa inanam-anám nga paghimoh, sa mga lakang sa pagbaligya, pagtimba, pagsabut. Daw makita nato ang mga lihok sa tawoh sa iyang pagbaligya, sa pagtimba ginamit ang balde; ug ingón man ang paghimog mga kondisyón sa sabut. Ang nahaunáh, pasiboh direkto; ug ang ikaduhá ug ikatolóh, pasiboh indirekto. Ug sanglit ang kahimoang tiningúb o tinibuúk sa kalihokan o kahimtang duhá may tonóng: ang kahanawan o katunghaan, ang pagkawalá o pagkamaóh, - ang dagwayng "na...." may pagkamalungtaron nga ingón kamalungtaron sa pagkawalá o pagkamaóh. Ex. gr.: natimba, nabaláy, nahanaw. Apán ang "gi....", sanglit mahitungúd man sa mga lakang sa buhat, may pagkalumalabay. Ex. gr.: giluto, gisuntok, gidagan.

Ang "gika...." nakaambit sa "gi....", ug busah sa pagkalumalabay; ug sa "na....", tungúd sa kahulugang "butáng" sa "ka....", ug busah duúl sa "kahimtang" sa "na....". Sa ingón niana, ang "gika...." nagpasabút sa usáh ka lumalabayng "kahimtang" nga gipadayág sa dugukang gilanggikitan, ug nga didtoh mahipuntah sa suheto. Ex. gr.: gikatimba, gikahatag, gikasultih, - diín ang "kahimtang" sa pagkagitimba, pagkagihatag, ug pagkagisultih gipasabút sa paaging inanam-anám ug lumalabay.

Ang "gipaka...." nagpasabút nga ang suheto maóy hitungnan sa kahiligan o kabubut-on ngadtoh sa binahing katunghaan dihá kaniyah sa kalihokang inisip nga "butáng" nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Panig-ingnan: "Ang tawoh gipakasantos, gipakamahál; ang salapí gipakadyós sa daghan." Sa ato pa, dunay pagbuút o kahiligan arón ang tawoh mahimoh o ilhong "butáng" santos o mahál; ang salapí arón ilhon o isipong "butáng" nga dyos.

"GI....AN, GIPA....AN, GIKA....AN, GIPAKA....AN"

Kiníng mga iglalanggikitah gihisgután na sa unang bahin ning uluhanah; ug gipanuntan lamang sa "....an" nga nagpasabút nga ang suheto maóy usáh ka "natad" suhd kang kansah mahitabó o nahitabó ang kalihokan nga iyah sa dugukang gilanggikitan; "natad" nga malagmit dapít nga lawasnon, apán usahay espirituhanon.

Busah masayón nang sabton ang mga kahulugan nianang mga porma sa itaas. Aniay mga panig-ingnan: "Si Pedro *gikuhaan* sa kalo; ang baláy gipuy-an úg mga iríng; ang salabutan niyang mahait gikuyugan úg kabubut-ong malomó." Gipasabút nga ang mga suheto: Pedro, baláy, ug salabutan, - maóy mga "natad", diín nahitabó sa inanam-anám ang kalihokan sa pagkuha sa kalo, sa pagpuyú sa mga iríng, ug sa pagkuyug sa iyang kaubang kabubuton. Dili na lang kinahanglang iasoy dinhíh ang kalainan nilah ug ning mosunúd: *nakuhaan* sa kalo, napuy-an úg mga iríng, nakuyugan úg kabubut-ong malomó;

- kay giasoy na siláh sa itaas.

"Si Pedro *gipakuhaan* sa kalo; ang baláy gipapuy-an úg mga iríng; ang iyang mahait nga salabutan gipakuyugan úg kabubut-ong malomó." Gipalutáw dinhíh ang kahiligan o kabubut-ong madulungon nga nagsugu sa pagpakuha sa kalo gikan kang Pedro; arón magpuyú dinhá sa baláy ang mga iríng; ug arón kanuntag kabubut-ong malomó ang salabutan. Maóh gihapon: si Pedro, ang baláy ug ang salabutan; - mga "natad" sa kalihokan.

"Si Pedro *gikakuhaan* sa kalo; ang baláy gikapuy-an úg mga iríng; ang iyang mahait nga salabutan gikakuyugan úg malomóng kabubut-on." Ang nahadugang dinhíh maóh ang pag-isip nga "butáng" sa kalihokang gitawág pagkuha, pagpuyú ug pagkuyug, nga gipahitabó dinhá suhd sa "natad": Pedro, baláy, ug salabutan.

"Si Pedro *gipakakuhaan* sa kalo; ang baláy gipakapuy-an úg mga iríng; ang mahait niyang salabutan gipakakuyugan úg kabubut-ong malomó." Dinhíh gipadayág ang kahiligan o kabubut-ong nagbuút ngá ang mga giiláng "butáng" (pagkuha, pagpuyú, pagkuyug) isipong nahitabó dinhá sa mga "natad": Pedro, baláy ug salabutan. Usahay kanáng "kahiliganah" tinomo-tomo lamang; ug busah minaút, kay dili man tinuud kanáng pag-isipah nga kadtóng gihisgután nang mga kalihokan nahitabó sa maóng mga suheto.

ULUHAN XVII

LAING MGA PASIBONG IMPERPEKTO

"Gipanag...., Gipang...."

Sumala sa Uluhan XV ang iglalanggikit "pang...." alang sa plurál o daghan; apán daghan dili sa suheto, kongdili sa maóng kalihokan o sa nagbuhat sa maóng kalihokan. Arón kiníh madayág, aniay mga panig-ingnan:

"Gipanglantaw ko ang akong kaugmaon"—dinhíh ang suheto usaráh (akong kaugmaon), ug ang naglantaw usaráh (akóh), apán daghan o ginabalikbalik ang kalihokan sa pagtan-aw sa unahan. Dili hinoon sagad gamiton alang niinih ang porma "gipanag....", kay siyáh giisip nga nagpailáh sa kadaghan sa nagbuhat. Busah ingnon: "Gipanaglantaw *nilah* ang akong kaugmaon". Mahimoh usáb nga ingnon: "Gipanglantaw nilah ang akong kaugmaon".

"Gipanagsunug nilah ang mga baláy; gipangsunug nilah ang mga baláy; gipangsunug ni Tomás ang mga baláy". Apán ingóg bakikáw ang pag-ingón nga: "gipanagsunug ni Tomás ang mga baláy";—kay ang "gipanag...." giisip man nga nagkinahanglag daghang nagbuhat, ug dinhíh usaráh (si Tomás). Ang dagway "gipang...." mahimong gamiton bisag usaráh ang nagbuhat, bastah lamang daghan o ginabalikbalik ang pagbuhat.

Busah walá kinahanglanah ngá daghan ang suheto; mahimoh nga siyáh usaráh samah sa itaas (ang akong kaugmaon). Ang gikinahanglan ra sa "gipang...." maóh ang kadaghan sa kalihokan 'suhd sa usáh ka matang; mahimoh nga ang nagbuhat usáh o daghan. Ug ang "gipanag...." daw nagkinahanglan ngá daghan ang nagbuhat, sumala sa kagamitan nato karón. Kiníng paagihah sa atong sinultihán gipasikad tingalih sa katarungang giasoy na didtoh sa Uluhan XIV bahin sa "manag....", nanag....".

"Gipanag....an, Gipang....an"

Ang "gipanag....an" ug ang "gipang....an" nagkahulugan nga ang suheto giisip nga "natad" nga hitungnan sa kahiligan o kabubut-ong nagbuút ngá dinhá kaniyah ipahitabó ang kalihokan sa dugukang gilanggikitan. Ex. gr.: "Ang kombiráh gipanaghugpaan sa mga tawoh; ang pag-andam, gipanghuna-hunaan sa tanán; gipanagkuhaan nilag dalunggan ang mga kanding." Dinhíh makita nato nga ang mga suheto: kombiráh, pag-andam, ug mga kanding,—giisip nga mga "natad" dinhá kang kansah gibut-an ang pagpahitabó sa hugpa, huna-huna, ug kuha sa dalunggan. Ang ilang kalainan samah gihapon sa nagunáng bahin.

"Gipapa...., Gipapa....an; Gipanagpa...., Gipanagpa....an"

Sanglit ang pagsubli sa iglalanggikit nagpailáh man sa kalihokang gisubli-subli pag-usisah sa panumduman, sumala sa Uluhan XI, kanáng mga iglalanggikitah sa itaas nagpasabút nga ang suheto maóy hitungnan sa kahiligan o kabubut-ong sinubli na pagpalandong, nga madulungon ug maagdahon sa maóng suheto sa pagpabuhat sa kalihokang iyah sa dugukang gilanggikitan.

"Si Tomás iyang gipapaadtoh sa dagat; ang mga bata gipapakawut nilag kanál; ang mga lukton gipanagpaambak nilah sa bung-aw";—nagpasabút nga tapus ang sinubling paghuna-huna iyang giagdah si Tomás arón moadtoh sa dagat; ang mga bata, arón mokawut úg kanál; ug ang mga lukton, arón mangluksoh sa bung-aw.

Ang nanagdaláh sa "....an" nagpalutáw sa laraw sa "natad" dinhá kang kansah gipahitabó ang kalihokan; kiníng natarah maóh ang suheto. "Si Simón gipapaadtoan ni Lukas úg limáh ka tawoh; ang mga umáh gipanagpatamnan nilah úg batong; ang atabay gipapabubuan ni Teryo úg lanah; ang mga kolehyó gipanagpapahulayan nilah sa mga magdudulá." Gipakita dinhíh nga ang mga suheto: Simón, mga umáh, atabay, mga kole-

hyó;---giisip nga mga "natad" sa naasoy nang mga kalihokan.

"GIPAPAKA...., GIPANAGPAKA...."

Kanáng mga iglalanggikitah nagpailáh nga ang suheto maóy gipahitungnan sa kahiligan o kabubut-on arón kiníng suhetohah mamahimoh o isipong "butáng o kahimtang" nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Mga panigingnan: "Si Andrés gipapakadatu sa mga saúp niyah; ang mga bata gipanagpakaanhel nilah sa mga ginikanan; ang mga Pilipino gipanagpakainsik sa mga Amerikano didtoh sa Tinipong Bansa.

Kiníng paagihah sa pagsultih usahay nagpailáh nga may tinuud nga kabubut-on sa pag-isip nga kiníh kun kadtóh naghupút gayúd sa hiyas sa dugukang gilanggikitan. Ning higayonah, bisag usahay nasayúp kadtóng nagbatón sa kahiligan o kabubut-on, waláy minaút nga gipailáh. Apán usahay kiníng pag-isipah tuyuon hinoon paghimoh bisan pa ugúd hisayran gayúd nga ang mga hitungnan walá maghupút sa gihisgután nang mga hiyas. Ug dinhíh naah na ang minaút.

Ang giasoy nang gramatiká ni Dr. Panganiban, sa Dilang Tagalog, walá gayúd maghisgut nianang mga iglalanggikit nga nahimutáng sukád sa sinugdan sa Uluhan XVI hangtud dinhíh. Walá usáb tingalih kanilah ang Tinagalóg.

"IG...., IGA...."

Ato nang hisayran nga ang "i...." nagpailáh nga ang suheto galamitón alang sa pagbuhat sa kalihokang iyah sa dugukang gilanggikitan; ug ang "ga....", sa kalihokang inanam-anám pagkahimoh. Busah ang "ig...." o ang "iga...." nagkahulugan nga ang suheto maóy himoong galamitón alang sa inanam-anám nga kahimoan sa kalihokan nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Malagmit nga mahinabó nga ang unang silabá ning mga dugukanah, sinubli. Ex. gr.: "ang sapút nga ig-aadtoh sa buhatán; ang balde,

igtitimba sa atabay; ang butáng igsasagáng sa pinuti gitawág tamíng". Apán usahay ingnon: "ang saping igabayad; ang igaablih sa botelya; ang igakalís sa maís." Labíh hinoong maayoh ang unang paagih.

Kanáng pagsubli sa unang silabá sa dugukan nagpailáh nga ang suheto dili lamang kay galamitón, kongdili usáb naandan gayúd nga galamitón. Busah ang sapút nga gihisgután na, maóy naandan o kasagarang iadtoh niyah sa buhatán; ang balde, naandang timba; ang tamíng maóy malagmit isagáng batok sa pinuti. Ug kanáng dagway sa pagkanaandan o malagmit gamiton walá ipasabút sa "iga....". Busah may kalainan ang: igabayad---igbabayad; igaablih---ig-aablih; igakalís---igkakal ís.

"PAGA....AN, PAGA....ON"

Humán na nato hisgutíh ang kahulugan sa tagsatagsah ka bahin ning mga iglalanggikitah, ug busah masayón nang bana-banaon ang ilang kahulugan. Ang "... an" nagpasabút sa "natad" nga dapitnon, lawasnon, kalagnon o espirituhanon, suhd kang kansah mahitabó o nahitabó ang kalihokan sa dugukan, ug nga kanáng natarah maóh ang suheto. Ang "....on" upúd nagpailáh nga ang suheto maóy hitungnan sa paag ng pinintok sa kalihokan sa maóng dugukan.

Sa ingón niana, managlain úg kahulugan ang: buhatan—buhaton; sulatán---sulatón; lutuan---lutuon; ug ubán pa. Ang "buhatan" nagpasabút sa dapít suhd kang kansah mahitabó ang pagbuhat; apán ang "buhaton", sa butáng himoon nianang pagbuhatah. Ang "sulatán", butáng dinhá kang kansah anhá himoah ang sulát ug ang "sulatón", mga hunahunang himoon nga sinulát. "Lutuan", dapít nga mahitaboán sa pagluto; ug ang "lutuon", butáng (isda, maís) nga himoong linuto.

"Pagakalutan ko ang bungtud úg atabay; pagakaluton ko ang usáh ka atabay dihá sa bungtud." Ang atabay maóy patungnan sa pinintok sa buhat sa pagkalut; ug ang bungtud, sa paaging pinaduyás sa maóng kalihokan.

"Pagapundukan niyah ang kamalig, sa mga ubih; pagapundukon niyah ang mga ubih didtoh sa kamalig." Ang mga ubih maóy patungnan gayúd sa paaging pinintok sa kalihokan sa pagpunduk; ug ang kamalig, sa pinaduyás.

Tan-awah pag-usáb kadtóng mga paning-ingnan ug makita mo nga dihá sa porma "paga....on", ang pahitungnan gayúd sa pinintok maóh ang suheto; ug sa paaging pinaduyás ó indirekto, ang natad dinhá kang kansah ang kalihokan sa pulung dugukan anhá ipahitabó, ug busah lagmit pasiunhan sa "dinhíh, didtoh, dihá, dinhá" ug ubán pang nagpailáh sa dapít. Ang sa dagway "paga....an", ang giduyasán maóh ang suheto. Ug angayng hinumdumán usáb nga tungúd sa "pa...." kiníh gamiton alang sa umaabut, ug tungúd sa "ga...." gipasabút nga dili sa tinibuúk; hinonoah sa binahin o inanam-anám ipahitabó ang kalihokan sa dugukan.

"PAGAPAKA....AN, PAGAPAKA....ON"

Nasayran na nato nga ang "paka...." nagpasabút sa kahiligan o kabubut-on ngadtoh sa pag-isip o pag-iláh nga ang suheto dunah sa kahimtang nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Ang "paga...." nagpailáh sa kahiligan ngadtoh sa inanam-anám nga kahimoan sa kalihokang iyah sa dugukang hitungnan; ug ang "....an" sa natad dinhá kang kansah ipahitabó ang gihisgután nang kalihokan. Maóh kiníy hinungdan nganong naah siyáh sa ling-on sa himoon pa ug sa panahóng imperpekto. Ug ang iyang tiningúb nga kahulugan maóh nga ang suheto isipon, ilhon (bisan ugúd úg dili tukma sa kamatuuran) nga maóy natad dinhá kang kansah ipahitabó sa inanam-anám ang kahimtang o kalihokan nga iyah sa dugukang gilanggikitan.

"Ang tunghaán maóy pagapakabuhatan sa ilang pangawat; ang pagapakabug-atán sa buhís maóh ang mga magpapatigayón, bisag sa pagkatinuud ang mga pumapalit maóy mag-antus; bisan pag dili-matarung, ang mga nanagpuyú sa lungsud maóy ilang pagapakahimungtan sa kaligutgut".

Sa ato pa, ang tunghaán maóy ilang gipili o giisip nga dapít nga ilang buhatan sa pangawat; ang mga magpapatigayón maóy giiláng makadawát sa kabug-at sa buhís, bisan ugúd ang mga pumapalit maóy mag-antus gayúd sa kabug-at; ug ang mga nanagpuyú sa lungsud maóy ilang padawaton sa kapaít sa ilang kaligutgut.

Ang kalainan sa "pagapaka....an" ug sa "pagapaka—on" sama sa "....an" ug sa "....on". Samtang ang "....an" nagpailáh nga ang suheto maóy dapít nga hitaboán sa kalihokan o kahimtang nga iyah sa dugukang gigamit, ang "....on" nagkahulugan nga ang suheto maóy hitungnan gayúd sa maóng kalihokan o kahimtang, pagtonóng nga naghimog kausaban dinhá sa suheto.

"Pagapakabuhaton kong puy-anán ang tunghaán; pagapakapangolohon nilah sa ilang kokapunungan si Basyo; pagapakamahalón sa mga anák ang singsing sa ilang hinidlaw nga inahán". Gipahayag dinhíh nga ang tunghaán maóy akong himoon ug isipon nga puy-anán; maóy ilang himoong tinomo-tomong pangoloh si Basyo arón siyáy magmomando kanilah; ug ang singsing sa ilang inahán, bisan pag dyútay ra gud úg bilíh dihá sa iyang kaugalingon, ilang giisip ug isipon nga mahál gayúd.

ULUHAN XVIII

MGA BERBONG MAY PAGKANOMBRE

Ang mga "Verbal Nouns"

Gitawág mga *Verbal Nouns* kadtóng mga *nouns, nombres* o ngalan nga gikan sa berbo, ug sa ingón niana nakaambit siláh sa mga hiyas sa uság usáh. Sa Ininglés, may duhá ka mga *verbal nouns*: herundyo ug inpinitibo. Ex. gr.: *running* (herundyo) ug *to run* (inpinitibo)

Sanglit lagíh ang mga pulung dugukan sa Binisayá mahimoh mang gamitong nombre, adhetibo, berbo ug adberbyo, kon pakuyugan sa angayng iglalanggikit, sa tinuuráy walá gyuy hugút nga kalainan dihá sa giisip sa atong mga magsusulat nga ato konóng berbo, nombre, ug *verbal nouns*. Hapit ang tanán nga giisip nga atong mga berbo, mga *verbal nouns* sumala nianang saysay sa sinugdan. Aniay mga iniláng *nombre*: tawoh, maís; *adhetibo:* putí, bug-at; *berbo*: dagan, himoh.

Siláng tanán mahimong pakuyugag mga iglalanggikit nga nagpailáh sa mga lainlaing kaso sa nombre, ingón pananglit sa: "ang"—nga ilhanan sa nominatibo o mapangalanon, ug "sa" nga nagpailáh sa panagway mapanglabuton.

Mahimoh usáb nga pakuyugan siláng tanág mga pulinggalan nga mapanag-iyahon kanilah; ex. gr., "niyah, nilah, nato, namo, nako, nimoh, ninyoh". Sa ingón niana, may pagkanombre siláng tanán.

Mahimoh upúd nga gamiton siláh ingóg berbo. Niah: "nagatinawoh, nagmaís, nagputí, nagbug-at, midagan, mohimoh." Magamit usáb siláh ingóg adhetibo, adberbyo, ug ubán pa.

Walá siláy dakúng kalainan. Ang tinuud ugúd maóh: siláng tanán mga dugukan o *thought-forms*, sumala sa giingón na didtoh sa Uluhan VIII.

Niah siláh, akong gipakuyugan sa mga iglalanggikit, "sa, ang"; ug sa pulignalan, "niyah":

Moingón kitáh: *sa* tawoh, *sa* maís;—*sa* putí, *sa* bug-at;—sa nagdagan, sa naghimoh; sa midagan, sa mihimoh; sa gidagan, sa gihimoh; sa idagan sa ihimoh.

Moingón usáb kitáh: Ang tawoh, ang maís;—ang putí, ang bug-at; ang nagdagan, ang naghimoh; ang midagan, ang mihimoh; ang gidagan, ang gihimoh; ang idagan, ang ihimoh.

Ingnon upúd: tawoh *niyah*, maís *niyah*;—putí niyah, bug-at niyah;—nagdagan niyah, naghimoh niyah; midagan niyah, mihimoh niyah; gidagan niyah, gihimoh niyah; idagan niyah, ihimoh niyah.

Busah dayág nga may pag-ambitáy sa mga hiyas sa uság usáh; ug sa ingón niana matuud gayúd nga waláy hugút nga kalainan dihá kaniláh. Susihon ta lang gihapon kanáng mga porma nga buút ipadawat nga *verbal nouns* konóh.

Ang dagway "pag...." giiláh sa ubán nga inpinitibo, apán gipakita ko na didtoh sa Uluhan XV nga dili siyáh inpinitibo sa mga Oropanhon, ug nga ang iyang kahulugan maóh: "ngadtoh sa, dihá sa binahing katunghaan sa kalihokang gipailáh sa dugukang gilanggikitan". Kiníy matuud niyah nga kahulugan dihá sa nagkalainlain niyang kagamitan. Sublion ko lang dinhíh kadtóh siláh arón pagpakita nga ang "pag...." dili tumbas sa inpinitibo sa mga Oropanhon; hinonoah labíng duúl sa herundyo.

Ang *verbal nouns* may pagkanombre o ngalan, ug may pagkaberbo, ug busah may panahón, may aktiboh ug pasiboh, etc. Ang "pag...." dunah kanilah nga tanán, ug labáw pa gani kay siyáh mahimoh mang adberbyo. Aniah:

(1) Ngalan o nombre "Ang pagbuhat, maayoh,"
(2) Berbo: "Sa pagbuhat niyag baláy, nakautáng siyág dakú." Berbo nga Imperatibo: "Pagbuhat dihá."
(3) Adberbyo: "Dalí pagbuhat."

Gikan ning mga panig-ingnanah dayág nga ang "pag...." dili inpinitibo sa mga Oropanhon, kay naghupút man siyág mga hiyas nga lahí niadtong sa gihisgután nang mga inpinitibo. Agid-agid hinoon siyáh sa gitawág usáb úg inpinitibo sa mga Ebreyo, kay matúd pa ni Pari Zapletál, o. c., p. 60, kiníng naulahíh, labut pa sa pagkanombre, magamit man upúd nga: adberbyo, berbong "pinito" nga samah sa No. 2 sa itaas, ug imperatibo;—busah tama gayúd úg kagamitan sa atoah.

Agid-agid usáb siyáh sa herundyo sa Latín, nga dunah nianang tanáng panig-ingnan sa itaas, gawás sa pagkaimperatibo. Sa ingón niana labíng maayoh nga dili siyáh ingnon inpinitibo ni herundyo; nga atimanón ta lang ang ato, ug pasagdan ta ang mga Oropanhon, kay dili gayúd siláh mahitukma sa ato, ni kitáh sa ilah. Dunah siláy ilang kaugalingong paagih sa pagsultih, ug dunah usáb kitáh.

Niay laing mga samah gihapon sa *berbal nouns* sa mga Oropanhon:

(1) "Pagkagi....". Ang pagkagibuhat niyah sa kadaghanan, dili igong katarungan nga siyáh matarung. Sa ato pa, ang dinhá o bahín sa kahimoan sa kahimtang nga siyáh gibuhat sa kadaghanan, dili igong katarung nga siyáh matarung na.

(2) "Pagkana....". Ang pagkanabuhat na sa baláy nakapilit kang Pedro pagbalhin ngadtoh kaniyah;---kun; ang dinhá o bahin sa kahimoan sa kahimtang nga ang baláy humán na, nakaaghat kang Pedro pagbalhin ngadtoh sa bag-ong baláy:

(3) Ang mga porma usáb nga: "pagpa...., pagka...., pagpaka...., pagpakanaga...., ug pagpang....", nga gihisgután na didtoh sa Uluhan XV.

Ang mga "Abstract Nouns"

Sanglit ang atong "pagka...." gitoohan man sa ubán nga maóy atong tugbang sa mga "abstract nouns", susihon ta dinhíg makadyút úg unsay kamatuuran niinih

kanilah. Gitawág "abstract nouns" ang mga ngalan nga nagpailáh sa mga hiyas lamang hawá sa ilang suheto o gisandigan. Ex.gr.: "*goodness, greatness, ability*".

¿Ang atong "pagkamaayoh, pagkadakú, pagkamakahimoh" sibo ba gayúd kanilah? Bisan tinuud duúl kaayoh siláh. dili siláh tukma gayúd; kay ang "*goodness, greatness, ability*" sa Ininglés dili magamit nga berbo; ug ang atong "pagkamaayoh, pagkadakú, pagkamakahimoh" mahimong gamiton sa ingón. Ex.gr.: "Sa pagkamaayoh na sa bata, gidaláh siyáh sa iyang inahán ngadtoh sa Simbahán; sa pagkadakú na sa kalayoh, mibutóh ang hudnoh; ang masakitón, sa pagkamakahimoh na paglakát, mipasalamat sa Diós."

Tinuud hinoon nga ang atong "pagka...." duúl gayúd sa *abstract nouns* sa mga Oropanhon. Ang kahulugan ugúd sa "pagka...." maóh ang: dinhá sa binahing kahimoan o katunghaan sa "butáng o kahimtang" nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Ug gikan dinhíh masayón kaayoh ang pagluksoh ngadtoh sa "dinhá sa kahimtang sa ....", ug unyá ngadtoh sa "bahin o ang kahimtang sa ---", - nga maóy kahulugan sa *abstract nouns*. Basahah pag-usáb ang Uluhan XV.

Buút ang ubán mogamit sa porma "ka...." ug "ka.... an" alang sa *abstract nouns*; ug busah ilang ingnon: "kaayoh, kadakú, kamakahimoh; - katawhan, kabulahanan, kaambong, kaambungan." Siláh gihisgután na didtoh sa Uluhan XII.

Tinuud ang "ka...." nagkahulugag "butáng" ubús sa panan-awng labíng lapád; apán dinhíh, ang "butáng" gipasabút, dili man ang abstrakto sa mga Oropanhon, kongdili ang ilang konkreto, kun buhi o naah dihá sa lawas o gisandigan. Maóh kiníy katarungan, nganoh ang "ka...." mahimong gamiton ingón sa ilang konkreto sa mga Oropanhon. Ex. gr.: "kaayoh nimoh no; kadakú mo gyung kwanggol; gipakamakahimoh siyáh nilah pagtukud úg baláy." Sulayíh paggamit sa ingón ang abstracto sa Kinatsilá ug sa Ininglés, kon makahimoh ba ikáw. Dinhá

sa mga panig-ingnan pulús gayúd siláh konkreto. Dili ta lubugon, ingnon, ug ilhon ang agid-agid lamang, nga sibo o tukma na gayúd,

Apán ¿ang "katawhan ug kaigsoonan" dili ba gud sibo sa "humanity ug fraternity", sa ato pa, mga abstrakto? Dili, kay ang porma "ka....an" nagpailáh lamang nga ang suheto o gihisgután, maóy usáh ka butáng nga "natad" sa kahimtang o kalihokan nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Sa ingón niana, ang "kamaisán, kakognan, katubhan" nagpasabút lamang sa dapít diín naah ang "butáng": maís, kogon, tubóh. Ug tungúd kay kiníh siláh lagmit man nga daghan, nagtipun-og, o nagpunduk, ang "ka....an" misangput nga nagkahulugag "punduk sa maís, kogon, tubóh", ug ubán pa. Ug sa ingón niana, ang "katawhan ug kaigsoonan", sibo ra sa punduk sa mga tawoh ug sa mga igsoon. Busah konkreto siláh gihapon.

Ang abstrakto ugúd, sanglit nagpailáh man sa hiyas lamang hawá sa gisandigan, mahimoh nga ikadapat sa tagsatagsah o sa tanáng mga butáng nga nagdaláh sa gihisgután nga hiyas. Ug busah alang kanato nga mga tagah Sidlakán, ang mga abstrakto samah sa *humanity* ug *fraternity* malagmit nga atong sud-ongon ingóg punduk niadtong mga gisandigan o nagdaláh sa mga hiyas nga iyah lamang sa tawoh ug sa igsoon; ug busah punduk sa mga tawoh ug punduk sa mga igsoon. Nga ang abstrakto walá magpailáh úg punduk, makita ning mga pulungan: *beauty, goodness, justice*; - diín tataw nga dili siláh punduk sa mga tahúm, sa mga maayoh ug sa mga matarung.

Dunah kitáy laing dagway nga lagmit atong gamiton tugbang sa usáh ka punduk sa mga abstrakto sa mga Oropanhon. Angayán kiníng tun-an sa hinay kay matulun-anon gayúd.

Sa Uluhan XIII, gihisgután ang usáh ka higayón diín ang duhá ka pasiboh misangko sa pagkaaktiboh; dinhíh dunah kitáy laing higayón diín ang duhá ka pasiboh

misangput sa pagkanombre ug nombre abstrakto pa gayúd. Kiníh maóh ang atong "gi....on". Aniah:

"Gibag-on, gibas-on, gibug-atón, gidaghanón, gidak-on, gidugayón, gidyutayón, giladmon, gilapdon, gilay-on, gitas-on".

Sa way duhaduhah siláh mga nombre ug tugbang sa mga nombre abstrakto sa Linatín: *longitudo, latitudo, profunditas, diuturnitas, multitudo, etc.* ¿Nganoh man kiníh? ¿May igo ba kitáng katarungan sa paggamit sa ingón? O, ¿usáh ba kiníh ka pagpataka lang natog sultih? - Apán ang pagkagigamit niyah sa tanáng Sugbuanon sa dugay na uyamut nga panahón, makapaturúk gayúd sa dakúng pagtahud; pagtahud nga nag-agdah kanato sa pagtoón ug pagsusih pag-ayoh sa iyang tinagoang katarungan. Ang tibuúk nga nasud ugúd suhd sa dili maiháp nga katuigan, dili man lagmit mohupút sa usáh ka sayúp kun binuang. Busah ang katahap nga dunah siyáy igong katarungan. Kon dili kiníh nato makab-ut, ang pagtahud ug paghilum maóy angay tang buhaton. Busah tun-an ta.

Usa pa nato sugdih paghatag úg katin-awan, kinahanglan matngonán nato nga kanáng mga pulungah pulús nagpailáh sa gidaghanón ug kadakú; sa laing pagkasultih, siláh sakup sa matang nga gitawág "kantidád."

Lain pa gayúd nga matngonán, maóh nga dunah kitáy: "kadakú, kalawúm, kadugayón, kalapád" nga samag kahulugan sa "gidak-on, giladmon, gidugayón, gilapdon." Walá ba siláy kalainan? Ug kon dunah, ¿unsah?

Lain pa gayúd, may mga hiyas nga dili sakup sa "kantidád", apán nga usahay magdaláh sa iglalanggikit "gi....on"; ingón pananglit sa: "giputión, gilunhawón, gitarungón, gibaskugón." ¿Unsah may kalainan nilah ug sa: "kaputí, kalunhaw, katarung, kabaskug"? ¿Tinuud ba nga kadtóng nag-unáng punduk dili sakup sa "kantidád?"

Abanirón ta silág sulbad, kon mahimoh man ugaling.

Sumala sa Utuhan XVI, ang "gi...." nagpailáh nga ang

suheto o gihisgután maóy hitungnan sa kalihokang binahin sa pulung dugukan; siyáh maóy ilhanan sa pasiboh imperpekto kun walá pa mahumán. Ang "....on"; sumala sa Uluhan XII, maóy ilhanan sa pasiboh direkto nga himoon pa; sa ato pa, ang suheto maóy mahitungnan sa paaging pinintok sa kalihokan sa dugukang gilanggikitan. Pananglitan: ang "sunugon" arón mahimong "sinunug", ang "dugmukon" arón "madinugmok."

Busah ang kahulugan sa "gi....on" maóh kanáng nakapahimoh sa gihisgután, ubús sa paaging inanam-anám, sa paghupút sa kahimtang gipailáh sa dugukang gilanggikitan. Sa ingón niinih, ang "gidak-on" sa basahón, maóh kanáng nakapahimoh sa basahón (ang butáng gihisgután), paghupút sa kahimtang sa "pagkadakú" sa paaging inanam-anám; kun nagpahimoh sa basahón nga "dakú". Ang "gibug-atón" sa puthaw, kanáng "nakapabug-at" sa puthaw.

Nan, ¿unsah man kanáng nakapatungha sa "kadakú, kabug-at" sa paaging binahin? - Dili lain kondili ang hiyas sa usáh ka butáng nga nagapahimoh kaniyah nga "dakú, bug-at." Kanáng hiyasah nga gisud-ong sa atong salabutan maóh ang iyang "gidak-on, gibug-atón." Busah giiláh ta siláng tugbang sa nombre abstrakto pa gayúd.

¿Sibo ba gayúd siláh sa Ininglés: *size, weight, thickness*?- May pagkaagid-agid apán dili nato maingón nga sibo gayúd. Kay kanáng mga pulungah nagpasabút sa sangputanan sa kalihokan niadtong hiyas o mga hiyas, apán ang atong "gidak-on, gibug-atón, gibag-on" nagsud-ong niadtong maóng mga hiyas dinhá gayúd sa ilang kalihokan nga nagpatungha nianang giasoy nang mga sangputanan. Sa sinultihán pa sa mga Eskolastikó, kadtóng mga Ininglés naah na sa *facto esse*, ug ang atoah naah pa sa *fiere*. Maoráh usáb ang ikasultih ta niadtong mga pulung Linatín: *longitudo, latitudo;* siláh naah na upúd sa *facto esse*.

Kiníh nagadaláh kanato ngadtoh niadtong mga pulung giingón ko sa itaas: "ubús sa paaging inanam-anám"; mga pulung siláng naghatag sa larawan suhd sa atong salabu-

tan, nga kadtóng mga hiyasah sa kanunay daw nagdusú o nagtukmud ngadtoh sa katunghaan sa "kabagá, kadakú, kalapád", - sa paaging inanam-anám.

Maóh kiníy hinungdan, nganoh nga kadtóng mga pulungah nga tanán sakup sa "kantidád", kay ang kantidád man lamang ang motugut sa pagbahinbahin, sa anam-anám, sa mga ang-ang. Ang mga hiyas nga tinuud sakup sa "kwalidád", dili mahimong bahinbahinón, dili maanam-anám; kay ang usáh ka maóh o putí o dili putí, matarung o dili matarung, ligdong o dili ligdong; waláy tung-tunga dinhá kanilah, waláy inanam-anám.

Nan, ¿nganong dunah man kitáy "giputión, gilunhawón, gitarungón, gibaskugón", nga wala man kaháy pagkabahin siláh? - Tinuud, ang matuud nga kwalidád waláy pagkabahin, dili maanam-anám; ingón pananglit sa: *whiteness, goodness* sa Ininglés; *bonitas, púritas* sa Linatín. Dili siláh mabahin, kay siláh nagpadayág sa usáh ka hiyas hawá sa gisukarán (*express a quality apart from any object*), matúd pa ni Webster. Sa ingón niana, dili mabahin, kay kadtóng walá magsukád sa usáh butáng (*sine subjecto*) dili mapahatpahát; ang butáng man ugúd *subjectum* ang nagdaláh ning mga bahin. Ug sanglit kiníng *subjectum* walá man dihá sa panan-aw sa salubutan, - dihá sa maóng panan-aw, waláy kahimoan ang pagbahinbahin; kay waláy magdaláh sa mga bahin.

Apán lagíh, ¿nganong dunah man kitáy "giputión"?- Kay sa panan-aw lagíh natong mga Bisayá, ang hiyas naah man gayúd sa suheto (*subjectum*); gitutuk nato ang atong salabutan dihá sa hiyas nga naah sa suheto. Sa laing pagkasultih, gipataptan natog kantidád. Ug busah mahimoh ang paghatag úg bahin, grado kun ang-ang. Ang "kaputí" nga naah sa suheto may labáw mag ubús; sa ingón niana, makaingón kitáh nga ang iyang "giputión" labáw kay sa niadtoh. Paagih kiníh sa pagsultih nga dili magamit dihá sa: *whiteness, goodness; bónitas, púritas*; - nga mga abstrakto. Mahimoh hinoon dihá sa

mga "konkreto": *white, good; bonum, purum.*

Kiníng pangatarunganah makadason gayúd sa kadaghan na hisgutíh, nga ang atong abstrakto lahí sa abstrakto sa mga Oropanhon.

Sa katapusan, ¿unsay kalainan sa "gidak-on - kadakú;, giladmon - kalawúm"? - Giasoy na didtoh sa paghisgut sa Ininglés: *size, weight, thickness*; - nga ang *in fiere* ug ang *in facto esse.* Sa ato pa, ang "gidak-on" nagpasabút sa "buhi" nga hiyas nga nagalihók, nagpatungha sa inanam-anám nianang gitawág tag "dakú" dihá sa usáh ka butáng; ug ang "kadakú" nagpasabút nianang sangputanan ning makanunayong lihok sa pagpatungha sa maóh gihapong kahimtang nga "dakú".

Agig rematsih ning pinobreng pagtandi sa abstrakto sa mga Oropanhon ug sa gitawág nga atong abstrakto, hugpongon ko dinhíh suhd sa piláh lamang ka pulung ang punuang kalainan sa ato ug sa ilahah. Aniah:

Ang ilah nagpailág hiyas *hawá sa suheto* o gisandigan,
Ang ato nagpailág hiyas *dihá suhd sa suheto.*

ULUHAN XIX

ANG MGA IMPERATIBO

Ilang mga Matang

Ang mga paagih sa pagsultih o pagsulát nga magpailáh sa usáh ka sugu, pagdasig o hangyo gitawág úg mga imperatibo. Malagmit natong hibasahán nga sa Ininglés may imperatibong aktiboh ug pasiboh. Dili kiníh igo alang sa atong pagtoón sa mga imperatibo natong mga Bisayá. Nagkinahanglan kitág bag-ong pagbahin.

Ang mga imperatibo nato mahimoh nga bahinon sa duhá ka dakung punduk, nga matawág: Imperatibo Direkto ug Imperatibo Indirekto. Ug gitawág kog *Imperatibo Direkto* kanáng paagih sa pagsugu, diín gipasabút nga ang gisugu maoráh usáb ang magtuman sa sugu o ang mahitungnan sa naasoy na nga kalihokan. Ug gitawág kog *Imperatibo Indirekto* ang paagih sa pagsugu. diín gipasabút nga ang gisugu lain sa pahimoon sa kalihokan nga gipailáh sa pulung dugukan.

Ang Imperatibo Direkto dunay upát ka matang. (1) Ang aktiboh, kon ang gisugu maoráh usáb ang magtuman sa sugu. Ex.gr.: *Pagtoón dihá sa Tinagalóg.* (2) Ang pasiboh, kon ang gisugu maóh ang matungnan sa kalihokan nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Ex.gr.: *Makayoh ka; dad-on ka sa suwad.* (3) Ang tunga-tunga, kon ang gisugu maóy maghimoh ug maoráh usáb ang mahitungnan sa kalihokang gipailáh sa dugukang gilanggikitan. Ex.gr.: *Tindug karón dayón.* (4) Ug ang aktiboh-pasiboh, kon dihá sa dagway pasiboh kay ang *suheto* sa orasyón maóh may gisangkoan sa buhat, apán sa pagkatinuud aktiboh kay ang *gisugu* maóh man ang maghimoh sa buhat. Ex.gr.: *Sulatáh ang honih.*

Ang Imperatibo Indirekto may totolóh ka matang.

(1) Ang aktiboh, kon ang dagway ug ang huna-huna aktiboh, sa ato pa, kon ang gisangputan sa buhat maóh gayúd ang obheto sa orasyón. Ex.gr.: *Magpatahí ka ganig bag-ong senina.* (2) Ang tunga-tunga, kon kanáng tawoh nga lain sa gisugu maoráh gayúd ang magbuhat ug ang mahitungnan sa maóng buhat. Ex.gr.: *Patindugah lang si Pedro.* (3) Ug ang aktiboh-pasiboh, kon sa pagkatinuud siyáh aktiboh, apán dihá sa dagway pasiboh, sa ato pa, kon ang gisangputan sa buhat maóh ang suheto sa orasyón. Ex.gr.: *Ipaayoh ni Tomás ang akong sapín.*

Ug busah may *pitóh* ka matang ang atong mga imperatibo.

Aniay *laraw* sa atong mga imperatibo, sumala sa ilang mga matang; ug ang ilang mga ilhanan.

Aniah ang mga ilhanan:

Ang "d" nagpailáh nga kanáng dagwayah imperatibo direkto;

Ang "i." nagpailáh nga kanáng dagwayah imperatibo indirekto;

Ang "a." nagpailáh nga kanáng dagwayah imperatibo aktiboh;

Ang "p." nagpailáh nga kanáng dagwayah imperatibo pasiboh;

Ang "t." nagpailáh nga kanáng dagwayah imperatibo nga tunga-tunga:

ug ang "a.p." nagpailáh nga kanáng dagwayah imperatibo aktiboh-pasiboh.

MGA DAGWAY SA IMPERATIBO

Isip	Matang	Dagway	Panig-ingnan
1	d.a.&t.	———	buhat karón dayón. Hilum.
2	d a.p.	....ah	buhatah ang bukág.
3	d.a.p.	....an	buhatan mo ang baláy úg pantaw.
4	d.a.p.	i....	ibuhat mo siyág sapín.
5	d.a.p.	ig....	ig-ampo mo kamíh.
6	d.a.p.	iga....	igatimba mo ang balde.
7	d.a.p.	....ih	buhatih úg pantaw ang baláy.
8-37	-	ipa....(30)	ipabuhat ang baláy.
38	d.a.	mahi....	mahigugmah ka sa Diós.

Isip	Matang	Dagway	Panig-ingnan
39	d.a.p.	....on	buhaton mo ang pantaw sa baláy.
40-43	i.a.& t.	pa....(4)	pabuhatah siyág baláy.
44-46	d.a.p.	paka....(3)	pakabuhatang baláy ang langub.
47-50		pakapa....	pakapabuhaton mo si Tansyong.
51-54		pag....	pagbuhat úg baláy.
55-62		paga....	pagabuhatan mog pantaw ang baláy.
63-65		pagapa....	pagapabuhaton mo si Pedro.
66-73		pagapaka....	pagapakabuhaton mo ang baláy.
74	d.a.p.	pagapaki–an	pagapakagibuhatan mo ang baláy.
75-77		pagapapa....	pagapapabuhatan mo ang baláy.
78-80		pagapasi....	pagapasibantugah si Rizál.
81-83		pagapatig....	pagapatighugan mo ang tubig.
84-87		pagapatug....	pagapatugpahan mo ang dagat.
88-91		pagapopa....	pagapopabuhatan mo ang baláy.
92-93		pagasa....	pagasaliringan mo ang bata.
94	d.a.p.	pagatali-an	pagataliwad-an ninyo ang bata.
95	d.a.p.	pagatug-an	pagatugpahan mo ang dagat.
96	d.a.&t.	pag-isig....	pag-isigbuhat kamóh.
97	d.a.&t.	pagmasig....	pagmasigbuhat kamóh úg sapín.
98-103	i.a.	pagpa....	pagpabuhatig pantaw ang baláy.
104-110	d.a.p.	pagpaka....	pagpakabuhatah ang pag-init úg tubig.
111	d.a.&t.	pagpakamaga--	pagpakamagabuhat ka gayúd.
112	d.a.&t.	pagpakanaga....	pagpakanagatindug ka.
113-115		pagpakig....	pagpakigbuhat.
116-122		pagpaga....	pagpagabuhaton ko ang baláy.
123-127		pagpanig....	pagpanigsoón kang Tomás.
128-132		pagpang....	pagpangbuhat kamóh dihá.
133	d.t.	pagpanga....	pagpangatulug na kamóh.
134-139		pagpapa....	pagpapabuhatah si Pedro.
140-145		pagpasi....	pagpasiunhih siyáh pagbuhat.
146-151		pagpatig....	pagpatighulug ngadtoh sa dagat.
152-157		pagpatug....	pagpatugbawah ang lipák.
158-163		pagpopa....	pagpopabuhatah ang bata.
164-169		pagsa....	pagsaguyurah ang tiíl.
170-175		pagtali....	pagtalinghugan mo siyáh.
176-178		pagtug....	pagtugbong pagdalí.
179-182		paha....	pahalipayih ang hawúd.
183-186		pahi....	pahinungdih ang iyang kahago.
187-193		panag....	panagbuhatah ninyoh ang baláy.
194-200		panagpa....	panagpabuhatah ang mga tawoh.
201-208		panagpaka....	panagpakabuhaton ninyoh....
209	d.t.	panagpanga....	panagpangatagbaw na kamóh
210-213		pakig....	pakig-uli dayon sa imong kaaway.
214-216		panig....	panig-ingnih ang matarung.
217-223		pang....	panglantawah ang unahan.
224-233		pasi....	pasidunggih ang hari.
234-237		patali....	pataliwad-ih ang bata.
238-247		patig....	patighayaáh ang bata.
248-257		patug....	patugpahah ang langgam.

Isip	Matang	Dagway	Panig-ingnan
258-262		pasa....	pasatungáh ang bata.
263-267		popa....	popabuhatih ang baláy.
268-277		tug....	tugbongah ang lungsud.
278	d.a.&t.	....um....	tumindug ka.
279-306		Unang silabá	lalaktih ang baybayon.
307-335		Unang silabá &.... o	totindugih ang baybayon.
336-365		tibuúk dugukan	lakatlakatah ang kayoh.
366-392	Pagdili	ayáw pag....	Ayáw pagbuhat.
393-458	Pagdili	ayáw pagpa	ayáw pagpalimbong
459-	Pagdili	(dili ka mag..	dili ka magbuhat.
543	Pagdili	(dili ka magpa..	dili ka magpabuhat.

N. B.: ang (5) nagpailáh nga may limáh kaná ka dagway nga adtoh igkitah sa listah sa mga iglalanggikit. Ul. X., ang (10), napulo. Ang mga hanáp nga Imperatibong "ma...." walá dihá mahilakíp.

Ilang mga Dagway - Katarungan Niinih

Dunah kitáy daghang bolok sa mga imperatibo. ¡Dunah ba kaháy daghang mga pinulungan nga nagbatón sa ingong gidaghanón! Pitóh ka matang ang atong mga imperatibo; ug miabút úg limáh ka gatús ka dagway ang nahimutáng dinhá sa laraw. Kaná kadugangan pa, kay ang mga pormang gipaunhan sa "mag...., maga...." walá man mahilakíp dihá, ug kiníh siláh mga kawaloán, ug busah mokabat siláng tanán sa 600!

Kon itanding nato kiníng laraw sa itaas niadtong sa Uluhan X, atong makita nga ang kadaghanan sa mga iglalanggikit alang sa imperatibo gikuha gikan sa mga ikaduháng gagmayng ling-on niadtong larawah, ang sa mga "himoon pa". Kaná nagpasabút nga ang mga imperatibo ug ang indikatibo sa laraw samarág porma; ang nakalain kanilah maóh ang paningog: ang imperatibo sa paaging masuguon o binundak, ug ang indikatibo sa kasarangan.

Dinhá usáb nianang pagtandiah, atong nakita nga ang mga imperatibo sakup sa panahóng giisip nga umaabut pa. Ug kiníh makatarunganon gayúd, kay ang ka-

lihokang gisugu walá pa man buhatah, hinonoah buhaton pa; ug busah, tungúd niana, umaabut. Ang Kinatsilá ug ang Ininglés nanggamit sa pormang alang sa presente, tungúd tingalih kay alang kanilah kadtóng gisugu nga kalihokan, bisan sa pagkatinuud umaabut pa, giisip na lang nilah nga presente kay daw ipadalí pagbuhat. Tingalih kahá nga makatarunganon siláh; apán, sa pagkatinuud, labíng tul-id ug tataw ang ato.

Apán ang Pinulungang Nasudnon, dunay dagway sa imperatibo nga tukma sa pasado úg porma. Ex. gr.: "sumulat, umawit". Sa Tinagalóg siláh mga imperatibo ug mga pasado man usáb. Dili lang nato tukión dinhíh nga siláh mga inpinitibo pa gayúd.

¿Nakadungóg ba kamóh, tinahud nga magbabasáh, nga may inpinitibo sa ubáng pinulungan nga presenteg kahulugan, apán miagig pangdagway? Apán dili lang nato lagíh kiníh hisgután karón. Niah kitáh sa mga imperatibo.

Ambút úg unsay ilang katarungan, nganoh nga gipatukma sa ipaawat nga Tinagalóg ang iyang imperatibo ug ang iyang pasado. Ang imperatibo ugúd nagalantaw sa umaabut diín gipaabut ang katumanan sa lihok nga gisugu. Busah masayóng sabton, nganong lagmit magkatukma ang dagwayng imperatibo, ug ang sa umaabut.

Apán ang "National Language" nagpatukma ning higayonah sa imperatibo ug sa miagih. ¿Unsaon ta ugúd pagsugu bahin sa lihok nga miagih na? Gibangkong gayúd ang usáh ka Sugbuanon nga maghimoh ning makapalibat nga pagpatukma. Apán gihimoh siyáh sa "National Language" nga ipasagúp natong tanáng mga Pilipinhon. Tingalig dunah siyáy halawúm nga katarungan nga walá pa nato intawon matugkad.

Ilang mga Kahulugan

Ang kahulugan sa kadaghanan kanilah masayóng sabton gikan sa mga saysay sa nag-unáng mga uluhan. Hisgután ta lang dinhíh ang walá kahisgutíh didtoh.

Ang "....ah" (no.2) nagpasabút nga ang suheto maóy mahitungnan sa paaging pinintok sa gisugu nga kalihokan. Ang "....ih" usáb (no. 7) nagpailáh nga dinhá sa suheto anhá ipahitabó sa paaging pinaduyás ang naasoyng kalihokan. Kon itanding ta kiníng duhá sa Uluhan XII, ug labináh sa Uluhan XIII, ang han-ay niadtong mga pasibohah maóh na kiníh: "ma...., ...an, i...., ...ih, ...on, ...ah." Dinhá kanilah ang "ma...." labíng tukma sa tunga-tunga; ang "....an," pasibong indirekto kanunay; ang "i...., ...ih", usahay indirekto, usahay direkto; ug ang "....on, ...ah", kanunayng pasiboh direkto. Ang "....ah" maóy labíng hingpit, kay ang suheto tungúd ning pagtunungah, makabatón gayúd sa kalihokan o kahimtang gipailáh sa dugukang gilanggikitan.

Pinasukád ning dakúng kalainan sa ilang kahulugan, aniay lain: "Kan-ih ang budbud",—nagpasabút nga usáh lamang ka bahin sa budbud ang ipakaon. "Kan-ah ang budbud",—ang tibuúk budbud na ang ipakaon. Katarungan: ang unang paagih, sanglit pinaduyás man lamang, dyutay rag kausabang mahimoh dinhá sa suheto (budbud), nga gisud-ong sa salabutan, nga nagalungtad dihá sa kahimoan sa kalihokang gihisgután; apán ang ikaduhá, sanglit pinintok, ang tibuúk gayúd nga budbud ang madaut. "Gikan-an nilah ang mga budbud",—usaráh ka bahin ang nakaon. "Gikaón nilah ang mga budbud, kuhaon nilah ang mga budbud",—sa kasagaran, ang tanán na gayúd. Ang katarungan maóh gihapon.

Ang "pa....ah" (nos. 40-43) nagpailáh nga gawás sa tawong gisugu may laing tawoh nga dili ipasanta sa paghimoh sa kalihokang gihisgután. Ang "pa....ih", (dihá sa: pabuhatih ni Pedro ang baláy úg pantaw) nagpasabút nga dinhá sa suheto (baláy), si Pedro patugtan pagpahimoh sa pantaw. Maóh gihapon ang katarungan, apán dinhá sa "pa....ah", ang suheto, siyáh, hilabihán pagkahitungnan sa kalihokan (buhat) nga "siyáh" na hinoon ang magbubuhat. Itanding sa saysáy bahin sa "pa....on" didtoh sa Uluhan XIII.

Ang "paka....ah" (no. 44-46) nagkahulugan nga ang suheto (ang langub) ipasagúp o ípaisip sa tawong gisugu ngá mahitungnan sa paaging pinintok sa iyang kalihokan nga gipailáh sa pulung dugukan. Ex.gr.: "Pakamahaláh ang birtúd",—diín ang suheto (birtúd) ipaisip sa pagmahál nga iyah sa gisugu. Ang "paka....on", ex. gr.: pakabuhaton mong puy-anán ang langub,—nagpasabút nga ang suheto (langub) maóy pahitungnan sa paaging pinintok, sa tawong gisugu, niadtong kalihokang gipailáh sa dugukang gilang-gikitan.

Ang naah sa 307-335 nagkahulugan niinih: "paghimoh dihág mga lihok arón ikáw toohan nga daw nagbuhat, nagtindug". Gikan kanilah may ubáng porma nga masayóng himoon: "pagbobuhatih, pagbobuhatah, pabobuhatih, etc," nga masayóng tan-awon didtoh sa listah sa Ul. X. Samah usáb ang mahimoh gikan sa: "popabuhatih" popatindugih" (263-267);—kansang kahulugan: "ipasabút nga daw gibuhatan, gitindugan sa lain". Ang sinubli nga "buhatbuhatih, tindugtindugih" (336-365), nagpasabút niinih: "balikbalikih sa dinaklit pagbuhat, pagtindug". Basahah ang Uluhan XXI.

ULUHAN XX

LAING MGA PAAGIH SA PANGLIHOK

Ang Nagpailág Batasan

Dunay duhá ka paagih nga nagpasabút úg batasan, ang "....anan, ...án", ug ang "hing....." Ang "....anan, ...án" nagpailáh sa "dapít" diín ang gihisgutáng kalihokan ginabalikbalik pagpahinabó, o diín nabatasan kiníh pagkahimoh. Pananglitan: "buhatanan, dulaanan, gulaanan, higdaanan, likoanan"; - nga maóy mga "dapít" dinhá kang kansah nabatasan ang pagbuhat, dula, gulá, higda, ug liko. Dayág kaayoh nga dinhíh ang kahulugang lintunganay sa "....an" walá mausáb. Kon itandi ta ang "....an, ...anan" sa "na...., nana...., nag...., nanag....", sa "pag...., panag....",- atong makita nga ang pagkahulugag daghan sa "....anan" subay gayúd sa atong pangsultih.

Kiníng "....anan" mahimong mub-on pag-ingón: "....án", nga inasentohan arón pagpailáh ning naasoy nang pagmubú. Ug kadtóng mga panig-ingnan sa itaas mahimoh nang: "buhatán, dulaán, gulaán o gul-anán, higdaán, likoán." Nag-abutanan o nag-abután didtoh si Pedro; - nga nagpasabút nga si Pedro may batasan pagpuyú niadtong balayah.

Tingalig nakalupíg kitáh ning higayonah sa Tinagalóg. Niay pruybah:

Si Dr. Panganiban (o. c., p. 84, 143-156) miiláh nga ang lintunganayng kahulugan dihá sa Tinagalóg sa: "....an", maóh ang usáh ka dapít nga nahitaboán sa usáh ka kalihokan. Kiníng kahuluganah tukma sa kahulugan sa ato nga "....an." Sibo ang duhá ka Dila ning bahinah.

Apán siyáh miingón (o. c., p. 143) nga ang "....an, ...han" nga alang sa mga ngalan o nombre, nagkahulugan usahayg "panahón alang sa pipiláh ka kalihokan"

ug mihatag sa panig-ingnan: *Anihán*, "harvest season" o panahón sa pang-anih. Maorág walá na magsubáy kanáng *panahón* sa lintunganayng kahulugan sa "....an" nga maóh ang *dapít;* daw nalubug na kiníh dihá sa Tinagalóg. Apán ang ato lantip úg panglaraw. Aniah:

"Anihán"—dapít nga naandan pag-anih; pilapilán.

"Anihón"—tanúm nga naandang kutloon; humáy.

"Ting-anih"—panahóng naandan sa Pag-anih.

Busah ingóg nakabintahá kitáh; walá man gud siláh sa atong "....on".

Niah pa: Nagkahulugan upúd konóg: "kapuslanan, aparato o instrumento; ex. gr., *sulatán*, desk; *orasán*, clock; *sasakyán*, vehicle." Gilubug gihapon niyah ang kahulugang lintunganay sa "....an". Dunah kitáh nianang mga pulungah, ug ang atong kahulugan subay gihapon sa gihisgután nang lintunganayng panghuna-huna.

"Sulatán"—dapít diín nahinabó sa kasagaran ang pagsulát.

"orasán"—dapít diín sa kasagaran nahinabó ang pagiláh sa oras.

"sakyanán"—dapít diín naandan ang pagpahitabó sa pagsakáy.

Nag-ingón pa siyáh (o. c., p. 149) nga alang sa mga Adhetibo, ang "....an, ...han" nagpasabút sa: naghinobra nga gidak-on, gidaghanón, o bolok; ug mihatag ning mga panig-ingnan:

"butuhan", *bony*—"bukugón" sa ato.

"pulahán", *very reddish*—"pulahón, puwahón" sa ato.

"duguán", *very bloody*—"duguón" sa ato.

Laing higayón kiníh nga ang Tinagalóg mitipás sa lintunganayng kahulugan sa "....an". Sanglit walá man gud siláh sa atong "....on" nga may tin-aw nga kahulugan ug lahí gayúd sa "....an", ilah lang gilahugay dinhá sa ilang pinulungan ang mga gipasabút ning duhá ka iglalanggikit natong mga Sugbuanon.

Lahí sa "bukugón", ang atong "bukugán, bukuga-

nan" nagpailáh sa dapít nga butanganan sa mga bukúg; lain sa "pulahón, puwahón", ang atong "pulahan" maóy tawoh o butáng nga nagdaláh sa sapút o tabón nga puláh, o "pulahán, pulahanan"—ang dapít nga lagmit himoan sa kalihokan sa pagpuláh; ug sa katapusan ang atong "duguán" maóy butáng nga nagdaláh o gibutangág dugú sumala sa batasan. Busah usáh ka klase sa atong sud-an gitawág "dinuguán", kay sumala sa naandang paagih sa pangluto kanáng sud-anah gisagolan ug nailáh tungúd sa dugú sa baboy o laing mananáp nga gitempla.

Hisgután pa untá nako dinhíh ang lubúg nilang paagih sa pagbutáng sa asento dihá sa "....an,....án". Tin-aw ang atong paagih, kay ang "....án" maóh man lamang ang "anan" nga gimubú. Apán mataás na kaayoh. Igo na kanáng makamatuud nga ning higayonah nakabintahá kitáh kanilah.

Bahin ning tin-aw ug lantip nga kahulugan sa mga gagmayng kalainan nga pangbolok sa atong mga hunahuna, ang Dilang Sugbuanon dili iwít sa Tinagalóg, kon dili man ugaling labáw gayúd niinih.

Laing paagih nga nagpailág batasan maóh ang "hing....", apán arón masabút ta siyáh pag-ayoh, tun-an tag diín maggikán ang iyang dagway nga lagmit gamiton.

Pipiláh ka Kausaban sa Panlitók

Ang "ng" sa atong mga iglalanggikit (way labut sa dagwayng "ning...., ting...."), kon hisundag laing konsonante, malagmit nga mausáb úg dyutay; mausáb ang pagbungát kaniyah, arón paghatag kasayón sa paglitók.

(1) Kon siyáh sundog "b" kun "p",—siláh mahimong "m". Aniah:

pang-bayad - pamayad, nang-bayad - namayad, hing-bayad - himayad; pang-pili - pamili, nang-pili - namili hing-pili - himili.

(2) Kon siyáh sundog "d" o "t" kun "s", - siláh mahí-

mong "n".:

pang-duyan - panuyan, nang-duyan - nanuyan, hing-duyan - hinuyan; pang-tanúm - pananúm, nang-tanúm - nananúm, hing-tanúm - hinanúm; pang-sulát - panulát, nang-sulát - nanulát, hing-sulát - hinulát.

(3) Kon siyáh sundog "g" o "k", - siláh mahimong "ng" lamang:

pang-gisi - pangisi, nang-gisi - nangisi, hing-gisi - hingisi; pang-kawat - pangawat, nang-kawat - nangawat, hing-kawat - hingawat.

(4) Ang "ang", kon sundog "h" o "l", - dili mausáb. Busah waláy kausaban ang:

panghilak, panghutoy; nanghilak, nanghutoy; panglabáy, pangligóy; nanglabáy, nangligóy.

(5) Apán ang "ing", kon sundog "ha" o "hi", - usahay mahimong "ng" na lamang:

hing-hilak - hingilak, hing-hilot - hingilot, hing-hiso - hingiso; hing-hatúd - hingatúd, hing-hatag - hingatag.

(6) Apán ang "ing", kon sundog "l", usahay mahimoh na lang nga "....il":

hing-lakát - hilákat, hing-ligóy - hilígoy, hing-labáy - hilábay, hing-losót - hilúsot, hing-losók - hilúsok, hing-logák - hilúgak.

Ingón sa hibantayán sa magbabasáh, kiníng katapusang mga dugukan (lakát, ligóy) inasentohan sa katapusang silabá, apán nga sa dinugtong na, ang asento gidas-ug úg usáh ka silabá.

Tun-an ta siláh, kay makalingáw ug mapuslanon.

Ang "B" ug "P" managsoon; pulús "labyál" (gikan sa ngabil), kay ang mga ngabil man ang gamiton sa paglitók kanilah. Ang "B" may mailáng paningog nga nakalít pagkaputól; ang "P" pinutól usáb, apán waláy mailáng paningog. Ang "M" nga may mailáng paningog ug *pinadugay,* tugbang nilang duhá. Kiníh, sumala sa Diksyonaryo-Webster: A Guide to Pronunciation, Nos. 17 & 64.

Ang atong lagda No. 1 tama o subay kaniyah. Ang "m" dihá sa "pamayad", sanglit pinadugay man, daw nakatapál sa "ng" nga nawalá.

Ang "D" ug "T" laing managsoon; gitawág mga "dentál" gikan sa puhng "ngipon" sa Linatín. Ang "D" may mailáng paningog ug pinutól; samtang ang "T" waláy mailáng paningog ug pinutól upúd. Ug tugbang kanilah ang "N" nga may mailáng paningog ug *pinadugay*. O. c., nos. 25 ug 66.

Ang ato usáb nga No. 2 subay niinih. Ang "n" dihá sa "panuyan", sanglit pinadugay man upúd, daw nakapunó sa "ng" nga nahanaw. Ang "S" sa atong linitokán, sa Linatín ug sa Kinatsilá, silingan sa "D, T." Panigingnan: "verdád - verdáth, verdás; bondád - bondáth, bondás; caedo - caesum; cedo - cessum; - tambag - sambag, totoy - sosoh, sulá - tola, suruk - torók."

Ang "G" ug "K", mga gutural, - gikan sa totonlan o lingagngag. Ang "G" may mailáh nga paningog ug pinutól; ang "K" way mailáh nga paningog ug pinutól usáb. Ang ilang tugbang "Ng" nga may mailáh nga paningog ug *pinadugay*. O. c., Nos. 44 & 68.

Ang atong lagda No. 3 subay niinih. Ang "ng" nakatapál sa "g, "o "k" nga nawalá dihá sa "hingisi, hingawat."

Bahin sa mga lagda 5 ug 6, walá kitáy tin-aw nga sumbanán sa Ponetiká nga atong kasandigan, gawás sa kasayón lang sa paglitók; bisan ugúd ang mga saysay ni Propesór Meiklejohn (*The English Language, p. 6*), makahatag untá úg kahayag. Igo na kanáng "kasayón sa paglitók", kay sa pagkatinuud siyáh man ang sangkoan *nato ning mga* kausaban sa paglitók.

Magpulús siláh dihá sa pagtandi sa ato ug sa ubáng mga pinulungan sa Pilipinas ug sa mga sikbit nga nasud. Niay mga pulung nga Tinagalóg nga akong gihagdaw gikan sa gramatiká ni Dr. Panganiban, akong gipaatbangán sa mga Binisayá nga sibo-sibo dihá sa paningog ug sa kahulugan; ug makita nga dakúg "papél" ka-

náng mga giasoy nang lagda sa panglitók.

1. akay — agak
2. anib — hanib
3. asim — aslum
4. mababa — mubó
5. bigát — bug-at
6. bigáy — bugáy
7. bilang — piláh
8. binat — bughat
9. bingih — bongól
10. kilusán — kilasán
11. kindat — kidhat
12. kupás — hupás
13. daán — dalan
14. dayamih — dagamih
15. dilaw — duwaw
16. gatól — katól
17. gawá — gamá
18. gilid — kilid
19. gupitán — tupihán
20. higá — higda
21. hingkit — singkit
22. ibig — ibog
23. iyak — piyak
24. lakad — lakát
25. lamíg — kamig
26. ilapat — idapat
27. lapit — hapit
28. libingan — lobongan
29. ligáw — lingáw
30. lilok — lalik
31. lupa — yuta
32. maluwág — maluág
33. ngitian — ngisihan
34. sahíg — sawúg
35. sikap — sikad
36. silíd — sulud
37. sugat — sunggat
38. suklayín — sudlayón
39. sulok — suúk
40. tabíh — tabi
41. tapát — tapád
42. tigás — tig-ah, tugás
43. tulot — tugut
44. matulugin — matulugon
45. tungkod — sungkod
46. natupád — natuman
47. turó — tudlo
48. yungíb — lungib

Kon ato siláng susihon, makita nato nga kanáng nakalain sa Tinagalóg ug sa Binisayá dihá sa listah, lagmit nga nagsubáy niadtong mga lagda sa itaas. Ingón pananglit sa:

lakad - lakát; tapát -tapád;-mga dentál ang "D" ug "T".
gilid - kilid, gatól -katól;-mga guturál ang "G" ug "K".
natupád - natuman;-mga tugbang man ang "p-m" ug ang "d-n".
tungkod - sungkud, ngitian-ngisihan; - ang "t-s" mga kakuyug upúd.

Ug kon atong hinumdumán nga ang: "b, p; d, t; g, k",- mga silingan, kay siláng tanán mga naputól man dihá sa paglitók, makita nato nga sakup kanilah ang:

suklayín - sudlayón sikap - sikad
lupa - yuta gupitán - tupihán

Labut pa nga kanáng listahanah makapakita nga ang Tinagalóg nahilíg ngadtoh sa mga konsonanteng may mailáh nga paningog; apán dihá sa Sinugbuanon, hapit maangay pagkabahin ang may mailáh nga pan ingog ug ang

waláy mailáh nga paningog.

Labáw ang minubú o may paghanda ngadtoh sa pagkaminubú nga Tinagalóg kay sa ingóg kahimtang nga Sinugbuanón. May napulog duhá ang Tinagalóg (nos. 2, 3, 8, 9, 13, 14, 20, 23, 33, 37, 47, 48); ug ang Sinugbuanón upát (nos. 4, 15, 31, 39.)

Dihá may 15 ka "i" ang Tinagalóg nga tugbang sa "o, u" nga Sinugbuanón, ug laing usáh ka "i" nga pulih sa usáh ka "a" sa Binisayá; walá ilakíp dihá ang 22 ka "i" nga naah sa uság usáh. Ang mga ginikanan tingalih nato kaniadtoh may kalibugáng paglitók sa "u" nga daw may "o" ug may "i" dihá sa iyang paningog. Kon walá akóh masayúp ang mga Aklananon may samang paningog. Gikan ning lubúg nga "u" ang mga Tagalog mihilíg ngadtoh sa "i" ug ang mga Sugbuanon ngadtoh sa klaro nga "o". Ug maóh nga midagsang ang mahait nga "i" dihá sa Tinagalóg, samtang naangay-angay ang "i" ug ang "o, u" sa Sinugbuanón.

Sanglit diriyút ra man ang mga pulung nga nasulud sa listah, dili kitáh makapaniguroh nga eksakto kanáng pag-iháp nga matandion dihá sa tibuúk tang kapulungnan; apán makaablig dalan alang sa mga kugiháng mahigugmaon sa atong mga pinulungán.

Niay laing listah sa samang mga pulung, apán nga nanaglain dihá sa kahulugan. Giunah ang Tinagalóg ug sa atbang ang atong tugbang.

1.	bangan	—	kamalig bangan	6.	suwáy	—	sukul suwáy
2.	bukid	—	baúl bukid	7.	itapon	—	ilabay itapón
3.	gamót	—	tambal gamót	8.	tugón	—	tubág tugon
4.	hapág	—	mesa hapág	9.	iurong	—	isibog iurong
5.	inggit	—	sinah inggit.	10.	wilih	—	pangga wilih

Dili malisúd sabton ang ilang kalainan; ingón panaglit sa "bukid", kay ang mga umáh lagmit adtoh

man sa gowá sa lungsud, ug busah sa may "bukid"; ang "gamót" nga sa masabúg gamiton sa pagtambal misangko sa pagkahulugan niinih. Ug masayón asoyon ang ubán.

Niay ubáng lisúd asoyon:

1. bakod	—	siklat bakud	4. kalaban	—	kaaway laban
2. bulág	—	butáh bulág	5. napagod	—	nabudlay napagod
3. ilog	—	subá ilog	6. pako	—	kukóh pakó

Sa pihobre kong pagsabút, ang atong "tugkarán" nga gikan sa "tukud" makalakbit sa ilang "bakod",---kay lagmit man siyáng kinorál o siniklat. Ang "bulág" daw layó ra sa atong "butáh", apán may "bulhog" kitáh nga silingan sa ilang "bulág", bulhag. Ang ilang "ilog" daw naggikán sa lintunganay sa "sulug". Hinumdumán ta ang paghilíg nilah ngadtoh sa "i". Ang ilang "kalaban" maorág duúl ra sa "kaluiban". Ang "napagod" upúd sa kainit sa adlaw lagmit man "lapúy, naluyah" Ug ang "pako—kukóh" tingalig gikan sa lintunganayng "koth"; kiníh tingaliy gigikanan sa "kutkut, kuskus, kaskas" nga lagmit himoon sa "kukóh."

Ug tapuson ta kiníng pagduki-dukí dinhá sa pagtandi sa duhá ka pulung Tinagalóg ug ato. Ang ilang "baba, ug paáh".

Ang "baba" nilah, "suwáng" sa ato. Ning higayonah hibintahaán siláh nato gihapon, kay ang atong "ba-ba" samah mag kahulugan sa karaang Persah "bab" nga nagpasabút sa usáh ka "ganghaán, ba-ba". Ang "vocál, vowel" sa Kinatsilá ug Ininglés, naggikán sa Linatín nga "vox"—"tingog". Ug kiníh gikan sa "ba-ba"; ug may pagkaagid-agid ang ilang paningog.

Ang ilang "paáh", "tiíl" sa ato. Lain usáb kiníng higayón nga nakabintahá kitáh kanilah. Ang "pajama". sumala sa Diksyonaryo-Webster, gikan sa Industani "pai-jama" nga upúd naggikán sa Persah nga "paijamah";

ang "pa(i)" nagkahulugag "paah, leg", ug ang "jamah"-sapút. Sa ingón niana, daw duulduúl kitáh sa mga karaan.

"*HING....*", "*HI....*"

Hisayran na nato nga ang "pang, nang" nagpailáh nga daghan ang suheto o ang kalihokan. Busah sa maagid-agid nga pangatarungan kitáh makaingón usáb nga ang "hing" nagpasabút sa kadaghan sa kalihokan sa mga pulung nga nagdaláh sa lintunganay: "hi". Kay sanglit ang "pang...., nang...." maóy plurál o sa daghan sa "pag...., nag....", ang "hing...." usáb maóy sa daghan sa "hi....". Nan, kon ang "hi...." nagpailáh sa usáh ka buút nga mapatunghaon sa kalihokan; ang "hing...." usáb, sa daghan o kusúg nga tinguha sa pagpatungha sa kalihokan suhd sa maóng dagway o bolok; ug busah misangput dihá sa pagpasabút úg kahulugan sa usáh ka batasan nga nakab-ut gikan sa "daghang kalihokan suhd sa maóng bolok".

Gikan niinih masayón nang sabton ang kahulugan sa mga panig-ingnan: "himayad, himili, hinuyan, hinanúm, hinulát, hingisi, hingawat, hingatúd, hiligoy, hingiso, etc." Sa ato pa, may buhing buút nga mapatunghaon o batasan sa pag: "bayad, pili, duyan, tanúm, sulát, gisi, kawat, hatúd, ligóy, hiso, etc." Ang minugbu maóy masabúg nato nga gamiton.

Busah masayón na usáb ang pag-iláh sa kalainan sa "hing....", ug sa "hi....", kay kiníng naul ahíh (ang lintunganay), sanglit nagkahulugan sa usáh o panagsang katunghaan o buút sa pagpatungha sa butáng o hiyas, nagdaláh usáb sa hiyas nga daw walá paabutah- Ex.gr.: "nahiadtoh, mahidungan, hiokban, hitungnan, hibug-atán", diín gipasabút nga daw walá paabutah ang: "pag-adtoh, pagdungan, pagkanaokáb, pagkanatonóng, pagkanabug-atán" kay tagsaón ra man ug daw tumáw. Bisan lagíh kiníng pagbuutah walá gayúd mahanaw sa hingpit dinhá kaniyah.

Dinhíh usáb mailáh nato ang kalainan sa "hinabó"

ug sa "hitabó". Ang nahiunáh gikan sa "hing-tabó", sa samang pagkaagih nga gikan sa "pang-tabo, pang-taral ug pang-tugon" nahimoh ang: "panabo, panaral ug panugon". Busah ang "hinabó', nagpailáh nga siyáh daw naandan na ug gipaabut sa mga hitungdan. Maóh kiníy katarungan, nganoh nga dihá sa Biblyá gigamit ko kanunay ang pulung "hinabó"; kay ang Biblyá Pulung man sa Diós, ug alang sa Diós waláy tumáw o walá paabutah. Sayud man ugúd ang Diós sa tanán.

Basahah ang Uluhan XIII.

Kusúg nga Mapiliton

Ang iglálanggikit "*....onon, ...ón*", nagpasabút sa usáh ka kusúg kun katungdanan nga mapiliton sa paghimoh sa kalihokang gipailáh sa dugukan. Ex.gr.; "buhatonon ko ang husay sa matagbulan; sulatonon ni Tasyo ang sugilanon; sulbaronon sa mga pangoloh ang kalinaw sa lungsud." Kiníh siláh nagpasabút nga dinhíh kanako may katungdanang mapiliton arón akong himoon ang husay sa matagbulan; dinhá kang Tasyo, ang sugilanon; ug dinhá sa mga pangoloh, ang kalinaw sa lungsud.

Kon hinumdumán ta nga ang "....on" maóy usah sa mga atong pasiboh nga labíng hingpit, kay iyah mang gipasabút nga ang suheto dili lamang nga matungnan gayúd sa paaging pinintok sa kalihokan sa dugukang gilanggikitan, kongdili hangtud gani nga ang maóng suheto makabatón o mahimoh usahay nga kalihokan o kahimtang nga gipailáh sa dugkang gilanggikitan; ug nga ang "....onon", subay sa kasamahan sa "....an, ...anan; nag, nanag; pag, panag", - nagpasabút man sa daghan o binalikbalik nga pagpatonóng sa gihisgutáng kalihokan dihá sa maóng suheto; - masabút ta usáb nga siyáh ang "....onon" nagdaláh upúd sa kahulugan nga dinhá naay kusúg o katungdanang mapiliton sa pagpahimoh sa kalihokan sa dugukan dinhá sa suheto. Ug samah gihapon nga ang "....anan" mahimong mub-on ngadtoh sa "....án" nga inasentohan,

ang "....onon" usáb mahimong mub-on ngadtoh sa "....ón" nga inasentohan. Ug kadtóng mga panig-ingnanah mahimong sulatón nga: "buhatón, sulatón, sulbarón."

Gikan niana gihapon masabút ta dayon ang kahulugan sa "*ka....ón*", ingón pananglit sa: "katubagón, kasultihón, kadaganón, kasumbagón, kahilakón". Daw matan-aw ta ang kusúg nga nagtukmud sa hitungdan, ug busah siyáh daw hapit na gayúd motubág, mosultih, modagan, mosumbag, mohilak. Usáh lamang siyáh ka dagway sa "....onon."

Daw walá usáb ning mga paagihah ang mga Dilang Ininglés ug Tinagalóg.

Duúl nang Mobuhat

Ang "ka....ón" nakadaláh sa atong hunahuna ngadtoh sa usáh ka paagih sa atong sinultihán nga nagpasabút sa hapit na mobuhat. Kiníng dagwayah maóh ang "....*um*....". Dinhíh ang unang silabá sa dugukan gibuák sa "um", ug unyá gisubli. Kon ugaling ang dugukan nagsugud úg bokál, kiníh gisubli ug gipaunhan sa "um". Ex. gr.: "lumalakat. dumadagan, umaadtoh, umaanhih"; - nagkahulugag: "hapit na molakát, hapit na modagan, hapit na moadtoh, hapit na moanhih". Sa akong ubús nga pagtooh, usarág kagikan ang "um" ug ang "mo", ug nagpasabút sa himoon pa: ug nga kiníng pagkaumaabutah gipailáh nga "dyutay" o duúl, dihá sa pagsubli sa unang silabá sa dugukan. Itandi sa Uluhan XXI.

Dunay "....um...." nga Imperatibo. V. Uluhan XIX.

May Paghilíg Ngadtoh

Dunah kitáy iglalanggikit, ang "maki....", nga nagpailág usáh ka paghilíg ngadtoh, usáh ka pagdapig ngadtoh sa kahimtang iyah sa dugukang gilanggikitan. Ex. gr.: "si Pedro makisapi; si Tomás makidyós; si Hantoy makihudiyo; ang mga bata makikamay". Gipailáh nilah nga si Pedro may pagbating mahiligon ngadtoh sa sapi; mahigugmaog salapí; si Tomás mahigugmaon sa Diós; si

Hantoy madapigon sa mga hudiyo; ug ang mga bata gustog kamay.

May kalainan ang "hing...." ug ang "maki....". Ang nahaunáh nagpasabút nga may batasan na, busah sa makadaghan nakahimoh na sa kalihokan o kahimtang nga iyah sa dugukan; samtang ang ikaduhá nagpailáh unah sa tanán sa paghilíg, pagdapig o paghigugmah sa kahimtang nga iyah sa dugukan, ug unyá usahay sa maóng mga kalihokan. Sa ingón niana, ang "hinapi" dunay batasan sa. pagpanapi, ug ang "makisapi" dunay mahiligong pagbati ngadtoh sa sapi; ang "hingomedya" may batasan sa pagkomedya, ug ang "makikomedya" gusto sa komedya. Ang "hing...." naglantaw sa miagih, sa mga buhat nga nakahimoh sa batasan; ug ang "maki...." sa umaabut, sa mga malagmit buhaton sa tawong may gugmah o gusto sa paghimoh.

Makapangutanah ka tingalih, magbabasáh, ¿diín man gikan kanáng iglalanggikitah, ang "maki....", nga nagkahulugan man siyáh sa ingón?

Akong ipakita didtoh sa Uluhan XXI, ubús sa: "Tag...., Tig....", nga dihá sa Dilang Ebreyo ang "....tah, ...kah" maorág kahulugan, ug nga siláng duhá minubú lamang sa usáh ka pulung, ang "attáh", nga maóh ang atong "ikáh, ikáw". Ako usáb nga ipakita nga ang atong "tag...." linangkub gikan nianang "tah" ug sa "ga....", nga mahimong "tagah...., tag....". Ug hisgután ko upúd nga ang atong "tig...." dagway nga matawág tag "hiph'il" sa atong "tag....", kay siyáh ang "tig...." nagpailáh mag kusúg nga mapatunghaon.

Nan, kon ang "tag...." igsoon sa "....kah", maingón ta upúd nga ang "tig...." igsoon sa "....kih". Ug kon ang "tig...." nagpadayág úg "buút nga mapatunghaon", subay sa kahulugan sa dagwayng "hiph'il", ang ato usáb nga....kih" nagpasabút ning "buút nga mapatunghaon". Sa ingón niana, ang atong "....kih" nagkahulugag: kaná o kadtóng may buút sa pagpatungha, o may buút nga

mapatunghaon.

Ug ang "ma...." nagpailáh nga ang suheto o gihisgután tunghaan sa kahimtang gipailáh sa dugukang gikuyugan.

Kon langkubon ta siláng duhá, hibatonán ta ang matuud nga kahulugan sa "maki....", nga maóh: kaná o kadtóng suheto nga may buút nga mapatunghaon sa kahimtang gipailáh sa dugukang gilanggikitan. Ug kadtóng may buút nga mapatunghaon sa usáh ka kahimtang, may gusto usáb nianang kahimtangah, may paghilíg siyáh ngadtoh niadtong kahimtangah.

Kiníng dyutayng katin-awan makadason niadtong gingón ko didtoh sa Uluhan XI bahin sa "maka...."; kay kon ang "maki...." matawág tag "hiph'il" o mapatunghaon, ang "maka...." dagwayng "kal" lamang sa Ebreyo kun indikatibo sa Kinatsilá. Nagpailáh lamang siyáh sa katunghaan sa kahimtang, ug sa ingón niana nagkahulugag: kaná o kadtóng suhetohah tunghaan sa kahimtang nga iyah sa dugukan. Itandi sa gisaysay bahin sa "hiyéh, hayáh" didtoh sa Uluhan XIII, ubús sa: "Ang I....".

Katin-awan siyáng naglig-on sa kahulugang "butáng" sa atong "ka....", ug sa pagkadili potensyál sa "maka....".

Dunah kitáy mga iglalanggikit nga agid-agid sa "maki...." dihá sa dagway ug kahulugan, ang: "*makig...., nakig...., pakig...., magpakig...., nagpakig...., mipakig....*". Ang "kig...." tugbang sa atong "tig", maingón nga ang "ki...." tugbang upúd sa "ti....;" kadtóh siláh, imperpekto (tungúd sa "ga"); ug kiníh siláh, perpekto.

Sanglit sayud na kitáh sa tagsatagsah kanilah sa linaín, ato lang karón dayong ihatag ang lintunganayng kahulugan sa "makig....", ug gikan kaniyah masayón nang pu-púon ang kahulugan sa ubán. Ang "makig...." nagpailáh nga ang suheto tunghaan sa paaging inanam-anám sa buút nga mapatunghaon o mahiligon sa pagbuhat sa kalihokang iyah sa dugukang gipataptan. Niay mga pa-

nig-ingnan:

"Si Tinoy makig-adtoh ugmá sa Sangat."—Sa ato pa, si Tinoy nag-agdah, nagdapit sa iyang mga kauban arón siláh mangadtoh ugma sa Sangat.

"Si Kolás nakiglumba kang Hantoy."—Si Kolás midapit, mihagit kang Hantoy arón managlumba siláng duhá.

"Ang pakig-indigáy lagmit dautág sangputanan". —Ang pagdaldal arón magpalabwanáy ang uság usáh sa masabúg mosangput sa daután.

"Si Dabíd nagpakigbugno kang Goliyát".—Si Dabíd mihagit kang Goliyát arón siláng duhá magsukdanáy sa kusúg.

Dunah pa gyuy laing iglalanggikit nga maagid-agid gihapon sa "maki...." dihá sa dagway ug kahulugan, kay nagpailáh man usáb sa "kahiligan ngadtoh sa". Siyáh maóh ang atong: "*pasi...., magpasi...., nagpasi...., mipasi....; gipasi....an, pasi....áy.*"

Dili lisúd subayon ang iyang gigikanan. Sayud na lagíh kitáh nga ang "ki...." tugbang sa "ti...."; ug nga sumala sa usáh ka lagda nga gihisgután na, bahin sa kausaban sa atong paningog ug panglitók, ang "t" ug ang "s" mahimoh usahayng ilis-ilison.

Kon kiníh tinuud, silingan gayúd ang atong "pasi...." sa "maki...., patig....". Busah siyáh ang "pasi....", subay ug sumala sa natingban nilang lintunganay nga kahulugan, nagpasabút sa usáh ka "mabuutong paghilíg dihá sa hitungdan ngadtoh sa katunghaan sa kalihokan o kahimtang nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Niay mga panig-ingnan:

"Si Abíng mipasiunáh pagsultih."—Si Abíng dunah nay mabuutong paghilíg sa pag-unah pagsultih, ug siyáh mihimoh niinih.

"Gipasibantug nilah ang kalig-on sa baláy".—Siláh gusto mosangyaw ug nagbantug gayúd sa kalig-on niadtong baláy.

"Gipasidan-an ni Lukas ang mga tawoh."—Si Lukas may gusto ug mihimoh nga daan na ang usáh ka hitabó dihá sa mga tawoh; sa ato pa, miunah pagbalitá sa walá pa mahitabó.

Himatikdan tingalih nimoh, magbabasáh, nga ang hitungnan dili lamang kay nagbatón sa buút nga mapatunghaon, kongdili usáb nga iyah gayúd nga gihimoh. Kiníng dagwayah samah sa atong "tig...." nga nagpahayag dili lamang sa kahiligan sa pagpatungha, kongdili usáb sa nagbuhat gayúd.

Busah ang hingpit nga kahulugan sa atong "pasi...." maóh ang pagtudlo niadtong tawoh, nga tapus makabatón sa buút nga mapatunghaon, mipatungha o mopatungha gayúd sa kahimtang o kalihokan nga gipailáh sa nahimutangáng dugukan.

Sulayán tag susih, nganoh nga ang "maki...." nagpasabút man sa kahiligan lamang sa kabubut-on, samtang ang "makig...., tig...., pasi...." nagpailáh man dili lamang sa kabubut-ong mahiligon, kongdili hangtud usáb sa buhat; ug nga ang "makig...." nagdaníh sa pagbuhat, ang "tig...., pasi...." nagpailáh sa nagbuhat. ¿Unsay hinungdan ning kalainan? Way duhaduhah, siláng tanán nagdaláh sa lintunganayng kabubut-ong mahiligon. Apán ¿nganoh man nga ang ubán mipalampus man hangtud; sa buhat?

Dili lisúd sabton ang naingnan sa "makig...., tig...." ang laraw sa buhat gipailáh sa minubú nga "ga....", kansang kahulugan maóh ang kalihokang inanam-anám. Busah ang "makig...." nagpasabút sa kahiligang buút ipaabút hangtud sa buhat, ug ang "tig...." nagtudlo ngadtoh sa nagbuhat.

Apán ¿unsay atong isultih mahitungúd sa "pasi...."? Sa akong ubús nga pangapas, ang atong salabutan ning higayonah daw nabutad ngadtoh sa igkukuyug nga "si", ug busah atong gidapat dinhá sa "pasi...." ang naandan tang panglaraw bahin sa "si, si(yáh)"; maorág atong

giisip ang kahimtang gipasabút sa dugukang gikuyugan nga usáh ka tawoh. Maóh kiníy hinungdan, nganoh nga alang kanato ang "pasi...." nagkahulugan dili lamang sa kahiligan ngadtoh sa gihisgutáng kahimtang, dili lamang sa iyang pagkanabuhat, kongdili hangtud gayúd sa kalungtaran ning kahimtangah ingóg tawoh. Niay mga panigingnan:

"Gipasiunáh" - giisip ngá si(yáh) unah.
"Gipasibantug" - gipadawat ngá si(yáh) bantug.
"Gipasiugdah" - gipadawat ngá si(yáh) agdah.

"ISIG....", "MASIG...."

Ang "isig...." ilhanan sa kakaubanan suhd sa usáh ug maóng matang. Busah ang "isigkatawoh, isigkaulipon, isigkabata" - nagpailáh sa kakaubanan suhd dihá sa mga tawoh, sa mga ulipon, sa mga bata. Dinhíh niinih makapú-pu kitáh nga ang kahulugan sa: "isigdagan, isigkatawah, isiglugnut, isigkawut" - maóh nga suhd sa kakaubanan sa usáh ka punduk, ang tagsatagsah nanagan, nangatawah, nanglugnut ug nangawut.

Ang "masig...." daw gikan sa "maisig....", ug sa ingón niana siyáh nagkahulugan nga dili lamang ang tagsatagsah sa kakaubanan nanghimoh sa gihisgután nga kalihokan, kongdili usáb nga nagpadayon dinhá sa maóng kalihokan. Kiníh nagsandig sa kahulugan sa iglalanggikit "ma ....". Busah ang "masig...." nagpasabút sa kadaghan nga nadaghan dili lamang tungúd sa iyang pagkanaah dihá sa tanán suhd sa usáh ka punduk, kongdili usáb tungúd sa pagkaginabalikbalik o sa pagkaginasubli-subli niyah.

"Ang mga nanan-aw nagmasigkatawah; ang mga hudiyo nagmasigbiaybiay sa atong Ginooh nga gipadupáh didtoh sa krus; ang mga kabús nagmasigpangandoy sa kahamugaway; ang mga kaaway nagmasiglibák sa ilang gidumtan." Dinhá gipasabút ang ginabalikbalik nga buhat sa "pagkatawah, biaybiay, pangandoy, ug libák" nga gihimoh sa ilang mga suheto.

Walá kinahanglanah dinhíh nga ang tanán gayúd o

ang tagsatagsah gayúd ka sakup sa punduk, naghimoh sa gihisgutáng kalihokan; igo na ang tanán o ang tagsatagsah nga "morál",—sa ato pa, ang kadaghanan.

"HINAY", "PUNAY"

Maingón nga ang "may" gilangkub gikan sa "ma ing (ay)"; ang "dunay", sa "dunah ing (ay)"; ang "maóy", sa "maóh ing (ay)"; ug ang "lamay", sa "lamang ing (ay)"; —sa ingón usáb katoohan ta nga ang "hinay" gikan sa "hing ing (ay)". Sa ato pa, ang "hingay" nahimong "hinay" sa samang pagkaagih nga ang "kang-ako" nahimong "kanako", "kang-iyah—kaniyah". Daw katoohan ta, kay sa pagkakarón ang "hinay" agid-agid man sa "hing....".

Ang "hing...." ugúd nagkahulugan mag usáh ka batasan nga misangput gikan sa daghan ug ginabalikbalik nga buhat suhd sa usáh ka matang. Ang himatid naanad sa pagpatid; ang himalít, sa pagpalít; ang hingutang, sa pag-utang. Kaná bahin sa "hing...."; ug ang "hinay...." upúd samasamaráh. Aniah: Ang hinayg patid nagpasabút sa nakadaghan, nagbalikbalik, nagmasubsub úg patid; ang hinayg palít, nagmasubsub úg palít; ug ang hinayg utang, nagbalikbalik pag-utang.

Nga dili kanunay magpasabút ang "hinay...." sa buhat nga waláy bugtu, atong makita ning malagmit hidunggan: "Hinay ka lag anhih sa amo; naghinay siyág hangyo nga....". Siláh nagpahayag lamang sa buhat nga subsub, dili sa way bugtu. Katugutan hinoon nga dunah siláy paglungtad nga "morál" suhd sa panahóng gihisgután.

Samah sa "hinay....", katoohan usáb nato nga ang "punay...." gikan sa "punó ing (ay)"; kay gikan sa "punóay" masayón na ang pagluksoh ngadtoh sa "punay....". Ug busah siyáh nagkahulugag: daw punó sa, ingog nagpunsisuk ang kalihokang gihisgután. Siyáh ug ang "hinay...." samah gayúd úg kahulugan. Apán makaingón kahá kitáh nga labáw pa gayúd ang "punay....", kon atimanón

ta ang ilang lintunganayng kahulugan. Sa pagkakarón sibo siláh.

"Punay ka lag kanta; si Tasyo nagpunayg katulug; nagpunay siyág tan-aw sa sahmin; ang pobre nga inahán nagpunayg hilak tungúd sa kamatayon sa iyang pinangga nga anák."

May lain pa kitáng igkukuyug nga maagid-agid gihapon sa "hinay ug punay", usáh ka pulung pinú-pu gikan sa Kinatsiláng "oficio", nga nahimoh na lang nga "pisyo" úg, pisyog".

"Pisyo ka lag higda dihá; si Hantoy nagpisyog sulát úg mga sugilanon; si Tikóy nagpisyog hapyud sa manók."—Maoráh ang kahulugan sa: hinay, punay, kanunayg higda, sulát, hapyud.

Ang Sinumbalikáy

Hisayran na nato nga ang "—an" nagpailáh nga ang suheto o butáng gihisgután maóy himoong "natad" sa kalihokan nga iyah sa dugukang gilanggikitan; ug ang "....anan", nga dinhá nianang natarah ginabalikbalik kadtóng kalihokanah; ug busah daw naanad niinih kaniyah. Ang "....anay" tingalig gikan sa "....anan ing (ay)". Kon kiníh matinuud, ang kahulugan sa "*....anay*" nagpasabút sa daghang buhat; ug kiníh dili supak sa kahulugan karóng mga adiawah sa "....anay". Kay ang ginabalikbalik pagbuhat suhd sa usáh ka natad malagmit mahitonóng didtoh sa mga tawoh nga tuah niadtong dapitah; ug gikan niinih misangput siyáh sa kahulugan karón: Ang usáh misumbalík sa usáh sa maóng buhat suhd sa maóng natad.

"Si Pedro ug si Tomás nagsumbaganay",— nga si Pedro misumbag kang Tomás ug si Tomás mibalus pagsumbag kang Pedro; ug nga kiníng buhatah ginabalikbalik. Maóh kiníh ang pagsabút karón sa kadaghanan mahitungúd nianang "....anay". Aniay laing panig-ingnan: Nagsultihanay, nagpangomostahanay, nagtan-awanay, nagkuptananay."

Apán dili kanáng pormahah ang lagmit gamiton; subay sa atong batasan, ang minugbu maóy masabúg gamiton. Sa laing pagkasultih, ang "...*áy*" nga inasentohan maóy lagmit igkita. Ug kadtóng mga panig-ingnan ingnon na niinih: "nagsumbagáy, nagsultiháy, nagpangomostaháy, nagtan-awáy, nagkuptanáy."

ULUHAN XXI

MGA LAING PAAGIH GIHAPON

Ang Nahitakdo

Mahitabó usahay nga ang usáh ka buhat anhá nato himoah o sugdih paghimoh sa panahón sa paghitabó sa laing butáng. Ex. gr.: "sa panahón unyá sa pagkasunug sa baláy, panagan kamóh." Kiníng huna-hunaah malagmit atong ipahayag pag-ingón: "Inigkasunug unyá sa baláy, panagan kamóh. Aniay lain: "Maghikay kamíh, inigkahumán sa among baláy; inigkatapus ni Tinoy pagtoón sa pagkamananambal, mobalhin siláh pagpuyú ngadtoh sa Sugbu." Maóh gihapon ang kahulugan: "Sa panahón unyá nga mahumán na ang among baláy, niana gayúd nga panahonah maghikay kamíh; dinhá gayúd sa pagkatapus ni Tinoyg toón, mobalhin siláh ngadtoh sa Sugbu."

Ang pagtoón ta nianang mga panig-ingnan makapakita kanato nga ang "inig...." alang sa umaabut nga panahón; nga ang laing kalihokan nga umaabut anhá ipatukma sa pagkahimoh sa kalihokang gikuyugan sa "inig—".

Ang Laraw didtoh sa Uluhan X nagpakita nga ang "ig...." alang sa umaabut nga panahón sa pasiboh nga imperpekto. Sa laing bahin ang "in...." nagpailáh sa kahumanan, sa gisangputan sa usáh ka buhat. Ex. gr.: "inampo, pinangita, inadtoh." Mga pulung siláng magmatuud nianang kahuluganah. Kon atong langkubon ang "in...." ug ang "ig....", mosangput ang "inig...."; ug gikan usáb sa mga kahulugan sa "in...." ug "ig....", mapú-pu nato ang kahulugan sa "*inig....*". Siyáh nagpailáh nga unyá sa panahóng umaabut, sa pagkahumán, sa mosangput na ang usáh ka ibuhat o kalihokan, niana gayúd nga panahonah maóy hitabó sa laing kalihokan o buhat.

"INAY"

Maingón nga ang "hinay" gilangkub tingalih gikan sa "hing ing(ay)" ang "ináy" usáb daw gíkan sa "in ing(ay)"-kay kiníh makapakita sa porma ug sa kahulugan sa "ináy."

"Ináy moadtoh sa ilah, naglaroylaróy na hinoon; ináy motabang sa mga kabús, nanlupig siyáh kanilah; ináy magtoón, nagdula-dula."

Siláh nagpasabút nga ang panahóng gihisgután miagih na o nagaagih pa, samtang ang sa "inig" umaabut. Samtang usáb ang "ináy" nagpailág kasumpakian sa duhá ka bahin sa orasyón o sultih, ang "inig" walá.

Sayud kitáh nga ang "in...." nagpailáh sa sangputanan sa usáh ka lihok, ug busah may pagkamiagih na; ug ang "áy...." nga inasentohan sanglit maorág gigikanan sa "áy...." nga nagpailág pagsumbalík, nagpasabút usáb ning maóng pagsupak. Busah ang "ináy...." nagpadayág sa panagkasungi sa duhá ka lihok nga may pagkamiagih na. Ug kiníh maóy tinuud nga kahulugan sa "ináy" ta karón, nga midugang lamang sa hiyas nga ang lihok nga gikuyugan sa "ináy" walá hinoah, ug nga ang gihimoh ang walá kuyugih.

Ang katarungan sa paggamit nianang "mo...., mag...." dihá sa mga panig-ingnan igkita didtoh sa Uluhan XII. Lain kiníng higayón sa paggamit kanilah alang sa panahóng miagih.

Dinhíh atong makita nga ang "inig" ug ang "ináy" managsamah niinih: nga siláh naghisgut sa katakdoan bahin sa panahón sa duhá ka hitabóng gitandi. Apán ang "inig" sa umaabut, bahin sa duhá ka hitabó nga walá managkasupak, ug nga pulús manaah sa kamaohan kun giisip nga mahitipon sa katilingban sa mga butáng ning kalibutan. Ang "ináy", hinonoah, sa karón o sa niagih na, bahin sa usáh ka kalihokang walá himoah (ang gipasiunhan sa "ináy"), ug sa laing gihimoh nga kasupak úg kahulugan sa nag-unáh.

Ang mga Sinubli

Ang mga pulung nato nga sinubli, ingón pananglit sa "tolo-tolo, tawotawoh", mapunduk sa duhá sumala sa ilah karóng mga kahulugan. (1) Ang mga nagpasabút sa binalik nga lihok, ug (2) ang nanagkahulugag may pagkasamah, apán nga dyutay ra ug dili gayúd maóh ang butáng gipailáh sa lunsay nga dugukan.

Sa nahaunáh nahisakup ang: lihoklihok, luksoluksoh, dagandagan, lutawlutaw, hata-hata, waldaswaldas. Sa ikaduhá kiníh siláh: balay-balay o baybayeh, tiiltiil, tadyawtadyaw, hagdanhagdan, kawo-kawo, tawotawoh.

¿Haiy unang kahulugan nianang duhá? Sa akong bahin, ang nanagpasabút sa binalikbalik nga paglihok. Kay maóh may unang mahimatngonán sa tawoh ang nagalihók, ug awahíh na ang mga butáng tará o walá maglihok. Kiníh subay sa atong kinaiyah. Labut pa, ang kadaghan subliah ug kaná sa masubsub, malagmit nga ginagmay ang iyang pagkahimoh; ug gikan niana o pinasukád niana mahimong hatagan natog katin-awan ang ikaduháng kahulugan.

Palandongah ang usáh ka "luksoh" nga dakú ug ang "luksoluksoh", ang taás nga "huyád" ug ang "huyadhuyad", ang naggantoóng nga "bawúd" ug ang "bawudbawud";—ug imoh dayon nga makita nga kadtóng gibalikbalik pagbuhat, ginagmay da usáb nga pagkabuhat. Ug kiníh subay sa katarungan, kay ang sagonson himoah, malagmit nga gagmay ra, tungúd sa kamaluyahón sa atong kusúg; gagmay bahin sa buntaóg ug sa bilíh; kay ang daghan ra kaayoh lagmit usáb nga barato.

Ug kay gamáy ra sa buntaóg ug sa bilíh, ato usáb nga giisip nga dili tumbas sa dagku; ug kay dili tumbas, labíng barút; ug busah lagmit isipon nga dili tinuud, hinonoah maagid-agid lamang. Ug sanglit ang mga butáng tará ug waláy lihok walá man maghupút sa hiyas sa pagkasinublian sa paglihok, kay kaná supak gayúd sa ilang kinaiyah,—siláh nagbatón lamang sa ikaduhá: ang

pagkasosamag dyutay, apán nga dili gayúd matuud.

Busah ang "baybayeh" maóy agid-agid, dyutay ug dili tinuud nga baláy; "tadyawtadyaw", agid-agid, dyutay ug dili tinuud nga tadyaw; "tiiltiil", agid-agid, dyutay ug dili tinuud nga tiíl; "hagdanhagdan", agid-agid, dyutay ug dili tinuud nga hagdan; "kawo-kawo", agid-agid, dyutay ug dili tinuud nga kawo; ug "tawotawoh", agid-agid, dyutay ug dili tinuud nga tawoh.

Apán moingón ka tingalih ¿nganoh man nga ang atong "kasingkasing" dakú man sa "kasíng"? Ang tubág sayón; kay dili man ang atong kasingkasing ang malagmit nato tan-awon, kongdili ang sa mga manók, isda ug ubán pang masabúg nato kan-on; ug ang kasingkasing ning mga mananapah gagmay ra kay sa tinuud nga kasíng. Ug maóh kiníy hinungdan sa maóng ngalan, nga unyá ato nga gigamit alang sa ubáng "kasingkasing", bisan pa silág dagku.

Dunah pa gayúd kitáy dili hingpit nga pagkasubli. Ex. gr.: "bubuhatih, dadaganih, tataralah, bubutarah". Ang ilang mga kahulugan: "tinagidyut nga pagbuhat, dagan, taral, ug butad."

Agig paghugpong sa atong mga paagih sa pagsubli, hisgután ta dinhíh sa dinaklit siláng tanán sa tiningúb. Aniah:—

I Sa mga Iglalanggikit	II Sa mga Dugukan	III. Sinagol
1. mama—,nana—,papa—	1. Tibuúk dugukan gisubli	1. L(um)alakát
2. —anan,—onon	2. Unang silabá gisubli	2. L(o)lakát.
3. manag, nanag, panag; manga, nanga, panga	ig) mag) maka) bibihag maki)	
4. popa	3. Katapusang silabá gisubli	

Sumala sa makita sa itaas, kiníng mga pagsubliah mapunduk sa tolóh: ang pagsubli sa mga iglalanggikit, ang sa mga dugukan, ug ang sinagol ning duhá nga

nag-unáh.

Ang punuang hiyas sa unang punduk maóh ang pagpalutáw sa *huna-huna sa naghisgut, o sa kahimtang sa gihisgután o nagbuhat* bahin sa dili hingpit pagkasubli. Ang "mamabuhat" nagpasabút nga ang usáh ka butáng humán subli-subliah pagpalandong sa naghisgut, giiláh nga mabuhat. Ang "....anan" usáb nagpasabút nga gisud-ong sa naghisgut nga ang suheto gibalikbalikan pagpatungha sa kalihokan sa dugukan. Ang "manag" naghatag nianang sinubli, binulág ug pinalutáw nga *panglaraw* dihá sa naghisgut sa kalihokan sa dugukan; ug samah usáb ang nahitabó sa "manga"; ug pinasikad nga ang "ma....", sanglit Tungatunga, nagpalutáw man gayúd sa laraw sa "butáng o kahimtang", siyáh ang "manag,....; manga,...." nisangko sa pagkahulugag "daghang butáng". Basahah ang Uluhan XIV, bahin: "naga—maga". Sa katapusan, ang "popa" nagpalutáw dinhá sa huna-huna sa naghisgut sa sinubli-subli nga paghandag buhat sa kalihokan sa dugukan, apán nga walá mahinayón. Busah dinhíh ning upát ka matang sa unang punduk, ang gipalutáw maóh ang sinubling huna-huna sa naghisgut, ug ang kahimtang sa suheto o sa nagbuhat.

Lain ang sa ikaduháng punduk. Dinhíh ang gitanaw pag-unah ug ang gipaibabáw maóh gayúd ang kalihokan sa dugukan nga gisubli; ang panghuna-huna sa naghisgut ug ang kahimtang sa suheto gibutáng lamang sa likúd. Niah dinhíh ang dakúng kalainan sa duhá ka punduk. Sanglit ang pagsubli sa unang punduk naah man sa mga iglalanggikit, sa ato pa, gawás sa dugukan, - ang gipasuwabih usáb maóh kadtóng gawás sa dugukan: huna-huna sa naghisgut, kahimtang sa nagbuhat o sa hitungnan sa buhat. Ug sanglit ang gisubli sa ikaduháng punduk maóh man ang dugukan, - ang gipasuwabih usáb niyah maóh gayúd ang kalihokan sa maóng dugukan.

Bag-oh pa lang gisaysay ang kahulugan ning ikaduháng punduk, busah dili lang nato usbon. Kanáng pagsubli sa unang silabá tahúm gayúd úg larawan nga gi-

pukaw dihá sa atong handurawan. Daw makita nato ang nagpusutpusút nga pagbalikbalik sa nagauylap-uylap nga kalihokan. Sud-ongah dihá sa imong salabutan ang nagkalainlaing kahulugan sa: "Igbibihag, magbibihag, makabibihag, makibibihag; iglilisang, maglilisang, makalilisang, makililisang." Daw nag-ulpotulpot, nagpunsisuk, nag-alinopóng ang mga masubsub nga pag-usab-usab sa kalihokang iyah sa dugukan. Matahúm nga hulagway.

Ang pagsubli usáb sa katapusang silabá sa dugukan makalingáw. Agid-agid gihapon ang kahulugan niyang lintunganay sa nianang sinubli sa unang silabá. Niay mga panig-ingnan:

bakolkol	buki-ki	takingking
bahikhik	busi-si	tikangkang
buas-as	limogmog	tikoko
buha-ha	lingagngag	tukikí

Siláh daw naglaraw nianang sagonson ug nagsunud-sunúd nga lihok; kiníng kahimtangah lutáw kaayoh dihá sa "bahikhik, limogmog, takingking."

Ning higayonah angayáng ilakíp nato ang paghisgut sa duhá ka paagih sa pagsubli nga naah suhd sa maóng dugukan; dili samah sa itaas diín ang dugukan kun ang iyah bang silabá maóy gisubli, hinonoah dinhíh ang mga lintunganay na hinoon maóy gisubli arón paggamá sa maóh gayúd nga dugukan. Sa akong pagsabút siláh mga pulung nga naah ipasandig kun ipaawat sa nagkalainlaing paningog nga nunút sa pipiláh ka matang sa kalihokan. Niay mga panig-ingnan sa unang paagih:

batbat	pakpak	sadsad
bilbil	pongpong	silsil
bitbit	pukpuk	taktak
dakdak	puspus	tiltil

Makita nato dinhá sa mga pulung sa itaas nga giduhá lamang ang mga silabáng lintunganay; ug nga daw mabati nato ang hinagtok sa "pong, pong; dak, dak; til, til." Ang ilang lintunganayng kahulugan walá gihapon mausáb: ang sinagonson ug nagpiti-pití nga kalihokan.

Niay mga panig-ingnan sa ikaduháng paagih:

agak-ak	bagutbut	sagutsut
agap-ap	dagayday	tagaktak
agip-ip	dagukduk	tagantan
agay-ay	pagakpak	tagawtaw
agik-ik	pagukpuk	tagiktik
aguk-uk	pagutput	tagingting
agup-up	sagitsit	taguntun
agus-us	sagudsud	taguktuk

Siláh gigamá ning paagihah: kon ang dugukan nagsugud úg konsonante, ipasunúd niinih ang igkakal-ang nga "....ag....". Pananglitan: pukpuk - p(ag)ukpuk, tantan-t(ag)antan". Ug busah nahimoh na siláng "pagukpuk, tagantan". Kon ang dugukan nagsugud úg bokál, paunhan lang siyáh sa "....ag....". Pananglitan: "us-us, (ag)us-us; ap-ap, (ag)ap-ap". Ug busah ang atong: "agus-us, agap-ap".

Maoráh gihapon ang lintunganayng kahulugan; walá siyáh mabalhin. Kiníh hinoong ikaduháng paagih daw nagpasabút úg labáwng gidaghanón sa ginabalikbalik nga kalihokan kay sa niadtong unah nga paagih. Timbang-timbangah ra gud ang kalainan sa gidaghanón sa lihok ning duhá ka punduk:

(1)	(2)
taktak	tagaktak
pukpuk	pagukpuk
dakdak	dagakdak

Kon ang sa unang punduk nagpasabút úg tolóh kun upát ka nagsunud nga "pak, pak; puk, puk; dak, dak",— ang sa ikaduhá daw nagpalutáw sa tinagpulo kun tinagkawhaán ka nagsunud sa maóng kalihokan. ¿Nganoh man kiníh? Sa akong ubús nga pangisip, siyáh naah magsandig sa igkakal-ang nga "....ag....".

Samah nga ang mga igkakal-ang "....in...., ...um...." mga metatesís kun binalíh lamang sa mga iglalanggikit "ni...., mo (mu)....", ug nga kadtóh siláh walá mag-usáb sa kahulugang lintunganay niinih kanilah;—ang ato usáb nga "....ag...." metatesís lamang sa iglalanggikit "ga....", ug walá mag-usáb sa lintunganayng kahulugan niinih. Ug

sanglit ang "ga...." nagpasabút mag nagsunudsunúd nga mga "ang-ang" sa usáh ka matang sa kalihokan (ex.gr. gagalíng, gasulát, galobo), ang "....ag...." usáb samarág gipailáh. Busah kanáng daghan ug nag-alinopóng nga sinunudsunúd nga lihok nga iyang gipasabút dihá sa mga panig-ingnan.

Timan-ih. Walá mausáb ang mga lintunganayng kahulugan ning mga pinares:

"ni...., ...in....; mo (mu)...., ...um....; ga...., ...ag....".

Busah upát ang atong mga igkakal-ang: "....ag...., ...in...., ...o...., ...um....".

Padayonon tag makadyút ang atong pagtoón bahin ning makalingáw nga mga igkakal-ang. Unah sa tanán mga igkakal-ang gayúd siláh; bisan ugúd dinhá sa dayág, dinhá sa titik karón, usahay naay atong makita nga daw makapatooh nga siláh usáb mga iglalanggikit. Sayud akóh nga may mga magsusulat nga nagtawág kanilag mga iglalanggikit (prefixes) ning mosunúd nga mga kagamitan kanilah:

inamut	(amut)	oagih	(agih)
inato	(ato)	oalih	(alih)
umabút	(abút)	agup-up	(up-up)
umawit	(awit)	agak-ak	(ak-ak)

Nagtooh akóh nga kaná naah ra sa ibabáw, walá dinhá sa sulud; kay sa pagkatinuud mga igkakal-ang ra gayúd siláh.

Dinhíh ning atong dyutayng pagpangusisah, maayoh lang pasagdan usa nato ang Tinagalóg, kay sumala sa himatikdan na tingalih sa makugihong mga magbabasáh, ang mga igkakal-ang "in, um" daw nalubug dinhá sa Tinagalóg. Nagkasumpaki man gud usahay ang ilang mga kahulugan; usahay gamiton alang sa miagih na, unyá alang sa umaabut; usahay alang sa pagsugu, unyá alang sa miagih. Maorág nalahugay ang ilang paggamit ug ingón man ang ilah usáb nga kahulugan. Ang Sinugbuanón, hinonoah, lunsayg kahulugan ug kagamitan ning mga igkakal-angah. Ug busah ang Sinugbuanón rang pang-

gamit kanilah maóy sulayán ko paghatag katin-awan ug katarungan. Aniah:

Alang sa mga Ebreyo, ug ingón man alang sa atong mga katigulangan, ang mga konsonante maóy bahing labíng mahinungdanon dihá sa ilah ug atong pinulungan. Siláh lamang gani ang gisulát nilah kaniadtoh, biniyaan ang mga bokál. Siláh lamang ang mga konsonante maóy nagpailáh sa mga lintunganayng mga kahulugan sa mga pulung.

Kadtóng mga Ebreyo ug ingón man ang atong mga ginikanan kaniadtoh dihá sa ilang pagbasah sa mga sinulát nga pulús mga konsonante, nangsunúd úg usáh ka dakúng lagda: ilang pasundan kanunayg mga bokál kadtóng mga konsonante. Maóh kiníy hinungdan nganoh nga hangtud ang atong mga iglalanggikit nagsugud usáb úg mga konsonante, kay kaná gipangayo man sa kinaiyah sa atong pinulungan.

Apán ¿unsah may naah niana? ¿Unsah may labut niyah sa gihisgután nato karón nga sulbaronon? Niah. Sa ato pa diáy, ang tanán natong mga pulung kaniadtoh sa kakaraanan nagsugud úg konsonante; ug busah kanáng mga panig-ingnan dinhá sa itaas ug ingón man ang mga kauban nilag pangbolok nagsugud usáb diáy úg konsonante. Sa ingón niana, kanáng "....in...., ...um...., ...o....., ...ag...." dinhá kanilah mga matuud gayúd kaniadtoh nga mga igkakal-ang dili lamang bahin sa kahulugan ug kagamitan, kongdili hangtud dinhá sa dagway. Dunah gayúy konsonanteng nag-unáh kanilah.

Ug dihá sa Dilang Ebreyo, ang tanán gayúd nga mga pulung nagsugud usáb úg mga konsonante. Dihá kaniyah walây pulung nga nagsugud úg bokál. Niah ang gipahayag ni Pari Zapletál (o. c., p. 25) mahitungúd sa Ebreyo: "Ang tanáng pulung ug silabá nagsugud úg usáh ka konsonante, sa ato pa, way nagsugud úg bokál ni máy nagsugud úg duhá ka konsonante."

Apán sa nagalakát na ang panahón ang pipiláh ning

mga unang konsonante nawagtang dihá sa atong linitokán, ug maóh siyáy hinungdan ning ato karón nga mga pulung nga nagsugud na lamang úg bokál. Ang mga konsonante nga lagmit mawagtang dihá sa atong linitokán maóh kadtóng gitawág mga "aspirates". Ang "aleph, ayín, he" sa mga Ebreyo; ang "h" dinhíh sa ato.

Bisan karón dunah pay mga tawoh nga nanglitók sa "arón, arón ingnon" ug "harón, harón ingnon". Ug sa suhí nga paagih, ang "hora" sa mga Griyego gilitók na lang nato hinoog "ora, oras". Itandi usáb ang: "anib—hanib".

Kiníng mga panig-ingnanah makatabang paghatag úg katin-awan ning atong gihisgután karón. Busah makatooh kitáh nga kanáng mga "in, um, o, ag" dinhá sa mga panig-ingnan sa itaas mga igkakal-ang gayúd dihá sa ilang kinaiyah, paggamit ug kahulugan. Walá man ugúd mausáb ang ilang tagsatagsah ka kahulugan ug kinaiyah dinhá sa nagkalainlaing higayón sa paggamit ta kanilah.—Ug kiníh naglusad kanato ngadtoh sa suúd kaayoh nga ikatolóng ling-on.

Ang ikatolóng punduk nagdaláh sa mga punuang hiyas sa unang duhá; - kay gisagol man dinhá sa unang silabáng gisubli ang mga iglalanggikit "....um...., ...o...."

Sa unang dagway, nahingpit pagsubli ang unang silabá: "lalakát, dadagan, susulát, gigikan"; unyá gikal-angan sa "...um....", ug nisangput sa: "lumalakát, dumadagán, sumusulát, gumigikán." Ang ilang kahulugan: *hapit na* "mogikan, molakát, modagan, mosulát." Kanáng "pagkahapit na" naggikán sa iglalanggikit nga imperatibo "....um....", ug sa ingón niana, daw "nagdalí"; ug ingón man, sa pagsubli sa unang silabá, nga nagpailáh sa sagonson ug tagidyut nga buhat. Ug busah, nagdaláh sa hiyas sa duhá ka nag-unáng punduk: ang sa iglalanggikit ug ang sa dugukan.

Ang walá mahingpit pagsubli nga unang silabá sa ikaduháng porma maorág buhing larawan sa sinubli-subli nga kalihokan, nga gihanda-handaan apán nga walá ma-

hingpit kay walá man palampusah ngadtoh sa kahimoan.

Tandiah ang:

lalakát — lolakát,
dadagan — dodagan,
susulát — sosulát,
gigikan — gogikan;–ug makita nga ang ikaduhá daw naahát, walá makaabút sa pagkahingpit nga: "aa, uu, ii"; kongdili nisangó dihá sa: "oa, ou, oi".

Ug ¿diín man gikan kanáng "....o...." sa dili hingpit nga pagkasubli?—Gitoohan ko nga siyáh giputól o gihulamán gikan sa iglalanggikit sa umaabut: "mo....". Ug maingón ta usáb nga daw "naputól" kanáng pagkaumaabutah, kay walá man siyáh mahinayón.

Busah, kiníng ikaduháng porma ning ikatolóng punduk nagdaláh upúd sa hiyas sa unang duhá ka punduk.

Ug niah na kitáh sa sinugdan sa sunúd nga bahin: ang sa buhat nga minaút.

Nagpailág Buhat nga Minaút

Ang mga pulung nga sinubli nagdaláh kanato ngadtoh sa pagtoón sa laing paagih sa pagsultih nga nagpasabút nga daw nagbuhat kitáh sa usáh ka butáng, nga sa pagkatinuud walá nato buhatah. Kiníh atong gihimoh pinaagih sa pagbutáng unah sa dugukan sa bokál "*o*" nga usáb gipasiunhan sa unang konsonante sa maóng dugukan, kon kiníh nagsugud man ugaling úg konsonante. Ex. gr.: oadtoh, oawat, oabug, oilug, outang; bobuhat, bobihag, dodagan, lolakát, lolukát, sosusih." Sa ato pa, may pagka-dili-tinuud nga miadtoh gayúd, apán pinaagih sa gipadayág nga lihok nagpasabút nga nagaadtoh; dili tinuud nga miawat gayúd, apán pinaagih sa gipadayág nga lihok nagpasabút nga nagaawat; dili tinuud nga miabug gayúd, apán nga daw nagaabug; nga daw nagailug; nga daw nagautang; daw nagabuhat; daw nagabihag; daw nagadagan, nagalakát, nagalukát, nagasusih.

Kon atong susihon úg unsay hinungdan niinih, anhá

tingalih nato igkita ang tubág sa iglalanggikit nga "mo...." nga nagpailáh sa giisip nga himoon pa. Busah kanáng kahulugan nga: dili gayúd tinuud nga moadtoh, may paghanda lamang, apán nga walá matibawas. Ang "o" dinhá sa o gikan sa "mo...." nagpailáh ning gihandaan nga lihok. Labut pa, sa pinobre kong pagsabút, ang lintunganayng kahulugan sa mga bokál "a, o", kon ituwáw, maóh ang: "ngadtoh sa, nagtudlo ngadtoh sa." Busah sa pag-ingón tag: ó tawoh, á bata", - atong buút ipatan-aw ang tawoh ug ang bata, o patan-awon ngadtoh sa tawoh ug sa bata.

Ug alang ning kahuluganah ug panggamitah maayoh nga "o" lamang ang gawion, arón dili magkasagolsagol. Kay ato nang hisayran nga dunah kitáy pagsubli sa unang silabá sa pulung dugukan; ex.gr.: dadagan, babangonah, bubuhatih, tutuy-urah. Ug dunah usáb kitáh ning paagihah: ex.gr.: oadtoah, dodaganah, bobangonah, bubuhatih, totuy-urah. Busah arón may kalainan ang "bubuhatih" sa "bobuhatih", ug ang "tutuy-urah" sa "totuy-urah", maayoh ngá ang "o" lamang maóy atong gamiton ubús ning kahuluganah.

Didtoh sa Uluhan XIX may usáh ka dagway sa imperatibo nga samah niinih pagkagamá, ang "popabuhatih, popabuhatah; popaadtoah, popaadtoih"—nga nagpailáh nga may paghilíg o pagbuút ngá pinaagih sa mga lihok ipasabút nga nagbuhat o gibuhatan sa gisugu, nagadtoh o giadtoan sa maóng gisugu; apán nga sa pagkatinuud walá siláh himoah. Ang iyang dagway o iglalanggikit: "*popa....*".

Sa katapusan, angayng hinumdumán nga ang pagpangulipas sa labíng gamáy, malagmit nga maóy labíng dakú o kusúg nga paglimúd. Pananglitan: "Sa way kokahadlok, misuhd siyáh sa hudnoh sa kalayoh; sa way pagpopanaganah, gikasab-an niyah ang hari; sa way pagkokatahá, ang makililimos miadtoh sa presidente." - Siláh nagpasabút nga way bisag dyutayng kahadlok, hawá sa tanáng panaganah bisan sa labíng dyutay, sinalikway ang

tanáng katahá hangtud ang aninoh, - ilang gibuhat kadtóng giasoy nga mga kalihokan.

Ang Igkakal-ang nga "....in...."

Ang labíng duúl sa "past participle" sa Ininglés ug sa "supino" sa Linatín maóh ang atong mga pulung nga kinal-angan sa "....in....". Siyáh anhá ibutáng unah sa dugukang nagsugud úg bokál, sunúd sa unang konsonante kon ugaling ang dugukan nagsugud úg konsonante. Ex. gr.: "inadtoh, inampo, inurug, inuyug; binuhat, dinapat, tinugon".

Ang "....in...." nagpailáh sa kahumanan, sa gisangputan sa usáh ka lihok. Busah ang "inadtoh" nagpasabút sa kahumanan sa pag-adtoh; "inampo", sa kahimoan sa pag-ampo; "inurug", sa kahimoan sa pag-urug; "inuyug", sa humanah mauyug; "binuhat", sa gisangputan sa pagbuhat; "dinapat", sa gisangputan sa pagdapat; ug "tinugon", sa gisangputan sa pagtugon.

Maingón nga ang "past participle" may pagkaadhetibo, ingón usáb ang atong "....in....". Busah makaingón kitáh: "sapút nga tinina; baláy nga inuyug; papél nga ginisi; ug butáng tinugon." Ug sanglit ang "....in...." samah man sa supino sa Linatín, mahimoh usáb siyáng gamiton ingóg nombre o sustantibo. Ex.gr.: "Ang binuhat kinahanglang mosugút sa Magbubuhat; ang inadtoh na, dili na usbon pagpahibalóh; ang tinugon nimoh niah na dinhíh sa ato."

May lain pa gayúd nga dagway ang "....in....", nga sibo gihapon sa supino sa Linatín. Niay mga panigingnan: pinangitaan, binuhatan, tinawgan, tinindugan, tinukuran. Siláh nagpailáh sa natad o sa butáng dinhá kang kansah makita ang sangputanan sa pagpangita, sa pagbuhat, sa pagtawág, sa pagtindug, sa pagtukud; o sa dapít diín humanáh himoah ang pagpangita, ang pagbuhat, ang pagtawág, ang pagtindug, ug ang pagtukud. Ug kon butangág asento ang katapusang silabá, siláh nagpasabút

sa paagih dihá sa paghimoh sa gihisgutáng kalihokan. Busah ang "pinangitaán", sa paagih sa pagpangita; ang "binuhatán", sa paagih sa pagbuhat; ang "tinawgán", sa paagih sa pagtawág; ang "tinindugán", sa paagih sa pagtindug; ug ang "tinukurán" sa paagih sa pagtukud. Timan-ih: "*....in....an*; *...in....án*".

Sumala sa giasoy na didtoh sa Uluhan XX, ang "....án" nga inasentohan maóy minubú sa "....anan"; ug nga siyáh nagpailáh sa batasan sa pagbuhat, sa daghang mga lihok nga usaráy matang suhd sa usáh ka dapít. Gikan nianang "batasanah" masayón na ang pagtapón ngadtoh sa "paagih" nianang batasanah; ug kiníh maóh nay kahulugan sa "binuhatán, dinaganán, linumbaán"; - nga nagpailáh úg giunsah pagtapus o paghimoh kanáng mga buhatah, daganah, lumbaah.

Sa dinaklit totolóy kahulugan sa "....in....an":

(1) Ang *sangputanan* o bungah sa kalihokang gihisgután: pinangitaan, hinagoan, binudlayan.

(2) Ang *dapít* dinhá kang kansah nahimoh, misangput ang kalihokang gihisgután: binuhatan, dinarohan, sinilhigan.

(3) Ang *paagih* nga nakapahimoh o nakapasangput sa maóng kalihokan: binuhatán, sinilhigán, binunalán.

"*TAG, TAGAH, TIG, TING, TUG*"

Makapahibulung nga daghan sa atong mga iglalanggikit ug sa mga Ebreyo managsamah. Ato nang gihisgután nga ang atong "ni...., na...." sibo gayúd sa "ni...." sa mga Ebreyo dihá sa dagway, kahulugan ug kagamitan. Ang ilah upúd nga "ha---, hi---" ingón sa atog kahulugan: kay siláh daw nagpailáh nianang gahúm o pagbuút nga nagaagdah sa kalihokan sa dugukang gipanuntan. Samah sa Binisayá, siláh dunah puy "ma ...., mi...., mo...., mu...." ug ingón usáb, sa "....ah, ...ih". Ug dunah pa gayúd siláh sa mga imperpekto nga "ti...., ta...., to....", nga nagpahinumdum sa atong "tag...., tagah, tig...., tug....".

Ang atong "*tag*...." daw gikan sa "ta....ga" nga gimubú. Siyáh nagpailáh sa naghimoh sa usáh ka kalihokan ubús sa panahóng imperpekto; sa ingón nga karóng mga adlawah gipakasibo siyáh sa "tag-iyah". Sa pagingón nato: "ang tagbaláy, ang tagsala, ang tagsulát, ang tagbuhat, ang taggalíng",—atong gipasabút, matúd pa sa kadaghanan, nga siláh maóh ang "tag-iyah" sa baláy, salá, sulát, buhat, galíng.

Dili siyáh maóy sinugdanan ug lintunganay nga kahulugan; anhá hinoon kaniyah mosangko. Niah ang ubús kong katarungan:

Ang atong "ta...., tah", ingón man ang atong "....ka, ...kah", pinú-pu gikan sa "ikáw, "ikáh"—kansang lintunganayng kahulugan maóh ang: "pagtudlo ngadto sa" tawoh nga gikasultih; kay kaná may kahulugan sa pulingngalan "ikáh, ikáw", nga daw nagsangpit ug nagtudlo sa gisultihan. Kiníh siyáh maóy nahitabó bisan sa "you" sa Ininglés, ug sa "tu" sa Linatín ug Kinatsilá.

Ug ayáw ikahibulung nga nagkalain kanáng "ta...., ...tah" ug ang "....ka, ...kah", kay kon ayuhon ta pagsudong, ang "t" ug ang "k", managsilingan bahin sa ilang paningog ug dihá usáb sa maóng paglitók kanilah. Hinayah paglitók ug makita mo ang ilang kasamahan. Sa Ponetiká, sakup sa maoráng matang ang "p, b, t, d, k, g". Tungúd niinih dili lisúd ang pagbalhin gikan sa "k" ngadtoh sa "t", o gikan sa "t" ngadtoh sa "k".

Apán moingón ka tingalih, ¿maóh ba gyud kiníy nahitabó? Dili akóh moingón nga maóh gayúd, apán moingón akóh nga kanáy nahitabó dihá sa Dilang Ebreyo. Aniah:

Ning pinulunganah ang atong "ikáh, ikáw" tugbang sa ilang "attáh". Kon siyáh mub-on ug himoong iglalanggikit sa mga berbo, magbatón na siyáh sa dagway nga "....kah". Basahah: Zapletál, o.c.p. 100, 104; 52, 41,b. Kon kaná nahitabó sa Ebreyo, ¿nganoh man dili mahitabó dinhíh sa ato? Ang nindot ra ba nga tama gayúd ang ilang "ta...., ...tah, ...kah" sa atong "ta...., ...tah, ...ka, ...kah",

hangtud ang ilang kahulugan. Ug tinagád kanáng lagda sa Ponetiká nga gipalakbitán sa itaas, ang ilang "attáh" ug ang atong "ikáh, ikáw" dyutay rag kalainan. Ug dili kaulangan ning kasamahanah ang atong "ta" dihá sa "adtoh na ta". Ang katin-awan ning daw makapalibog nga kaso igkita didtoh sa Uluhan IX, ubús sa bahin: ilang kahulugan.

Na, balikon na nato ang atong gisagubáng nga sulbaronon: ang kahulugan sa "tag....", sumala sa pagsabút ta karóng mga adlawah. Ang "ta....", subay sa giasoy dihá sa itaas, nagpasabút sa lintunganayng kahulugan sa: "nagtudlo ngadtoh sa" butáng gihisgután; ug.... ang "ga...." nagpailáh upúd sa kalihokang imperpekto o inanam-anám ning naasoyng butáng. Busah ang "tagbaláy" maóh ang tawong naah nagpuyú sa baláy; ang "tagsalá", kaná o kadtóng nagahimoh sa salá; ang "tagsulát", kaná o kadtóng nagahimoh sa sulát; ang "tagbuhat", kaná o kadtóng nagabuhat; ug ang "taggalíng", kaná o kadtóng nagagalíng. Gikan sa: "kaná o kadtóng nagabuhat", dili malisúd ang pagluksoh ngadtoh sa: kaná o kadtóng tag-iyah sa buhat." Kiníng pagluksoah kadasonan niadtong giingón didtoh sa Uluhan IX bahin sa hinungdan nganoh ang nagabuhat naah man nato ibutáng sa kaso posesibo o mapanag-iyahon.

Ang "pag, paga" sibo úg kalabutan sa "tag, tagah"; kay sanglit ang "paga" maóh may sa pasiboh nga tugbang sa "pag", ingón ra usáb ang "tagah" ngadtoh sa "tag". Busah ang "tagah" nagtudlo niana o niadtong nagikan sa, kun natumitindug sa..... Ex. gr.: ang "tagah Sugbu" maóh kadtóng nagikan o natumitindug sa Sugbu; ang "tagah Roma", kadtóng nagikan o natumitindug sa Roma. Gituyu pagbulág úg sulát ang "tagah", arón paglikáy nianang sambol nga sulatón: "tagaRoma, Tagaroma".

Ang "tig....", sanglit nagdaláh sa bokál "i" nga usahay ilhanan sa miaging panahón (mi, ni), usahay sa ku-

súg nga mapatunghaon (hi) ug usahay sa galamitón sa pagpatungha (i....), ug sa "ga...";—nagtudlo niadtong nagabuhat sa miaging panahón sa kalihokan nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Ug sanglit pa gayúd sa kasagaran gitimbangan man siyáh sa "....án" ang ilhanan sa batasan o kadaghan balikah, ang "tig...., *tig....án*" nagtudlo niadtong may batasan pagbuhat kaniadtoh sa usáh ka kalihokan. Busah ang "tigpalít" maóh kadtóng may batasan pagpalít; ang "tig-adtoán sa Sugbu," kadtóng sa nakadaghan niadtoh sa syudád; ug ang "tigsimbahán sa Katedrál", niadtong sa masubsub nagtambungán sa Misa didtoh sa Katedrál.

Subay sa mga katarungan nga igkita didtoh sa mga Uluhan XIV ug XV bahin sa "pang...." nga nagpailáh sa kadaghan masubli nga mga kalihokan nga sakup sa usáh ka matang (panglantaw, pangsabút), ang ato usáb nga "ting...." nagtudlo niadtong panahón o higayón diín kiníng kadaghan subli-subliah nga kalihokan naah mahitabó; sa laing pagkasultih, nagtudlo siyáh sa panahóng pagahimoan ning naandang paagih sa paglihok o pagbuhat. Niay mga panig-ingnan:

"Ting-aníh"	—	panahóng naandan sa pag-anih.
"Tingsanggi"	—	panahóng naandan sa pagsanggi.
"Tingtungha"	—	panahóng naandan sa pagtungha.
"Ting-uwan"	—	panahóng naandan sa pag-ulan.
"Tingtugnaw"	—	panahóng naandan sa pagtugnaw.
"Ting-inít"	—	panahóng naandan sa pag-init.

Ang "tug....", samah sa mapatunghaong "to...." sa mga Ebreyo, ang pasiboh sa porma "Hoph'al", - nagtudlo niadtong katunghaan ngadtoh sa kahimtang o sa kalihokan sa dugukang gipanuntan. Busah ang "tugbaw" nagtudlo ngadtoh sa *ibabáw*; ang "tugpo", ngadtoh sa *upó*; ang "tugnaw", ngadtoh sa kahimtang sa *lanaw* o *linaw* nga lagmit *bugnaw*; ang "tugpah", ngadtoh sa *lupá* o yuta; ang "tugdon", daw ngadtoh sa kahimtang sa mga *duhn* nga nanghugpa sa mga sangáh; "tugbong", nagtudlo sa kahimtang sa daw mihagbong ngadtoh sa *ubús*; ug ang

"tugsuk", ngadtoh sa *pagkausuk* o gitisúk.

TAG, TAGAH, TIG, TING, TUG

Atong hugpongon ang mga giasoy dinhá sa unahan bahin ning mga iglalanggikitah.

Ang "tag....", kansang kahulugang lintunganay "kaná o kadtóng nagabuhat sa" kahimtang o kalihokan sa dugukan, misangput sa pagkahulugag:

(1) "Tag-iyah sa", ex. gr.: "tagsalá, tagsulát";

(2) Gikan sa "tag-iyah" ngadtoh sa "may, dunay", ex. gr.: "tag—₱.40 ang usáh, tag ₱2.00 ang gatús"—sa ato pa, ang butáng ibaligya *may* bilíh nga ₱.40 ang usáh, ₱2.00 ang gatús.

"Pundukah siláh úg tagkalim-an",—sa ato pa, ang tagsah ka punduk *may* suhd nga kalim-an ka tawoh.

"Tinagutlo, tinagilmah"—sa pinunduk nga *may* "tolóh, limah" ang usáh.

Ang "tagah" nagpailáh niadtong "nagikan sa o natumitindug sa". Ex. gr: "Tagah Argáw, tagah Sogod"—kadtóng nagikan sa o tumitindug sa Argáw, sa Sogod.

Ang "tig...." nagpahayag sa "mihimoh sa buhat". Ex. gr.: "Tig-anhih, tiggaúd, tigsuhul".

Lagmit nagpailág batasan sa pagbuhat, labináh ang "tig....án". Ex. gr.: "Tighulamán, tig-adtoán, tigkaligoán."

Ang "ting...." nagtudlo sa "panahóng naandan pagbuhat o sa kahimtang. Ex. gr.: "tinglobo, ting-adlaw, tingkaligo."

Ang "tug...." nagpasabút sa "katunghaan kun gitunghaan sa kahimtang o buhat". Ex. gr.: "Tugway"—ngadtoh sa pagkagilugwayan o pagkagihiktag taás nga pisi arón makasibsib; "tugbang"—ngadtoh sa butáng gipaatbang; "tugkad"—ngadtoh sa butáng gisukarán, sukád.

Ang Tinagalóg, kon ugaling walá na siyáy lain kay sa nianang gihisgután ni Dr. Panganiban didtoh sa iyang gramatiká, p. 147, walá sa atong "tig...., ting...., tug....".

Ang ilang "tag...., tag....an" samag kahulugan sa atong

"ting—".Pananglitan: tag-ulán,—ting-ulan; tagginâw—ting-tugnaw; tagtanimán—tingtanúm.

Ang ilang "tagah" samah sa atong "tagah" dihá sa "tagah Bantayan"; usahay ilang gipasabút ang "tawoh nga may buhat sa....". Ex. gr.: tagaluto—tigluto, tiglutoán; tagalinis—tiglinis, tiglinisán.

Sa ingón niana, ang tanáng kagamitan sa ilang "tag....", tag....an, tagah" sibo ra sa atong "tig...., tig....an, ting....". Walá siláh sa matuud nato nga kagamitan sa atong "tag...., tug". Labut pa, maorág walá siláy tin-aw nga kasaysayan, nganoh nga kanáng ilang mga iglalanggikit nagkahulugan man sa ingón.

Kon ang lintunganayng kahulugan sa "tag...." maóh pa ang "naandang panahón sa pagbuhat", ¿unsaon man nilah pag-eksplikár kanáng atong "tag ₱2.00, tagkap-atán"? ¿Korupsyón na ba lang ıntawon kiníng ato? Ug ¿unsaon man nilah pagpatungha sa kahulugan sa ilang "tagah" (Manila) gikan nianang "naandang panahón sa pagbuhat"?

Busah, ingóg may pagkalubúg ang ilahah. Ang ato, hinonoah, may tin-aw nga kasaysayan gikan sa "tag...." hangtud sa "tug....", ug tataw gayúd ang ilang pagsandig sa usaráh ka lintunganayng kahulugan.

Ug ang maanindot maóh nga kanáng mga kahulugan sa Tinagalóg mahimoh nga hatagag katin-awan gikan ug sumala sa atong lintunganayng kahulugan, bastah lamang tagdon kanunay ang mga lagda bahin sa paningog nga nahimutáng didtoh sa Uluhan XX; ug ang mahitungúd sa atong mga dagway alang sa daghang kalihokan (mang...., nang...., pang....) ug ang alang sa pagpailág batasan (....anan, ...án).

Ang gramatiká sa Tinagalóg ni Dr. Panganiban nagbutáng sa usáh ka iglalanggikit, ang "magpati...." (o. c., p. 151), nga gitoohan kong sibo sa atong "*magpatig....*, *nagpatig....*, *mipatig....*", ug busah gikan sa "tig....". Ang ilang kahulugan masayón pu-púon gikan sa tagsatagsah

ka iglalanggikit nga gidugtong, ug siyáh maingon-ingon niinih: "magbuhat, nagbuhat" sa kalihokang mahiligon ngadtoh niinih o nianang kahimtangah. Pananglitan:

"Nagpatighulug"—naghimoh sa kalihokang nagdaláh ngadtoh sa kahimtang sa pagkanahulug.

"Nagpanighawák" gikan sa "nagpangtighawák (pangtugway—panugway)—naghimoh sa kalihokan nga nagdaláh ngadtoh sa kahimtang sa pagkagibutáng sa hawak ang mga kamút.

"Napanig-ingnan" gikan sa "napangtig-ingnan"—kalihokan o butáng nahimoh, nga nagtudlo ngadtoh sa kahimtang sa pagkasun-onón.

"Nanigsoón, panigsoón" gikan sa "nangtigsoón, pangtigsoón"—nanghimog kalihokang mahiligon ngadtoh sa kahimtang sa pagkamaawaton; nagsunud-sunud, nag-awat-awat.

"Nagpatidlum", sa laing dagway, "nagpatiglaúm"—naghimoh sa kalihokang madulungon ngadtoh sa kahimtang sa pagkalaúm.

Ug tapuson ta kiníng daw taás na nga paghisgut babin sa lintunganayng "ta", pinaagih sa pag-asoy sa kahulugan sa diriyút nato nga mga pulung nagdaláh sa iglalanggikit: "*tali....*, *taling....*". Ug ang kahulugan niinih: "kaná o kadtóng dyutay nga....". Niay mga panig-ingnan:

"talinupsan"— daw dyutay nga tuhúp; tuphan, tupsan.
"taligatos" — dyutay nga ilagá.
"taliundok" — dyutay nga punduk.
"talisík" — ulan nga dyutayg pinisík.
"talithi" — ginagmayng tuhíh, luwá.
"taliuwan" — daw ginagmayng uwan.
"talinugú" — ginagmayng pag-agas sa dugú.

Apán, ¿unsah may kahulugan sa "taligamá"?—Subay sa maóh gihapon nga saysay, siyáh daw dyutay nga gamá o buhat. Ug maorág dili kaayoh tama sa kahulugan karón, ug ang nakaingón niinih maóh tingalih ang "samá" nga nitipás o nasayúp. Sa laing pagkasultih, daw

naduhigan ang kahulugan sa atong "taligamá" sa ato ra usáb nga "samá".

Ug ang ¿taliwala?—Daw nawalá dihá sa tunga-tunga. Niah ang iyang larawan: Hugig dyutayng batóh ang usáh ka linaw, ug dinhá sa tubig may motunghang mga bawudbawud nga nagliyokáy. Ang ilang kinatung-an, maorág nawalá, busah "taliwala".

Subay upúd sa kadaghan na hisgutíng lagda sa paningog, ang "sali...., saling...." maorág kahulugan sa "tali...., taling....". Sa ingón niana, ang "gisalimoáng" daw dyutayng buang; ang "salingkapaw", daw hapit na maibabáw, mahapáw; ug ang "salimbagon" may pagkabagon; "salikwaút"—may dyutayng kadaut, kay ang paggamit sa pulung walá man kaayoh magsubáy sa tul-id nga lagda sa sinultihán, apán nga kiníh dyutay rag pagtipás kay dili man dayág nga sayúp.

Dunah pa kitáy laing paagih sa pagsultih, ingón pananglit niadtong gipakuyugan o gipasiunhan sa mga pulung: "apán, gani, bitaw, hinoon, hinonoah, lagíh, samtang, sanglit, kon, ugaling, basin, bisan, bisan ug, bisan pag, bisan ugúd". Apán gitoohan ko nga angayng hisgután ang ilang kagamitan didtoh sa matuud nga gramatiká, ug dili dinhíh.

Maayoh hinoong hisayran nato nga kitáh dunah niadtong gitawág sa mga G.G. Villa, Panganiban ug Reyes (*National Language Grammar, p. 98*), úg "*sub-ordinate correlatives*", nga matúd pa nilah dili igkita dihá sa Tinagalóg. Aniah: "kon walá pa...., dili untá....; bisan pa úg........, ...gihapon". Ex. gr.: "Kon walá pa ikáw motabang, dili untá si Tasyo makagawás; bisan madugta na kiníng akong kaunurán suhd sa lubnganan, higugmaon ko gihapon ang akong inahán."

ULUHAN XXII

UNSAY ILANG KAHULUGAN

Ang "Maóh"

Ang "maóh" maóy giisip nga tugbang sa berbo *ser* kun *to be*; apán siyáh ug ang *to be* dili sibo úg gidaghanón sa ilang kagamitan. Busah susihon ta una ang mga kagamitan sa "maóh" arón mailáh ta ang iyang matuud nga kahulugan.

Anah: "Siyáh maóh si Pedro; namaóh niyah pagtubág; dili akóh makamaóh mosultig Ininglés; dili kaná maóh ang tubág; gimaomaohan lamang niyah pag-ingón; ang maóh ug ang dili maóh; ilang gipakamaóh ang iyang hubad; ang maóng tawoh."

Sa akong ubús nga pagsabút, ang matuud nga kahulugan sa "maóh": tukma, identikó, identikál. Daw gikan man gud siyáh sa "ma oóh". Sa ato pa, dili sa *ser* lamang, kongdili sa katukma, o kaidentikó sa duhá nga gitanding. Kiníh maóy hinungdan, nganong dili siyáh ug ang *ser* sibo úg kagamitan. Kay sanglit ang "maóh" nagpailáh sa katukmaan, sa kanunay ang pagtandi naah ubán kaniyah. Busah daw salikwaút siyáng gamiton dihá sa pagpailáh sa eksistensya o pagkaniah lamang sa butáng. Ex. gr.: *He is; God is.* Kay kiníng paagihah sa pagsultih walá may pagtandi. Maóh kaná usáb ang katarungan, nganong malisúd uyamut nga hubaron ang: *Sum qui sum. Am who am.* Kay walá man gihapoy pagtandi.

Arón makita nga ang "tukma" maóy lintunganayng kahulugan sa "maóh", ato siyáng gamitong igsasaysay niadtong mga panig-ingnan. Aniah:

"Siyáh maóh si Pedro";—sa ato pa, siyáh ug si Pedro tukma o identikó.

"Namaóh niyah pagtubág";—ang iyang pagtubág tukma kun identikó sa matuud nga tubág.

"Dili akóh makamaóh mosultig Ininglés";—ang akong sinultihán dili mamahimong tukma o identikó sa Ininglés.

"Dili kaná maóh ang tubág";—kaná ug ang matuud nga tubág dili tukma o identikó.

"Gimaomaohan lamang niyah pag-ingón";—kaná iyang gitaghap lamang pagpatukma sa matuud nga pag-ingón.

"Ang maóh ug ang dili maóh";—ang tukma ug ang dili tukma.

"Ilang gipakamaóh ang iyang hubad"—ang iyang hubad ilang giisip nga tukma sa sumbanán.

"Ang maóng tawoh";—ang tukma kun identikó nga tawoh.

Bisan pag makatagbaw sa magbabasáh kanáng katin-awan sa itaas, siyáh tingalih makaingón: Nan, ¿oyon ka ba nga ang "maóh" gamiton, ingón nga sa pagkatinuud gigamit siyáh sa daghan, nga hubad sa berbo *ser* niadtong mga higayón nga siláng duhá mahimoh paggamit?—Way duhaduhah; kay ang "identikó" nagsandig man sa *ser*; ang iyah ugúd nga kahulugan: *el mismo ser* kun ang "ser" gayúd. Busah kon siyáh "ser gayúd", tataw kaayoh nga ang "maóh" mahimong hubad sa *ser* alang niadtong mga higayón diín siláng duhá mahimoh paggamit. Ang tanán ugúd nga *ser* tukma o identikó sa iyang kaugalingon; ug waláy kalainang "reál" o butangnon nianang mga huna-hunaah.

Arón pagdason nianang mga katin-awan sa itaas, isunúd ko dinhíh pagbutáng sa tiningúb ang matuud nga kahulugan sa "maóh" pinaagih sa pinulungan sa mga Eskolastikó. Ang "maóh" *est esse materialitér, formalitér autem* "maóh" *idem est ac identicum esse; vel* "maóh" *significát identitatem in direcio, esse in obliquo.*—Sa ato pa, ang "maóh" tugbang sa "ser" sa paaging dumpol, apán sa paaging lantip ang "maóh" tugbang sa "natukma"; o ang "maóh" nagpailáh sa "katukmaan" sa pinintok, sa

ser sa pinaduyás.

Ug ingón sa hibaloán na tingalih sa magbabasáh, dunay duhá ka matang sa katukmaan: ang gitawág "numeriká" ug ang "espisipiká". Alang dinhíh, igo na ang naulahíh dihá sa paggamit sa "maóh". Ex. gr.: "Dili siyáh makamaóh mobuhat úg baláy; kanáng iyang tubág, maóh."

"AYAW", "DILI"

Ang atong mga porma sa pagdilí ug paglimúd nagkinahanglag dyutay nga katin-awan. Duháy alang sa pagdilí, ang: ayáw ug dili; ug usáb duháy alang sa paglimúd, ang: dili ug walá. Unahon ta ang pagdilí.

Ang "dili" nagpahayag nga ang hitungdan gikuhaan kun buút kuhaan sa gahúm nga "morál" kun pamatasanon sa paghimoh sa kalihokang gihisgután. Pananglitan: "Dili ka magsaba; dili mo tugawón ang masakitón; dili mo ipanumpa ang ngalan sa Diós sa pasipala." Siláh nagkuha o buút magkuha gikan sa gisugu, sa kagawasán niyah nga "morál" sa pagsaba, pagtugáw, pagpanumpa sa pasipala. Gitawág nga "morál", kay ang gahúm nga lawasnon nahibilín gihapon dihá sa gisugu, ug busah makahimoh siyáh sa pagsaba, pagtugáw, pagpanumpa sa pasipala, sumala sa iyang kusúg nga lawasnon, ug busah usáb may kagawasán siyáng lawasnon sa paghimoh nianang mga butangah. Apán kon kaná iyang buhaton, mahisupak siyáh sa balaod, sa maayong pamatasan, o sa kabubut-on niadtong may katungúd o nagtooh nga may katungúd pagsugu kaniyah. Ug kiníh maóy kahulugan nianang pagkuha gikan kaniyah sa gahúm ug kagawasán nga gitawág "morál". Ang atong "dili" nagwagtang ning gahúm nga morál dinhá sa gisugu.

Ang "ayáw" walá magpasabút ning kawagtangan sa gahúm nga morál, bisan katugutan nga sa labíng daghang higayón, kuyug kiníh siláng duhá. Ang huna-hunang lintunganay sa "ayáw" maóh ang pagsanta. Daw matan-aw ta ang usáh ka amaháng napungút batok sa iyang anák;

mihuyád na arón pagbunal niinih; apán, nahitungha ang inahán, nagadagán ngadtoh kanilah, nagasinggit: "ayáw intawon", ug mikawhat arón pagsanta sa bunál.—Ug sayud kitáh nga ang amahán may katungdanan sa paaging makasaranganon pagkastigoh sa anák nga masupilon. Busah ang amahán may gahúm nga morál sa pagsilot. Ang inahán, tungúd sa hilabiháng pagpangga, buút lamang mosanta.

Aniah ang kalainan sa imperatibong "ayáw" ug "dili". Apán giingón ko nga sa labíng daghang higayón nagkuyug siláng duhá, dihá sa pagwagtang dinhá sa gisugu, sa gahúm nga morál paghimoh sa kalihokang gihisgután. Kay sa makadaghan ang magsanta may katungúd usáb sa pagdilí. Ug dinhá sa Diós ang "ayáw" sibo gayúd sa "dili".

Ang Kalainan sa "Dili", ug "Walá"

Mga porma siláh alang sa paglimúd, sa pagpangulipas. Sumala sa ubán ang "dili" alang konóh sa umaabut nga panahón lamang, ug ang "walá" sa miagih na. Kiníh tingaling mga tawhanah daw nalimut nga lain man ang pagdilí ug lain ang paglimúd. Ang nagkatimbang dinhá sa pagdilí maóh ang: ayáw ug dili, dili gayúd ang: dili ug walá. Ug ang atong mga imperatibo naglantaw sa unahan, sa umaabut.

Apán dili kaná ang atong gihisgután karón. Siyáh maóh: ¿unsay kalainan sa mga iglilimud: dili ug walá? Ug dili na ang panahón ang nakalain kanilah, kay siláh ning higayonah mahimong gamiton alang sa miagih ug sa karón. Ex. gr.: "Siyáh dili maóh ang tawoh nga mianhih kagahapon; dili kaná maóy tuyu nako; siyáh dili sinati sa kalihokan; kon walá *pa ang* unús, dili untá magubá ang payág". Siláh nagmatuud gayúd nga bahin sa panahón ang iglilimud nga "dili", samah sa "walá", magamit usáb alang sa panahóng miagih na ug sa karón. Lahí hinoon sa "walá", ang "dili" mahimong gamiton usáb alang sa umaabut. Ex. gr.: "Unyá sa sunúd tuig, dili akóh moadtoh sa amo; dili ko ikáw tug-

tan hangtud sa kahangturan."

Apán ang panahón dili maóy dakú nilang kalainan; hinonoah nagkalain usahay siláh dihá sa panahón, tungúd kay naglain man ang ilang mga kahulugan. Ug ¿unsah man kiníng kalainanah sa ilang mga kahulugan?

Sa akong bahin ang nagbuntaóg nga kahulugan sa "dili", maiglilimud siyáh kun maigdidili, maóh ang pagwagtang sa katukmaan o *identidád* dihá sa suheto ug sa obheto. Ang pagwagtang sa gahúm morál dinhá sa gisugu, sa paaging imperatibo, usáh lamang ka dagway ning pagwagtang sa katukmaan. Pananglitan dihá sa sugu: "Dili ka magpatáy:"—atong makita kun masabút nga giwagtang ang gahúm morál sa pagpatáy", dihá sa gididan. Sa laing pagkasultih, "ikáw" ug ang "gahúm morál pagpatáy", dili tukma; o "ikáw waláy "gahúm morál pagpatáy".—"Dili ka magsultih karón";—sa ato pa, waláy katukmaan dinhá "kanimoh" ug sa "gahúm morál pagsultih karón". Maóh kiníy hinungdan, nganoh nga ang "dili" nga iglilimud mahimong gamiton alang sa miagih, sa karón, ug sa umaabut; kay kanáng *Katukmaanah* mahimoh mang sud-ongon ubús sa panahóng miagih, karón, ug umaabut.

Ang lintunganayng kahulugan sa "walá" maóh ang paglimúd nga nahitabó o nahimoh ang usáh ka kahimtang o kalihokan dinhá o pinaagih sa suheto. Tungúd niinih ang "walá" gamiton lamang suhd sa panahóng miagih ug karón. Dili siyáh mahimong gamiton alang sa umaabut, kay nianang panahonah ang *nahitabó* o ang *nahimoh* dili gayúd igkita.

Sa laktud nga pagkasultih, ang "*dili*" batok sa "maóh o katukmaan"; ug ang "*walá*" batok sa "katunghaan o kahimoan."

Ikadapat ta kiníng mga kahuluganah dinha sa mga panig-ingnan sa itaas, arón mailáh gayúd nato ang ilang kamatuuran. Aniah:

"Siyáh dili maóh ang tawoh nga mianhih kagaha-

pon";—sa ato pa, waláy katukmaan kun identidád dinhá kaniyah ug sa tawoh nga mianhih kagahapon.

"Dili kaná maóy tuyu nako";—waláy katukmaan o identidád dinhá nianang "kaná" ug sa tuyu nako.

"Siyáh dili sinati sa kalihokan";—gipailáh nga siyáh ug ang kahimtang: "sinati sa kalihokan", walá magkatukma.

"Kon walá pa ang unús, dili untá magubá ang payág";—nga nagpasabút nga dinhá sa payág ug sa iyang kagubá, walá untáy katukmaan, kon walá pa moabút ang unús.

Siláh bahin sa miagih ug sa karón. Niah ang bahin sa umaabut:

"Unyá sa sunúd tuig, dili akóh moadtoh sa amo";—nga nagpahayag nga dinhíh kanako ug sa pag-adtoh sa amo sa sunúd nga tuig, waláy katukmaang mabatonán.

"Dili ko ikáw tugtan hangtud sa kahangturan";—gipailáh upúd nga dinhíh kanako ug sa kahimtang: "pagtugut kanimoh hangtud sa kahangturan", walá gayúy katukmaan o identidád.

Bahin sa "walá": "Walá akóh didtoh sa tunghaán kagahapon; walá niyah gisiah ang mga papél; karón, karón walá akóh magtindug; walá pa karón mapapas ang iyang sinulát." Sa ato pa, dili igkita o supak sa nahitabó nga didtoh akóh sa tunghaán kagahapon; nga iyang gigisi ang papél; nga karón, karón nagtindug akóh; ug nga karón napapas na ang iyang sinulát.

"SA, UG"

Dunah kitáy duhá ka igkukuyug nga nagkinahanglag daklit nga katin-awan. Dugay na akóng nakadungóg, gikan sa dyutay pa gani akóh, nga ang paggamit sa "úg" ning higayonah usáh ka sayúp, ug busah kinahanglang wagtangon. Pananglitan: "Gidukduk ko ang iyang oloh úg batóh: nagputól siyáh úg kahoy". Kay matúd pa nilah supak sa gramatiká sa Ininglés. Ang magbabasáh

tingalig nasayud na nga kanáng pangatarunganah dyutay rag bilíh. Kay ang ato lagíh nga gramatiká lahí man sa Kinatsilá ug sa Ininglés; nga duúl siyáh hinoon sa Inebreyo.

Nan, sa Inebreyo, ¿supak ba kiníng paggamitah sa "úg"? Dili gayúd. Kay ang atong "úg" tugbang man sa "oth, u" sa mga Ebreyo. Ang ilang "oth" maóh may ilhanan sa hitungnan sa kalihokan, ug buseh sibo sa atong "úg" dinhá sa panig-ingnan sa itaas. Ug ang ilang "u" maóy tugbang sa "and" sa Ininglés ug sa "y" sa Kinatsilá. Ug kiníng "u" sa mga Ebreyo ¿may lain bang kagamitan kay sa pagkatugbang sa "and, y"? Way duhaduhah, dunah.

Hangtud karón dinhá sa mga hubad sa Bag-ong Testamento igkita pa nato kiníng Inebreyong paagih sa pagsultih. Ex. gr.: "moadtoh akóh, *ug* ayuhon ko siyáh (Mt. VIII.7); Dili man maayoh nga kuhaon ang pan sa mga anák *ug* ilawog sa mga iró (Mt. XV, 26); ngá ipabaligya..., *ug* ngá ipabayad." (Mt. XVIII.25). Siláh nagkahulugan ning mosunúd: "Moadtoh akóh, *arón* ayuhon ko siyáh; Dili man maayoh nga kuhaon ang pan sa mga anák *arón* ilawog sa mga iró; ngá ipabaligya...., *arón* ibayad". Siláh nagpailáh nga ang "ug" sa mga Ebreyo, usahay tukma sa "*arón*", kun matuyuon.

Sa akong bahin, ang matuud maóh nga ang atong "ug", samah sa Ebreyo, dunay pipiláh ka kagamitan. Usahay siyáh tugbang sa "y", usahay igdudugtong sa kalihokan ug sa iyang obheto o hitungnan. Ang "Lungsuranon" migamit sa asento alang ning ikaduháng kagamitan; ex. gr.: "úg". Sa ingón niana, lahí na siyáh sa way asento nga "ug". Ang "úg" tugbang sa "oth" sa mga Ebreyo; ug ang "ug", sa ilang "u" ug sa usáh ka bahin sa "y, and" sa Kinatsilá ug Ininglés. Kiníng paagihah sa pagsulát makatabang paghatag úg katin-awan.

Dili maayong wad-on ang "úg" sa atong pinulungan, kay kon siyáh mawalá man ugaling, mamahimong ka-

taw-anán ug lubúg ang atong sinultihán. Kadtóng mga panig-ingnan sa itaas mahimoh nang: "Gidukduk ko ang iyang oloh batóh; nagputól siyáh kahoy". - Daw nabinata ug naininsik na hinoon.

Ang dakúng kalainan sa "sa" ug sa "úg" ning bahinah maóh: ang "sa" maóy gamiton kon ang butáng gihisgután tataw na sa salabutan sa nagsultih ug sa gisultihan; ug kon kiníng butangah dili tataw, hinonoah lubúg, alang sa maóng mga salabutan, ang gamiton maóh ang "úg". Ang obheto ó gipakuyugan sa "sa" dayág, ug ang sa "úg" lubúg.

Pananglitan: "Si Tansyong nagtago sa kalo", - sa ato pa, sa kalong tataw na a hisayran nang daan sa mga hitungnan. "Si Tansyong nagtago úg kalo", - sa ato pa, usáh ka kalo nga walá hisayrih sa mga nagsultih; busah dili klaro, hinonoah lubúg.

Ug ¿diín man maggikán kiníng katin-aw o kalubúg? Sa sabúg, gikan sa kadaghan sa mga butáng suhd sa maóng matang. Sa ingón niana, kon mohisgut kitáh sa usáh ning mga butangah, ang atong salabutan bation sa kalubúg; kay daghan man lagíh siláh. Ex. gr.: usáh sa daghang manggah. Malisúd nga sabton úg unsah kadtóng manggahah ang gihisgután. Gikinahanglan ngá ato una siyáng ilaín pinaagih sa paghisgut pag-unah, o butangág ilhanan arón dili kitáh masayúp. Busah masayón nang sabton: ang manggang giadlipan niinih o niadtong paagihah, ang manggah nga gihatag ni Ibóy kaganinah, ang manggang akong hipunitán didtoh sa atbang sa bungdo ni Rizál.

Apán, dili ang gidaghanón lamang ang sinugdan sa kalubúg. Ang usáh ka kristyanos nga nagtooh gayúd nga ang Diós bugtong, usaráh, sa malagmit moingón: "Walá siyáng kailág Diós; sugug Diós." Dayág nga dili na ang gidaghanón maóy nagsugu ning paaging lubúg sa pagsultih; kay usaráh ra man ang Diós, ug sa hugút mitooh siyáh ning kamatuuranah. Nagtooh akóh nga kiníh maóy usáh ka paagih sa atong salabutan sa pagtan-aw sa usáh

ka butáng sa paaging lubúg. Ug kiníh malagmit igkita dinhíh kanatong mga Oryentál. Si San Pablo, laing Oryentál, sa makadaghan nag-ingón: "ulipon úg Diós, kabubut-on úg Diós." Ug ¡si San Pablo nagtooh gayúd nga usaráh ang Diós!

Usahay moingón kitáh: "Ug moadtoh ka gani, ipadaláh ko ngadtoh kanilah ang sulát; ug niah pa untá siyáh, malipay gayúd akóh nga magasud-ong." Ug kiníng paagihah sa pagsultih gigamit hangtud sa mga nakatoón. Busah dili nato maasiasíh pagsalikway. Ning bahinah samah kitáh sa mga Ebreyo nga naggamit usáb sa ilang "ug" (ang Vau copulativum) sa daghan paagih; usahay arón (1) pagpasabút sa mga hiyas sa suheto, usahay sa hinungdan, usahay sa tuyu, sa sangputanan usáb ug sa pagtandi. (Zapletal, o.c., pp. 51-52) Ug ¿dili ba nato maingón nga ang "ug" dihá sa duhá ka panig-ingnan nagpailáh sa *hinungdan* sa pagdaláh sa sulát ug sa kalipay?

Ang kadaghanan sa atong mga magsusulat karón mogamit ning higayonah sa "kon" ang tugbang sa *if* sa Ininglés ug sa *si* sa Kinatsilá. Walá man hinooy dakúng kadaut nga mahimoh, bahin sa kahulugan, kay hapit man siláh masibo. Apán daw dili makatarunganon ang paghukúm nga kiníng paggamitah sa "ug" sayúp, kay siyáh gigamit man sa labíng daghan sa mga Bisayá, ug bahin sa pinulungán ang paggamit sa tibuúk nga lungsud maóy labíng dakú nga lagda.

Sa katapusan, kinahanglan kitáh ngá magbantay dihá sa atong pagsulát sa "úg", kay usahay makapalibog. Aniay mga panig-ingnan:

"Pagdalí nag buhat, kay gumigikán na ang sakayán; Si Tomás nagbuhat pagdalí."—Ang nahaunáh nag-agdah nga ipadalí paghumán arón makasakáy siláh. Dinhíh ang "nag" (na úg) walá itapút sa pulung "buhat", kay lagíh linangkub man siyáh gikan sa "na úg", ug kiníh siláh mga igkukuyug man, dili iglalanggikit. Busah lahíg kahulugan ang: "Pagdalí nag buhat" sa: "Nagbuhat

pagdalí,':—kay dinhíh ning naulahíh ang "nagbuhat" nagpasabút úg kalihokan sa dagwayng Imperpekto; busah, berbo. Ug ang "buhat" dinhá sa "nagbuhat", nombre man sa mga Oropanhon.

"Pagdalí pag buhat dihá, masamad ka gayúd. Pagdalí pagbuhat". Ang nahaunáh nagbadlong ngá dili na padali-dalión pagbuhat, arón dili siyáh madaut pag-usáb. Humanáh siyáh makadawát úg kadaut tungúd sa pagdali-dalí; busah maayong dili na mag-usáb. Kon sulatón sa tumàn ang nahaunáh maóh kiníh: "Pagdalí pa úg buhat";—busah, gibulág ang "pag" sa "buhat", kay ang "pag" dinhíh igkukuyug, dili iglalanggikit. Samtang ang sa ikaduhá ang "pagbuhat" gitaput pagsulát, kay siyáh nagpasabút mag paagih sa kalihokan, ug busah iglalanggikit ang "pag" ning higayonah.

Lagda: Kon ang "pag, mag, nag" linangkub sa "pa úg, ma úg, na úg", siláh mga igkukuyug, ug sa ingón niana kinahanglang ibulág pagsulát sa pulung dugukan.

"*UNSAH*"

Ingóg makalibog ang kahulugan sa "unsah". Usahay maoràg sibo siyáh sa *what* dihá sa atong pag-ingón "¿unsah kaná? ¿unsah ang tawoh?" Usahay ingon-ingon siyáh sa *how*, dihá pananglit sa: "¿giunsah gud nimoh pagbuhat ang sabón?"

Apán ang dyutay nga pagpalandong makapasabút kanato nga ang iyang lintunganayng kahulugan sibo sa *what*; sa ato pa, ang mahitungúd sa kinaiyah sa butáng o kahimtang. "Kinaiyah", sa ato pa, kanáng *iyah* gayúd sa butáng, ang naghimoh kaniyah nga kanáng butangah ug dili lain. Ang nakahimoh pananglit sa kabayo nga kabayo, ug dili iró, kanding ug bisag unsang lain;—busah kanáng *iyah* da gayúd sa kabayo, ug dili sa iró ug ubán pa. Sa pinulungán pa sa Pilosopiya, ang esensya o substansya.

Igo na kiníng lintunganayng kahulugan sa "unsah"; ang mahitungúd sa esensya o substansya. Busah ang

kahulugan sa "naunsah" maóh: ang pagpakisayud sa kinaiyah kun substansya, o sa dagway niyah nga nahitungha dihá sa suheto; ang "giunsah", bahin sa kalihokan nga nag-anam-anám pagpatungha sa maóng substansya o dagway niinih dihá sa suheto. Ug maóh kiníy katarungan, nganong gigamit nato ang "giunsah" nga hubad sa *how*, kay nagpailáh man siyáh, pinaagih sa "gi....", nianang kalihokan nga nakaingón ning katunghaan nga gihisgután. Ang "maunsah", bahin sa motungha pa nga kahimtang. Sa samang paagih, masaysay nato ang kahulugan sa ubáng porma sa "unsah". Ex.gr.: "nag-unsah, mag-unsah, nagpakaunsah, iunsah, ipaunsah, unsaon."

"ILHANAN, TIMAAN, ÚG TILIMAD-ON"

Tapuson ta kiníng uluhanah ning totolóh ka pulung. Siláh nagpailáh ubán kanilah úg laing butáng. Busah mga hubad siláh sa *sign* sa Ininglés. Apán may kalainan siláng totolóh. Ug maóy tuyu niinih ang pagsusih kaniyah.

Ang "*ilhanan*", sumala sa iyang mga gamút, maóh ang dapít diín mailáh nato ang butáng. Ug kay dinhá sa iyang kaugalingon walá man siyáh magpasabút úg kanus-ah gamaáng "ilhanan", siyáh mahimong sabton nga kadungan sa butáng iyang gipailáh. Ug busah matawág ta siyág *signum concomitans* kun kadungan sa butáng. Ang mga bilibol nga daláh sa pagkatawoh matawág tag mga "ilhanan".

Ang "*timaan*" daw nagpasabút nga siyáh gihimoh sa dihá na ang butáng nga buút mailhan. Sa ato pa, ang butáng unah, ug unyá gisunúd ang "timaan". Kiníh matawág tag *signum subsequens* kun nagsunúd sa butáng. Ang mga patík sa mga hayup, nga gihimoh sa kagamhanan; ang mga pirma sa mga basahón ug kasabutan, —mga "timaan".

Ang "*tilimad-on*" nag-unáh sa butáng iyang ipailáh. Ingón pananglit sa mga "tilimad-on" sa panahón, sa

bagyo, ug ubán pa. Miunah pagtungha ang mga tilimad-on ug unyá mosunúd pagtungha ang mga butáng ilang gipailáh. Busah mahimong tawgon ang "tilimad-on" úg *signum antecedens* o nag-unáh sa butáng. Ang mga Sakramento sa Simbahán, mga tilimad-on,—kay nag-unáh man siláh sa grasyang espirituhanon *nga ilang gipatungha*.

ULUHAN XXIII

ANG MGA ADHETIBO

Giingón ko na didtoh sa unahan nga sa pagkatinuud, dihá sa ilang mga kaugalingon, walá kitáy nombre, berbo ug adhetibo; nga labíng subay sa atong dila ang pag-iláh lamang sa mga pulung dugukan; ug nga kanáng mga butangah nga igkita dihá sa mga gramatiká sa mga Oropanhon atong mahibatonán pinaagih sa mga igkukuyug ug mga iglalanggikit. Gihisgután ko usáb nga ang labíng dakúng kalainan sa mga pulung nga giisip nato nga berbo ug adhetibo dili ang ilang dagway kun porma, kay naggamit man siláh sa maoráng iglalanggikit; dili ang ilang kalabutan ngadtoh sa nombre o ngalan, kongdili ang kadugayón ning maóng mga kalabutan.

Gawás sa "maóh" ug sa mga tukma kaniyag kahulugan ug kagamitan, ang mga giisip nga berbo nagbatón ngadtoh sa nombre úg kalabutan nga lumalabay, umaagih, dili malungtaron. Kon kiníh itandi ta sa gibatonáng kalabutan sa giiláng adhetibo ngadtoh sa nombre, labíng malungtaron ang sa mga adhetibo. Walá ipasabút dinhíh nga dili matapus, kiníng kalabutan sa adhetibo ngadtoh sa nombre, matapus; apán labáw ang kadugay sa iyang paglungtad kay sa nianang gibatonán sa berbo.

Pananglitan: "Si Tomás nagdagán; ang bata naghilák; si Pedro miluksoh". Dinhíh makita nato ang pagkalumalabay gayúd sa kalihokan sa berbo. Apán aniah: "Ang bukid taás; si Tansyong tambok; ang puthaw bug-at; ang dagat parát; ang kamay tam-is". Ug makita usáb nato nga siláh dili dayon molabáy, daw mopilít ug molungtad.

Ug sayón rang ipadayág nga siláng giisip nga adhetibo dili tinuud nga adhetibo sumala sa batakán sa mga Oropanhon. (1) Kay mahimoh siláng berbo. Aniay: "nagtaás lang nang tanumah, apán way bungah; mitambok ang

iró; gipabug-atán niyah si Anóy; giparatán ang masakitón sa sud-an; motam-is unyá kaná kon mahinóg na."(2) Kay usáb mahimoh man siláng tumbas sa *nombre* sa mga Oropanhon, o labáw ba hinoon;—kay makabatón man silág mga magbobolok nga *nombre* usáb. Aniah: "ang taás nga bukid; tambok nga Tansyong; bug-at nga puthaw; ang parát nga dagat; tam-is nga kamay". (3) Labut pa mahimoh siláng suheto. Ex.gr.: "Ang taás maóy akong gipili; ang tambok napayaká; ang gaán kay sa tubig molutáw kaniyah; ang parát makapasukah; ang tam-is ug ang tami kauban".

"MA....ON"

Ang adhetibo, samah sa berbo, mapanghiyason sa *nombre.* Ang dagway nga lagmit niyah gamiton maóh ang: "ma....on". May duhá ka matang ang "ma....on": (1) ang lunsay ug (2) ang gipaubanán sa "....in....", o "ma....in....on". Ex.gr.: (1) "mabuhaton, matumanon, malansison, mabudhion; (2) mabinuhatan, matinumanon, malinansison, mabinudhion.

Sayud na ang magbabasáh nga ang "ma...." nagpailáh nga ang suheto tunghaan unyá sa umaabut, sa kahimtang nga iyah sa dugukang gilanggikitan. Kiníng pagtunghaah gipasabút sa paaging tiningúb o tinibuúk. Ang "....on" usáb nagkahulugan nga ang suheto unyá sa umaabut mahitungnan o mahitaboán sa pinintok, sa kalihokan o kahimtang nga gipasabút sa dugukang gilanggikitan. Busah kon langkubon ta siláng duhá, masabút ta nga ang suheto nga gipanghiyasan sa ingón, mailáh ug ilhon nga naghupút sa gihisgutáng hiyas, kahimtang o kalihokan, dihá sa panahón nga siyáh ang suheto mopakita ning gihisgutáng hiyas pinaagih sa buhat. Kaso gihapon kiníh sa duhá ka pasiboh (ang "ma" ug ang "on") nga misangput sa pagkaaktibo.

"Si Pedro mabuhaton", - sa ato pa, si Pedro nagpakita ug giiláh nga siyáh naghupút sa kakugih pinaagih sa mga lihok; ug nga kiníh ilhon dili lamang tungúd sa

mga nangagih, kongdili labipáh gayúd sa umaabut. Agid-agid usáb ang saysay bahin sa "matumanon, malansison, mabudhion."

Walá dinhíh ipasabút nga karón walá dinhá ni Pedro ang hiyas sa kakugih. Kay kanáng hiyas sa kakugih naah gayúd kang Pedro karón. Nailáh na kaná nato pinaagih sa mga miagih niyah nga lihok. Apán atong gipasabút pinaagih sa pulung "mabuhaton" nga kanáng hiyas nga iyah na karóng gihuptan, iyah unyáng ipakita gihapon. Sa ingón niana, may bilíh kanáng hiyasah alang kanato ug labináh niadtong naghuna-huna pagsuhul kang Pedro. Kay ang niagih, niagih na.

Labut pa, ang "ma....on" subay sa usáh ka dakúng kamatuuran sa Pilosopiya; kasubayan nga nakahimoh kaniyah nga labáw gayúd ug labipáng maayoh kay sa Iningglés nga: *talented, blessed, learned, wicked.* Kiníh siláh porma alang sa nangagih na ug dihá sa ilang kaugalingong dagway walá gayúd maglantaw sa unahan. Apán ang "ma....on" naglantaw sa unahan, ug kiníh gipailáh dihá sa iyang kaugalingong porma. Ug giingón ko nga subay sa usáh ka dakúng kamatuuran sa Pilosopiya, kay ang mga hiyas, aktiboh o manggibuhaton; ug busah ang naghupút kanilah malagmit mopakita niinih pinaagih sa buhat. Ug usáb ang hiyas nga dili mopakita pinaagih sa buhat, dili mailáh. Sa ingón niana, ang hiyas malantawon ngadtoh sa umaabut. Busah makatarunganon gayúd ang paggamit nato sa "ma....on." Usáh kiníh sa mga ilhanan nga ang atong pinulungan, pinulungag mga mabuut ug mga maalam, ug dili sa mga boróng. Ug ayáw kalimtih nga hangtud dinhíh walá pa kitáy gitun-an bahin sa atong pinulungan, nga walá magsubáy sa maayong pangatarungan.

Ang "....in...." nagpailáh sa kahumanan o sa gisangputan sa usáh ka kalihokan. Ug makaingón ka tingalig, ¿nganong gikuyug man ang umaabut ug ang miagih? ¿Dili ba kiníh supak sa tul-id nga pangatarungan? Tingalih kahá. Apán sa ubús kong panghuna-huna, nagsubáy ki-

níh gihapon sa usáh ka dakúng kamatuuran sa Piloso-píya. Niay usáh ka katin-awan. Dunay daghang mga hiyas dinhíh kanato nga atong nakab-ut ug nahuptan, ug ato bang makab-ut ug mahuptan, pinaagih lamang sa daghang pagbalikbalik sa maóng buhat; ug dihá sa ato na siláng nahuptan, siláh magsugyut kanato sa pagpabuhat sa maóng kalihokan sa paaging madalí, masayón ug mahusay. Ang hiyas, pananglit, sa pagsulát nga atong nakab-ut tapus ang hataás nga pagbansay; siyáh sa humán na nato kahuptih, makapahimoh kanato sa pagsulát sa paaging madalí, masayón ug mahusay.

Busah ang "mabinuhaton", lahí sa "mabuhaton" nga walá magpailáh dihá sa iyang kaugalingong porma sa miaging mga buhat nga misangko ning hiyas,—nagpailáh ning maóng miaging mga lihok; ug samah sa "mabuhaton", siyáh usáb naglantaw ngadtoh sa mga umaabut nga buhat nga makapasundayag ning hiyas nga iyah nang nakab-ut. Sa usáh ka bahin, samah siyáh sa *wicked, talented, learned* sa Ininglés nga nagtudlo sa miaging mga buhat; apán labáw kanilah, siyáh, dihá sa iyang kaugalingong dagway, naglantaw ngadtoh sa unahan, sa umaabut. Busah, dinhá sa ilang porma, ang "mabinuhaton, mabination" labíng subay sa kinaiyah sa mga hiyas kay sa Ininglés nga *wicked, talented, learned.*

Dunay diriyút nga nagdaláh sa iglalanggikit "*maki....on*", ingón sa: "makidaiton, makilalison". Siláh nagpasabút nga may paghilíg o gugmah sa kadaitan, sa lalis. Basahah ang Uluhan XX.

"*MANGGI....ON*"

Maóy dagway nga alang sa daghang magbubuhat o sa daghan bang mga buhat sa usáh ka naghimoh sa kalihokan nga gipailáh sa dugukang gilanggikitan. Ang "mang...." nagpasabút niinih. Pananglitan: "mang-adtoh na ta; manggisi siyáh sa mga papél." Ang "gi...." nagkahulugan nga ang nagbatón sa hiyas, sa masubsub naghimoh sa iyang kalihokan, kay ang "gi...." sakup man sa "gihimoh pa". Lain kiníng kaso sa duhá ka pasiboh (ang "gi...." ug

ang "....on") nga misangko sa pagkaaktiboh.

Ang tawong "manggiluy-on", sa masubsub naghimoh sa buhat sa kalooy; ang "manggibuhaton", sa kakugih sa pagbuhat; ang "manggibuligon", tawong naghimoh sa masubsub sa pagbulig sa ubán. Sa maagid-agid nga paagih masaysay ta ang kahulugan sa: "manggiagakon, manggihatagon, manggialamon, manggilaumon, manggidauton, manggidagmalon."

"*MA...., MAKA...., MAKAPA...., KA....AN, PALA....*"

May mga adhetibong gipasiunhan sa "ma....", samah sa: "matam-is, mapuláh, maputí, maanindot". Labíh tingaling maayoh nga ingnon lang siláng: "tam-is, puláh, putí, nindot"—arón kalikayán ang kalibog; may mga panglihok man gud nga gipasiunhan usáb sa "ma....". Basahah ang Uluhan XI.

Laing mga adhetibo nga nagdaláh sa "maka...." nga gisumpay sa dugukan kansang unang silabá gisubli. Ex. gr.: "makalilisang, makalilibog, makabibihag, makabubungog, makabubuhong, makauulaw." Ang mga Tagalog nanggamit sa "naka.... ning higayonah. Sa akong pananaw labíng maayoh ang ato; kay sumala gani ni Dr. Panganiban (o. c., p. 66) ang "naka...." sa Tinagalóg ilhanan man sa buhat nga nahumán na suhd sa usáh ka panahóng miagih na. Uyon akóh nianang pagsabutah; ug sa ingón daw salikwaút ang "nakatawá" nga nagpasabút sa usáh ka "kataw-anán", kay kiníh lagíng pulungah malantawon sa umaabut, dili sa miagih.

Busah labíng maayoh ang "maka...." ning higayonah. Ang pagsubli sa unang silabá, sumala sa Uluhan XXI, nagpasabút sa nabatasan o sinubli nga kalihokan. Sa ingón niana, ang "makalilibog" nagpalutáw sa larawan sa usáh ka butáng nga daw nag-ulpot-ulpot pagbalik arón paghatag úg kalibog sa oloh. Samaŕág saysay ang ubáng mga panig-ingnan.

Ang kahulugan sa "makapa...." gihisgután na didtoh

sa Uluhan XII; ug busah masayón nang sabton ang: "makapalimbawut, makapakurug, makapahadlok, makapakuyáw".

Ang kahulugan sa "*ka....án*" mapú-pu gikan sa mga Uluhan XI ug XX, ug sa ingón niana, siyáh nagpailáh sa "butáng" patungnan sa makadaghan sa kalihokan o hiyas nga gipailáh sa dugukang gilanggikitan.

Ex. gr.: "kataw-anán, kalibogán, kahadlokán, kalisangán, kapikalán";—siláh nagpasabút sa "butáng" masubsub patungnan sa lihok o kahimtang gitawág: "katawah, libog, hadlok, lisang, pikál."

Gikan sa Uluhan XIII masabút nato ang kahulugan sa "*pala*"—, nga nagpailáh nga ang hitungnan niyah may kahiligan ngadtoh sa..... Busah ang "palahubog, palaawáy ug palautáng" nagpasabút sa tawong magustoon sa paghuboghubóg, sa pag-away ug sa pag-utang. Diriyút ra kiníng mga pulungah. Siláh mahimong sulatón, kinuhaan sa "la", ning paagihah: "pahubog, paawáy, pautáng";—ug maóh gihapog kahulugan. Lahí siláh sa: "pahubóg, paaway, pautang"—nga nagkahulugag: "dili mosupak nga" hubgon, awayon, utangan. Ingón sa himatikdan, nabalhin ang dapít nga nahimutangán sa ilang mga asento.

ULUHAN XXIV

ANG MGA ADBERBYO

Gitawág "adberbyo" ang pulung nga maghatag úg pangbolok sa usáh ka berbo; o sa usáh ka maghihiyas ingón sa adhetibo, laing adberbyo, ug mga pulung sibo kanilah. Siyáh gikan sa "ad-verbum", nga sa ato pa, "ngadtoh sa berbo."

Sanglit ang kalihokan sa usáh ka berbo ug ang kahimtang gipanghiyas mahitabó man dihá (1) sa usáh ka butáng o dapít, (2) suhd sa panahón, ug (3) pinaagih niinih o niadtoh nga pagkahimoh,—ang mga adberbyo mabahin sa totolóh: (1) ang sa mga dapít, (2) sa panahón, ug (3) sa paagih.

Dunah kitáy mga adberbyo sa dapít, ex.gr.: "dinhíh, dinhá, didtoh; asah, hain, diín". Dunah upúd kitáy sa panahón, ingón sa: "karón, ugmá, damlag, unyá." Apán walá kitáy tinuud nga adberbyo sa paagih; ang atong gigamit nga sibo kanilah, mga dagway sa berbo. Ex.gr.: "kinalít, dinalí, pag-ayoh, kusúg. Pag-ayoh dinhág tindug; pagbuhat pag-ayoh; kusúg úg dagan, dagan úg kusúg."

Kon atong susihon kiníng mga panig-ingnanah, atong mailáh nga dunah kitáy mga adberbyo nga nakaambit sa mga pulung dugukan; ingón sa mga adberbyo sa paagih. Ug may mga nakaambit sa mga igkukuyug; samah sa mga adberbyo sa dapít ug sa panahón. Apán kiníh usáb siláh mahimong mga dugukan. Ex.gr.: "*Nahadiindiin* silág dagan; *iasah* kaná ninyoh; *giugma-ugma* lang akóh nimoh; *madinhíh* kun *madidtoh,* dili magsapayán kanako." Sulayíh konóh ang *where, when* sa Ininglés,—kon mahimoh ba siláng gamitong berbo. Kiníng kahimtangah sa atong mga adberbyo makahatag nato úg laing katarungan, nganoh nga dili nato sundon ang binahinán sa mga Oropanhon, dinhá sa ilang *parts of speech.* ¿Hain man ang adberbyo

dihá sa "kusúg úg dagan, dagan úg kusúg; pagsultih pag-ayoh, pag-ayoh pagsultih? ¿Ang kusúg, o ang dagan? ¿ang pagsultih, o ang pag-ayoh? ¿Dili ba labipáng maayoh nga ingnon lang siláh nga mga pulung dugukan? Ug ¿nga ang mga adberbyong lunsayng igkukuyug, nga mga igkukuyug?

Ug ¿unsah diáy itawág sa atong mga magsusulat nianang "úg" sa "kusúg úg dagan"? ¿Ang "y" ba siyáh sa Kinatsilá kun *and* sa Ininglés? ¿Sayúp ba siyáh nga pagkagamitah? ¿Nganong sayúp man?

Alang sa pinobre kong pangisip, ang "úg" dinhíh ning higayonah tugbang gayúd sa "oth" sa mga Ebreyo, nga gitawág *signum accusativivi* kun "timaan sa hitungnan sa kalihokan." Basahah ang Uluhan XXII. Busah sa pag-ingón: "kusúg úg dagan", buút ipasabút nga ang "dagan" maóy patungnan sa "kusúg"; ug sa ingón niana, ang "dagan" ipapalagsik, ipakusúg. Sa pag-ingón usáb: "dagan úg kusúg", buút ipahayag nga ang "kusúg" maóy pagtungnan sa "dagan"; ug busah nianang pagkasultihah gipailáh nga ang "kusúg" ipahiyas sa "dagan." Sa ingón niana, ang sangputanan sa duhá (dagan úg kusúg, kusúg úg dagan) maoráh.

"ASAH, HAIN, DIIN"

Siláh maóy atong hubad sa *where* nga ininglés, o sa *donde* nga kinatsilá. Ug may tagsatagsah siláh ka kagamitan dinhíh sa mga Sugbuanon. Kiníh maóy akong hisgután dinhíh.

Kon ang kalihokan o kahimtang nga ipahitabó suhd sa usáh ka dapít, umaabut, - ang gamiton arón pagpangutanah bahin sa maóng dapít, "*asah.*" Ex. gr.: "¿Asah kiníh nako ibutáng? ¿Asah siyáh paingón? ¿Asah siláh magdula?"

Kon ugaling ang kalihokan o kahimtang naah pa sa usáh ka dapít, presente pa, - ang gamiton arón pagpakisayud bahin sa maóng dapít, "*hain.*" Ex. gr.: "¿Hain siyáh karón? ¿Hain ang sunug? ¿Hain man ang lumba-

anan sa kabayo? ¿Hain magpuyú si Tomás?" Ug ayáw ikahibulung ang "mag...." dinhíh, kay kiníh pangutanah arón pagpakisayud; ug busah ang iglalanggikit nga gamiton, ang sa umaabut, sumala sa saysay didtoh sa Uluhan XII.

Kon ang kalihokan o kahimtang miagih na sa usáh ka dapít, - ang gamiton arón pagpakisayud bahin sa maóng dapít, "diín". Ex. gr.: "¿Diín malunud ang iyang sakayán kagahapon? ¿Diín matawoh si Hantoy? ¿Diín siláh magsinumbagáy?"

Magamit usáb siláh bisag dili sa pagpangutanah. Aniah: "Asah na siyáh mosumbong (sa ato pa, dili mosumbong): hain gani ang kalayoh, tuah usáb ang asóh. ambut lag diín kadtóh nako ibutáng." Ug bisag dili pangutanah, apán kon gipasabút gihapon nga ang nagsultih walá pa masayud, ang iglalanggikit nga gamiton maóh gihapon ang sa umaabut, samah dihá sa panig-ingnan. Apán kon gipasabút nga hisayran nang daan ang gihisgután, ang iglalanggikit nga gamiton maóh ang sa miagih o sa gihimoh pa. Aniah: "Kiníh maóh ang dapít diín gisunug ko ang iyang senina."

"DINHIH, DINHA, DIDTOH"

Siláh mga adberbyo sa dapít gihapon. Ang *"dinhíh"* alang sa duúl gayúd sa nagsultih, ang *"dinhá"* alang sa duúl sa gisultihan, ug ang *"didtoh"* alang sa layó kanilang duhá.

Samaráh usáb ang bahin sa igtutudlo: "kiníh, kaná, kadtóh." Ang *"kiníh"* alang sa pagtudlo sa butáng nga naah duúl sa nagsultih o nagtudlo; ang *"kaná"* ngadtoh sa butáng duúl sa gitudloan ug ang *"kadtóh"* sa butáng layó kanilang duhá.

Aniay lain nga samah gihapon kanilag kalainan bahin sa gilay-on sa usáh ka kahimtang ngadtoh sa nagsultih, ngadtoh sa gisultihan, o kanilang duhá.

(1) nganhih, nganhá, ngadtoh;
(2) anhih, anhá, adtoh;
(3) niah, naah, tuah; ug
(4) niinih, niana, niadtoh.

ULUHAN XXV

ANG MGA PULUNG LANGYAW

Duhá ka Bahad

Bahin sa pagdawat ug paggamit dihá sa Sinugbuanón úg mga pulung langyaw, angay gayúd likayán ang duhá ka bahad nga nanagkaatbang: (1) ang sa mga tawoh nga kutub sa mahimoh dili buút modawat ni mogamit úg mga pulung langyaw, ug (2) ang sa mga tawoh nga naghingapín ra ang gusto sa paggamit sa maóng mga pulung.

Dili maayong sundon ang nahaunáh, kay sayud kitáh nga waláy tawoh nga igo gayúd suhd sa iyang kaugalingon, nga dili na lang siyáh magkinahanglan sa ubán. Pagbuút sa Magbubuhat nga kitáh magtinabangáy. Ang uság usáh mokusúg pag-uswag, kon kiníng pagtinabangáy tagaag igong luná ug pagtagád.

Palandongag piláh ray mahimoh sa tawoh, kon siyáh rang usáh ang mag-atimán sa tanán niyang gikinahanglan sukád sa pagsugud sa adlaw hangtud sa pagkatapus. Nga siyáh ang maghabúl ug magtahí sa iyang bistihón, siyáh ang magtanúm ug ang mag-anih sa iyang kan-onón, siyáh ang magluto, magsukad ug magsilbe sa iyang kaugalingon. Siyáy manilhig, mangahoy, magtimba. Siyáy maghimoh sa daghan pa kaayong mga buluhatón sa matag-adlaw. Makatuwáw ka tingalih nga kaná dili mahimoh; nga ang tawoh nagkinahanglan gayúd sa panabang sa iyang isigkatawoh. "Waláy tawong nagpuyú alang sa iyang kaugalingon", matúd pa ni San Pablo.

Kon kaná tinuud mahitungúd sa tagsatagsah ka mga tawoh, tinuud gihapon siyáh mahitungúd sa mga nasud. Ang usáh nagkinahanglan sa usáh. Ang ilang pag-abagáy makapakusúg sa ilang pag-uswag. Ang kaagih sa mga na-

sud, karaan ug bag-oh, nagmatuud ning kahimtangah.

Kiníng duhá ka kamatuuran, ang bahin sa tagsatagsah ka tawoh ug ang bahin sa mga nasud, maóy nakapahimoh sa panaw ug patigayon dinhá sa kanasuran. Ug dinhá sa ilang masubsub nga pagbinayloáyg mga manggad, nahilakíp usáb ang pag-inambitáy sa mga huna-huna,—pagbinayloáy ug pag-inambitáy nga misangko ug mosangko dihá sa paghinulamáyg mga pulung gikan sa uság usáh, mga pulung nga kinahanglang gamiton arón sa pagpadayág sa ilang tagsatagsah ka mga huna-huna.

Kiníng binayloáy sa mga huna-huna ug sa mga pulung dinhá sa mga nasud, maóy matuud nga nakaingón nga waláy bisag usáh na lamang ka nasud nga makapaare sa tinuuráy nga siyáh igo na gayúd dinhá suhd sa iyang kaugalingon ug nga ang iyang mga pulung lunsay gayúd nga iyah, hawá sa bisag unsang sagól nga langyaw. Walá, waláy bisag usáh na lamang. Ang Kinatsilá, Ininglés, Pransés, Inalemán, Linatín, Griyego ug ubán pa dunah gayúy sambog nga mga pulung langyaw.

Busah dili makatarunganon ang paninguha sa bahad nga dili buút úg langyaw; kay kaná supak sa kaagih ug sa kinaiyah sa mga tawoh ug sa mga nasud, ug busah supak hangtud sa mga pinulungan.

Ang ikaduhá nga bahad nasayúp usáb; kay ang hilabihang kadasig sa paggamit úg mga pulung langyaw, mosangput man sa paghigugmah dili lamang sa pinulungan nga langyaw, kongdili hangtud gayúd sa ilang batasan, huna-huna, ug sa maóh pa gayúd nga nasud. Ug sa ingón niana, sa hinayhinay mahibatonán niadtong hilabihán ka maawaton, ang gitawág karón sa kabag-ohan úg *inferiority complex* bahin sa iyang kaugalingon nga nasud.

Dili maayoh nga kiníh mahitabó dinhíh kanato; kay gikinahanglan ngá magbatón kitág matuud nga pagmahál sa atong nasud, sa atong nasudnon nga mga batasan ug pinulungan. Ug kiníh mawalá gikan sa hilabiháng

kadasig ug pagmahál sa langyaw.

Ang Matuud nga Panghuna-huna

Maingón nga ang birtúd naah man mahimutáng sa kasarangan, ingón usáb ang angay tang buhaton bahin ning mga pulung langyaw. Dili ang pagpalabíg ayád kanilah, ug dili usáb ang pagpalabíg agáp kanilah. Ang matuud ug maayoh nga paagih naah sa tunga-tunga.

Sa laing pagkasultih, ngá sagupón ug gamiton sa atong mga magsusulat ug sa atong mga diksyonaryo ang mga pulung langyaw nga gisagúp na ug gigamit na sa kadaghanan sa atong mga Isigkabisayá. Kay ang dakúng tuyu sa pulung maóh ang pagpadayág ug pagpasabút sa atong mga huna-huna; ug ang mga pulung langyaw nga nasabút ug gigamit na sa kadaghanan nakatuman gayúd ning dakúng tuyu sa pagsultih. Busah gamiton ta siláh. Mga panig-ingnan ning mga pulungah: "bangko, lamisa, Misa, pan, kutsara, trapo, bino, tren, trak, tinta, papél, sobre, selyo."

Sagupón ta usáb ang mga ngalan sa mga butáng nagamá o namugna sa nagkalainlaing sangáh sa syensya, kay kiníng paagihah makatabang paghatag kasayón dinhá sa pagsabút nato sa sinulát sa mga tawong manggialamon sa laing nasud; ug ingón man kanilah bahin sa atong mga sinulát. Labut pa, walá kitáh nianang mga pulungah dinhíh sa atong kapulungnan, ug ang pagsagúp ta kanilah labíng masayón kay sa pagmugnag mga bag-ong pulung. Lagmit ra ba sa mga madasigong magmumugnag mga bag-ong pulung nga dili sinati sa maóng mga syensya; ug ang sangputanan nga hubad lagmit usáb kataw-anán. Ex.gr.: "kondenser, transpormer, dayn, gramo, eter."

Labut pa gayúd, kanáng mga pulungah dili iyah sa usáh ka nasud lamang, kongdili sa daghang mga nasud ug sa mga makinaadmanon sa nagkalainlaing dapít; ug sa ingón niana, kiníng pagsagupah maóy usáh ka pagpakigtipon nato sa katilingban sa mga pinulungang maalam

sa tibuúk kalibutan.

Dili kiníh sabton nga gidasig ang pagsagúp lang dayon sa mga pulung langyaw nga syentipikó. Dili. Kon dunah ugaling kitáy atong pulung bahin sa gihisgután nang mga butáng, maayong gamiton ang ato.

Mahitungúd sa mga terminó sa Pilosopiya ug sa pamatasan, labináh sa mga labíng mahinungdanon, nagtooh akóh nga dunah kitáy ato; kay kanáng mga pulungah nagsandig man sa kinaiyah, ug ang kinaiyah sa tawoh samah dihá sa tanáng dapít sa kalibutan. Busah masayóng sabton nga dinhíh usáb kanato niah kanáng mga dagku ug lintunganayng mga huna-huna, ug ingón man ang mga pulung nga nagpadayág kanilah.

Ang dyutayng kakugih ug paningkamut malagmit gantihan sa kakaplagan kanilah; dili hinoon sa mga pulung nga hingpit nang pagkagamá, kongdili sa ilang mga gamút. Giingón ko kiníh kay sanglit walá pa kaayoh molambo dinhíh kanato ang kinaadmang pilosoponhon ug pamatasanon suhd sa sapút sa atong kaugalingong Dila,—kanáng mga pulungah igkita dinhíh sa atong kapulungnan dinhá sa kahimtang sa binhi o sa gamút; *in radice* matúd pa sa mga Eskolastikó.

Ang Paggamág mga Bag-ong Pulung

Ang paghisgut sa Pilosopiya ug sa Pamatasan nakapahinumdum kanako sa batasan sa pipiláh sa paggamág mga bag-ong pulung. Dili akó supak sa makasaranganong paggamit ning buhatah. Ang laing mga pinulungan dunay mga pulung ginamá lang usáb sa mga magsusúlat, ug waláy malig-ong katarungan, nganoh nga dinhíh kanato dili siyáh angayng himoon. Ang mga diksyonaryo makapakita dayon úg daghang mga pulung dinugtong gikan sa ubán. Niay mga panig-ingnan: "ateyo, pilosopiya, telegrama, mikroskopyo, biyograpiya".

Kaná bahin sa mga pulung sa mga nasud. Ang ato usáb nga mga ginikanan kaniadtoh nanggamá upúd úg mga pulung pinaagih sa agid-agid nga pagpangdug-

tong. Niay mga panig-ingnan:

"bugtaw'	—	nga daw (a)bug (an) taw.
"busaúg"	—	(u)bús sa sawúg.
"butho"	—	(a)bút (gu)ho.
"butyag"	—	abút yagyag.
"lungkab"	—	lung(ag) (o)káb.
"pusdak"	—	puspus dakdak.
"pusgay"	—	puspus kagay.
"sakgaw"	—	sakut agaw, kun sakmit agaw.
"sagunting"	—	samag gunting.
"sagabay"	—	sagad abáy.
"saphig"	—	sapóh kahig.
"sugyut"	—	sugu dyutay.

Dinhá sa itaas makita nato ang lainlaing paagih sa pagpangdugtong. Dunay mga unang silabáng gidugtong, dunay mga ulahíh, dunay unah ug ulahíng silabá nga gisumpay, dunay tibuúk nga pulung nga gipataptag usáh ka silabá sa laing pulung. Pulús siláh mga karaan; way bag-oh dinhá kanilah. Busah karaan na diáy kanáng urugah.

Ug kon gihimoh na kaná siyáh sa atong mga katigulangan, ¿nganong dili man nato karón himoon? Oóh, himoon ta; apán ngá ipasubay ta siyáh kanunay sa mga dagkung lagda sa atong pinulungan, ug ngá sa kanunay naah untá siyáh sa kasarangan. Kay ang pagpatuyang úg gamá makapailáh usahay sa tawong tapulán, nga dili buút magbudlay pagpangita sa niah na nato nga daan; o makapasabút ba hinoon sa kakulang sa inandam nga kahibalóh alang sa mahan-ayong pagsusih dinhá sa atong kapulungnan niadong matuud nga gamút bahin sa *hunahunang* buút ipadayág.

Ang "tanlag", pananglitan, maóy gigamá sa ubán nga tugbang o hubad konóh sa *konsyensya*. Ug ang konsyensya sa Kinatsilá ug sa Linatín dunay duhá ka dakúng kahulugan.(1) Ang gahúm dinhíh kanato nga makapahimoh nga kitáh mamasayud sa kalihokan sa atong kalág (konsyensya sikolohiká) Pananglit, akóh nasayud nga karón, karón akóh nagsulát. (2) Ang hukúm sa atong katarungan bahin sa atong nabuhat na, maayoh ba siyáh kun daután,

dalaygon kun talamayon; o bahin sa atong pagabuhaton kay maayoh, kun pagalikayán kay daután (konsyensya morál).

Paminaw ko, ang "*tanlag*" walá mahatukma sa bisag usáh na lang nianang duhá sa itaas, ug busah dili siyáh maayong hubad sa konsyensya. Ang "*tanlag*" gikan konóh sa "salabu*tan* sa ka*lág*"· Daghan siyág kahulugan, apán waláy mausáng tukma sa konsyensya. Aniah: (1) Salabutan nga iyah sa kalág,—ug kinih dili konsyensya, intendimyento tingalih. (2) Salabutan o kasayranan bahin sa kalág,— dili gihapon konsyensya, sikolohiya kahá. (3) Salabutan alang sa kalág,—nga dili gihapon konsyensya, daw morál tingalih. (4) Salabutang gikan sa kalág, ug ubán pang matagik sa magbabasáh, ug dili motungha dihá kanilah ang konsyensya.

Apán ¿nganong magbudlay pa man kitáh? Dihá sa atong mga pulung daan naay sibo sa konsyensya. Dunah kitáy: matngon. Malagmit kitáng moingón: "Akóh nakamatngon sa akong gibuhat. (*I am conscious of what I am doing.*) Busah ang "matngon" sibo úg gamút sa *conscious* nga gikan sa *conscience* ang gipu-púan sa pulung "konsyensya". Tungúd niinih makaingón kitáh nga ang "kamatngonan"—maóy konsyensya sikolohiká; ug ang "kapamatngonan"—konsyensya morál. Ug masayóng sabton.

Ang Gidaghanón sa mga Pulung Langyaw

Lisúd bana-banáon ang gidaghanón sa mga pulung langyaw dinhíh sa Sinugbuanón. Ang atong mga diksyonaryo walá maghatag úg mga ilhanan úg hain niadtong mga pulung nasulud kanilah ang mga langyaw kun langyaw bag kagikanan. Walá pud akóy hisayrang basahón, Ininglés, Kinatsilá kun Sinugbuanón ba siyáh, nga nagiháp ning mga pulung atong hinulamán. Ambut lang kahá kon dunah ba ang Tinagalóg.

Apán mabana-bana ta ang ilang kamahinungdanon, kon sud-ongon nato ang nagkalainlaing sangáh sa atong kinabuhing inusáh, katilingbanon ug matinuhuanon. Atong

masusih kon midagsang ba siláh. Kiníng dyutay kong pagtoón maóh lamay pag-ablig dalan alang sa mga makugihon tang mga magsusulat arón ilang sugdan pagtoón ug pag-iháp ang nautang nato nga mga pulung gikan sa laing mga nasud.

Sa Tsina dunah kitáy nahulamán. Ang "mikih, miswah, tanghon, hupya" maóy pipiláh kanilah. Sa mga nasud nga kasikbit, dunah kitáy "gasah, ayah, amah, koprah, nipah" ug ubán pa. Sa mga Amerikano naay mga "basket, late, sir".

Apán ang buút ko tun-an dinhíh úg makadyút maóh ang atong mga gihulamán gikan sa mga Katsila. Ang ilang pagpuyú suhd sa Pilipinas úg kapín sa tolóh ka gatús ka tuig makapatooh nga daghan gayúd kitág nahulamán gikan sa Espanya. Aniay diriyút nga akong nasiksik:

Baláy ug iyang mga bahin:

kalbalyete	bentana	pultahán
siráh	marko	trabisanyo
bigah	koridiso	tabla
bisagra	tornilyo	yawe
trangka	perno	tsapa
punta	kanto	kosina
kwarto	salah	salón
kayda	balkón	komidór
patyo	pasilyo	alkoba
entreswelo	kasilyas	banyo
paríl	haligih	tisa
pinsa		

Kasangkapan sa baláy:

plato	kutsara	kutsarita
estante	yelo	martilyo
kutsarón	sopera	bandihado
abridór	swelas	tribosón
tenedór	kutsilyo	baso
kopa	serbilyeta	bino
korta	lamisa	bangko
silya, siya	taborete	pasistór
paradór	kubiyertos	frutera
tasa	mantél	kortina
trapo	latah	latón
alhibe	tarro	rigadór
balde	singk	alambre

Kan-onón sa matag-adlaw:

pan	torta	manteka
tsoriso	gisantes	garbansos
atsara	putsero	prito
dulse	konserba	empanada
kaldereta	sopa	kaldo
polborón	presyosa	ohaldres
ensalada	tortilya	hamón
inasál	mantikilya	kiso
kisiyo	karne	ripolyo
meryenda	biskutso	sorbite
gisado	asado	relyeno

Ang tugkarán may:

lagwerta	korál	mostasa
letsugas	tsilih	tamates
rabanós	siboyas	ahos
iró	baka	karnero
kabayo	rinda	bosál
hinete	suta	pletsa
karwahe	tartana	kotse
engansa	gwarnisyón	asusenas
rosas	girnalda	rosál
estribo	karomata	kwadra
bokado	karitelya	karitón

Mga Sapút ug kauban:

biste	karsones	amerikana
trahe	terno	bolsa
manggas	punyos	kamisadentro
bastón	ligas	tapís
korbata	simpin	tsaliko
inalba	sapín	medyas
hilo	enkahe	puntiyas
torsido	tiras	pliges
kwelyo	panyo	polbos
pintal	brutsa	agwah
ariyos	alahas	bolda
relóh	orasán	oras
minuto	segundo	pulseras

Mga kaipon ug kailah:

papah	mamah	mutsatso
tiyo	tiya	iyo
iya	uyoán	iyaán
lolo	lola	byudo
kosinera	labandera	labáh
agwada	agwadór	barbero
sapatero	sastre	padrino
kotsero	masyadór	bangkero
maestro	estudyante	kolehyala
aktór	pyadór	hepe

Hinagiban ug ubáng kasangkapan:

espada	matsite	punyál
pusíl	kanyón	baláh
pistola	rebolbér	tangke
heraminta	porras	kotamayah
eskopeta	barra	pikoh
polborá	atsah	balsah
kitara	alpa	plawta
klarinete	bahoh	bombo
trompeta	bandorya	sista
lira	byolín	pyano
silindron	arko	koldas
dinamita	asiro	bronse

Ang atong isigkatawoh tawgon ta usahayg:

amigo	kontra	baston
grasyoso	simpatikó	yano
pino	primo	mistiso
bilyako	sensilyo	traidór
garboso	pilyo	maldito
tonto	lokoh	susyo
gwapo	patsada	pusturawoh
osyoso	asyos	pormál
sekoh	listo	piste
salbahes	punyetiro	sirbisyál
pluho	pugoso	motaón, mota
limpyo	pwerte	husto
kargadór	agwadór	estapadór

Sagolsagol:

templa	pusta	kobra
bigote	antiparra	antyohos
seguro	ergo	entonsis
kadena	listón	medalya
porbida	porbisto	lwego
agwah	gwantes	barbas
ambih	pwes	adyós
debuynas	demalas	swerte
porlotanto	barato	buyno
grado	gradas	eksamen
kobradór	ransyo	pasóh
ahente	presentár	opresér
prenda	interés	ahensya

Sulud sa usáh ka buhatanan, igkita ang:

opisina	papél	lapis
tinta	tintirohán	pluma
sikante	sobre	selyo
kontrato	testamento	areglo
makinilya	almanake	kalendaryo
kwadro	estampa	retrato
plorero	plumero	bildo

botaka	sopa	pakete
petsa	kwenta	

Sa nagkalainlaing dapít may:

merkado	limpyabotas	kargadór
kalye	pasilyo	koreyo
siné	teyatro	dramahán
plataporma	tindah	tindahan
tindero	parada	bola
kwarta	baleh	bilíh

Sa kagamhanan:

munisipyo	polís	hepe
eskribyente	sekretaryo	tesorero
presidente	gobernadór	piskal
hwes	tribunál	karsel
abogado	enhinyero	trabahadór
probar	pruybas	testigos
abiso	multa	pina
permiso	lisensya	giya
preso	resibo	konseho
ambulante	sanidád	konsehál
uniporme	tsapa	gorra
kriminál	abswelto	puntwál
bandera	posas	opisyál
linya	hiro	mamamagóh
bista	sentensya	libre
ronda	balota	eleksyón
orden	aresto	aransél
syudád	probinsya	sityo
agwasíl	tinyente	hunta

Bahin sa pangyuta:

senyór	asyenda	asendero
daro	surko	kamarín
panega	gantang	sawpan
puntah	kotsetsa	abonoh
enkargado	pyado	puntoh
trapitse	trapitsero	anibal
semento	depensa	tangke
punto	asukar	sako

Sa panakayán:

barko	lantsa	bilos
rimo	angkla	gromite
timonél	kapitán	patrón
boteh	piloto	mayordomo
kompás	kable	paloh
kamarote	makiná	karbón
prowa	popa	kubyerta
aseyte	pugón	kaldera
salbabida	kargah	plete

Mga kalingawan:

drama	sarswela	komedya
ensayo	kanto	konsyerto
orkesta	serenata	akto
telón	alpombra	salida
pinál	hwego	patinár
estokada	eskrima	bankah
bayle	paseyo	tirote
rigodón	pasadoble	tresiyete

Dinhá sa mga "sundawo" naay:

ultimó	kaboh	sarhento
kombate	tiro	rapidó
tinyente	kapitán	koronél
puntablanko	diskargah	bomba
henerál	kompaniya	batalyón
eskwadra	patrolya	abante
rehimento	martsa	kampo
atake	retira	salbabán
kwartél	kota	teleskopyo
largabista	gwardya	serbisyo
espiya	puntiriya	hwes de kutsilyo

Sanglit ang mga Katsila mga "relihyoso" man, atong mapaabut nga bahin sa Tinuhuan mikatáp gayúd ang mga pulung nga nadawat nato gikan kanilah. Hangtud ang atong "pangadye" gikan tingalih kanilah. Didtoh sa unahan ako nang gipakita nga ang "pang-kawat, pang-kusí pang-kilat", kon dalión paglitók mamahimong "pangawat, pangusí, pangilat". Busah ang "pangadye" gikan diáy sa "pang-kadye". Sa ingón niana, ang pangadye" maóy pagpatunúng ngadtoh sa "Diós", nga maoráh usáb ang kahulugan sa "oración, prayer".

Ang "pangilabah" gikan tingalih sa "pang-alabah", ug sa ingón niana maóh siyáy pag-ampo sa padalayeg (alabár).

Niay mga lining-ong lista:

Mga basahón ug kalihokang matinuhuanon:

Biblya	ritwál	Misál
Daang Testamento	propisiya	pontipikál
Bag-ong Testamento	seremonyas	kantada
Ebanhelyo	Epistolá	Misa
nobena	Trisahyo	nobenaryo
solemne	resada	rito
katesismo	doktrina	kartilya
pirma	kompisál	odyo (olyo)
kasál	rosaryo	orasyón
bendita	eksorsismo	maldisyón

Mga ngalan ug mga butáng:

Diós	pari	anhel
arkanhel	serapín	kerubín
sakristán	akolitó	dyakonó
apostolés	propeta	arkah
impyerno	purgatoryo	kondenado
almas	animás	espiritú
personas	krus	krusipiho
Santokristo	Santakrús	Obispo
Santo Papa	Kardenál	Arsobispo
koadyutór	kantór	piskal

Ubáng hiyas, butáng ug kalihokan:

pasyensya	agwanta	soberbya
limós	pangurús	amén
perdón	penitensya	piyal
tagasanto	renegado	byata
indulhensya	bula	indulto
santo	birhen	martir
kwaresma	adbyento	pasyón
inosente	glorya	kirye
introwito	kanon	sekreta
konsagrasyón	bendisyón	entronisasyón
ora santa	bihilya	singguló
alba	kapa	kasulya
kalis	kupón	ostya
kapilya	portera	sementeryo
sakripisyo	estampita	eskapularyo
sintas	senyál	kantikó
bodas	arhas	sakramento
kampana	kampanilya	armonyón
organó	kandela	lampará
kandelabro	kandelero	tabernakuló
Santisimó	Senyór	Senyora
Reyna	bisperás	amito
estola	belo	partida
manipuló	palya	palyo
aranyas	pantalya	eksorto
responso	rekiyém	parse
tumuló	tumba	nitso
destino	kansyón	santolón
bakuló	mitra	bonite
rokete	sobrepelyés	agwabendita
asperhes	asetre	isopo
trono	komulga	komulgatoryo
ekskomunyón	paks	Agnus Dey
relikyas	eskandaló	torre
kampanaryo	sakristiya	presbiteryo
baptisteryo	kompesonaryo	patente
prosesyón	pungsyón	tarima
altár	retablo	kontrisyón

imahen	repike	ruyda
remate	primera	pinál
absolbihán	monumento	insyenso
insensaryo	atríl	estandarte
karosa	siryál	pendón
giyón	sotana	batah
balór	kurso	pasko
paraiso	kandelarya	koro

Nakita na nimoh, magbabasáh, nga mikatáp ang mga pulung langyaw nga Kinatsilá o gikan sa Kinatsilá dinhíh sa atong sinultihán, gikan sa mga butáng ug kalihokan suhd sa baláy hangtud sa mga labíng mahál ug sagrado; gikan sa kinabuhing tinagsah sa matag-adlaw ngadtoh sa kinabuhing katilingbanon. Dili lamang nikatáp, nakatuhúp gayúd hangtud sa atong kalág. Kanáng mga pulung nahimutáng sa itaas nahipus ko siláh sulud sa panahón sa upát kun limáh ka oras lamang. ¿Piláh kahá ang tanán, kon ayuhon ug kugihan gayúd siláh pag-iháp? Ang pagpulih kanilah úg mga lunsayng binisayá maóy buhat nga makapaangkah niadtong nang-ayád sa mga pulung langyaw.

May usáh ka iniláng magsusulat, Leigh Hunt, nga dili buút mogamit sa mga pulung Linatín o gikan sa Linatín dihá sa Ininglés; apán dihá sa mubúng sinulát niyah mahitungúd ning tuyuah, sa walá lang niyah paabutah napilit siyáh paggamit úg daghan gayúd nga mga pulung gikan sa Latín. ¿Dili ba kahá kiníh usáb maóy mahitabó sa atong mga magsusulat nga samag gusto ni Mr. Hunt?

ULUHAN XXVI

MGA KATAPUSANG HUNA-HUNA

Mga Hiyas ug mga Apán

Ang atong Dilang Bisayá takús ikatanding ug ikaparang sa ubáng mga pinulungan, hangtud gani sa mga Oropanhon. Waláy kutíh ang atong mga lagda; nakabatóg mga lantip nga kalainan dinhá sa nagkalainlaing pangbolok sa iyang mga ighihiyas; nagasubáy sa tul-id nga pangatarungan sukád sa sinugdan hangtud sa katapusan.

Dunay daghang paagih sa pagsultih nga waláy tugbang dihá sa Iniglés, Kinatsilá, ug hangtud sa Linatín. Pananglitan, dili mahubad sa sibo kiníng mosunúd: "Ang hawan tukurag baláy; ang mga budbud kan-ih; ang mga budbud kan-ah; ang mga budbud gikan-an; ang mga budbud gikaón, kan-on". Himoah gayúd nga suheto sa imong hubad ang "hawan, ug ang mga budbud;" ug way duhaduhah, abutón ka úg hilabiháng kalisúd. Ug dunah pay daghan nga igkita didtoh sa unahang mga uluhan, nga waláy tugbang dinhá sa mga Oropanhon. Ug kitáh dunah ganiy tugbang sa paaging "tunga-tunga" sa mga Griyego, ug sa tanáng *modos* sa mga Ebreyo.

Ang Tinagalóg, ang gipasibantug nga maóy labíng hingpit sa mga pinulungan dinhíh sa Pilipinas, walá makabintahá sa Binisayá. Ang basahóng *National Language Grammar* ni Villa—Panganiban—Reyes, makapakita niinih. Hapit ang tanán nilang paagih sa pagsultih dunay tugbang dinhíh sa ato.

Ang Binisayá hinoon nakabintahá gayúd sa Tinagalóg. Dunah kitáy 3,700 ka iglalanggikit, ug ang basahón ni Dr. Panganiban naglista lamag 57. Katugutan ta nga may ubán kahá nga walá ikalistah; tingalig dunah siláy 200, apán malisúd nga apason kanáng biya nga kapín

sa toloh ka liboh. Ang *National Language* nanganawkanaw gayúd sa likúd sa pobre tang Dilang Bisayá. Dunah kitáy mokabat sa 600 ka dagway sa imperatibo nga napunduk sa 7 ka matang; ug dayág nga ang Tinagalóg walá niana. 57 kun 200 ra man gani ang ilang mga iglalanggikit; labut pa ang ilang imperatibo paribas konóg porma sa inpinitibo sumala ni Dr. Panganiban, o. c., p. 102, ug busah labíng diriyút.

Walá siláh, pananglitan, sa atong: "mo...., mi...., ni....., gi...., gina...., ...anay, ...áy, ...anan, ...onon, ...ón, ... on, ...ah", ug ubán pang daghan nga makita didtoh sa Laraw sa Uluhan X. Busah walá siláy linaíng mga dagway nga nagpailág batasan, kahiligan, kusúg mapiliton, lihok nga minaút, etc. .

Sa laktud nga pagkasultih, ang atong pinulungan nagpailáh nga ang unah tang mga ginikanan may igong kaalam, ug dili mga loóg, kay ang loóg dili makahimoh paggamá ning hapsay, tin-aw ug lantip nga mga lagda.

Agig paghatag usáh ka dinaklit ug hinugpong nga saysay bahin sa mga hiyas ug apán sa atong Dila, ibutáng ko dinhíh ang mga gihisgután na sa unahan, arón malaraw ubús sa usáh ka pagtan-aw sa buút masayud kanilah sa ingón:

1. Ang Dilang Bisayá sakup sa mga Madinugtongdugtongon, ug sa sangáh nga *Dravidian* niinih.

2. Ang atong Alpabeto atong nahulamán gikan sa mga Arabé pinaagih sa mga banayng silingan nga tagah Sumatra, Haba ug Selebes.

3. Ang ato kaniadtoh nga paagih sa pagsulát samah sa mga Ebreyo; mga konsonante lamang sa sinugdan, ug sa ulahíh nang panahón ang paggamit sa mga bokál.

4. May mga konsonante kitáh, nga may pagkabokál;—ang "w" ug ang "y"; tingalih usáb ang "h"; ug tingalih pa gayúd nga dunah kitáy daw kabilin sa *aleph* sa mga Ebreyo, ug Arabé. Kon matinuud kiníh, matug-

bang gayúd ang ato sa mga semibokál nga Ebreyo: *yod, vau, he, aleph.*

5. Samah gihapon sa mga Ebreyo, kitáh may tolóh lamang ka bokál nga sinugdanan: *a, i, u.*

6. Ingón usáb, ang atong mga dugukan tagutloh ka konsonante ang kadaghanan; usahay tagup-at.

7. Samah upúd sa mga Ebreyo, ang atong mga dugukan, kon dili man ugaling mga berbo, mahimong gamiton ingóg mga berbo.

8. Ang atong "úg" tugbang sa Ebreyo nga "oth, u"; ug hangtud gani nga may ubay-ubáyng mga iglalanggikit nga nagkasibo.

9. Apán ang labíng importante maóh ang pagkatukma sa mga panahón sa atong mga berbo ug sa Ebreyo; duhá ra, ang: Perpekto ug Imperpekto. Tingalig tinuud usáb kiníh dihá sa laing Dila sa Pilipinas.

10. Tumbas sa pagkamahinungdanon maóh ang pagkatukma sa ilang pangatarungan nianang pagbahin sa mga panahón. Lahí sa mga Oropanhon nga naah ipasukád sa butáng gayúd (obhetibo), ang ato naah sa panghuna-huna sa naghisgut (subhetibo).

11. Humán masabút ang kahulugan ug ang paagih sa atong pagpangdugtongdugtong, masayón na kaayong sabton ang tibuúk tang gramatiká.

12. Gusto kitáng mogamit sa pasiboh. Ang lista sa Uluhan X nagmatuud niinih. Daghag dagway siláh ug katingad-an tungúd sa gagmayng kalainan sa pangbolok nga ilang gipailáh.

Kaná siláh sa punduk sa mga hiyas, ug dihá sa punduk sa mga apán, atong mailáh kiníng mosunúd:

1. Walá kitáy tinuud nga abstrakto. Samah sa Ebreyo ang gitawág natog abstrakto, mga *collective nouns* sa pagkatinuud ang kadaghanan ug ang tanán mga *konkreto.* Kiníh nagpailáh nga walá pa kaayoh molambo dinhíh kanato ang kinaadmang gitawág Pilosopiya, ug ingón man ang ubáng sangáh sa kahibalóh. Kay siláh malagmit gayúd

manggamit úg mga pulung nga abstrakto.

2. Lahí sa Latín, dunah lamang kitáy totolóh ka kaso; samah kitáh sa mga Ebreyo ug mga Arabé. Ug gitoohan ko nga, sa pagkatinuud, ang Tinagalóg usáb may tolóh ra ka kaso.

3. Nihít ra ang mga igkukuyug.

4. May pagkakulang sa kaeksakto, ubús sa pipiláh ka panan-aw, ang atong pinulungan kon itandi sa mga Dilang Oropanhon. Kiníh naggikán tingalih sa hilabihán rang paghari sa bahing subhetibo dinhá sa mga panahón sa atong berbo, sa kanihít sa mga igkukuyug, ug ning mosunúd:

5. Hapit waláy deklenasyón ug konhugasyón.

Mga Sugyut

Ang mga sinulát sa unahan nakapakita kanato nga ang atong pinulungan nagbatóg mga lagda sa pagtagik sa atong mga pulung. Mga lagda siláh nga takús ikatandi sa ubáng mga pinulungan, hangtud gani sa mga Oropanhon. Mga lagda nga hapit mga waláy eksepsyón. Ning bahinah layó ra ang Kinatsilá, Ininglés, ug Linatín. Kay ¿kinsay walá kapuyig toón sa ilang mga eksepsyón o sa mga walá magsubáy sa lagda?

Nagkinahanglan lang siyág igong pagtoón; ug ang makugihon nga may katakús makahimog sulát úg gramatiká nga hapsay ug sayón mahitungúd kaniyah. Ipasidaán ko hinoon pag-usáb nga dili maayoh ang pagpalabíg sunúd sa mga gramatikáng Oropanhon; kay lahí lagíh ang ato sa ilahah. Lain ang atong mga *parts of speech* kay sa ilahah. Lahí ang atong mga kaso kay sa ilahah. Lahí ang atong mga panahón kay sa ilahah. Lain ang atong mga panglantaw kay sa ilahah. Sa laktud nga pagkasultih, lain ang ilang punduk ug lain ang ato. Nan, ¿nganong sundon ta man gayúd ang ilang gramatiká?

Dili kiníh sabton nga ipasalikway ko ang tanán sa ilang gramatiká. Layó ra kaná; kay sayud akóh nga ang mga pinulungan sa tibuúk kalibutan dunay mga dagkung

kasamahan nga naah maggikán sa suúd gayúd nga paagih sa atong mga panghuna-huna. Niadtong mga bahin nga ang ilah ug ang ato managsamah, mahimoh nga awaton ang ilah. Ug ¿nganong dili? Apán sanglit may mga pinulungan man nga labipáng duúl sa ato, - kiníh siláh angayán gayúd nga labipáng tun-an nato kay niadtong ilahah sa mga Oropanhon.

¿Unsah kiníng mga dilaah nga labíng duúl sa ato?- Ang Ebreyo, ang Arabé, ug ang nagkalainlaing mga sangáh sa Malayo. Kiníh siláh angayán gayúd nga tun-an sa atong mga makinaadmanon. Ang pipiláh ka kasamahan dinhá sa Ebreyo ug sa atoah, nga gisulayán ko paghisgut didtoh sa nag-unáng mga uluhan makatabang paghatag dyutayng kahayag alang sa buút mosulát sa atong gramatiká ug diksyonaryo.

Alang ning buhatah kinahanglang dili kalimtan kadtóng duhá ka dakúng lagda sa Dilang Ebreyo ug sa ato; - nga maóh ang mahitungúd sa duhá ka panahón ug sa matawág tang *principio subjetivo* bahin sa pag-iláh nato nianang gihisgután nang Perpekto ug Imperpekto. Ug usáb nagkinahanglag maayong pagtoón ang gisugyut ko mahitungúd sa totolóh nato ka *parts of speech* ug sa totolóh ka mga kaso nato.

Sanglit ang atong Dila Madinugtongdugtong man, ang hingpit nga kasayuran mahitungúd sa matuud nga kahulugan sa atong mga iglalanggikit, gikinahanglan gayúd alang sa tuman nga pagsabút kaniyah. Busah may dakú untá nga lunáng igahín alang sa mga iglalanggikit dinhá sa atong mga gramatiká ug diksyonaryo; luná diín hisgután ang lintunganayng kahulugan sa tagsatagsah kanilah, ug ingón man ang paagih sa pagdugtong kanilah.

Mapuslanon usáb alang ning buhatah, labináh sa gramatiká ang mga gihisgután didtoh sa:

Uluhan II - bahin sa kasamahan sa Ebreyo ug Bisayá;
Ul. IV - bahin sa Asento ug sa katapusan "H";
Ul. VII - bahin sa atong paaggamit sa "UO";

Ul. XI - bahin sa mga sinubli: "nana...., nanga...."; bahin sa pagkapotensyál sa "maka...";
Ul. XII - bahin usáb sa pagkapotensyál sa "ka.... an";
UL. XIII - ang mahinungdanong kalainan sa: "ma...., ...an, i...., ...ih, ...on, ...ah";
UL. XVIII - ang Inpinitibo ug ang Abstrakto;
UL. XX - bahin sa mga kabalhinan sa paningog.

Mga bungah siláh sa hinay nga pagtoón, apán sanglit kitáh mahuyang ug masalaypon mag salabutan, nagpabilin gihapon ang usáh ka mapaubsanong duhaduhah. Kiníh maóy hinungdan, nganoh nga siláh kinahanglang usisahon.

Siláh nag-ablig dalan alang sa ubán, ug nag-agdah sa lain nga nasayud na kanilah, sa pagdasón pagtoón ug pagtugkad, kon kiníh mahimoh, sa matuud nilang kahulugan.

Kon tinuud man ugaling kanáng akong mga katarungan ug katin-awan, nagkinahanglan kitáh sa pag-usáb, sa pagbag-oh sa atong mga gramatiká ug hangtud sa atong mga diksyonaryo; kay siláng mga daan tang mga gramatiká ug diksyonaryo makita man unyá nga nagsandig sa sukaranan sa lain, daw nagsul-ob sa dili iyang sapút. Busah maorág naghalhal.

Salamat sa Ginooh, gitun-an na dinhíh ang kadaghanan sa atong mga iglalanggikit. Hinaut pa untá nga kanáng bungah sa kabús kong panlimbasug dili makawang ang tanán. Ikalipay ko hinoon nga siláh siksikon, usisahon pag-ayoh sa atong mga manggialamon.

Kadtóng kap-atán ka iglalanggikit nga punuan, nga nahimutáng didtoh sa Uluhan X, labináh gayúd ang walóh nilah ka dagkung matang, angay sa usáh ka mahinay ug makugihong pagtoón. Ang kadaghanan kanilah igkita usáb sa ubáng pinulungan natong Pilipinhon. Ang may igong kahibalóh makahimoh pagtandi sa ilang kahulugan ug kagamitan dinhá sa nagkalainlaing pinulu-

ngan, ug sa ingón niana, gantihan unyá siyáh úg usáh ka tinuud nga kasayuran sa mga matuud nilang kahulugang lintunganay. Kasayuran kiníh nga gikinahanglan gayúd alang sa matuud nga kinaadman bahin sa atong Dila nga Sugbuanon.

Gitun-an ko siláng tanán, ug ang sangputanan niinih, niah igkita suhd sa kaugalingon nilang dapít o uluhan. Apán siláh maóy pagtoón nga gipasikad lamang sa nagkalainlain nilang kagamitan dinhíh sa atong pinulungan ug usahay dihá sa Tinagalóg ug sa Ebreyo.

Tungúd lagíh kay maóh may ubús kong pagtooh nga kiníng sangputanan sa pagtoón ning maluyahón ug masalaypon nga salabutan, makaablih mag dalan alang sa ubán ug makadaníh niadtong nasayud nang daan sa pagpadayon úg toón, gihagoan siyáh pagpagulá ning dyutayng basahón.

Ang ato usáb nga mga igkukuyug naghulát sa mga makugihong kamút sa atong mga manggialamon. Dunah nay diriyút nga gisulayán ko pagtoón, ug nga igkita suhd ning basahonah; ang nanghibilín dili tingalih makahatag úg daghang kalisdanan niadtong may kadasig sa pagtoón sa atong Dila.

Gitoohan ko nga makakab-ut kitáh paghimog usáh ka gramatiká ug diksyonaryo nga angay ug subay gayúd sa kinaiyah sa atong pinulungan. Bahin sa gramatiká kiníng basahonah igo na kaayong kamatuuran nga siyáh mahimoh nato pagbuhat. Apán nagkinahanglan siyáh ngá pun-an; ngá tun-an ug susihon pag-ayoh. Tingalih nga may daghang nasulud kaniyah nga bungah lamang sa handurawan ug dili sa katarungan. Busah ang pagtoón.

Tugon

Tungúd lagíh sa hinungdan nga ang pipiláh ka butáng gihisgután dinhíh ning basahón, mga walá tingaliy maligon nga gisukarán, gihangyo ko sa kinasingkasing ang atong mga manggialamong magbabasáh ngá ilah untáng ipadayág dinhá sa mga mantalaan ang ilang mga mahinungdanong

katarungan, nganoh nga sayúp kiníh o kadtóh, ug usáb ang ilang mga ikapunó.

Ug ipahayag ko usáb dinhíh nga ang mga hukúm nga nahimutáng suhd ning basahonah, akong gisulát sa waláy pagtan-aw o pagbatok kang bisan kinsah, kongdili, dihá sa paghan-ay ug pagpasangka sa mga katarungan, ang matuud lamay buút ug gitinguha kong palutawón. Busah ngá walá untáy mahimangúd. Hinonoah mag-abagáy untá kitáh alang sa kalamboan sa minahál tang Dilang Bisayá,

DUGANG—I

Kiníng mosunúd ipunó ko sa listah didtoh sa Uluhan X, bahin sa mga iglalanggikit nga hibiyaán kun walá mahilakíp niadtong talaanah. Kiníh siláh mga kagamitan sa "....in...." nga walá ikabutáng didtoh sa katalogó sa Uluhan X, ug sa gitaligam-ang igkakal-ang "....ag....". Tun-ih ang Uluhan XXI. Unahon ta ang sa "....in....":

1506 - 1507	ga....in....anay, ay	gabinuhatáy
1507	ga....in	gatinonto
1508 - 1510	gina....in...., an, án	ginatinonto
1511	ginapa....in....an	ginapatinontohan
1512 - 1513	ginapaka....in...., an, anan, án	ginapakatinonto
1514	ginapakama....in....on	ginapakamabinuhaton
1515	ginapanag....in....an	ginapanagtinontohan
1516 - 1519	ginapanagpaka....in...., an, anan, án	ginapanagpakatinonto
1520	ginapanagpakama....in....on	
1521	ginapapa....in....an	
1522 - 1524	ginapapaka....in....an, anan, án	
1525 - 1528	ginapopa ....in...., an, anan, án	

1529 - 1549 (21) diín ang "gina...."gina...." gihimong "gi...." lamang.

1550	i....in....	itinonto
1551	ika....in....	ikatinonto
1552 - 1554	ipa....in...., anay, áy	ipatinontoháy
1555 - 1556	ipaka....in ...., anan	
1557	ipakama ....in....on	ipakamabinuhaton
1558 - 1561	ipanagpaka....in...., an, anan, án	
1562	ipanagpakama....in....on	
1563 - 1566	ipapa....in...., an, anan, án	
1567 - 1570	ipapaka ....in ...., an, anan, án	
1571 - 1574	ipapanagpaka....in...., an, anan, án	
1575	ipapanagpakama....in....on	
1576 - 1579	ipopa....in...., an, anan, án	
1580 - 1583	ipopaka....in...., an, anan, án	
1584 - 1587	ipopakama ....in, on, onon, ón	
1588 - 1590	ma....in ...., anan, án	
1591	makapa....in ..	makapabinuang
1592 - 1593	mag ....in....anay, áy	
1594 - 1595	maga ....in....anay, áy	
1596 - 1597	magaisig ....in....anav, áy	
1598 - 1599	magamakig....in....anay, áy	
1600 - 1601	magamasig ....in ....anay, áy	

1602	magapakama....in....on
1603 - 1604	magapakamaga....in....anay, áy
1605 - 1606	magapakanaga....in....anay, áy
1607 - 1610	magapopa....in...., an, anan, án
1611	magapopama....in....on

———

1612 - 1629 (18) diín ang "maga...." gihimong "mag...." lamang

———

1630	mai....in....	
1631	maisigka....in....	maisigkabinuhat

———

1632 - 1675 (44) diín gidoble ang mga "ma...." sa itaas

———

1676 - 1677	mama....in...., an
1678 - 1679	mamakig....in....anay, áy
1680 - 1681	mamamag....in....anay, áy
1682 - 1683	mamamaga....in....anay, áy
1684	mamakapa....in....
1685 - 1688	mamapakama....in....an, anan, ánon
1689 - 1692	manag....in....anay, áy
1693 - 1695	managpa....in...., anay, áy
1696	managpakama....in....on
1697	mangai....in
1698 - 1700	mangamag....in...., anay áy
1701 - 1703	mapa....in....an, anan án
1704	mapaka....in....an
1705 - 1708	mapakama....in....an, anan, án on
1709 - 1712	mapapa....in...., an, anan án
1713 - 1716	mopapa....in...., an, anan, án
1717 - 1718	mi....in....anay, áy
1719 - 1720	mipa....in....anay, áy
1721	mipaka....in....an
1722	mipakama....in....on
1723 - 1725	mipakagi....in....an, anan, án
1726 - 1727	mipakig....in.... anay, áy
1728 - 1731	mipopa....in...., an, anan, án
1732 - 1733	mo....in....anay, áy
1734 - 1735	mopa....in....anay, áy
1736	mopakama....in....on
1737 - 1739	mopakagi....in....an, anan, án
1740 - 1741	mopakig....in....anay, áy
1742 - 1745	mopopa....in...., an, anan, án

———

1746 - 1874 (129) diín ang "ma...." sa itaas gipulihag "ma...."

———

1875 - 1876	nama....in....an, on
1877	namakapa....in....
1878 - 1881	namakapama....in....an, anan, án, on
1882 - 1883	namakig....in....anay, áy
1884 - 1885	namag....in....anay, áy

———

1886 - 2025	(140) diín ang "na ..." sa itaas gihimong "nana...."	
2026 - 2027	namamag....in....anay, áy	
2028 - 2030	namapa....in....an, anan, án	
2031 - 2032	ni.... in....anay, áy	
2033 - 2034	nipa....in....anay, áy	
2035	nipaka....in....an	
2036	nipakama....in....on	
2037 - 2039	nipakagi....in....an, anan, án	
2040 - 2041	nipakig....in....anay, áy	
2042 - 2044	nipopa....in....an, anan, án	
2045 - 2047	pa....in....an, anay, áy	
2048 -	pakama....in....on	
2049 - 2051	pakapa....in....an, anay, áy	
2052 - 2053	pakig....in....anay, áy	
2054 - 2055	pag....in....anay, áy	
2056 - 2057	paga....in....ah, ih	
2058 - 2059	pagapa....in....ah, ih	
2060 - 2062	pagaka....in....an, anan, án	
2063 - 2065	pagaka....in....on, onon, ón	
2066 - 2068	pagapaka....in....an, anan, án	
2069 - 2070	pagapapa....in....ah, ih	
2071 - 2072	pagapopa....in....ah, ih	
2073 - 2078	pagka....in...., an, anan, án, ah, ih	
2079	pagkama....in....on	
2080 - 2082	pagkamapa....in....an, anan, án	
2083 - 2084	pag....isig....in....anay, áy	
2085 - 2086	pagmasig....in....anay, áy	
2087 - 2089	pagpa....in....an, anay, áy	
2090	pagpakama....in....on	
2091	pagpakagi....in....an	
2092 - 2093	pagpakamagi..in....anay, áy	
2094 - 2095	pagpakanaga....in....anay, áy	
2096 - 2097	pagpakig....in....anay, áy	
2098 - 2099	pagpang....in....anay, áy	
2100 - 2101	pagpapa....in....ah, ih	
2102 - 2103	pagpopa....in....ah, ih	
2104 - 2105	panag....in....anay, áy	
2106 - 2107	panagka....in....anay, áy	
2108 - 2109	panagpa....in....anay, áy	
2110 - 2111	panagpaka....in....anay, áy	
2112 - 2113	pakig....in....anay, áy	
2114 - 2115	pang....in....anay, áy	
2116 - 2117	popa....in....ah, ih	
2118 - 2120	popaka....in....an, anan, án	
2121 -	popakama....in....on	
2122 - 2131	....ag....ah, an, anan, án, anay áy, ih, on, onon, ón	tagaktakih
2132 - 2137	ka....ag...., an, anah, anan, ananah, ah.	katagaktakan

2138 - 2141	ka....ag....on, onon, ón, ononah	
2142 - 2144	ga....ag...., anay, áy	gatagaktakây
2145 - 2150	gi....ag, an, anan, án, anay, áy	
2151	gi....in....ag....	
2152 - 2153	gika....ag...., an	

———

2154	gina....in....ag	
2155	ginaka... ag	
2156 - 2161	ginapa....ag...., an, anan, án anay, áy	
2162 - 2165	ginapaka....ag...., an, anan, án	
2166	ginapakama....ag....on	
2167 - 2172	ginapanag....ag....an, anan, án on, onon, ón	
2173 - 2178	ginapanagpa....ag....an, anan, án on, onon, ón	
2179 - 2185	ginapanagpaka....ag...., an, anan, an, on, onon, on	
2186	ginapang....ag	
2187 - 2189	ginapapa....ag....an, an, anan, án	
2190 - 2196	ginapapaka.. ag...., an, anan, án on, onon, ón	
2197 - 2203	ginapopa....ag...., an, anan, án on, onon, ón	
2204 - 2206	ginapopamaga....ag...., anay, áy	
2207 - 2209	ginapopanaga....ag,....anay, áy	
2210 - 2212	ginapapamaga....ag...., anay, áy	
2213 - 2215	ginapapanaga....ag...., anay, áy	

———

2216 - 2275	(60) diín ang "gina...." sa itaas gihimong "gi...."	
2279	na lang.	

———

2276	hi....ag....án	hitagaktakán
2277	hing....ag án	
2278	i....ag	
2279 - 2281	ika....ag...., anay, áy	
2282	ig....ag	itatagaktak
2283	iga....ag....	
2264 - 2290	....in....ag...., an, anan, án anay, áy, ah	tinagaktakan
2291 - 2204	ıpa....ag...., an anan, án	
2295 - 2298	ıpaka....ag...., an, anan, án	
2299 - 2302	ipakagi....ag...., an, anan án	
2303	ipakama....in....ag on	
2304	ipakama....ag....on	
2305	ipanag....ag....	
2306	ipanagpaka....ag....	
2307	ipanagpakamaga....ag....	
2308	ipanagpakanaga....ag....	
2309	ipapamaga....ag....	
2310	ıpapanaga....ag....	
2311	ipapanag.... ag....	
2312	ipapanagpaka....ag....	
2313	ipapapanagpakamaga....ag....	
2314	ipapapanagpakanaga....ag....	
2315	ipapang....ag....	
2316 - 2319	ipopa....ag...., an, anan án	

2320 - 2326	ipopaka....ag...., an, anan án on, onon, ón
2327	ipopakama....ag....on
2328	ipopamaga....ag....
2329	ipopanaga....ag....
2330	ipopakamaga....ag....
2331	ipopakanaga....ag....
2332 - 2335	ma....ag, an, anan, án
2336	maka....ag..
2337	makapa....ag....
2338	makapang....ag....
2339 - 2341	maki....ag...., anay, áy
2342 - 2344	makig....ag...., anay, áy
2345 - 2349	mag....ag...., anan, án, anay, áy
2350 - 2354	maga....ag...., anan,án,anay, áy
2355 - 2357	magaisig....ag...., anay, áy
2358 - 2360	magamakig....ag...., anay, áy
2361 - 2363	magamasig....ag...., anay, áy
2364 - 2369	magapa....ag...., an,anan,án, anay, áy
2370 - 2378	magapaka....ag...., an,anan, án, anay, áy,on,onon ón
2379	magapakama....ag....on
2380 - 2384	magapakagi....ag....an, anan, án anay, áy
2385 - 2386	magapakig ag....anay, áy
2387 - 2392	magapapa....ag...., an, anan, án anay, áy
2393 - 2401	magapopa....ag...., an,anan, án, anay,áy,on,onon ón

---

2402 - 2448	(47) diín ang "maga...." sa itaas gihimong "mag...." lamang

---

2449 - 2450	maha....ag...., an	
2451 - 2452	mahi....ag...., an	
2453	mai....ag....	
2454	maig....ag....	maigpapagukpuk
2455	maiga....ag....	
2456 - 2460	ma....in.... ag....án, anan, án anay,áy	
2461	ma....in....ag....on	

2462 - 2591	(130),—ang naah sa mga nos. 2332 hangtud 2461, gipaunhag laing "ma...."

2592 - 2596	mamamag....ag...., anan, án, anáy, áy
2597 - 2605	mamapa....ag...., an, anan, án, anay, á, on, onon, ón
2606 - 2611	mamapaka....ag....an, anan, án, on, onon, ón
2612	mamapakama.... ag....on
2613 - 2615	manag....ag...., anay, áy
2616 - 2618	managka....ag...., anay, áy
2619 - 2621	managpa....ag...., anay áy
2622 - 2628	managpaka....ag...., an, anan, án, on, onon, ón
2629	managpakama....ag....on
2630	managpang....ag....
2631 - 2732	mang....ag...., anay, áy
2633 - 2636	manga....ag...., an, anan, án

2637	mangai....ag....	
2638	mangaig....ag....	mangaigpapagakpak
2639	mangaiga....ag....	
2640 - 2644	manga....in....ag....an, anan, án, anay, áy	
2645	mangamag....ag....	mangamagpapagukpuk
2646 - 2651	mangapa....ag....an, anan, án, on, onon, ón	
2652	mangama....ag....on	
2653 - 2658	mangapaka....ag....an, anan, án, on, onon, ón	
2659	ma....ag....on	
2660 - 2665	mapa....ag....an, anan, án, on, onon, ón	
2666 - 2669	mapaka....ag...., an, anan, án	
2670 - 2673	mapakagi....ag....an, anan, án	
2674	mapakama....ag....on	
2675	mapang....ag....an	
2676	mapanga....ag....anan	
2677 - 2684	mapapa....ag....an, anan, án, anay, áy, on, onon, ón	
2685 - 2692	mapopa....ag....an, anan, án, anay áy, on, onon, ón	
2693	matag....ag....	
2694	mi....ag....	
2695 - 2703	mipa....ag...., an, anan, án, anay áy, on, onon, ón	
2704 - 2707	mipakagi....ag...., an, anan, án	
2708	mipakama....ag....on	
2709 - 2710	mipakig....ag....anay, áy	
2711 - 2719	mipapa....ag...., an, anan, án anay áy, on, onon, ón	
2720 - 2728	mipopa....ag...., an, anan, án, anay ay, on, onon, ón	

2729 - 2763 (35)—diín ang "mi...." sa itaas gipulihag "mo....".

2764 - 3125 (362)—diín ang mga "ma...." sa itaas giilisdag "na...."

3126 - 3132	nagi....ag...., an, anan, án, on, onon, ón	
3133 - 3135	nama....ag....an, anan, án	
3136	nama....ag....on	
3137 - 3141	nama....in....ag...., an, anan, án, on	
3142	namaka....ag....	
3143	namakapa....ag....	
3144	namakapang....ag....	
3145 - 3147	namaki....ag...., anay, áy	
3148 - 3150	namakig....ag...., anay, áy	
3151	namag....ag....	namagtatagaktak

3152 - 3320 (169)—ang mga naah sa 2462—2591, 2592—2630; "nana...." nay ilang gidaláh

---

3321 - 3355 (35) - ang mga "mi...." giilisdag "ni...."

3356 - 3363	pa....ag....ah, an, anan, án, anay áy, ih, on
3364 - 3371	paka....ag....ah, an, anan, án, anay, áy, ih, on
3372 - 3378	pakapa....ag....an, anan, án, ih, on, onon, ón
3379 - 3381	pakig....ag...., anay, áy
3382 - 3385	pag....ag...., an, anay, áy
3386 - 3393	paga....ag....ah, an, anan, án, ih, on, onon, ón
3394 - 3398	pagapa....ag....ar, anan, án, anay, áy
3399 - 3406	pagapaka....ag....ah, an, anan, án ih, on, onon, ón
3407 - 3410	pagapakagi....ag...., an, anan, án
3411	pagapakama....ag....on
3412 - 3414	pagapakamaga....ag...., anay, áy
3415 - 3417	pagapakanaga....ag...., anay, áy
3418 - 3424	pagapapa....ag....an, anan, án anay, áy, ah, ih
3425 - 3431	pagapopa....ag....an, anan, án, anay ay, ah, ih
3432 - 3437	pagka....ag, ah, anah, ananah, onah, ononah
3438 - 3439	pagkama....ag....an, on
3440 - 3445	pagkamapa....ag....an, anan, án, on onon, ón
3446 - 3448	pag-isig....ag...., anay, áy
3449 - 3451	pagmasig....ag...., anay, áy
3452 - 3459	pagpa....ag...., ah, an, anan, an, anay, áy, ih
3460 - 3468	pagpaka....ag...., ah, an, anan, án ih, on, onon, ón
3469 - 3472	pagpakagi....ag...., an, anan, án
3473	pagpakama....ag....on
3474 - 3476	pagpakamaga....ag...., anay, áy
3477 - 3479	pagpakanaga....ag...., anay, áy
3480 - 3482	pagpakig....ag...., anay, áy
3483 - 3490	pagpaga....ag....ah, an, anan, án, ih, on, onon, ón
3491 - 3495	pagpang....ag...., ah, ih, an, on
3496	pagpanga....ag....
3497 - 3503	pagpapa....ag...., ah, ih, an, on, anay, áy
3404 - 3510	pagpopa....ag...., ah, ih, an, on anay, áy
3511 - 3517	panag....ag...., an, anay, áy on, onon, ón
3518 - 3523	panagka....ag...., ah, anah, ananah onah, ononah
3524 - 3530	panagpa....ag...., ah, an, anay, áy ih, on
3521 - 3539	panagpaka....ag...., ah, an, anan, án ih, on, onon, ón
3540	panagpanga....ag....
3541 - 3542	pakig....ag.... anay, áy
3543 - 3549	pang....ag...., ah, an, anay, áy, ih, on
3550	panga....ag....an

3551 - 3745	(195) - ang mga anaah sa 3356 - 3550, diín ang "pa...."giilisdag "papa...."

3746 - 3747	pina....ag...., an
3748 - 3756	popa....ag...., ah, an, anan, án anay, áy, ih, ón
3757 - 3759	tig....ag...., anan, án
3760	ting....ag....
3761	....um....ag

Dinhá sa itaas atong maisip nga ang nadugang nga nagdaláh sa igkakal-ang "....in...." 616 ka dagway, ug ang

mga nagdaláh sa igkakal-ang "....ag...." 1640. Ang tanáng napunó 2256 ka dagway. Ug ináy 1505 ra kadtóh untá, nahimoh na hinoong 3761 ka dagway; ug ináy 48 ra kadtóh ang lintunganay nga mga iglalanggikit nga tagsay silabá, nahimoh na siláng tanán nga 49.

Walá lang nako kiníng mga gidugang sulayíh pagbahinbahín ngadtoh sa nagkalainlaing mga matang. Ang kugiháng magbabasáh makahimoh pagsuláy kon ugaling ganahan siyáh.

DUGANG — II

Si Ginooh Isidro Abád, iniláng Sugbuanon nga sakup sa Instituto sa Pinulungang Nasudnon, dihá sa iyang usáh ka sinulát (Curiosidades Linguísticas) nga nahimantala sa "Ang Lungsud", ning syudád, dili pa dugay karón,-mihisgut nga usáh ka lagda sa mga pinulungan sa Oropa, nga walá lamang panumbalingah sa Binisayá maóh ang mahitungúd sa mga *intransitivo*, *reflexivo* ug *deponente*. Kiníh ugúd siláng mga berbohah, sa kasagaran dili man mapasiboh, ug kitáng mga Bisayá may pasiboh man nianang mga berbohah.

Gikasubú ko nga ang iniláng magsusulat igo man lamang mipahayag sa hitabó ug mihisgut nga maduhaduhaon sa usáh ka huna-huna ni Dr. Cecilio Lopez mahitungúd sa kinaiyah sa mga berbo sa mga pinulungang pilipinhon ug sa mga tagah Sidlakán. Matúd pa konóh sa bantugang magsusulat nga Tagalog nga ang mga berbo nato sa pagkatinuud mga "cuasi berbos" ra lamang.

Apán ang gikasub-an lagíh nako maóh nga igo lang kiníng gisultih ni G. Abád sa waláy pagpopasabút ug sa paghataghatag úg katin-awan úg unsah may mga "cuasi berbos" ug unsah may kalabutan niinih ug niadtong mga pasiboh nato sa mga "intransitivo, reflexivo ug deponente" sa mga Oropanhon. Walá pud mopahayag si G. Abád, nganong nahitabó man kiníh dinhíh sa ato.

¿Nganoh man nga ang berbong intransitibo dili man mahimoh nga pasibohon? Sa pag-ingón kog "intransitibo" lakíp na dihá ang "deponente ug repleksibo" kay maoráh ang ilang katarungan bahin ning aktiboh ug pasiboh. Si Propesór Meiklejohn (*The English Language, p. 37*) miingón; "Ang usáh ka Berbong Intransitibo, sanglit dili man makabatóg obheto direkto, dili mahimong gamiton sa paaging pasiboh. Apán, ingón sa ato nang nakita, makahimoh kitáh nga ang usáh ka intransitibo ma-

ma—transitibo pinaagih sa pagdugang úg preposisyón; ug tungúd niinih makaingón kitáh:—

Active	*Passive*
(*1*) *They laughed at him.*	(*1*) *He was laughed-at by them.*
(*2*) *The general spoke to him.*	(*2*) *He was spoken-to by the general.*

Kutub dinhíh ang Propesór. Sa iyang mga pulung naah ang hinungdan nganoh nga dili, sa kasagaran, mapasiboh ang intransitibo;— kay walá lagíy hitungnan sa pinintok ang kalihokan sa intransitibo, ug ang suheto sa pasiboh maóh may hitungnan sa kalihokan sa berbo. Kaná masabút kaayoh bahin sa mga pinulungan sa Oropa.

Apán dinhíh sa ato, sanglit kitáh may duhá man ka pasiboh: ang direkto o pinintok ug ang indirekto o pinaduyás, ang katarungan nga dili mahimong pasibohon ang intransitibo kay walá may hitungnan sa paaging pinintok sa kalihokan sa berbo,—dili na magsilbe.

Dunah man ugúd kitáh sa pinaduyás, diín ang gihisgután o suheto mahitungnan sa paaging indirekto. Ug kiníh igkita dihá sa mga intransitibo usáb. Ug kadtóng mga panig-ingnan sa itaas nga gihatag sa Propesór masayón gayúd nga hubaron sa Binisayá. Aniah:

Aktiboh:	*Pasiboh:*
(1) Siláh mikatawah kaniyah.	(1) Siyáh ilang gikataw-an.
(2) Ang henerál misultih kaniyah.	(2) Siyáh gisultihan sa henerál.

Ug makita ninyoh ang iglalanggikit "....an" dihá sa mga pasiboh; siyáh ilhanan sa paaging pinaduyás. Niah pay laing pasiboh indirekto sa Binisayá, nga dili gihapon mahimoh sa paaging ordinaryo sa mga Oropanhon:

Kataw-ih si Pedro.
Tindugih ang bangko.
Himat-an niyah ang kawatán.

Busah ang atong mga pasibong pinaduyás ning higayonah nakabintahá sa mga Dilang Oropanhon.

Kadtóng giingón ni Propesór Meiklejohn nga usahay ang intransitibo mahimong transitibo pinaagih sa paggamit sa usáh ka preposisyón,—nakapahiduúl gayúd sa Ininglés nganhih sa atong pinulungan ning bahinah. Ang ubáng mga nasud nga Oropanhon, ¿dunah ba kahá ning gihisgután nang hiyas sa Ininglés?

Dunah pay laing katarungan, nganoh usahay nga kiníng gihisgután ni G. Abád mahitabó. Niah: May mga herbo nga giisip sa usáh ka pinulungan nga intransitibo, nga walá isipah nga intransitibo sa ubán nga dila. Panang-litan, ang Dilang Ebreyo nag-isip nga transitibo sa ubay-ubáy nga berbong giiláh sa mga Inglés nga intransitibo. Nan kay ang transitibo dunah may pasiboh, kiníng mga berbohah may pasiboh dihá sa Ebreyo, kay siláh giiláh man lagíh nga transitibo; apán sa Ininglés dili mahimoh.

Apán, ¿unsah may kalabutan nianang giingón niyah ni G. Abád nga "cuasi berbo?" ¿Makaeksplikár kaná sa pasiboh sa mga intransitibo? Unsah man kiníng "cuasi berbo",—¿May pagkanombre ba siyáh? o ¿may pagkaad-hetibo ba hinoon?

Malisúd sabton, nganoh nga ang may pagkanombre makabatón diáy úg obheto direkto, arón siyáh mapasiboh. Maayoh untáng tagaan kitág katin-awan bahin niinih sa iniláng magsusulat.

———oOo———

MALAYO, HABANIS UG BISAYA

Nga Pulung Agid-agid

Mga Pahimangno:

1. Ang Ininglés dihá sa listah sa ubús, hubad sa Malayo ug Habanís; dili sa Sinugbuanón. Busah, usahay dili tukma niinih.

2. Kon usahay waláy kakuyug nga Malayo kun Habanís dihá sa tagsatagsah ka punduk,—kaná walá magpailáh nga waláy Malayo kun Habanís nga katugbang sa Binisayá; hinonoah walá lamang masayud ang tagsulát sa maóng mga pulung.

3. Ang mga pulung nga Malayo ug Habanís, ingón man ang hubad nga Ininglés ug hangtud pa gayúd ang sinulatán gisunúd sa paagih nga nahimutáng dihá sa unang tomo sa:

"A Grammar and Dictionary of the Malay Language
with
A Preliminary Dissertation by John Crawfurd, F.R.S.
author of The History of the Indian Archipelago
in two volumes".
London
Smith, Elder, and Co., 65, Cornhill.
1852

4. Ang ilang "a" (sirkumpleho) - samah sa Ininglés nga "Hubhub" úg paningog; ang ilang "w", sanglit duhá man ka "v", may paningog usahay nga samah sa "v". (*Tungúd sa kakulang sa mga bokál nga nagdaláh sa asento sirkumpleho, kiníng bokalah among gisulát sa titik nga pinahandag*).

5. Ang kausaban sa paningog sa mga konsonante samah sa nahimutáng didtoh sa Uluhan XX ning basahón. Kiníng mosunúd mga matang sumala sa binahinán ni Mr. Crawfurd:

"labials": - b, p, m, w.

"dentals": - d, t.

"palatals": - ch, d., j, t·
"gutturals": - g, k.
"liquids": - l, r, w, y, ñ.
"nasals": - m, n, ng, ñ.
"sibilant": - s.

6. Ang dyutayng paggamit sa handurawan ug salabutan makapakita sa iləng kasamahan ning mga plung nga mosunúd:

SINUGBUANON	HABANIS	MALAYO	INıNGLES
anaah	ana-a		be thou
apug	kapu	kapur	lime
aslum	as*a*m	mas*a*m	sour, acid
alang	marang	p*a*da, ak*a*n	to; for
anay		ani-ani	white ant
anák	anak	anak	child
atáy	ati		heart
ayam		hayam	fowl
angkat	angkat		to lift
atúp	at*a*p	at*a*p	thatch
akóh, ako, ko	aku	aku, ku	I, my, me
abuhan	ubuhan	ubuhan	bellows
ampyon	apyun	apyun	opium
ampo	ampun	ampun	pardon
anting-anting		anting	to hang
ayáw	ayuwa		do not
andak		*a*ndak	to desire
buong		boung	false, lying
bugás	wos	bras	rice husked
bubúng	uwung	rabung	ridge of a roof
babahh	gawa	bawa	to bear, to carry
bukid	gunung	bukit	mountain
bungah ?		bunga	flower
binhi	biji	biji	seed, grain
bubuh ?		bubuh	to lay down
buayah	boya	buwayah	alligator
balangbaláng	balang		to throw
balik	balik		to return
batóh	watu	batu	stone
bansah	bangsa, s	bangsa	race
baho		bau	odour
basah	bacha	bacha	to read
bati	ati		heart
bayad		bayar	to pay
bilíh		b*a*li	to buy
buwa		buah	fruit
buwan	rambulan		the moon

SINUGBUANON	HABANIS	MALAYO	ININGLES
bunu		bunuh	to kill
banting	banting		to clash
burut		burut	hernia
bubuh	bubu	bubu	fish-trap
baling	jaring	jaling	casting net
balangá	b*a*langa	b*a*langa	earthen pot
batóh balanih	watu-wani	batu-brani	magnet
balwartih	balawarti	malawarti	bastion
bilanggo	b*a*langgu	rantai	fetters, prisons
bunga-bungá	bunga-bunga		very glad
balus	wal*a*s	bal*a*s	retaliation
baláy	dal*a*m	balai	house
bagyo		baya, s	storm
bugkus	bungkus	bungkus	bale, wrapper
bathala	batala	brahala	idol
banwah		banuwa	region
buhat		buwat	to do
buwang		buwang	to throw
baláw		balau	lac
baboy	bawi (babi)		hog
kabaw	kabo	k*a*rbau	buffalo
kuyús	kuru	kurus	lean
koból	obor	kobor	to burn
kubít	juwit	chubit	to nip, to pinch
kamíh		kami	we
kiníh	kene	sini	here
kaná	kono	sana	there
didtoh		situ	there
kitáh		kita	we
karón		s*a*karung	now
kukúh	kuku	kuku	nail
kamóh		kamu	you
kahoy	kayu	kayu	tree
kutuh		kutu	louse
kiníh	iki	ini	this
kapayas		kapayas	papaya
kanding		kambing	goat
kimpit, kumpit	supit	s*a*pit	nippers
kawali	kuwali	kuwali	iron pan
kut'a	kuta	kut'a	fortress
kitkit	gigit		to bite
kris	k*a*ris	k*a*ris, kris	dagger
kamangyan		m*a*ñan	frankincense
kata-katâ		kata	to speak
kupukupuh		gupuh-gupuh	hurriedly
kaba-kaba		laba-laba	spider
dahon	ron	dawum	leaf
dungóg	d*a*ng*a*r	d*a*ng*a*r	to hear
duhá	loro	duwa	two
dungan	d*a*ng*a*n	d*a*ng*a*n	with

SINUGBUANON	HABANIS	MALAYO	ININGLES
dapal		dampal	foot
dulang		dulang	salver
dila	lid'ah	lid'ah	tongue
dingding		dengdeng	walls
dagum	dom	jarum	needle
diwah	dewa	dewa	a god
diwatah	dewata	dewata	a god
dalan	dalan		a road
dula	dolan		a play
diarih	dari	dari	from
dados	dad'u	dad'u	dice
datu	datuk	datuk	chieftain
datu	ratu	raja	king
duká		adúkan	put to sleep
dapat		dapat	to find
dukut		dakat	near
gowá	luwar	luwar	out
gatús	atus	ratus	100
gawi	gawe		to do
gangsa	gangsa	angsa	goose
gantih	ganti		to change
gusuk		rusuk	rib
garás	garis	garis	to scratch
gapas	kapas	kapas	cotton
gunting	gunting	gunting	shears
gitik	gitik		to strike
garing		gad'ing	ivory
hapák, hampak	kampak	kapak	axe
hamok	amuk		to run amuk
hangin		angin(g)	wing
hari, hadi	aji, s		king
halín	salin	salin	to change
hawak	awak		body
hukúm	jaksa	hakím	judge
hawá	jaba, jawi		without
hulmah		jalma	metamorphosis
ilóng	irung	id'ung	nose
ihoh	kluyu	iyu,yu	shark
ibút	jabud	shabut	to pluck up
iyah		iya,diya	his
inúm	nginum	nginum	to drink
itúm		itam	black
ibabáw	wawa		just above
itik	itik ?	itik	duck
ibubungán	bubungan	bubungan	roof
itaas	atas	atas	above
ikáw		angkaw	you
ilalum	dalam	dalam	in
ikug		ikur	tail
lawás,bohs	ros	ruwas	articulation

SINUGBUANON	HABANIS	MALAYO	ININGLES
lungá	lunga		to go
lanah	langa	langa	oil
larút	lorod	lurut	to strip
limáh	lima	lima	five
liboh	ewu	ribu	1000
lapi		lapis	fold
liwas	lawas		long ago
landay	land'ak	land'ak	porcupine
lipát	lapat		to err
langóy	langi		to swim
lakáw	laku	laku	to go
lawa-lawá		lawa-lawa	spider
lakeh	laki	laki	male
lusúng	lasung	lasung	rice-mortar
lomóy	lamas	lamah	soft
lub-ang		lubang	hole
luwá		ludah	saliva
landasán		landas	anvil
lunás	lunas	lunas	keel
layag	layar	layar	sail
lawúd	laut	laut	sea
lalik		larek	turn on a lathe
lain		layin	other
limut ?	emut		to remember
labáng		sabrang	across the water
lobo	rubuh		to fall down
liat		liat	to see
giliatán		panggliatan	
lumpayát		lompat	to leap
langit	langit	langit	sky
langitlangit		langit-langit	canopy
lobok		lubuk	deep pool in a river
matáh		mata	eye
manúk	manuk	maruk	domestic fowl
matáy	mati	mati	to die
molayó	malayu		to run away
mangga		mangga	mango
maasín	asin	masin	briny
manggustán		manggusta	manggustin
mahál	larang	mahal	dear
mutya	matyara	matyara	pearl
masig		masing	every one
namúk	ñamuk	ñamuk	mosquito
ngabil		gambe	lip
nipís	nipis	nipis	thin
nana	nanah	nanah	pus
ngantih	nganti		to wait, desire
niyah		ña	his
nangka	nangka	nangka	Jack-fruit

SINUGBUANON	HABANIS	MALAYO	ININGLES
nawíh	lawe		thread
nawóng ?		nawung	shade or shelter
patalinghug	talinga	talinga	ear
pasí	pari	pad·i	rice in the husk
pusud	pusor	pusat	navel
pandak	chandak	pendak	short, curt
pitóh	pitu	tujuh	seven
pulo	puluh	puluh	ten
parúk ?	parak	ampir	near
pugóng		pagang	to lay hold up
piláh	pira, wilang	bilang	to count
paló	palu	palu	to strike
pili	pilih	pilih	to choice
putí	putih	putih	white
patáy	mati	mati	dead
puwapuwah	puwa-puwa	puwa-puwa	Papua
pakul	pachul	pachul	hoe
pilak	salaka	perak	silver
paít	pait		bitter
pokot	krakad	pukut	drag net
paráw	prau	prau	boat
padungan	padoman	padoman	mariner's compass
pauhs	paos		rent
pulo	pulu	pulo, pulau	island
papán	papan		a board
pangoloh		pangulu	chieftain
paná	panah	panah	bow
puasah	puwasah	puwasah	fast
panumpa,sumpa		sumpah	oath
pitsipitsih		pichis	small coin
punuan		po-un	chieftain
panday		pand·ay	skillful
parang		prang	war
pangku ?		pangku	lap
punó		panuh	full
sikoh	sikut	siku	elbow
surusuruh	suruh		betel pepper
silih		sirih	" "
salum	silam		to immerge
sosoh	susu	susu	mammae
sangat, samút	sangat		very
satúng	satunggal		one
salatan	kidul	salatan	south
sakít	sakit		sick
supsup	sasap		to suck
salampatih		marpati	pigeon
salá	salah	salah	wrong, crime
sampán	sampan	sampan	ship
sagú	sagu	sagu	sago
sisik	sisik-paña	sisik-pañu	tortoise shell

SINUGBUANON	HABANIS	MALAYO	INHINGLES
sulung	saráng	saráng	attack
sulát	surat	surat	writing, epistle
simbah	sambah	sambah	worship
sipah	sepak-raga	sepak-raga	foot-ball
sabung	sabung	sabung	cock-fighting
saksih	saksi	saksi	witness
salapang	sarampang	sarau-pang	harpoon
sangki		changkeh	clove
sipit		kapit	to carry under arm
singsing		chinchin	ring
silaw		sinar	rays of light
sabud		tabur	to sow
suntuk	suduk		to stab
sapóh		sapu	to sweep
sugu		suruh	to order
sandok		send'uk	ladle
samah		sama	equal, same
tilap	dilat	jilat	to lick
tolóh	talu	tiga	three
tipon, tupong	tapung		to joint
talaga	talaga		a pond, cistern
timba		timba	bucket
tubóh	tabu	tabu	sugar-cane
tahán	tahan	tahan	to be still
taih sa basíh		tasi-basi	iron-rust
tasik	tasik	tasik	the sea
tagúm, tinagúm	tom	tarum	indigo
tayhup	tiyup		to blow
tubu	tumbuh	tumbuh	to grow
tungá	tangah	tangah	midle, half
tul-an		tulang	bone
tampoh	tambah	tambah	to add
tanúm	tanám	tanám	to plant
tulon		talán	to swallow
tugal			dry field culture
tingga	tágul	timah	tin
tumbagah	timah	tambaga	copper
tamdih sa lawúd	tambaga	tápi-laut	beach, sea-side
tunggul	tunggul	tunggul	standard
tamíng	tameng	tameng	shield
tanda	tand'a		to mark
tulug	turu		to sleep
tabaku	tambaku	tambaku	tobacco
tahí	jait	jait	to sew
tawáh		tawa	laugh
tutup	tutup		to shut, to close
tari		tari	to dance
usáh	sa	sa	one
upát	papat	ampat	four

SINUGBUANON	HABANIS	MALAYO	ININGLES
unúm	*nanam*	*anam*	six
utok	utak	utak	brain
ugát		urat	a root fiber
ulan	udan	ujan	rain
ubih	uwi	ubi	yam
umáh	umah	umah	house, dry field culture
utang	utang	utang	debt
umaríh		mari	come
undang	undang		to call
udyong		ijung	point
walóh	wolu	*da*lapan	eight
yawa	ñawa	ñawa	the soul
yugu		gú	yoke
yunyunan		ayun-ayunan yun-yunan	cradle

Mahukmanong Panghuna-huna

May mga 300 siláh ka mga pulung. Tingalih kanág makaabút úg 600. Sumala kang Mr. Crawfurd ang Tinagalóg may mga 400 ka pulung, ug ang Binisayá 240 konóh. Walá tingalih niyah maabanid pag-iháp didtoh sa diksyonaryo. Ang akong listah nga pinú-pu lamang sa iyang mga panig-ingnang nakatagkatag dihá sa gihisgután nang basahón niya, mokabat man gani sa 300. Kon ipasubay pa untá sa usáh ka maayong diksyonaryo, may daghan pa gayúd nga mahikaplagán.

Apán kiníng isipah ubús rag gidaghanón sa mga pulung Kinatsilá kun gikan sa Kinatsilá nga atong nahulamán. Katoohan nga dunah kitáy 2000, ug ang mga Tagalog 3000 kun 4000. Basahah ang Uluhan XXV ning basahonah.

Sa laktud nga pagkasultih ang atong Binisayá dunay tolóh ka piló nga mga pulung gikan sa Kinatsilá kay sa gikan sa Malayo. Nan, ¿nganong nagtawág man kitáh sa atong kaugalingon nga mga Malayo? ¿Nganoh man nga dili mga Katsila?—kay kiníng dilaah labíh mang midagsang dinhíh sa ato kay sa matuud nga Malayo.

Sa laing bahin, ang Ininglés may samah upúd nga gidaghanón kon dili man gani labáw pa hinoon nga mga pulung Latín o gikan sa Latín dinhá kaniyah kay sa igkita dihá sa Kinatsilá. Ug ¿nganoh man usáb nga ang Ininglés dili man sakup sa mga "Romance Languages", samah sa Kinatsilá?

Sulayán ta kiníh siláh pagtoón didtoh sa may katapusan.

Apán una pa kitáh motabók ngadtoh sa sunúd ug katapusang bahin ning uluhanah, akong sangpiton ang mga magbabasáh sa pipiláh ka butáng mahinungdanon dinhá sa listah sa itaas.

Si Mr. Crawfurd, samah sa "Lungsuranon", migamit sa katapusang "h". Ug si Mr. Crawfurd tawong makinaadmanon, pilologóng iniláh hangtud sa mga bantugang magsoon Von Humbolt sa Alemanya. Kiníng butangah, ¿dili ba kahá makadaníh sa atong mga magsusulat sa paggamit upúd sa maóng katapusang "h"?

Masabúg igkita dinhá sa kamantalaanan dinhíh sa Sugbu kiníng paagihah sa pagsulát: "siyudad, diyos, diyutay, kansiyon". Daw buút nilah ipasabút nga dili mahimong magsunud suhd sa usáh ka silabá ang: "sy, dy". Kon siláh pangayoag katarungan bahin niinih, maóy lagmit nilah itubág nga konóh dili mahimoh nga magsunud ang duhá ka konsonante suhd sa usáh ug maoráng silabá, gawás nga kal-angag bokál.

Kaná maóh usáb ang nahitabó sa usáh ka bahin didto sa Malayo ug Habanís. Basahah ang no. 5 sa ubús. Apán kiníh siláh nagtugut nga kon ang usáh ning duhá ka konsonanteng nagkuyug "liquid" kun "nasal", waláy kabilinggan nga siláng duhá magtaput. Ug ¿unsah man ang mga konsonantang "liquid"? Matúd pa ni Webster, maóh kadtóng daw tubig dihá sa atong paglitók; motapút o mokanit lang dayon ngadtoh sa iyang kakuyug. Busah miingón ang maóng diksyonaryo nga kiníng mga konsonantehah maorág bokál (vowel-like)

Dihá sa Ininglés ang "l ug r" mga likidó. Dihá sa Malayo sumala kang Mr. Crawfurd ang "l, r, w, y, ñ" mga likidó; ug ang "m, n, ng, ñ" mga nasál.

Kìníh diáyng mga konsonantehah dihá sa Malayo ug Habanís mahimong idikit sa laing konsonante, sa waláy pagkal-angkal-ag bokál. Nan, ¿nganong dili man upúd mahimoh dinhíh sa ato? Kon kaná waláy kaulangan didtoh sa Malayo, ¿nganong may kaulangan man dinhíh sa ato? Kon ang mga Malayo ug Habanís dunay: "kris, prau, brahala, brani, ywang (a god), swarga (heaven), brambang ug kandrang (drum); - ¿nganong dili man kitáh makabatón ning paagihah sa pagsulát: "syudád, dyos, dyutay, kansyón"? ¿Dili ba gud ang "y" semibokál man ug likidó pa gayúd, ug busah sa ingón niana, mahimoh siyáng ipatapút, ipadikit dayon sa laing konsonante suhd sa usáh ug maoráng silabá? Dili kaduhaduhaan nga ang: "syudád, dyos, dyutay, kansyón" labíng duúl sa tinuud nga linitokán nato nianang mga pulungah kay sa: "siyudad, diyos, diyutay, kansiyon".

Sa Bohól may lungsud nga nagdaláh ning ngalanah: "Loboc o Lobok". Dinhá sa itaas, naay pulung Malayo nga "lubuk" kansang kahulugan: "a deep pool in a river". ¿Dili ba kahá kiníng kahuluganah ang hinungdan nianang ngalan "Lobok" sa maóng lungsud? Nahinumdum akóh nga atbang sa kombento sa maóng lungsud, may lawúm kaayoh nga daw naglooy nga tubig sa subá.

Dinhá sa listah sa ibabáw, ang mga pulung Malayo atbang sa atong "bathala": "brahala ug batala". Kiníng ulahíh gikan sa Sanskrito "avatara", kansang kahulugan: "a descent". Nahinumdum tingalih kamóh sa "Avatars of Vishnu", kansang kahulugan: ang mga pag-anhih kun pagpakatawoh ni Vishnu. Ang "avatar" pinú-pu gikan sa "avatara". Kiníng "avatara" nahimong "batala" dihá sa mga Malayo, ug tingalih nga gikan ning "batala" mitungha ang atong "bathala". Ang "batala" sa mga Malayo nagkahulugag "dyos nga dakú kun prinsipál". Ang "batha-

la" sa mga Tagalog: "ang labáw nga dyos sa mga dyosdiyos dihá sa mga lumulupyo", sumala sa diksyonaryo ni P. Juan de Noceda, 1832. Dinhá sa mga Bisayá, sumala sa diksyonaryo ni Alonzo de Mentrida, 1841: "Ang Batang Hesús".

Kiníng kahuluganah maóy nipulih sa karaang kahulugan ning pulungah dinhíh sa ato. Matúd pa ni Pigafetta: ang gitawág "bathala" sa mga Sugbuanon kaniadtoh, usáh ka dyosdiyos nga kahoy, lungagán, pinintalan sa tibuúk, kansang mga tiíl ug mga kamút nagbansiwág, ug may nagsiwíl nga upát ka tangóh. Kiníng larawanah gisalikway sa mga bag-ong kristohanon niadtong panahonah, kinsah gigasahan ni Magalyanes sa larawan sa "Bata nga Hesús", ang atong "Santo Ninyo" karón. Ug kiníh nay ilang gitawág "Bathala" pulih niadtong ilang gitalikdan.

Malig-on ang kamatuuran sa pag-ingón nga ang atong "bathala" ug ang "brahala, batala" sa mga Malayo, - gikan sa "avatara" sa mga Hindu. Ug dili usáb siyáh supak ning daw lain ko nga saysay.

Sa Ebreyo ang pulung "bath" nagkahulugag "anák nga babayeh"; daw maoráh siyág kagikanan sa "aVATara" dihá sa Sanskrito. (Ang naggikán o nanaog o nagpakita gikan sa langit, usáh man ka "descent"; ug busah: anák.) Ang "Allah" (litokón "Alah") sa mga Arabé nagkahulugag: "Diós". Busah kon dugtongon ang "bath" (sa waláy pagtagadtagad kon siyáh babayeh ba kun lakeh, kay ang atong pinulungan dinhíh walá man magtagád niana),—kon dugtongon ang "bath" ug ang "Allah", motungha ang "bathallah" kun "bathala", - kansang kahulugan "bata o anák ni Allah". Ang atong "bata" gikan ning "bath" sa mga Ebreyo, kun sa "vat" dihá sa Sanskrito.

Ug mopadayon na kitáh ngadtoh sa sunúd nga bahin.

Lagdaanong Pagtandi

1. Ang mga titik sa Malayo tagsaráy paningog; kiníh

samah sa ato. May dyutay hinoong kalainan bahin sa "k". Daghan pud siľág mga titik kay sa ato. Niah ang walá sa ato: ch,d˙, j, t˙, ñ.

2. Unúm ang ilang bokál, tolóh ang ato. Samah ang ilah sa Kinatsilá, gawás sa "*a*" nga maagid-agid sa "u". Apán samah sa ato niarong mga adlawah, lubúg ang kalainan sa ilang "e, i" ug "o, u". Sa Habanís tin-aw silág kalainan.

3. May duhá siláh ka diptonggo, ang: "ai, au". Ang "ai" duúl kaayoh sa "e", ug busah masabúg nga ilisdan niinih.

4. Ang kadaghanan sa ilang pulung lintunganay tag 2 ka silabá; may diriyút nga tag 3, ug labíh pa gayúd nga diriyút ang tag 4.

5. Way duhá ka konsonanteng magkasunud nga waláy nagkal-ang nga bokál, gawás kon ang usáh kanilah likidó o nasál. Lahí sa ato; kay dunah kitáy: puspus, pusdak, lublub.

6. Ang kadaghanan sa ilang mga asento adtoh sa dayon na sa katapusang silabá. Lahí gihapon sa ato ug sa Ebreyo nga daw ang katungá kun dili man gani ang naglabíh tuah sa katapusan.

7. Samah sa ato, walá siláy tin-aw nga kalainan sa berbo, ngalan, ug ubán pa; ni may "inflexions" siláh.

8. Apán bahin sa panahón, may dakú gayúd nga kalainan ang ato ug ang ilah. Kitáh, samah sa Ebreyo, dunay duhá; siláh walá. Ang mga adberbyo lamang maóy magtoltol sa kalainan sa panahón dinhá sa ilah; kitáh, hinonoah, dunay mga iglalanggikit nga magpailáh niana.

9. Nagkalain usáb. Ang ilang mga sinubli nagpailáh nga daghan ang gihisgután. Ex.gr.: "raja-raja"—mga punuan. Ang atong: kawo-kawo, itoy-itoy, hari-hari; - lain gayúd úg kahulugan.

10. Kiníh importante. Ang ilang mga "preposisyón" lain sa ato ang kadaghanan. Aniah:

di, - on, at, in, sa Ininglés - dihá, dinhíh sa ato ?

p*a*da - at, on, in.
ka - to (motion) ??
d*a*ri - from, by, of. diarih ?
dal*a*m - in, about, concerning.
duwar - out, not in
d*a*ng*a*n - with - dungan
at*a*s - above, on - itaas
ak*a*n - to, for
d*a*kat - near, among, with - dukut
tuju - towards
ulih - by
bagai - for, to.
antara - between
sama - with, for
s*a*rta - with
sampai (v) - until.

11. Managsamah hinoon ning mosunúd nga higayón:
tuwanku - sa ato: ginooh ko
ambamu - " " ulipon mo.
mataña - " " matáh niyah.
Lahí dinhíh niinih:
tanah Jawa - sa ato: yuta *sa* Haba
juragan prau - " " pangoloh *sa* sakayán.

12. Lahí siláh:
kayin putih - sa ato: panapton nga put.í
bibir merah - " " ngabil nga puláh; – kay dinhá sa ato naay "nga" ug kay ang atong adhetibo mahimong ipaunah sa nombre o ngalan. Niah:
putí nga panapton; puláh nga ngabil.
Samah kitáh sa Ebreyo ug siláh sa Katsila ning bahinah.

13. Dunah pud hinoon siláy:
putih kayin - apán ang kahulugan: kaputí sa panapton.
merah bibir - " " " : kapuláh sa mga ngabil.
Managlain man ang atong:
kaputí sa panapton; ug ang: putí nga panapton.
kapuláh sa ngabil; ug ang: puláh nga ngabil.

14. Ang ilang: "kaduwa" - "ikaduhá" sa ato.
"kalima" - "ikalimáh" sa ato.

15. Ang kadaghanan sa numeró managsamah úg dagway; lahí hinoon silág ubáng kagamitan sa maóng numeró.

16. Dunah siláy 16 ka puligngalan sa unang persona; ang limáh samah sa ato. Niah: aku, ku, daku, kita, kami. Busah ang 11 layó ra sa ato.

17. Sa ikaduháng persona may 10 siláh; ang limáh kanilah samah sa ato: angkau, kau, dikau, kamu, mu. Ang nahibilíng limáh lain sa ato.

Kanáng mga kasamah nga naah sa mga no. 16 ug 17 mga puligngalan siláh nato; dili Malayo, dili Habanís. Gihulamán konóh sa mga Malayo ug Habanís gikan kanato, sumala sa huna-huna ni Mr. Crawfurd.

18. Ang sa ikatolóng persona nga may 5 siláh, ang upát agid-agid sa ato: iya, diya, iña, ña.

19. Gawás sa "nun" (this) nga lahí, ang laing duhá ka igtutudlo nga puligngalan samah sa ato: "ini" - kiníh, sa ato: "itu" - kadtóh, didtoh sa ato.

20. Ang ilang mga igpapangutanah nga puligngalan lahí ang tanán sa ato; hangtud ang ilang tugbang sa "whatever, whoever, everyone" etc. lain sa ato.

21. Dunah siláy madagwayong kalainan sa pipiláh sa ilang mga berbong transitibo ug intransitibo. Kitáh walá.

22. Ang mga iglalanggikit ning higayonah layó gayúd sa ato dihá sa dagway, hangtud gani kadtóng may-ong-may-ong sa ato dihá sa dagway lahíg kahulugan. Niah: -i (transitibo); di—(pasiboh) daw tugbang sa atong "gi...."; ka—(pasiboh); ka - an (verbal noun).

23. Ang ilang sa masubsub buhatah (frequentative), samah sa ato: sinubli nga lintunganay. Ex.gr.: lakatlakat, dula-dula. Apán kiníng ilang pagsubli dunay laing kahulugan nga lain sa ato: ang sa plurál, ug ang sa sinumbalikáy.

24. Wala siláyng tatawng kahulugan sa ilang "....an"; kitáh dunah.

25. Ang ilang "maka" daw samah sa "and, now" sa Ininglés; busah lain gayúd sa ato.

26. Ang ilang hinan-ayán sa mga pulung suhd sa usáh ka orasyón yanoh: suheto, berbo, ug obheto. Waláy daghang pagbalhinbalhin sa dapít. Ang ato mahimong balhinbalhinon: "Ang kan-on gikaón sa iríng; gikaón sa iríng

ang kan-on; gikaón ang kan-on sa iríng".

27. Samah sa ato, diriyút ra ang ilang abstrakto, apán naghinobrah ang konkreto.

————

Matandiong Panghukúm

Kon sublion ta pagtoón kadtóng mga kasamahan sa Malayo ug Bisayá, nga nahimutáng sa itaas, atong makita nga siláh daghan; apán diriyút day mahinungdanon. Aniah ang may bug-at nga bilíh: ang tagurha ka silabá nga lintunganay, ang pagkawaláy tataw nga pagkabahin sa ilang kapulungnan, ang mga numeró, ang pagkawaláy "inflexions", ug ang mga puligngalan nga personál. Apán bahin ning ulahíh, si Mr. Crawfurd (o.c.,p.cxiii) nagtooh nga ang mga Malayo ug Habanís maóy miulus gikan kanato niadtong mga puligngalanah. Ang ilang "kita ug kami" dili tukma úg kagamitan sa ato. Kiníng kasamahanah kadungagan niadtong tolóh kun unúm ka gatús ka pulung dihá sa listah sa itaas, ug pinasikad kanilah matimbangtimbang ta ang atong pagkasilingan kanilah.

Dili daghan ug dili kaayoh bug-at. Batok kanilah naay daghan ug dagku nga kalainan. Niah: Ang ilang duhá ka konsonante dili mahimoh nga magsunud, gawás kon kalangan úg bokál. Ang ato mahimoh. Ang ilang mga berbo dinhá kun suhd sa ilang panagway walá magpailáh sa mga panahón. Kiníh lahí gayúd sa ato, kay dunah man kitáy ilhanan sa panahón. Sanglit ang berbo importante kaayong bahin sa mga pinulungan—gitawág ganig "berbo" kay siyáh man ang "pulung" labíng mahinungdanon suhd sa usáh ka orasyón,—kiníng kahimtangah nagpakita sa kalayó sa distansya sa ilah ug sa ato nga pinulungan.

Ang sinubli sa ilahah lahí dihá sa kahulugan ug kagamitan kay sa atoah: Dakú usáb kiníng ilhanan nga ang ilah dili sulud sa atong banay sa kapulungnan.

Ang mga "preposisyón" nga gitagaag dakúng bilíh ni Mr. Crawfurd dinhá sa paghukúm bahin sa kagikanan sa nagkalainlaing mga dila,—dili managsamah ang kadag-

hanan dinhíh sa ato ug sa ilah. Makita sa mga magbabasáh didtoh sa itaas ang mga labíng masabúg nga gamiton.

Hangtud ang mga partikuláh managlain: hangtud pa gayúd kadtóng may pagkasamag panagway (ka–, –i, di–, ka–an) lain úg mga kahulugan kay sa ato.

Tungúd niining tanán si Mr.Crawfurd nagtooh nga kitáh ug ang mga Malayo dili sakup sa usáh ka dilan-ong banay.

Dili igo, matúd pa niyah, nga sanglit dunah man kitáy ubay-ubáyng mga pulung nga Malayo, isipon na kitáh nga Malayo úg pinulungan. Ang Ininglés bitaw daghan mag Latín, apán bisan pa niana dili siyáh sakup sa mga pinulungang Latino: hinonoah sa Sahón. Ang Kinatsilá usáb dunay daghang Arabé, apán bisan pa upúd niana, ang Kinatsilá dili sakup sa Arabé, hinonoah sa mga Latino.

¿Nganoh man?—kay ang mga mahinungdanong lagda sa paghan-ay ug pagbagay sa mga pulung sa Ininglés nagsubáy man sa mga Pinulungang Sahón, ug walá sa Latín. ¿Nganoh man?—kay ang maóng mga mahinungdanong lagda sa Kinatsilá tuah man magsunúd sa Pinulungang Latín, ug walá sa Arabé.

Kiníng mga huna-huna ni Mr. Crawfurd mahimong isalikway nato. May kagawasán kitáh sa dili pagsunúd kaniyah. Apán kinahanglan nga dunah kitáy bug-at nga katarungan. Labináh kon atong hinumdumán nga ang maóng ginooh misulát ning iyang mga huna-huna tapus ang kapín sa 40 ka tuig niyang tinoón.

Kanáng mga pulung Malayo nga igkita dinhíh sa ato, maeksplikár ug iyang gieksplikár pinaagih sa patigayon ug sa pagpuyú sa mga Malayo dinhíh sa ato. Dili ikahibulung nga kitáh midawat gikan kanilah úg daghang mga pulung: samah ugúd nga kitáh misagúp úg daghan pa gayúd nga mga pulung gikan sa mga Katsila.

Apán niay dilí ikalimúd nga kamatuuran. Ang atong paagih sa paghan-ay ug pagpandugtong sa mga pulung nga naah magsukád sa lintunganay gayúd sa atong pinulungan—lahí sa paagih sa mga Malayo. Kiníh nagpilit kana-

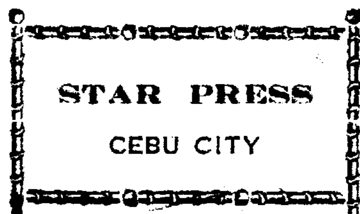
to sa pagpangita úg laing kagikanan kun tinubdang dilan-on.

Ang mga Ebreyo ingón sa nakita na didtoh sa mga Uluhan II,X, ug ubán pa,—daw duúl pa gani nganhih kanato kay sa mga Malayo. Ang ato ug ang ilang duhá ka panahón, ang ato ug ang ilang mga semibokál, ang matawág nga panan-awng subhetibo, ang paaging tunga-tunga, ug ubán nga hisayran na sa magbabasáh,—nagmatuud ning kasuúd sa naasoy nang duhá ka dila.

Apán ang Ebreyo ug ang ato dunah upúy dagkung kalainan. Dunah ang Ebreyo sa mga "inflexions",—busah sakup gani siyáh sa mga dilang malinubaylubayon. Daghan kaayoh sa iyang mga pulung nga lahí sa ato. Walá kitáh sa iyang "construct state". Kiníh siláh nagmatuud nga kitáh ug siláh dili sakup sa maóng dilan-ong banay.

Apán, tungúd lagíh niadtong dagkung kasamahan nga giasoy na didtoh sa itaas, katoohan nga kitáh duúl pa tingalih kanilah kay sa mga Malayo. Apán kulang pa kitáh sa mga kamatuuran. Nagkinahanglan pa kitáh úg hataás nga pagtoón. Ang mga sakup sa Instituto sa Pinulungang Nasudnon, sanglit may katungdanan man sa pagtoón ning atong mga pinulungan,—makahatag tingalih kanatog katin-awan. Gipaabut ta sa dakúng kahinam ang bungah sa ilang makugihong pagpanduki-dukí. Labut pa, ¿dili ba kahá maayoh, alang ning katuyuanah, ang pagpadalág mga pensyonado ngadtoh sa Selebes, Sumatra, Indya, Persya, Babilonya ug ubán pa?—¿hangtud gani ngadtoh sa Madagaskár ug Pormosa? Gikinahanglan ang budlay, malaay ug makutíng pagpang-usisah sa mga kinaiyah ug hiyas ning mga dilaah; apán kiníng tanáng mga kahago baslan ra unyág mga gramatikáng hapsay ug tin-aw. Ang matuud ug tin-aw nga kasayuran bahin sa kinaiyah sa atong pinulungan maóy malungtarong bungah ning mahinay, inabaníd ug mahan-ayong pagtoón nianang mga dila nga silingan nato. Sa pagkakarón, antuson ta lang una ang pipiláh ka lagda sa atong dila nga daw may pagkalubúg pa.

ANG TANAN ALANG SA HIMAYA SA DIOS

STAR PRESS
CEBU CITY